

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ	
ΕΥΣΤΡ. ΤΣΑΠΑΡΑΗ	
Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ	
ΤΑ 170 ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ	
ΓΙΩΡΓΗ ΖΩΪΔΗ	
ΣΤΕΦ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	
ΓΡΗΓΟΡΗ Α. ΑΡΣ	
Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ	
Νεκρολογίες - Σημειώσεις - Πολιτιστικές εκδηλώσεις - Δωρεές κ.λ.π.	
ΕΝΘΕΤΟ ΤΕΥΧΟΣ	
Τό Τέμπλο τής Ἄρτας	2
Τό Τέμπλο τής Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας	3
Θέματα ζωγραφικῆς στήν Ἄρτα τῆς ἐποχῆς τῶν δεσποτῶν. Οἱ τοιχογραφίες τῆς Μονῆς Βλαχέρνας	39
.....	47
Τό θέατρο τῆς Φιλικῆς	53
Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας κατὰ τόν 19ον αἰῶνα καί ἡ Εὐρωπαϊκὴ διπλωματία, ἰδίως ἡ Ρωσικὴ	60
Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία καί ὁ ρόλος τῆς στὸν ἀγῶνα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ γιὰ τὴν Ἐθνικὴ ἀπελευθέρωσή του	67
Ἰδεολογικὲς ἀπόψεις τοῦ Πολιτικοῦ Προγράμματος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας βάσει γνωστῶν καί ἀγνώστων ἐπαναστατικῶν προκηρῦξεων τοῦ 1821	75
Ἡ Ἄρτα στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία τ. 5	

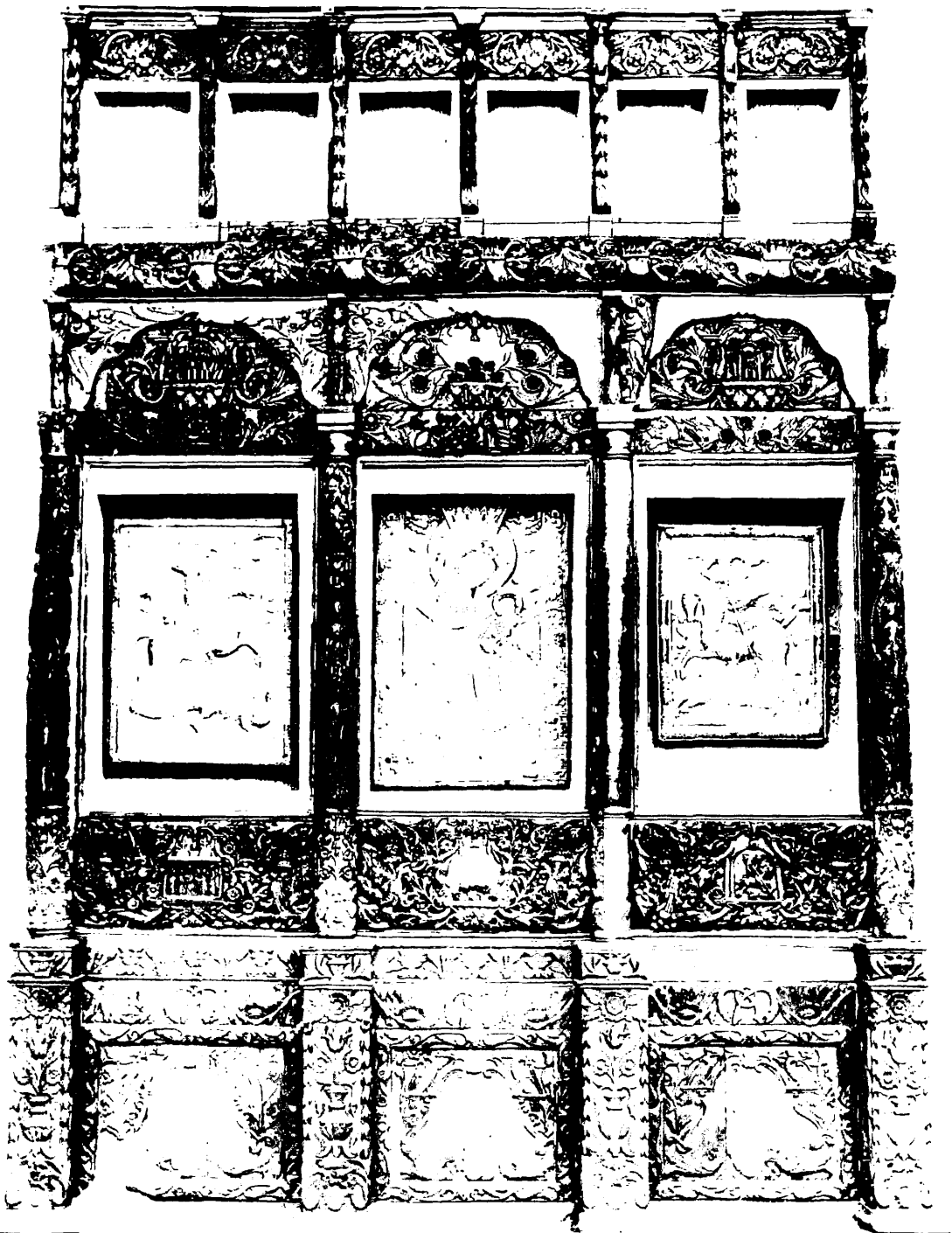


ΣΚΥΦΛΑΣ

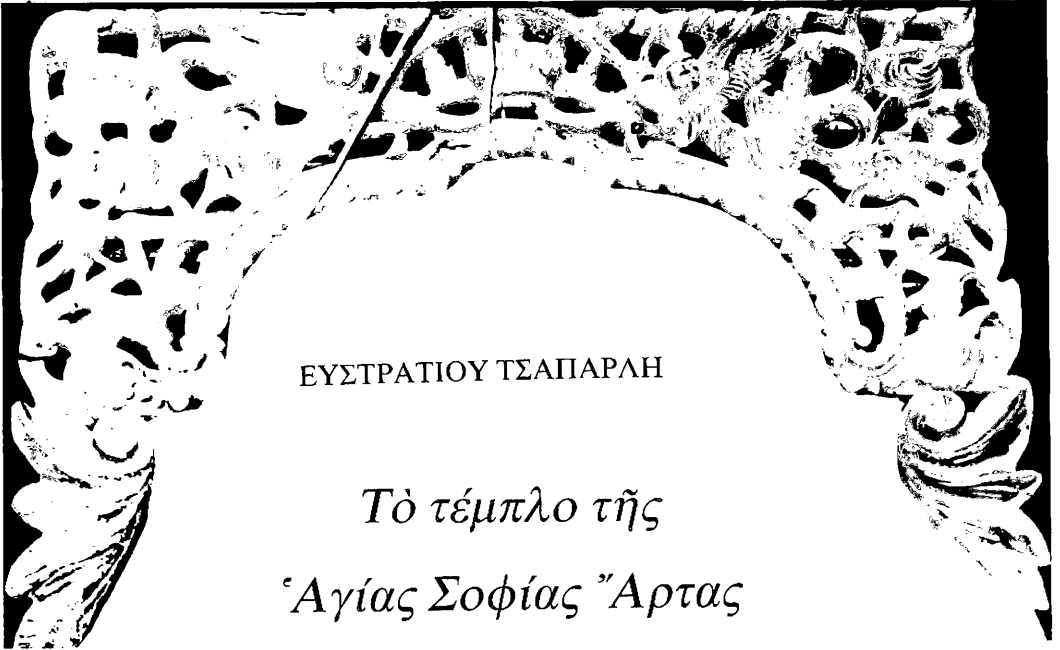
ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΑΡΤΑ ΕΤΟΣ ΚΘ' ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1984 ΤΟΜΟΣ Η' ΤΧ 68-69





Τμήμα από ξυλόγλυπτο τέμπλο 18ου-19ου αί. ανασυγκροτημένο από πολλά κομμάτια μοιρασμένο στις αποθήκες του Μουσείου Μπενάκη και της Γενναδίου Βιβλιοθήκης. Γνωστό σαν τό Τέμπλο της Άρτας.



ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ΤΣΑΠΑΡΑΗ

Τὸ τέμπλο τῆς
‘Αγίας Σοφίας’ Ἀρτας

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ὁ ναὸς τῆς ‘Αγίας Σοφίας’ Ἀρτας, πού ἐπίσημα μὲν τιμᾶται στὴ μνήμη τῆς Κοίμη-
σης τῆς Θεοτόκου, ἀλλ’ οἱ ντόπιοι τὸν ξέρουν μὲ τὴν πρώτη ὀνομασία, βρίσκεται στὸ
κέντρο τῆς πόλεως, πολὺ κοντὰ στὸν καινούριο μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημη-
τρίου, τοῦ ὁποῖου ἄλλωστε εἶναι παρεκκλήσιο. Πρόκειται γιὰ χαμηλό, στενόμακρο,
ὀρθογώνιο κτίσμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. (ἐξωτερικὲς διαστάσεις τοῦ 24,60×13,30 μ.).
Τὴν ἀκριβῆ χρονολογία ἀνέγερσης τοῦ ναοῦ βρίσκομε λαξευμένη πάνω σε μιὰ μικρὴ
μαρμάρινη πλάκα, ἐντοιχισμένη στὴν πρόσοψη του, ψηλά, πάνω στὸν ἀξονα περίπου
τῆς κυρίας εἰσόδου του. Ἡ ἐν λόγω πλάκα κοσμεῖται μὲ γλυπτὸ σταυρὸ, κάτω ἀπὸ τὴν
ὀριζόντια κεραία τοῦ ὁποῖο διαβάζομε τὸ ἔτος 1812. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸ ἔτος
ἀνέγερσης τοῦ κτίσματος.¹

Ἐσωτερικὰ διαιρεῖται ὁ ναὸς, μὲ τὴ βοήθεια δυὸ κιονοστοιχιῶν, σὲ τρία κλίτη. Ἐ-
χομε ἔτσι τὴ συννησιμένη μορφή τῆς ξυλόστεγης τρίκλιτης βασιλικῆς, χαμηλῆς καὶ
ἀκομψῆς, τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, μὲ ἐπίπεδη ἐσωτερικὰ ξύλινη ὀροφή. Τὸ ἰ.
θῆμα ἔχει τρεῖς κόγχες, μὲ τὴ μεσαία μεγαλύτερη ἀπὸ τις δύο ἀκραῖες, καὶ χωρίζεται
ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ναὸ μὲ ξυλόγλυπτο τέμπλο, ἔργο τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰ. (πίν. 2). Γυ-
ναικωνίτης καταλαμβάνει τὴ δυτικὴ μόνον στενὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Ἄξια ἰδιαίτερης
μνείας εἶναι, τέλος, ὁ ξυλόγλυπτος ἀρχιερατικὸς θρόνος τοῦ ναοῦ, ἓνα κινητὸ, ἐπίσης
ξυλόγλυπτο, προσκυνητᾶρι καὶ ὁ ξυλόγλυπτος ἄμβωνας, ἐκτελεσμένα ὅλα κατὰ τὴν τε-
χνικὴ τοῦ χοντροῦ, ἐξεργου, ἀνάγλυφου, ἔργα καλῆς τέχνης. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ἄμβω-
να (πίν. 5), πρέπει μᾶλλον νὰ εἶναι σύγχρονος τοῦ τέμπλου καὶ πιθανότατα ἔργο τοῦ ἰ-
διοῦ ἐργαστηρίου, ὅπως δείχνουν τὰ διακοσμητικὰ θέματά του καὶ τὸ γενικότερο ὕφος
τους. Ὄταν τὸν ἀντικρύζει κανεὶς μπαίνοντας στὸ ναὸ ἔχει τὴν ἐντύπωση πὼς πρόκει-
ται γιὰ ἄμβωνα μὲ δύο ἐξώστες, ἓνα πρὸς τὸν κυρίως ναὸ καὶ ἓνα δεῦτερο πίσω, πρὸς τὸ
βόρειο κλίτος. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς σκάλας,
πού ὀδηγεῖ στὸν ἄμβωνα – τὸ κεφαλόσκαλό της δηλαδή –, στὸ ὁποῖο ἔχει δοθεῖ ἡ μορ-
φή ψευδοεξώστη, μὲ κανονικὴ κωνοειδῆ βάση, πού βλέπει στὸ πλάγιο κλίτος.

“Όσον ἀφορᾷ στὴν τοιχογράφηση τοῦ ναοῦ, συναντᾶμε τοιχογραφίες στὸ ἀνώτερο μέρος τῶν μακρῶν πλευρῶν του, σὲ δύο ἐπάλληλες σειρές; στὴν πρὸς τὸν κυρίως ναὸ πλευρὰ τῶν τοξοστοιχιῶν, πού συνδέουν τοὺς κίονες τῶν δύο κιονοστοιχιῶν, στὸ κάτω μέρος τῶν πλάγιων τμημάτων τῆς πρόσοψης τοῦ γυναικωνίτη, ἐκείνων δηλαδὴ πού ἀντιστοιχοῦν στὰ δύο πλάγια κλίτη, καὶ στὸ κέντρο τῆς πρόσοψης, τέλος, τοῦ τελευταίου, ὅπου ἔχει φιλοτεχνηθεῖ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Ὅτι κατεξοχὴν χαρακτηρίζει τις ἐν λόγῳ τοιχογραφίες, πέρα ἀπὸ τὴ μικρὴ ἢ μεγάλη καλλιτεχνικὴ ἀξία τους, εἶναι τὰ πλούσια, ἔξεργα – γύψινα – περιμετρικὰ πλαίσια τους, σχηματιζόμενα ἀπὸ συναπτόμενα ἐπιμήκη σαρκώδη φύλλα, πού μοιάζουν μὲ μεγάλα ἀκανθόφυλλα. Λὲς καὶ πρόκειται γιὰ μεγάλες φορητὲς εἰκόνες, μὲ περίτεχνα, ποκίλων σχημάτων, πλαίσια – ἐπικρατεῖ βασικὰ τὸ ἔλλειψοειδὲς σχῆμα –, οἱ ὁποῖες φαίνονται περισσότερο σὰν νὰ ἔχουν προσηλωθεῖ ἐκεῖ παρά ἐκτελεσθεῖ πάνω στὸν τοῖχο. Διακρίνονται παραστάσεις ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Δωδεκάορτου, τῶν θαυμάτων τοῦ Χριστοῦ, ἁγίων, τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν – οἱ τελευταῖοι στοὺς χώρους πάνω ἀπὸ τοὺς κίονες τοῦ κέντρου – καὶ γυναικῶν ἁγίων στὸ γυναικωνίτη (τέσσερις μορφές, ὁλόσωμες, στὴ κάθε πλευρὰ πρὸς τὰ δύο πλάγια κλίτη (πίν. 6). Ἡ τοιχογράφηση πρέπει νὰ ἐγίνε πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., διότι ἡ τοποθέτηση τοῦ τέμπλου, γεγονός πού συνέβη μετὰ τὸ 1853 – ἔτος κατασκευῆς του –, ἐπέφερε μερικὴ κάλυψη τῶν παραστάσεων ἐκείνων, πού ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ στὰ σημεία ἀκριβῶς πού στερεώθηκε τὸ τέμπλο πάνω στοὺς πλάγιους τοίχους. Στὸ ναὸ φυλάσσεται καὶ ὠραίας τέχνης χρυσοκέντητος ἐπιτάφιος, μὲ τὸ νεκρὸ Χριστὸ ζωγραφιστὸ πάνω σὲ μουσαμά, προσηλωμένο στὸ κεντρικὸ τμήμα του (διαστάσεις ἐπιταφίου 90×55 ἐκ.).

Ἄς προστεθεῖ, τέλος, ὅτι ὁ ναὸς φέρει καὶ ὠραῖο ἀπέριττο κωδωνοστάσιο, ὑψουμένο πάνω ἀπὸ τὴν αὐλεία εἴσοδό του (πίν. 1).

Τὸ τέμπλο

Ἡ διάθροψη:

Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ ναοῦ ἐκτείνεται ἐνιαῖο καὶ στὰ τρία κλίτη του – ἡ ὀριζόντια διάστασή του εἶναι 11 μ. περίπου –, δημιουργώντας ἔσοχὴ πρὸς τὸ βῆμα στὸ μεσαῖο τμήμα του, ἐκεῖνο δηλαδὴ πού ἀντιστοιχεῖ στὸ μεσαῖο κλίτος, προσεγγίζει δὲ τὴν ξύλινη ὀροφή τοῦ ναοῦ μὲ τὴν κορυφὴ τοῦ μεγάλου σταυροῦ τῶν λυπηρῶν του² (πίν. 2 καὶ 3).

Ἡ βάση, κάτω, σχηματίζεται ἀπὸ γλυπτὰ θωράκια – «ποδιές» στὴ γλώσσα τῶν ξυλόγλυπτῶν μας – συγκρατούμενα ἀπὸ γλυπτοὺς πεσσίσκους. Ἀκολουθεῖ ἡ σειρά τῶν μεγάλων δεσποτικῶν εἰκόνων – ὀκτῶ συνολικά, ἀπὸ τέσσερις σὲ κάθε πλευρὰ δεξιά καὶ ἀριστερὰ τῆς Ὁραίας Πύλης –, μετὰξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται μικροὶ γλυπτοὶ κίονες. Τίς εἰκόνες πλαισιώνουν ἀπὸ κάτω ὀρθογώνια στενόμακρα πλαίσια, γνωστὰ ὡς «κάτω κεταμπέδες» στὴ λαϊκὴ ὀρολογία, στενότερα δὲ παρόμοια πλαίσια – «πάνω κεταμπέδες» – συναντῶνται σὲ μερικές μόνο ἀπὸ τίς μεγάλες εἰκόνες. Πάνω ἀπὸ τὰ τελευταῖα αὐτὰ πλαίσια ἢ ἀπευθείας πάνω ἀπὸ τίς μεγάλες εἰκόνες, ὅπου δὲν ὑπάρχουν πάνω κεταμπέδες, συναντᾶται ἡ ζώνη τῶν «κεμεριῶν», ἥτοι τοξωτὲς ἐπιστῆψεις τῶν εἰκόνων. Ὑπάρκειται στενὴ, μὲ γλυπτὸ ἐπίσης διάκοσμο, ταινία καὶ πάνω ἀπὸ αὐτὴ δημιουργεῖται στενὴ ἐξέδρα – ἔσοχὴ δηλαδὴ πρὸς τὸν κυρίως ναὸ –, τὴν ὁποία ὑποβαστάζουν κιλλίβαντες. Οἱ τελευταῖοι θρῖσκονται πίσω καὶ πάνω ἀπὸ τα πτηνόμορφα ἐπιθήματα, τὰ ὀλόγλυφα δηλαδὴ πουλιά, πού πατοῦν πάνω στὰ μικρὰ διακοσμητικὰ κιονόκρανα τῶν κίωνων τῆς ζώνης τῶν μεγάλων εἰκόνων. Ἐτσι δημιουργεῖται ἡ μετάβαση στὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ φράγματος, τὸ γνωστὸ ἐπιστύλιο τῶν βυζαντινῶν τέμπλων, τὸ ὁποῖο στοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους ἔχει πλέον μεταβληθεῖ σὲ βαρυφορτωμένο μὲ γλυπτὲς ταινίες, σειρὲς μικρῶν καὶ μεγάλων εἰκόνων καὶ μεγάλους σταυροὺς στὴν κορυφὴ του θριγκό. Στὸ τέμπλο μας ὁ θριγκός, πού παρουσιάζει κάποια

κλίση πρὸς τὸν κυρίως ναὸ (βλ. πίν. 7), σχηματίζεται ἀπὸ μιὰ πρώτη, κάτω, πλατιά ταινία μὲ γλυπτό φυτικό διάκοσμο, τῆ «σταφυλῆ» τῶν ταγιαδῶρων μας, καὶ ἀπὸ τῆ ζώνη τῶν μικρῶν εἰκόνων μὲ παραστάσεις Δωδεκάορτου, ἁγίων κ.ἄ. (συνολικὰ ἔχομε 27 μικρὰς εἰκόνες). Τὶς εἰκόνες αὐτὲς χωρίζουν μεταξύ τους μικροὶ διαχωριστικοὶ κιονίσκοι, τὶς ἐπιστέφουν δὲ τοξωτὰ πλαίσια. Ὑπέρκειται μιὰ πολὺ στενὴ ἀκόσμητη ταινία — κυμάτιο —, στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς ὁποίας, ἐκεῖνο δηλαδὴ πού ἀντιστοιχεῖ στὸν κυρίως ναὸ, ἔχει χαραχθεῖ ἢ σχετικῆ μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ τέμπλου ἐπιγραφὴ, ἢ ὁποία ἔχει ὡς ἑξῆς:

ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΟΧΡΙΣΤΩΝ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ
— 1853 ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ —
ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΣΥΜΟΥ ΜΑΡΓΑΡΙΤΟΥ ΣΙΟΝΑΔΙΤΟΥ.

Τὸ τέμπλο ἀπολήγει σὲ μιὰ ζώνη σαρκωδῶν, σὲ διάτρητη τεχνικὴ, ἀνθοπλοκάμων, πάνω στοὺς ὁποίους πατοῦν ὀλόγλυφα πουλιά, τὰ γνωστὰ ἀπὸ παλαιότερες ἐποχὲς περιστερία, ἀπὸ τὰ ράμφη τῶν ὁποίων κρέμονται οἱ κανδήλες τῶν μεγάλων δεσποτικῶν εἰκόνων. Στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς ζώνης ἓνα ζευγὸς λιονταριῶν καὶ ἓνα ἄλλο δράκων — μπροστὰ τὰ λιοντάρια πού βλέπουν πρὸς τὸ ἐκκλησίασμα, πίσω οἱ δράκοι πού ἀτενίζουν τὸ μεγάλο σταυρὸ — ἔχουν τοποθετηθεῖ, ἀντικρυστὰ κατὰ ζεύγη, ἑκατέρωθεν στέμματος, πού ὑπενθυμίζει κατὰ τὸ σχῆμα ἀρχιερατικὴ μίτρα καὶ πάνω στὸ ὁποῖο ὑψώνεται ὁ μεγάλος σταυρὸς. Ὁ τελευταῖος περιβάλεται ἀπὸ ἐλεύθερα κατὰ τὸ περίγραμμα φυτικὰ κοσμήματα καὶ ἔχει δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ του τὰ εἰκονίδια τῆς Παναγίας καὶ τοῦ ἀγαπημένου μαθητῆ Ἰωάννη, πού περιβάλλονται καὶ αὐτὰ ἀπὸ ἀψιδόμορφα πλαίσια. Ἀπουσιάζει ὁ Ἐστωραωμένος, πού πρέπει μᾶλλον νὰ ἦταν ζωγραφιστὸς πάνω σὲ μουσάμα, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ δυὸ ἄλλες μορφές, τοῦ μαθητῆ δηλαδὴ καὶ τῆς Μητέρας, ὁ ὁποῖος ὅμως μᾶλλον ἀποκολλήθηκε ἀπὸ τὴ θέση του πάνω στὸν ξύλινο σταυρὸ καὶ χάθηκε (βλ. πίν. 7).

Τὸ βημόθυρο τῆς Ὁραίας Πύλης, πού ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα κάθε εἰκονοστασίου, στὴν Ἁγία Σοφία τῆς Ἄρτας δὲν ὑπάρχει σήμερα ἢ τουλάχιστον δὲν γνωρίζομε, ἂν σώζεται, πού φυλάσσεται. Στὰ δύο παραπόρτια τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχουν ἀπλὰ ξύλινα θυρώματα (τὸ ἀριστερὸ μὲ γραπτὴ παράσταση ἀρχάγγελου). Ὁραία Πύλη καὶ παραπόρτια ἐπιστέφονται μὲ γλυπτά, σὲ διάτρητη τεχνικὴ, τοξωτὰ ὑπέρθυρα, πού τὰ ὑποβαστάζουν φυλλόμορφα ὑποστηρίγματα, προσηλωμένα πάνω στὶς παραστάδες τῶν πυλῶν (πίν. 8Α).

Τὸ τέμπλο, κατασκευασμένο ἀπὸ ξύλο καρυδιάς, εἶναι ἀχρῦσωτο, ὅπως κατὰ κανόνα εἶναι ὅλα σχεδὸν τὰ ἡπειρωτικὰ εἰκονοστάσια τοῦ 19ου αἰ., χωρὶς καθόλου χρώματα, περασμένο μόνο μὲ ἐλαφρὸ βερνίκι πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Ἦδη ἔχει ὑποστεῖ σημαντικὴ φθορὰ καὶ ἔχει ἀνάγκη συντήρησης.

Ὁ γλυπτός διάκοσμος καὶ ἡ τεχνικὴ του:

Τὴν ἐπιφάνεια τῶν θωρακίων τῆς βάσεως καλύπτουν φυτικὰ κοσμήματα, πού ἀπλώνονται γύρω ἀπὸ κεντρικὸ μέταλλιο. Στὴν πρόσοψη τῶν πεσσίσκων, οἱ ὁποῖοι παρεμβάλλονται μεταξύ τῶν θωρακίων, λαξεύτηκαν θλαστοὶ πού ἀνέρχονται ἀπὸ ἀγχειόμορφα ἀνθοδοχεῖα. Στὶς κορυφὰς τους συναντᾶμε πουλιά, ζῶα καὶ ἀγγέλους (προτομές). Τὸ ἀνάγλυφο τῶν παραπάνω τμημάτων εἶναι κουφωτὸ, μὲ ὀρισμένα μόνο τμήματα — στὴν περιμετρικὴ κυρίως ζώνη τῶν θωρακίων — ἐκτελεσμένα σὲ ἔξεργο, χοντρό, ἀνάγλυφο.

Ἰδιαιτέρα προσελκύνει τὸ βλέμμα τοῦ ἐπισκέπτη ὁ διάκοσμος καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν μικρῶν κιόνων, πού συνεχίζουν πρὸς τὰ ἄνω τοὺς πεσσίσκους τῆς βάσεως καὶ παρεμβάλλονται, μὲ τὴ σειρά τους, μεταξύ τῶν μεγάλων εἰκόνων. Ὁ τεχνίτης ἐδῶ ἔχει πραγματικὰ μεγαλουργήσει. Τὰ διαφόρα δηλαδὴ κοσμήματα εἶναι περὶπου ὀλόγλυφα, μὲ πολὺ ἀδρῆ ἐκτέλεση τῆς ἐσωτερικῆς, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, πλευρᾶς τους, ἐνῶ στὸ βάθος τους διακρίνεται τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ κίονα, ὅ,τι δηλαδὴ ἀπέμεινε τελικὰ ἀπὸ τὸν κορμὸ μετὰ τὸ σκάλισμα τῶν κοσμημάτων, σάν ἓνας δευτερός ἐσωτερικός, πολὺ λεπτὸς κίονας (πίν. 9). Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ — κουφωτὸ ἀνάγλυφο — εἶναι δύσκολη καὶ ἀπαιτεῖ μεγάλῃ δεξιότητι, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴ συνέχεια γιὰ τὴ συντήρηση

του έργου, γιατί πολύ εύκολα καταστρέφεται. Τό τελευταίο συνέβη δυστυχώς σε μερικούς από τους κίονες που εξέταζομε.

Τό βασικό διακοσμητικό θέμα των παραπάνω κίωνων είναι ή άμπελος, γεμάτη σταφύλια, μέ πουλιά και ζώα άντικρουστά κατά ζεύγη ανάμεσα στά φυλλάματά της και μέ άγγελικά κεφάλια (στό άνωτερο τμήμα των κίωνων, πίν. 9). Έδώ συναντάμε και λίγες όλόσωμες ανθρώπινες μορφές (πίν. 10Α), που ξεπροβάλλουν μέσα από τά φύλλα και τά μεγάλα σαμπιά, μέ μακριά έπιμελημένη κόμμωση και χαρακτηρισικές τοπικές ένδυμασίες, όλο πτυχώσεις, τίς όποιες ό τεχνίτης απέδωσε μέ πυκνές χαράξεις, κάτι για τό όποιο ιδιαίτερα προσφέρεται τό ξύλο. Τά κεφάλια είναι μεγάλα, σύμφωνα άλλωστε και μέ τή λαϊκότροπη άντίληψη άπόδοσης του ανθρώπινου σώματος – ό λόγος του κεφαλιού προς τό υπόλοιπο σώμα είναι περίπου 1 προς 3 – , τά δε σώματα εύρωστα, καθόλου άσκητικά. Τά ίδια γνωρίσματα χαρακτηρίζουν και τους όλόσωμους αρχάγγελους, που φρουρούν τήν ‘Ωραία Πύλη, στη βάση των εκεί κίωνων, στό ύψος άκριβως τής σειράς των κάτω κεταμπέδων. ‘Υπάρχουν εκεί από ένας φρουρός άγγελος δεξιά και άριστερά. ‘Ο δεξιός, ως προς τό θεατή πάντοτε, κρατεί στό δεξί του χέρι ρομφαία (πίν. 10 Β), ό άριστερός κλαδί. ‘Η ένδυμασία τους είναι πολυτελής, έπηρεασμένη από τίς γραπές παραστάσεις άγγέλων – φρουρών πάνω στά θυράματα των πλάγιων εισόδων του ί. βήματος, τά σώματα μάλλον ραδινα και κομνά, τά πρόσωπα αυστηρά. ‘Ολοι, άγγελοι και άνθρωποι, βλέπουν «κατ’ένώπιον», προς τους πιστούς.

Θά σταθοΰμε περισσότερο στίς διακοσμητικές λεπτομέρειες των κάτω από τίς μεγάλες εικόνες έπιφανειών (κάτω κεταμπέδες). ‘Ας σημειωθεί, μέ τήν ευκαιρία, ότι έχομε τέσσερις μεγάλες εικόνες δεξιά και άριστερά τής ‘Ωραίας Πύλης, ήτοι συνολικά όκτώ. Οί τέσσερις κεντρικές (βλ. πίν. 3,4) είναι ένυπόγραφα έργα του Νικολάου Δ. Γεωργιάδου. ‘Από αυτές οι δύο, ήτοι ή Βρεφοκρατούσα Παναγία και ό Πρόδρομος, είναι έργα του 1869, στίς άλλες δύο, τήν εικόνα του Δεσπότη Χριστού και τήν τιμώμενη εικόνα τής Κοίμησης τής Θεοτόκου, ή χρονολογία δέν φαίνεται.

Στίς έν λόγω έπιφάνειες κυριαρχούν οι πολυπρόσωπες άφηγηματικές σκηνές από τήν ‘Αγία Γραφή – Παλαιά και Καινή Διαθήκη – , δουλεμένες πάνω στό ξύλο από τεχνίτες που, πέρα από πιστοί χριστιανοί, οι όποιοι πίστευαν πως δούλευαν «στήν αυλή του Κυρίου», ήταν και πάρα πολύ άνθρωποι, μέ μεράκια και καλλιτεχνικές άνησυχίες. Σκαλίζουν πάνω σε ξύλο και δέν έχουν τήν ευχέρεια για περιττές λεπτομέρειες, που διαθέτουν άλλοι καλλιτέχνες, λόγω χάρη οι άγιογράφοι. Κάνουν άφαιρέσεις όχι τόσο από συνειδητή τεχνοτροπική διάθεση, αλλά μάλλον από ανάγκη και «οικονομία». ‘Αλλ’ώστόσο, παρά τον περιορισμό τους στά άπολύτως άπαραίτητα ή σ’έκείνα που κατά τή γνώμη τους είναι άπαραίτητα, τά έργα τους δέν ύστερούν καθόλου σε έκφραση και παλμό, διηγούνται πολύ περισσότερα άπ’όσα άπεικονίζουν, προκαλούν στό ένθουσιασκέπη, άκόμη και τον πιο άσχετο, έντονη συγκίνηση, γίνονται πράγματι τά πιο εύγλωττα «υπόμνήματα» των παρακείμενων εικόνων του τέμπλου ή καμιά φορά των βασικότερων δογμάτων τής ‘Εκκλησίας. Οί έν λόγω σκηνές τοποθετούνται στην ‘Αγία Σοφία άπευθείας, χωρίς νά περιβάλλονται από ιδιαίτερα πλαίσια, μέσα σε πλούσιο φυτικό διάκοσμο, μέ τά φύλλα γεμάτα ζωή και κίνηση, σάν νά πλήττονται από ίσχυρο άνεμο. (βλ. πίν. 11Α, Β). ‘Ολα αυτά άποτελούν βέβαια τυπικά πλέον διακοσμητικά στοιχεία, που κατακλύζουν κάθε έπιφάνεια πάνω στά μεταβυζαντινά εικονοστάσια όλων των περιοχών μας. ‘Αλλά κρύβουν πάντοτε και κάποια άλληγορική σημασία, ύπενθυμίζουν π.χ. και τον έπουράνιο παράδεισο, όπου μελλοντικά οι πιστοί θά έχουν μία θέση.

Δεξιά από τήν ‘Ωραία Πύλη, κάτω από τήν μεγάλη εικόνα του Δεσπότη Χριστού, έχει λαξευτεί ή Θυσία του ‘Αβραάμ (πίν. 11 Α)³. Μέ τό άριστερό χέρι ό πατριάρχης έχει άδράξει τον ‘Ισαάκ από τά μαλλιά, ενώ στό δεξί του, ύψωμένο, κρατεί μεγάλη μάχαιρα. ‘Αλλ’ήδη άγγελος Κυρίου από τον ουρανό έχει άρπάξει μέ τά δύο του χέρια τή μάχαιρα από τή λαβή της, έμποδίζοντας τή μοιραία κίνηση του πατρικού χεριού. Κατάπληκτος κι έντρομος ό ‘Αβραάμ βλέπει προς τον άγγελο, ενώ ό ‘Ισαάκ φαίνεται νά μήν έχει άντίληφθει τή σωτηρία του. ‘Αγγελος και παιδί έχουν άποδοθεί μέ έλαφρά κλίση του σώματος προς τά έμπρός, σε δύο παράλληλους λοξούς άξονες μέ τον ‘Αβραάμ ανάμεσά τους. Στόν ίδιο άξονα μέ τον ‘Ισαάκ, πιο πάνω άπ’αυτόν, έχει τοποθετηθεί ό άμνός, τον όποιο τελικά θά θυσιάσει ό πατριάρχης. ‘Ετσι όλόκληρη ή σύνθεση φαίνεται νά έξισορροπεί, άποτελώντας τό κύριο και μοναδικό θέμα τής έπιφάνειας, πάνω στην ό-

ποία έχει έκτελεσθεί. Τά κορμιά τους είναι εϋρωστα καί σφριγηλά, μέ ὀρθές ἀναλογίες καί ὠραίες πτυχούμενες φορεσιές. Ἡ σκηνή εἶναι ἄκρως δραματική.

Ἡ λάξευση τῆς Θυσίας στό σημεῖο αὐτοῦ τοῦ τέμπλου, κάτω ἀκριβῶς ἀπό τήν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, εἶναι πράγματι πολύ ἐπιτυχής, ἀφοῦ εἶναι γνωστό ὅτι ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ θεωρήθηκε πάντοτε ὡς προεικόνιση τῆς θυσίας τοῦ Θεανθρώπου. Στήν ἴδια ἀκριβῶς θέση συναντᾶμε τὸ θέμα, μέ ὀρισμένες βέβαια διαφορές, καί στά ἀνήκοντα στό 19ο αἰ. τέμπλα τῶν ἠπειρωτικῶν ναῶν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κήπων, ξυλόγλυπτο τοῦ 1890 (πίν. 21A), τῆς Μονῆς Φανερωμένης Ἰωαννίνων καί τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ἄρτας (πίν. 18 A). Ὁ τελευταῖος αὐτός ναός εἶναι πρόσφατο κτίσμα, ἀλλά τὸ τέμπλο του (πίν. 17) προέρχεται ἀπό τὸν ὁμώνυμο παλιό ναό, πού θρισκόταν στήν ἴδια θέση πρὶν χτιστεῖ ὁ σημερινός. Ἀλλά καί σ' ἄλλες θέσεις τῶν τέμπλων εἶναι δυνατὸν νά συναντήσῃ κανεῖς τήν παράστασή μας. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρομε τὸ θαυμάσιο τέμπλο τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, μητρόπολις τοῦ Μετσόβου, ὅπου ἡ Θυσία συναντᾶται, σέ συνδυασμό καί μεἶλλες σκηνές, πάνω σέ θωράκια τῆς βάσεως. Ἡ σκηνή ἀπουσιάζει ἀπὸ τὰ ἔξωρα εἰκονοστάσια τῆς Ἡπείρου τοῦ προηγούμενου 18ου αἰ., πάνω στά ὁποῖα εἶχαν ἀρχίσει δειλά-δειλά νά ἐμφανίζονται οἱ πρῶτες ἀγιογραφικές σκηνές, ὅπως π.χ. ὁ Εὐαγγελισμός, ἡ Ἀνάληψη, ὁ Μυστικός Δείπνος, πιθανότατα καί ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ (Ἁγιος Γεώργιος Μετσόβου, Ἁγία Τριάδα Ἐλληνικοῦ, Ἁγιος Νικόλαος Καπεσόβου).

Στήν κάτω ἀπὸ τήν εἰκόνα τοῦ Βαπτιστῆ ἐπιφάνεια ἀπεικονίστηκε ἡ Ἀποτομή τῆς Κεφαλῆς του (πίν. 11B).⁴ Ὁ σωματώδης καί μισόγυμνος δήμιος κρατεῖ στό δεξιὸ του χέρι τὴ μάχαιρα, ἐνῶ μέ τὸ ἄριστερό παραδίνει στὴ Σαλώμη τὸ κομμένο κεφάλι μέσα σέ ἄγγειο. Πίσω ἀπὸ τήν τελευταία μιὰ παιδούλα, ἴσως κάποια θερααινίδα, παρακολουθεῖ τὴ σκηνή, ἐνῶ κάτω κεῖται μπρούμυτα τὸ ἀκέφαλο σῶμα τοῦ Ἰωάννη. Ἡ σκηνή εἶναι πολὺ ἐκφραστική, μέ δραματικότητα, ὑπογραμμίζοντας τόσο τὸ μαρτύριο τοῦ Προδρόμου, ὅσο καί τὸ μέγεθος τῆς κακίας τῆς ἀκόλαστης ψυχῆς (Ἡρωδιάδα). Ἡ πλαστικότητα τῶν ἀνθρώπων κορμιῶν καί ἡ χάρις τῶν φορεμάτων τους ἐντυπωσιάζουν πραγματικά. Ἡ παράσταση συναντᾶται μέ τήν ἴδια μορφή, ὡς πολυπρόσωπη σύνθεση δηλαδὴ καί ὄχι μόνο ὡς κομμένο κεφάλι μέσα σέ ἄγγειο ἢ ὡς φτερωτὸς Πρόδρομος, ὄρθιος, μέ τὸ κεφάλι του, πάλι μέσα σέ ἄγγειο, στό ἄριστερό του χέρι ἢ δίπλα του, σέ ἄλλο πλάνο, ὅπως παριστάνοταν τὸ μαρτύριο τοῦ Ἰωάννη σέ πρωϊότερα ἠπειρωτικά τέμπλα, καί σ' ἄλλα, σύγχρονα περίπου πρὸς τὸ δικό μας, τέμπλα τῆς περιοχῆς μάλιστα δέ καί στήν ἴδια θέση. Ὡς παράδειγμα, ἀναφέρομε τὰ τέμπλα Ἁγίου Νικολάου Κήπων, στό νομὸ Ἰωαννίνων (πίν. 21 B), Ἁγίου Δημητρίου Ἄρτας (πίν. 18 B) καί Ἁγίου Νικολάου Κιρκιζατῶν Ἄρτας. Στὰ δύο πρῶτα ὅμοια ξυλόγλυπτα ἢ ἀπόδομοι τῶν μορφῶν εἶναι διαφορετικὴ, ἐντελὴς ψυχρὴ, χωρὶς τὸ ἐλεύθερο δυναμικὸ πάθος, πού χαρακτηρίζει τίς μορφές τῆς δικῆς μας παράστασης. Ἡ παιδούλα ἀπουσιάζει, ὁ δήμιος ἴσως ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἡρώδη, πού φέρει ὑψηλὸ κωνικὸ σκουφὸ στό κεφάλι του, καί τὸ ἀκέφαλο σῶμα, κάτω, μοιάζει περισσότερο μέ σῶμα ζῶον παρὰ ἀνθρώπου. Ὅσο γιὰ τὸ τέμπλο τῶν Κιρκιζατῶν, ἐκεῖ τὸ πηχτὸ βερνίκι πού χρησιμοποιήθηκε μᾶλλον πολλές φορές τὰ τελευταῖα χρόνια, γιὰ νά ἐξευγενίσει δῆθεν καί νά καταστήσῃ ὠραιότερο τὸ ξυλόγλυπτο, ἔχει καλύψει καί σχεδὸν ἐξαφανίσει τίς ἐπὶ μέρους λεπτομέρειες τῶν προσώπων, ὥστε σήμερα πλέον ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν θεμάτων του νά μὴν εἶναι πάντοτε δυνατὴ (βλ. τὸ τέμπλο στὸν πίν. 26).

Ἀκολουθεῖ τὸ διπλάνο κεταμπὲ ἢ σκηνὴ τῆς Κλίμακας τοῦ Ἰακῶβ. «Καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκεῖνῳ καὶ ἐνυπνιάσθη καὶ ἰδοὺ κλίμαξ... καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτῆς» (βλ. πίν. 12A).⁵ Ἡ σκάλα, πάνω στήν ὁποῖα ἀνεβοκατεβαίνουν οἱ ἄγγελοι, πού ἐδῶ εἶναι τρεῖς, τοποθετήθηκε κατὰ τὴ διαγώνιο περίπου τῆς στενόμακρης ἐπιφάνειας. Στὰ πόδια τῆς πλάγιασε ὁ Ἰακῶβ, ἐνῶ πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του στέκεται τέταρτος ἄγγελος, μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους (φυλάκας τοῦ κοιμωμένου). Ἡ σκηνὴ λαξεύτηκε κάτω ἀπὸ εἰκόνα τῆς Παναγίας – ἐπάργυρη εἰκόνα – προφανῶς γιὰ νά ὑπενθυμίσει στοὺς πιστοὺς, μέ τήν ἀπεικόνιση τῆς κλίμακας τοῦ Ἰακῶβ, τὴν ἄλλη Κλίμακα, τὴν ἐπουράνια, ἐκεῖνὴ «δι ἧς κατέβη ὁ Θεός» (Παναγία).⁶

Στὸν ἀκραῖο, δεξιᾶ, καταμπὲ ἢ ἀτμόσφαιρα ἀλλάζει, ὁ γνωστός μας φυτικός διάκοσμος μέ τὰ ἀνακαμπτόμενα φύλλα δέν ὑπάρχει πιά. Ψηλὰ τροπικὰ δέντρα περιβάλλουν ἐδῶ ἓνα σύνολο ἀρχιτεκτονημάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σημαντικότερο φαίνεται ὁ κυκλοτερὴς πολυώροφος πύργος, πού βρίσκεται στό κέντρο τῆς σύνθεσης (πύργος τῆς Βαβέλ;) (πίν. 12 B).

Στήν ἄλλη πλευρά τοῦ τέμπλου, ἀριστερά ἀπό τήν Ὁραία Πύλη, στίς ἀντίστοιχες ἐπιφάνειες συναντᾶμε κατὰ σειράν τό Προπατορικό Ἀμάρτημα κάτω ἀπό τήν εἰκόνα τῆς Βρεφοκρατούσας Παναγίας, τόν Κατακλυσμό κάτω ἀπό τήν τιμώμενη εἰκόνα τῆς Κοίμησης καί τή Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ κάτω ἀπό τήν ἐπάργυρη εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Στήν ἄκρη, μετά τό παραπόρτι, ἡ παράσταση εἶναι μάλλον δυσσερμῆνευτη, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω.

Οἱ Πρωτόπλαστοί τοῦ Προπατορικοῦ Ἀμαρτήματος παραστάθηκαν στό κέντρο τῆς στενόμακρης ἐπιφάνειας, γυμνοί, νά κρατοῦν καί οἱ δύο ἀπό κοινοῦ τόν καρπό τῆς γνώσεως (πίν. 13Α). Ἀνάμεσα στά κεφάλια τους, κοντά στό δεξιῖ αὐτί τῆς Εὔας, τοποθετήθηκε τό κεφάλι τοῦ φιδιοῦ, πού βαστᾷ παρόμοιο καρπό στό στόμα του. Ὁ τεράστιος «ὄφις» ἔχει ἀναριχθῆι πάνω στό δέντρο, πού βρίσκεται στά ἀριστερά τῆς Εὔας καί ὄχι ἀνάμεσα στους Προπάτορες, ὅπως συνηθίζεται στίς περισσότερες περιπτώσεις ἀπόδοσης τοῦ θεματός μας.⁸ Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι οἱ κλώνοι του, πού εἶναι δύο, σχεδόν συγχέονται μέ τά γύρω φυτικά διακοσμητικά. Ὁ τεχνίτης φρόντισε νά τονίσει τίς ἀνατομικές διαφορές τῶν δύο φύλων ὑποδηλώνοντας τό στήθος τῆς Εὔας καί τούς ἀνεπτυγμένους κοιλιακοῦς μῦς τοῦ Ἀδάμ. Ὁ δεύτερος εἶναι καί λίγο ὑψηλότερος ἀπό τήν πρώτη. Μέ τό κοινό κράτημα τοῦ καρποῦ ὁ τεχνίτης θέλει ἴσως νά ἐκφράσει τήν ἀποψη ὅτι ἡ παρακοή πραγματοποιήθηκε ἀπό κοινοῦ καί μέ κοινή εὐθύνη,⁹ κάτι πού ἀντίκειται θέβαια στή Γραφή πού λέει ὅτι ἡ Εὔα «λαβοῦσα... ἔφαγεν» καί ἔδωκεν καί τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς μετ' αὐτῆς, καί ἔφαγον». ¹⁰ Στήν παράστασή μας ἡ Εὔα δίνει στόν ἄντρα τῆς νά φάει ἀπό τόν καρπό, ἀλλά τόν κρατοῦν κι οἱ δύο μαζί στό ἕνα τους χέρι, ἐνῶ μέ τό ἄλλο κρύβει καθένας «τή ντροπή του». Στά ἀκραῖα τμήματα τῆς ἐπιφάνειας, συμμετρικά πρὸς τήν κεντρική σύνθεση μέ τό προπατορικό ζεῦγος, ὑπάρχει ἀπό ἕνας ἄγγελος πού κατεβαίνει ἀπό τόν οὐρανό, κρατώντας στά χέρια του πλατιεῖς ταινίες πού ἀνεμίζουν. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιά τους προσφιλέστατους διακοσμητικούς ἀγγέλους τῆς χριστιανικῆς τέχνης ὧν τὸν ἐποχῶν καί κατεχοῦν τῆς μετὰ τήν Ἀναγέννηση περιόδου. Ἀλλ' ἐδῶ μπορεῖ κανεὶς νά ὑποθέσει ὅτι ὑποδηλώνουν παράλληλα, καθώς πετοῦν ἀνάμεσα στά φυλλώματα (παραδείσιο περιβάλλον), καί τό χαμένο πιά γιά τόν ἄνθρωπο, μετά τήν πτώση του, «παραδείσο τῆς τρυφῆς», γιά τόν ὅποιο εἶχε προοριστεῖ ἀπὸ τό Θεό καί τόν ὅποιο ἀπόλεσε μέ δική του ὑπατιότητα.

Ἡ παράσταση, τό βασικό εἰκονογραφικό τύπο τῆς ὁποίας, ὅπως ἄλλωστε καί τῶν περισσότερων ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες σκηνές μας, παραδίδει ὁ Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνά,¹¹ εἶναι γνωστότατη ἀπὸ σειρά ἀτέλειωτη, ἡπειρωτικῶν καί μὴ, εἰκονοστασιῶν. Ἀσφαλῶς αὐτό ὀφείλεται στό θέμα, πού συγκινεῖ πάντα ἰδιαίτερα τόν ἄνθρωπο. Ὅπως ἤδη ἔχει παρατηρηθεῖ ἀπὸ τους μελετητές,¹² ὁ συνδυασμός τῆς σκηνῆς τοῦ Προπατορικοῦ Ἀμαρτήματος μέ τήν ὑπερκειμένη μεγάλη εἰκόνα τῆς Παναγίας εἶναι πολύ ἐπιτυχῆς, διότι ἔτσι σχετίζεται ἡ πρώτη Εὔα, ἐξαιτίας τῆς ὁποίας ἐπῆλθε ἡ παρακοή καί ἡ πτώση, πρὸς τή Νέα Εὔα, τή Μητέρα τοῦ Χριστοῦ, «δι' ἧς ἡ ἀρὰ ἐκλείπει». ¹³ Ἐτσι ἐξαιρεται καί ἡ ἀμοιβασιότητα καί ὁ ἄρρηκτος δεσμός μεταξύ Παλαιᾶς καί Καινῆς Διαθήκης. Στήν Ἡπειρο ἡ παράσταση συναντᾶται καί κάτω ἀπὸ ἄλλες εἰκόνες ἡ καί σέ ἄλλα σημεία τοῦ τέμπλου (Ἀγία Παρασκευὴ Μετσόβου), ἐκτός Ἡπείρου δέ κοσμεῖ κάποτε καί θημόθυρα.¹⁴ Ἀριστος ἐπίσης συνδυασμός φαίνεται νά εἶναι ἡ λάξευση τῆς κάτω ἀπὸ τήν εἰκόνα τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ, τοῦ Δεύτερου Ἀδάμ, μαζί μέ τόν ὅποιο συναναστήθηκε τό ἀνθρώπινο γένος, τό ὅποιο εἶχε συμπαράσει στό θάνατο ὁ πρῶτος Ἀδάμ. Παραδείγματα ἡπειρωτικῶν εἰκονοστασιῶν μέ παράσταση Προπατορικοῦ Ἀμαρτήματος, σέ ἀνάλογη περίπου μέ τή δική μας θέση, μόνου ἢ σέ συνδυασμό καί μέ ἄλλες σκηνές – Δημιουργία Εὔας, Ἐκδίωξη ἀπὸ τόν Παράδεισο, Εὐαγγελισμό κ.ἄ. – εἶναι μεταξύ πολλῶν ἄλλων: 1) Τῶν Ταξιαρχῶν Μικροῦ Παπίκου (1810) (πίν. 23B), 2) τοῦ Ἀγίου Νικολάου Κήπων (1890) (πίν. 22A), 3) τῆς Μονῆς Φανερωμένης Ἰωαννίνων (πίν. 22B) καί 4) τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Ἄρτας (πίν. 19B).

Κάτω ἀπὸ τήν εἰκόνα τῆς Κοίμησης συναντᾶμε τόν Κατακλυσμό, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε πιο πάνω (πίν. 13B). Ἡ κιβωτός, πού ἔχει σχῆμα λέμβου, «ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος», ¹⁵ μέ τό Νῶε στό κέντρο τῆς νά κρατεῖ στό κάθε χέρι του ἕνα πουλί. Κατὰ ζεύγη ἀνεβαίνουν στήν κιβωτό ἄλλα πουλιά, πάνω σέ μιὰ κλίμακα πού ἔχει κι ἐδῶ τοποθετηθεῖ κατὰ τή διαγώνιο περίπου τοῦ κεταμπέ. Γύρω-γύρω δέντρα μέ χοντρούς κορμούς καί κάτω ἄντρες καί γυναῖκες (τέσσερις συνολικά μορφές) πού προσπαθοῦν νά σωθοῦν ἀπὸ τό νερό πού ὑψώθηκε «καί ἐπεκάλυψε πάντα τά ὄρη τά ὑψηλά». ¹⁶ Ἐνας ἔχει ἀγκαλιάσει σφιχτά τόν κορμό ἑνός δέντρου, πάνω σ' ἕνα κλαδί τοῦ ὁποίου ἔχει καταφύγει

ένα παιδί. Στά δεξιά, σέ πρώτο πλάνο, ένα μεγάλο τρομαγμένο πουλί φαίνεται σάν νά ζητᾶ τόπο γιά νά σταθεῖ. Ὁ λαϊκός καλλιτέχνης ἄλλου ὑπῆρξε πολὺ φειδωλὸς ὅσον ἀφορᾷ στὶς λεπτομέρειες, ὅπως π.χ. στὴν ἀπόδοση τῆς κιβωτοῦ καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς,¹⁷ ὅπου ἡ ἀφαίρεση ποῦ ἐπιχειρήθηκε πραγματικά ἐκπλήσσει, κι ἄλλου ἀπέδωσε σχολαστικά τὴ λεπτομέρεια, ὅπως π.χ. στὴ μορφή ποῦ πιάνεται ἀπὸ τὸ δέντρο γιά νά σωθεῖ καὶ στὸ παιδί ποῦ ἀνέβηκε πάνω σ' αὐτό. Καὶ τί νά πεῖ κανεὶς γιά τὴν πλαστικότητα τοῦ κορμιοῦ καὶ τὴν ὁμορφὴ κόμμωση τῆς γυναικείας μορφῆς, ποῦ ἀπεικονίστηκε κάτω ἀριστερά, σέ πρώτο πλάνο, μέ τὴν πλάτη γυρισμένη πρὸς τὸ θεατὴ; Καὶ πόσο εὐαίσθητο καὶ γεμάτο μεράκι λαϊκὸ καλλιτέχνη μαρτυροῦν τέτοιες λεπτομέρειες, σ' ἕνα χώρο μάλιστα τόσο συντηρητικὸ καὶ αὐστηρὸ, ὅπως εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ποῦ ἀποτελεῖ δύσκολο ἐργοδότη, μέ δική του γραμμὴ, ἐργοδότη ποῦ καθορίζει ὄρια, πέρα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δύσκολα μπορεῖ νὰ κινηθεῖ ὁ ὁποιοσδήποτε καλλιτέχνης; Ἡ τοποθέτησι κι ἐδῶ τῆς σκηνῆς τοῦ Κατακλύσμου, μέ τὴν κιβωτὸ κάτω ἀπὸ τὴν τιμώμενη εἰκόνα τῆς Κοίμησις τῆς Παναγίας, ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη τὸν ἕμνωδὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν ἀναφωνεῖ: «Χαῖρε, κιβωτέ, χρυσοθεῖσα τῷ πνεύματι».¹⁸ Χρυσὴ κιβωτός ὑπῆρξε πράγματι γιά τὸ ἀνθρώπινο γένος ἡ Παναγία.

Ἀκολουθεῖ, στὴ διπλανὴ ἐπιφάνεια, ἡ σκηνὴ τῆς Φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ,¹⁹ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπάργυρη εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (πίν. 14Α). Ὁ Ἀβραάμ καὶ ἡ Σάρρα κάθονται στὶς ἄκρες μικροῦ, ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, τραπεζιοῦ, πάνω στὸ ὁποῖο τοποθετήθηκαν ἤδη τὰ φαγητά. Πίσω παραστάθηκαν σάν νά καταφθάνουν δύο ἐπισκέπτες (δὲν δηλώθηκαν τα φτερά, ἂν καὶ πρόκειται γιά ἀγγέλους). Ἕνας τρίτος ξεπροβάλλει ἀπὸ μιὰ πόρτα ἀρχιτεκτονήματος, ποῦ τοποθετήθηκε δίπλα στὸν Ἀβραάμ. Παρόμοιο ἀρχιτεκτόνημα, γιά ἐξασφάλισι συμμετρίας, τοποθετήθηκε καὶ δίπλα στὴ Σάρρα, ποῦ εἶναι ὄλο χάρη καὶ θηλυκότητα. Ἀλλὰ κι ὁ πατριάρχης, μέ τὸ κωνικὸ κοντὸ γένη, δείχνει σεβάσμιος οἰκοδεσπότης, ἀληθινὸς ἄρχοντας.

Ἡ παράστασι, ποῦ θεωρήθηκε ὡς ἐκφρασι τοῦ δόγματος τῆς Ἐκκλησίας γιά τὸν Τριαδικὸ Θεό, εἶχε ἐμφανιστεῖ στὴν Ἡπειρο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. (τέμπλο Ἁγίας Τριάδος Ἑλληνικοῦ, ὅπου συναντᾶται στὴν πάνω ἀπὸ τὴν Ὠραία Πύλη τοξωτὴ ἐπιφάνεια-κεμερί). Ἀπὸ τὰ σύγχρονα πρὸς τὸ τέμπλο τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας ἡπειρωτικά εἰκονοστάσια (19ου δηλαδὴ αἰ.) μέ παράστασι Φιλοξενίας ἀναφέρομε ἐκεῖνα τοῦ νότιου κλίτους – παρεκκλήσιο Εἰσοδίων – τῆς Κοίμησις Θεοτόκου Μοσπίνας – πρῶν Λύγγου – στὸ νομὸ Ἰωαννίνων, τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Μετσόβου, ὅπου ἡ σκηνὴ ἔχει συνδυαστεῖ καὶ μέ ἄλλη παράστασι Θεοσίας Ἀβραάμ – κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, καὶ τοῦ Ἁγίου Τρύφωνα Βίκου, ὅπου καὶ πάλι συναντᾶται, ὅπως καὶ στὴν Ἁγία Τριάδα Ἑλληνικοῦ, στὴν πάνω ἀπὸ τὴν Ὠραία Πύλη τοξωτὴ ἐπιφάνεια.

Ἡ σειρὰ τῶν ἀγιογραφικῶν σκηνῶν, ποῦ κοσμοῦν τὶς κάτω ἀπὸ τὶς δεσποτικές εἰκόνες ἐπιφάνειες, κλείνει μέ τὴν παράστασι τοῦ ἀκραιοῦ, ἀριστερά, κεταμπέ. Ἕνας ἄντρας μέ μεγάλη ράβδο στὰ χέρια του παραστάθηκε σάν νά πλησιάζει μέ εὐρὺ δρασκελισμὸ σέ πεσμένη κάτω ὑπτία ἀνθρώπινη μορφή (δὲν φαίνεται καλὰ τὸ κεφάλι τῆς, πίν. 14Β). Ἡ δευτέρη αὐτὴ μορφή ἴσως ἀπεικονίζει τραυματισμένο ἄτομο ἢ καὶ νεκρὸ, πάνω ἀπὸ τὸ ὁποῖο στέκονται δύο ζῶα, ἴσως σκυλιὰ ἢ τσακάλια. Πιὸ πάνω ὑπάρχει μικρὸ ἀρχιτεκτόνημα ποῦ τὸ περιστοιχιζοῦν ἀπὸ ἕνα δέντρο σέ κάθε πλευρά. Γύρω-γύρω, τέλος, ἀπλώνονται καὶ πάλι τὰ γνωστὰ μας φυτικὰ διακοσμητικά. Ἡ υπερκείμενη μεγάλη εἰκόνα εἶναι οἱ Ἅγιοι Θεοχάρης καὶ Ἀπόστολος (νεώτερη εἰκόνα). Πιθανότατα βρισκόμαστε μπροστὰ σε σκηνὴ φόνου, εἶναι δὲ ἐνδεχόμενον νὰ πρόκειται γιά ἀπεικόνισι τῆς ἀδελφοκτονίας τοῦ Ἀβελ ἀπὸ τὸν Κάιν.²⁰ Ὁ δευτέρος ἔχει ἤδη χτυπήσει τὸν πρῶτο, τὸν ὁποῖο ἐγκαταλείπει τροφὴ στὰ ἄγρια θηρία, ποῦ τὸν ἔχουν ἤδη περικυκλώσει. Τὴν ἐρμηνεῖα αὐτὴ ἐνισχυεὶ κάπως καὶ ἡ ἀγριαπὴ ὄψη τοῦ ὄρθιου ἄντρα, ποῦ προτείνει ἀπειλητικὰ τὴ ράβδο του, σάν νά ἐτοιμάζεται γιά νά καταφέρει γερό χτύπημα στὸν ἄλλο. Ἀνάλογο πάντως σκηνὴ ἀπὸ ἄλλο, ἡπειρωτικὸ ἢ μὴ, τέμπλο δὲν ἔχομε ὑπόψη μας.

Τὸ ἀφηγηματικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὶς Γραφές συνεχίζεται στὶς πάνω ἀπὸ τὶς ἴδιες μεγάλες εἰκόνες τοξωτῆς ἐπιφάνειες, τὰ γνωστὰ μας κεμερία. Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων παρεμβάλλονται τὰ πτηνόμορφα ἐπιθήματα τῶν κάτωθεν κίωνων. Πρόκειται, ὅπως ἤδη τονίσαμε, γιά ἀλογλυφα πουλιὰ ποῦ κρατοῦν στὰ ράμφη τους βλαστούς (πίν. 15Α). Παρόμοια ἐπιθήματα εἶναι πολὺ συνηθισμένα στὰ ἔξεργα ἡπειρωτικὰ τέμπλα. Ὡς παραδείγματα ἀπὸ τὸν 18ο αἰ. ἀναφέρομε τὰ τέμπλα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Βουνοπλαγιᾶς,

έργο του 1775, τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Μονοδενδρίου, τοῦ 1782,²¹ τῆς Κοίμησης Θεοτόκου Λογγάδων, τῆς Κοίμησης Θεοτόκου Καπεσόβου καί τοῦ Ἁγίου Νικολάου Καπεσόβου. Γιά τόν 19ο αἰ. μνημονευτέα τά τέμπλα τῶν Ταξιαρχῶν Μικροῦ Παπίγκου, ἔργο τοῦ 1810, τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Πρέβεζας, τῆς Κοίμησης Θεοτόκου Ἀρίστης, τῆς Μονῆς Φανερωμένης Ἰωαννίνων (βλ. πίν. 23 Α), τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Ἀνηλίου, τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κιρκιζατῶν Ἄρτας καί τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ἄρτας. Στόν τελευταῖο ναό τά πτηνόμορφα ἐπιθήματα ἐναλλάσσονται μέ ἀνθρωπόμορφα, πού ἦταν ἐπίσης πολὺ συνηθισμένα κατὰ τὸ 19ο αἰ.

Μεταξύ μεγάλων εἰκόνων καί κεμεριῶν παρεμβάλλονται ἐνίοτε στενά ἄνω πλαίσια, γιά τά ὁποῖα καί ἄλλοτε κάναμε λόγο (πάνω κεταμπέδες, πίν. 16Β). Ὁ γλυπτός διάκοσμος τοὺς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀγγελικὲς προτομές, φύλλα καί ἄνθη.

Ἐπανερχόμενοι στό διάκοσμο τῶν κεμεριῶν, συναντᾶμε τὴν Ἀνάσταση λαξευμένη πάνω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ (πίν. 15Α). Ὁ Κύριος, νικητὴς τοῦ θανάτου, παραστάθηκε πάνω στὴν πλάκα κιθωτιόσχημου μᾶλλον μνημείου, μέ λάβαρο στό ἀριστερὸ Του χέρι. Τὸ δεξί Του εἶναι ὑψωμένο πρὸς δήλωση ἴσως τοῦ θριάμβου Του ἐπὶ τοῦ θανάτου ἢ γιά εὐλογία. Κάτω, δεξιᾶ, ἀνθρώπινη μορφή, πιθανότατα στρατιώτης, παρακολουθεῖ μέ κατάπληξη καί τρόμο τὸ θαυμαστὸ γεγονός (ἔχει ἀνοικτὰ καί τὰ δύο του χέρια). Γύρω-γύρω συμπληρώνουν τὰ κενὰ φυτικὰ κοσμήματα, πῶς πάνω, στό χῶρο πού ὑπέρκειται τοῦ τόξου, λαξεύτηκαν ἄνθη σέ χαμηλὸ, πρόστυπο, ἀνάγλυφο. Τὴν ἐσωτερικὴ περιφέρεια τοῦ τόξου, τέλος, περιτρέχουν ἄνθημα.

Τὸ θέμα μᾶς εἶναι γνωστὸ, μέ τὴν ἴδια περιπυο μορφή καί στὴν ἴδια θέση, καί ἀπὸ τὰ τέμπλα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ἄρτας καί τῆς Μονῆς Φανερωμένης Ἰωαννίνων. Στό δεύτερο μάλιστα παράδειγμα γειτονεῦει μέ παράσταση παραδοσιακῆς Ἀνάληψης, ὅπου ὁ Κύριος φέρεται στόν οὐρανὸ μέσα σέ «δόξα», πού τὴ βαστοῦν δύο ἄγγελοι. Ἡ δικὴ μας παράσταση ἀντιπροσωπεύει τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο τύπους, μέ τοὺς ὁποῖους ἀποδίδεται συνήθως ἡ Ἀνάσταση. Ὁ ἄλλος εἶναι, ὡς γνωστὸν, ἡ Ἀνάσταση ὡς «εἰς Ἄδου κἀθοδος τοῦ Κυρίου», ὅπως τὴ συναντᾶμε π.χ. στὰ τέμπλα τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσης Ἐλασσώνας καί τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης Παναγίας Σαμαρίνας.²²

Στό κεμερί πάνω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Προδρόμου ἢ παράσταση εἶναι καί πάλι δυσερμηνευτὴ. Ἀντρικὴ γενειοφόρος μορφή ἔχει ἀποθέσει τὸ δεξί της πόδι μέσα σέ λουτήρα, πού μοιάζει μέ κολυμβήθρα. Δεξιᾶ, μέ τὸ λουτήρα στό κέντρο, στέκεται ἄλλη μορφή, μᾶλλον γυναικεία, πού ἔχει ὑψωμένο τὸ δεξί της χέρι, σάν νά ρίχνει κάτι πάνω στό πόδι τοῦ ἄντρα (νερό;). Γύρω-γύρω ἔχομε πάντοτε τὰ γνωστὰ μας φυτικὰ κοσμήματα (πίν. 15Β). Τὴν ἴδια σκηνὴ ἔχομε συναντήσῃ καί στό τέμπλο τῆς Μονῆς Φανερωμένης, ὅπου ὁμοῦς ἔχει θεθεῖ πάνω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Κοίμησης τῆς Παναγίας (πίν. 23 Α). Ἐκεῖ τὸ πλάσιμο τῶν μορφῶν εἶναι σαφέστερο, ἢ δεξιᾶ μορφή εἶναι ὄντως γυναικεία πού κρατᾶ κανατὶ στό ὑψωμένο δεξί της χέρι, ὃ δὲ ἄντρας ἔχει βάλει καί τὰ δύο του πόδια μέσα στό λουτήρα. Βρισκόμαστε προφανῶς μπροστὰ σέ σκηνὴ περιποίησης γέροντα ἄντρα ἀπὸ γυναίκα. Ποιὰ νά εἶναι ἡ σημασία τῆς παράστασης; Εἶναι πάντως πολὺ πιθανὸ νά πρόκειται γιά παράσταση Ἡρώδη.

Στὰ ὑπόλοιπα κεμερία τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ τέμπλου συναντᾶμε ἀετούς, φύλλα καί ἄνθη. Ἰδιαίτερα ἀξίζει νά μνημονευθεῖ ὁ διάκοσμος τοῦ κεμεριοῦ πάνω ἀπὸ τὸ παραπόρτι τοῦ ἱεροῦ. Ἐνα περιστέρι κατεβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἀνάμεσα σέ δύο ἄγγελους, πού βαστοῦν καμπυλόσχημους παιάνες. Ἀπὸ τὸ στόμα του βγαίνει τριγωνικὴ δέσμη φωτὸς (Ἅγιο Πνεῦμα, πίν. 16Β).

Στοὺς ἀντίστοιχους χώρους τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς τοῦ τέμπλου ἔχομε: α) Μυστικὸ Δεῖπνο πάνω ἀπὸ τὴν Παναγία, 2) τοὺς δύο ἄγγελους μέ τὸ περιστέρι πού κατεβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ πάνω ἀπὸ τὴν Κοίμηση, 3) ἕναν ἀετὸ μέ στεφάνι στό ράμφος του πάνω ἀπὸ τὸν Ἅγιο Δημήτριο, 4) δικέφαλο ἀετὸ, τὸ τόσο προσφιλὲς αὐτὸ βυζαντινὸ σύμβολο σέ μιὰ πόλη τόσο στενά δεμένη μὲ τὸ Βυζάντιο, ὅπως εἶναι ἡ Ἄρτα, 5) φύλλα, τέλος, καί ἄνθη ξανά πάνω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῶν Ἁγίων Θεοχάρους καί Ἀποστόλου, στό ἄκρο ἀριστερὰ.

Ἀξίζει νά προσέξουμε ἰδιαίτερα καί πάλι τὴν παράσταση τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου (πίν. 16Α). Ἡ τράπεζα εἶναι ἑλλειπσοειδῆς, γεμάτη ἀπὸ ἐδέσματα. Γύρω της κάθονταν, ἐγγραφόμενοι σε μιὰ μεγαλύτηρη ἑλλειψη, οἱ δεκατρεῖς συνδαιτηγόμενοι (Χριστὸς καί 12 ἀπόστολοι). Ὅλοι τοὺς ἀκουμποῦν τὸ ἕνα τους χέρι στὴν τράπεζα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ τεχνίτης θέλησε νά ἀποφύγει ἐδῶ τὴν ἀπλούστευση τοῦ θέματος, πράγμα

πού συμβαίνει στις όμοιες σκηνές άλλων ηπειρωτικών τέμπλων, όπου τά πρόσωπα πού μετέβησαν στό δείπνο είναι μόνον επτά (Ταξιάρχες Μ. Παπύκου). Πάντως καί στόν "Άγιο Δημήτριο τής "Αρτας (πίν. 19Α), όπως καί στή Μονή Φανερωμένης "Ιωαννίνων, ό Μυστικός Δείπνος αποδόθηκε επίσης μέ δεκατρία πρόσωπα.

Συνεχίζοντας πρós τά άνω συναντάμε, όπως θυμάται ό άναγνώστης, τή στενή ταινία κάτω από τή βάση του θριγκού. Τό κόσμημα τής έν λόγω ταινίας είναι μεγάλα άνθέμια, τοποθετημένα στό κέντρο τών επιφανειών, στις όποιες τήν υποδιαιρούν οι κιλλιθάντες, πού άνέχουν τό θριγκό. Δεξιά καί άριστερά τών άνθεμιών λαξεύτηκαν άνθη, τοποθετημένα άνά τρία σέ σχήμα ισόπλευρου τριγώνου, μέ τήν κορυφή πρós τά κάτω (πίν. 15Β).

Υπέρκειται, στή βάση του θριγκού, ή πλατιά ταινία μέ τά πολυέλικτα φυλλάματα τής άμπέκλου, σέ διάτρητη τεχνική (ή σταφυλή). Μεταξύ τών φυλλωμάτων αυτών τοποθετήθηκαν κατά διαστήματα μεγάλα έλλειψοειδή άκόσμητα μετάλλια. Κάτω από τό κεντρικό μετάλλιο, πάνω στόν άξονα δηλαδή τής "Ωραιάς Πύλης, άποκοιμήθηκε γέροντας, άκουμπώντας τό κεφάλι του στό δεξί του χέρι. (πίν. 7). Είναι ό δίκαιος "Ιεσσαί, από τόν όποιο τό γενεαλογικό δέντρο του "Ιησού βλάστησε. Τό θέμα, γνωστό ως «Ρίζαι "Ιεσσαί» κυρίως από τίς μεγαλειώδεις ζωγραφιστές συνθέσεις στους τοίχους τών ναών, συναντάνται, σ' αυτή συνήθως τή θέση, πάνω στά τέμπλα όλων σχεδόν τών περιοχών μας. "Εδώ είναι ύπεραπλουστυμένο, χωρίς τούς προφήτες καί τήν Παναγία, ζωγραφισμένους μέσα στά παρακείμενα μετάλλια, τά όποια άλλωστε, τό τονίσαμε ήδη, είναι άκόσμητα. Παράδειγμα τέμπλου τής "Ηπείρου μέ τό ίδιο αυτό θέμα πληρέστερο – ξαπλωμένος κάτω ό "Ιεσσαί, μέ τήν Παναγία στό ύπερκειμενο μετάλλιο ζωγραφιστή καί τούς προφήτες, επίσης ζωγραφιστούς, στά ύπόλοιπα μετάλλια – είναι τό επιχρυσωμένο εικονοστάσιο του "Αγίου Νικολάου Καπεσόβου (Ζαγοροχώρια "Ηπείρου), πού άνάγεται στό τέλη του 18ου αί. "Ωραιότατη, πλαστική όμως καί όχι ζωγραφιστή, άπόδοση του θέματος έχομε στό τέμπλο του ναού τής Παλατιανής Χώρας, στήν "Ανδρό, έργο του 1712. "Εκεί όλες οι μορφές είναι περίοπτες, τοποθετημένες περίπου στις θέσεις τών δικών μας άκόσμητων μεταλλίων, οι δέ προφήτες κρατούν στό χέρια τους άνοικτά ειλητά. "Αξίζει νά μνημονευθεί καί ή περίπτωση του ναού του "Αγίου Χαράλάμπους Πρέβεζας, όπου τό θέμα μετακινήθηκε πίο πάνω, στή βάση του σταυρού τών λυπηρών.

Ανερχόμενοι άκόμα πίο πάνω συναντάμε τά γλυπτά κοσμήματα τής ζώνης τών μικρών εικόνων (πίν. 8Β). Τέτοια είναι οι στυλιζαρισμένες λεοντοκεφαλές, από τό στόμα τών όποιών εκφύονται μεγάλα φύλλα. Τό θέμα αυτό, πού συναντάται στό κάτω από τίς εικόνες πλαίσια, είναι συνηθισμένο διακοσμητικό στοιχείο από παλαιότερες έποχές, χρησιμοποιημένο εύρύτατα καί σ' άλλους τομείς τής τέχνης, ιδιαίτερα δέ στή Μικρογραφία (ιστορημένα χειρόγραφα). Οι μεταξύ τών εικόνων διαχωριστικοί κιονισκοί είναι περίπου στρεπτοί, μέ τρία στρογγυλά άνθη ό καθένας κατά μήκος του κορμού του. Στά πάνω από τίς ίδιες αυτές εικόνες πλαίσια λαξεύτηκαν έξαπτέρυγα, έγγραφόμενα σέ τόξα (ένα στό τύπανο κάθε τόξου) (βλ. καί πίν. 7).

Τό τέμπλο επιστέφουν, τέλος, χυμώδεις άνθοπλόκαμοι, άνάμεσα στους όποιους τοποθετήθηκαν τά λιοντάρια καί οι δράκοι τών λυπηρών, όλα εκτελεσμένα σέ διάτρητη τεχνική. Μαζί λιοντάρια καί δράκους, όπως τά θέλουν καί τά κείμενα τών Γραφών,²³ αλλά καί οι εύχές τής "Εκκλησίας,²⁴ άλλοτε τοποθετημένα παρατακτικά καί άλλοτε μέ τά πρώτα πάνω στις ράχες τών δεύτερων, θά συναντήσει ό προσκυνητής πάνω στό περισσότερα ηπειρωτικά τέμπλα του 19ου αί. "Ως παραδείγματα άναφέρουμε τά τέμπλα: 1) "Αγίου Νικολάου Κήπαν, 2) "Αγίου "Αθανασίου "Ιωαννίνων, 3) Μονής Φανερωμένης "Ιωαννίνων, 4) "Αγίου Δημητρίου "Αρτας καί 5) "Αγίου Νικολάου Κιρκιζατών "Αρτας. Από τίς γειτονικές στήν "Ηπειρο περιοχές άξίζει νά μνημονευθεί τό κατά πάσα πιθανότητα επίσης ηπειρωτικό τέμπλο του "Αγίου Σπυριδώνος Βόνιτσας (Αίτωλοακαρνανία).²⁵

Τό στέμμα στή βάση του μεγάλου σταυρού (πίν. 7) είναι μάλλον σύμβολο τής διπλής έξουσίας, πνευματικής καί κοσμικής, τής "Εκκλησίας στό μαύρα εκείνα χρόνια τής δουλείας. Τό συναντάμε στό λυπηρά καί τών άλλων δύο εικονοστασιών τής "Αρτας – "Αγίου Δημητρίου καί "Αγίου Νικολάου Κιρκιζατών –, αλλά καί στό περισσότερα ηπειρωτικά τέμπλα τής ίδιας περιόδου (19ος αί.). Είναι περιττό πού γνωστός ό συνδυασμός του στέμματος μέ ένα ζευγος ίπτάμενων άγγέλων πού τό ύποβαστάζουν, πολύ άγαπητό μοτίβο τών ηπειρωτικών τέμπλων ήδη από τό 18ο αί. Τό συναντάμε σέ διάφορα σημεία τών εικονοστασιών, κατεξοχήν δέ στό ύπέρθυρα τών πυλών τους, όπως συμ-

θαίνει και στην 'Αγία Σοφία' Άρτας (βλ. πίν. 8Α), όπου αποδίδεται τόσο επιτυχημένα λόγω και του σκιοφωτισμού, που δημιουργεί ή διατήρητη τεχνική.

Κλείνοντας την παρουσίαση του τέμπλου της 'Αγίας Σοφίας' Άρτας, συμπληρώνουμε ότι υπάρχουν και διακοσμητικές λεπτομέρειες, όπως π.χ. η κογχύλη ως ανεξάρτητο κείμενο ή τα μικρά διακοσμητικά κιονόκρανα των κιόνων της ζώνης των μεγάλων εϊκόμων, που δέν μνημονεύτηκαν σχεδόν καθόλου. Όλα αυτά έχουν πλέον αποβεί τυποποιημένα διακοσμητικά στοιχεία χωρίς καμμιά ιδιαιτερότητα, που χρησιμοποιήθηκαν εύρυστα κατά τους νεότερους χρόνους από την εκκλησιαστική ξυλογλυπτική όλων των περιοχών μας. Πρόθεσή μας ήταν να δώσουμε εδώ μία περιγραφή του έργου ακριβή κατά τό δυνατόν και αντικειμενική, αλλά και τόσο μόνον λεπτομερή, ώστε να μπορεί να την παρακολουθήσει κατά τό δυνατόν άνετα ο σημερινός επισκέπτης του ναού που δέν θά είναι «ειδικός». ²⁶ Γι' αυτό ακριβώς αποφύγαμε να τον παρασύρουμε σε άναζητήσεις επιδράσεων και σημείων έπαφής στους χώρους άλλων, εϊκαστικών και μή, τεχνών, στη διερεύνηση της εξελικτικής πορείας των διάφορων διακοσμητικών θεμάτων και μάλιστα των άγιογραφικών σκηνών κλπ. Κάποιες γενικές βέβαια άναφορές και διαπιστώσεις, για την καλύτερη κατανόηση και άξιολόγηση του έργου, θά γίνουν στο Β' μέρος της μελέτης.

Θά προσθέσουμε, τέλος, ότι ένα στοιχείο που πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα είναι η προσπάθεια για ρεαλιστική άπόδοση του γλυπτου διακόσμου και ιδιαίτερα της ανθρώπινης μορφής πάνω στο ξυλόγλυπτο της 'Αγίας Σοφίας' Άρτας. Τέτοια φυσικότητα προκειμένου για τό χώρο της εκκλησιαστικής ξυλογλυπτικής στην Ήπειρο άποτελεί μάλλον νεωτερισμό, που δέν έχει να παρουσιάσει και πάρα πολλά αντιπροσωπευτικά δείγματα. Μεταξύ των τελευταίων, εκτός από τό τέμπλο της 'Αγίας Σοφίας, έξέχουσα θέση άσφαλώς κατείχει και τό θαυμάσιο τέμπλο του 'Αγίου Αθανασίου' Ιωαννίνων. Άπό την άποψη αυτή ο ξυλογλύπτης Σύμος Μαργαρίτης, από τους Χιονάδες – περιοχή Κόνιτσας – ²⁷ και τό «συνάφι» του, που φιλοτέχνησαν τό τέμπλο της 'Αγίας Σοφίας, βρίσκονται στην έμπροσθοφυλακή των ήπειρωτών ταγιαδόρων όσον άφορ ά στην άναζήτησή νέων, πιό έλευθερων, τρόπων έκφρασης στο χώρο της εκκλησιαστικής ξυλογλυπτικής.

Στην άνάδειξη της φυσικότητας βοηθά βέβαια και τό άχρύσωτο ξυλόγλυπτο, ²⁸ όπως είναι τό έργο που παρουσιάσαμε, διότι τό φύλλο του χρυσού προσδίδει άσφαλώς λαμπρότητα και άναδεικνύει τό τέμπλο ως σύνολο, αλλά σκεπάζει παράλληλα και έξαφανίζει τίς μικρές εκείνες λεπτομέρειες, που δίνουν ζωντάνια και παλμό στο ξυλόγλυπτο.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Τό τέμπλο της 'Αγίας Σοφίας' Άρτας βρίσκεται από άποψη δομής μέσα στα πλαίσια της παράδοσης, που δημιουργήθηκε στην Ήπειρο, όσον άφορ ά στο ξυλόγλυπτο τέμπλο, ήδη από τό θ' μισό του 18ου αι., όταν πλέον οι πολλές επάλληλες σειρές μικρών εϊκόμων πάνω στο θριγκό (3-4 σειρές) παραλείπονται. Η συσώρευση πολλών σειρών μικρών και μεγάλων εϊκόμων πάνω στα τέμπλα μας και ή ύπέρμετρη καθ' ύψος αύξησή τους ύπηρεξε, όπως είναι γνωστό, καρπός της επίδρασης που δεχτήκαμε από τά ύψηλά και γεμάτα εϊκόνες παλαιότερα ρωσικά εϊκονοστάσια.

Βέβαια τό τέμπλο διατηρεί και τώρα τό βασικό χαρακτήρα του ως φράγματος «διαφράττοντος από των ύλικών τά νοούμενα». ² Γι' αυτό, παρότι έπιστρέφουμε στο έπιστύλιο – θριγκό με μία μόνο σειρά μικρών εϊκόμων, όπως ήδη από τους βυζαντινούς χρόνους συνηθίζόταν, και έγκαταλείπονται οι θριγκοί με τίς δύο και τρεις σειρές μικρών εϊκόμων – (τέμπλο λόγω χάρη Κοίμησης Θεοτόκου Κάτω Βίτσας Ζαγορίου του 1739³), έντούτοις δέν μειώνεται και τό ύψος του τέμπλου, που πλησιάζει μάλιστα τώρα αυτή την όροφή του ναού. Τουτό δέν όφείλεται τόσο στη δύναμη της παλαιότερης παράδοσης – των εϊκονοστασιών δηλαδή της παλαιότερης τεχνικής, με τίς πολλές σειρές εϊκόμων –, όσο στην επιδίωξη μεγαλοπρεπέστερης εμφάνισης του φράγματος του ιερου, ή όποια τώρα επιτυγχάνεται κυρίως με τί συσώρευση περισσότερων επάλληλων γλυπτών ταινιών.

Ό,τι έντυπωσιάζει περαιτέρω τον έρευνητή είναι ή συνθετότερη τώρα δόμηση του

τέμπλου, πού έχει συντελεστεί μέ τήν προσθήκη ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τά ὅποια δέν φαίνεται νά εἶναι ἀπαραίτητα γιά τή στήριξη του, διαδραματίζουν δέ περισσότερο διακοσμητικό παρά στατικό - λειτουργικό ρόλο (θωράκια βάσεως στή θέση τῶν ἀπλῶν σανιδωμάτων τοῦ παρελθόντος, περσίσκοι, κίονες, κιλλίβαντες κ.α.).

Χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Σοφίας, πού ἀποτελεῖ ἐξαίρεση γιά τό χῶρο τῆς Ἡλείρου, εἶναι ἡ διαμόρφωση τοῦ κατώτερου μέρους του, πού σχηματίζει ἐσοχή πρὸς τό ἱερό στό κεντρικό τμήμα, ἐκεῖνο δηλαδή πού ἀντιστοιχεῖ στόν κυρίως ναό (πίν.3). Μέ ἄλλα λόγια ἡ γραμμή, πού χαράσσεται στό ἔδαφος ἀπό τή στήριξη τοῦ φράγματος, δέν εἶναι εὐθεία, ὅπως συμβαίνει σ' ὅλα σχεδόν τά γνωστά μᾶς ἡπειρωτικά τέμπλα. Παραδείγματα τέμπλων μέ παρόμοια διαμόρφωση τοῦ κατώτερου μέρους τους, ἐκτός Ἡλείρου, ἀναφέρομε ἐκεῖνα τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου Ἁγίου Ὁρους, τῆς Μονῆς Προφήτη Ἡλία Δελφῶν⁴ καί τῆς Βουλγαρικής Μονῆς Ριλά.⁵

Ὅ,τι ἀξίζει νά σχολιασθεῖ ἰδιαίτερα ἐδῶ, μιά καί γίνεται λόγος γιά τά καινούρια στοιχεῖα τοῦ ξυλόγλυπτου τέμπλου τοῦ 19ου αἰ., τά ὅποια δέν ὑπῆρχαν πάνω στά παλαιότερα τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰ. εἰκονοστάσια, εἶναι ὁ πλοῦτος τῶν ἀγιογραφικῶν σκηνῶν, πού κοσμοῦν τό ξυλόγλυπτό μας. Βρισκόμαστε σέ μιὰ περίοδο πού οἱ Ἡπειρώτες ξυλογλύπτες δέν διστάζουν νά μεταφέρουν πάνω στό τέμπλο τοῦ ναοῦ δλόκληρες ἱστορίες ἀπό τίς Γραφές καί βιβλικά γεγονότα, πού πάντοτε συγκινούσαν τόν ἄνθρωπο. Μερικές φορές οἱ σκηνές, πού ἀπεικονίζονται, ἔχουν θεολογικές προεκτάσεις. Ἡ ἀγάπη αὐτή εἶναι συνεπής στό γενικότερο πνεῦμα τοῦ Ροκοκό, τῆς εὐρωπαϊκῆς δηλαδή ἐκείνης τεχντροπίας, ἀπό τήν ὅποια τώρα, ἕνα περίπου αἰῶνα μετά τήν ἐπικράτησή της στήν Εὐρώπη, ἐπηρεάζονται γενικότερα οἱ ταγιαδόροι μας.

Οἱ ἐν λόγω σκηνές διατηροῦν πάντοτε τόν ἰδιαίτερο «υπομνηματικό» χαρακτήρα τους, ἐκπληρώνοντας ἀπό τήν ἀποψη αὐτή φρονηματιστικό σαφῶς γιά τοὺς πιστοὺς ρόλο. Ἀλλά δέν πρέπει νά λησμονεῖται κι ὁ βασικός παράλληλα ρόλος τους ὡς διακοσμητικῶν στοιχείων, πού συμπληρώνουν τόν υπόλοιπο γλυπτό διάκοσμο. Καί στό σημεῖο αὐτό πρέπει ἐπίσης νά ἔχομε ἐπηρεαστεῖ καί ἀπό δυτικά πρότυπα. Ἐννοοῦμε τά πολυτελῆ ἐκεῖνα ἀρχιτεκτονήματα, γιά τά ὅποια ἤδη ἔχουν κάνει λόγο κι ἄλλοι μελετητές⁶ καί τά ὅποια ὑψώνονται πίσω ἀπό τοὺς βωμούς τῶν εὐρωπαϊκῶν ναῶν (RETABLES). Οἱ ἐντυπωσιακές αὐτές κατασκευές εἶναι γεμάτες μέ γλυπτές ἀγιογραφικές σκηνές.⁷ Ἀλλά θέβαια δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά τώρα, πάνω σ' αὐτά δηλαδή τά δυτικά ἔργα, πού χρησιμοποιοῦνται τέτοια θέματα γιά διακοσμητικούς σκοπούς. Ἡ Παλαιохριστιανική καί Βυζαντινὴ Τέχνη, εἶχε ἐπίσης χρησιμοποιήσει τέτοιες συνθέσεις στή διακόσμηση σαρκοφάγων, ἀμβώνων,⁸ ἐπισκοπικῶν θρόνων⁹ κ.ἄ.

Ὅσον ἀφορᾶ στόν υπόλοιπο διάκοσμο, τῆ θέση στό ξυλόγλυπτο τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀποτελοῦσαν οἱ ἀνακαμπτόμοι βλαστοί, ἰδιαίτερα ἡ ἀμπελος, γεμάτη σταφύλια. Ἀνάμεσα στά φυτικά αὐτά κοσμήματα τοποθετήθηκαν ποῦλιά καί ζῶα κατά ζεύγη, ἄγγελοι, ἀνθοδοχεῖα, ὄστρακόμορφα κοσμήματα - κογχύλια —, προσωπεῖα ζῶων, ἐλλειψοειδῆ μέταλλα, δικέφαλοι ἀετοί, κ.ἄ. Ἐτσι βλέπομε δίπλα στά γνωστά βυζαντινά θέματα, ὅπως εἶναι π.χ. ὁ δικέφαλος, νά χρησιμοποιοῦνται πλέον καινούρια — ἀγγελικά κεφάλια μέ φτερά, ἐλλειψοειδῆ μέταλλα, κογχύλια —, πού ἔρχονται τώρα ἀπό τή Δύση, ἔστω καί ἂν, ὡς θέματα μερικά ἀπ' αὐτά, ἦταν ἐπίσης γνωστά καί στή Βυζαντινὴ Τέχνη. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τό ἐλλειψοειδές σχῆμα, τόσο ἀγαπητό στίς διακοσμήσεις Μπαρόκ, ἀλλά καί σ' ἐκεῖνες ἐν συνεχείᾳ τοῦ Ροκοκό, ἐπικράτησε στήν Ἁγία Σοφία Ἄρτας ἀκόμη καί στά ὑψίσιμα πλαίσια τῶν ἀγιογραφιῶν της (βλ. πίν. 5,6).

Ὅ,τι ζωογονεῖ ἰδιαίτερα τόν παραπάνω γλυπτό διάκοσμο εἶναι ἡ παρουσία τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς, πού ἐπίσης ξεπροβάλλει, γεμάτη ζωὴ καί μηνύματα, μέσα ἀπό τά φυλλώματα (πίν. 10Α). Θάλεγε κανεῖς ὅτι ἡ συμμετοχὴ της ἐδῶ, πέρα ἀπό διακοσμητική, ἔχει καί κάποια συμβολικὴ σημασία, καταξιώνοντας τόν ἄνθρωπο καί ἀποκαθιστώντας τον στον παράδεισο τῆς ἀρχέγονης μακαριότητος, γιά τήν ὅποια εἶχε πλασθεῖ ἀπό τό Θεό καί τήν ὅποια πάντα νοσταλγεῖ, μολονότι ὁ ἴδιος, μέ ὑπαιτιότητά του, ἔχασε. Εἶναι πραγματικά ἀξιοθαύματος ὁ τρόπος, μέ τόν ὁποῖο οἱ ξυλογλύπτες μας χειρίζονται τήν ἀνθρώπινη μορφή εἴτε ὡς στοιχεῖο πολυπρόσωπων συνθέσεων — ἀγιογραφικῶν σκηνῶν — εἴτε, κατεξοχήν, ὡς αὐτοτελές καί ἀνεξάρτητο κόσμημα στή διακόσμηση τῶν εἰκονοστασίων. Ἄν καί ἐμπνέονται ἀπό δυτικά πρότυπα, ὅπου ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἀποδίδεται συνήθως μέ μιὰ ὑπερκόσμημα γαλήνη καί ἔκσταση,¹⁰ ἐντούτοις στά δικά τους ἔργα αὐτὴ ξαναγίνεται πάρα πολύ ἀνθρώπινη καί κοντινὴ, μιὰ ἀπλή φιγούρα σάν ἐκεῖνες πού κυκλοφοροῦσαν γύρω τους καί συναναστρέφονταν καθημερι-

νά μαζί τους. Και άλλα περαιτέρω στοιχεία από τό διάκοσμο του τέμπλου μας, όπως τὰ πτηνόμορφα ἐπιθήματα τῶν κίωνων τῆς ζώνης τῶν μεγάλων εἰκόνων, κάτω ἀπό τούς κιλλίβαντες πού ἀνέχουν τό θριγκό, καί τὰ προσωπεῖα τῶν ζώων – λεοντοκεφαλές –, ἀπό τὰ στόματα τῶν ὁποίων βγαίνουν φύλλα καί βλαστοί, ἀντιγράφουν δυτικά πρότυπα. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὰ ἐν λόγω ἐπιθήματα, μιμούμενα κυρίως τὰ ἀνθρωπόμορφα ὑποσητήρια θριγκῶν, ἐξωστῶν καί ἄλλων, δυτικῶν πάντοτε, κατασκευῶν,¹¹ πολὺ γρήγορα θά μετατραποῦν καί στήν Ἡπειρο ἐπίσης σέ ἀνθρωπόμορφα, ὅπως ἄλλωστε τὰ εἶδαμε, ἐναλασσόμενα μέ πτηνόμορφα, στόν κοντινὸ στήν Ἁγία Σοφία Ἄρτας ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Γιὰ τίς γλυπτές ἀγιογραφικές σκηνές, πού κοσμοῦν τό ξυλόγλυπτο μας, ἐγινε ἤδη καί ἄλλοτε λόγος. Θά θέλαμε μόνο νά προσθέσουμε ὅτι δέν βρήκαμε στήν Ἁγία Σοφία σκηνές, ὅπως π.χ. τὸν Εὐαγγελισμό (βλ. πίν. 24Α μέ τὴν παράσταση αὐτὴ ἀπὸ τό τέμπλο τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κήπων), τὴ Δημιουργία τῆς Εὐας (βλ. πίν. 23Β μέ τό θέμα αὐτό, συνδυασμένο μέ τὴν Πτώση, ἀπὸ τό τέμπλο τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν Μικροῦ Παπίγκου), καί τούς Πρωτοπλάστους στόν Παράδεισο (βλ. πίν. 24Β μέ παράστασή τους ἀπὸ τό τέμπλο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Ἰωαννίνων), θέματα προσφιλέστατα στήν Ἡπειρο κατὰ τό 19ο αἰ. Ἀπουσίαζαν περαιτέρω καί οἱ διακοσμῆσεις τοῦ τύπου ἐκείνου, κατὰ τὸν ὁποῖο πάνω στήν ἴδια ἐπιφάνεια ξετυλίγονται δύο, τρεῖς καί κάποτε καί περισσότερες βιβλικές ἱστορίες, ὅπως π.χ. ἡ ἱστορία τοῦ πρώτου ἀνθρώπινου ζεύγους πάνω σέ θωράκιο τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Μετσόβου (οἱ Πρωτόπλαστοί στόν Παράδεισο, ἡ Πτώση, ὁ Θεῖος Ἐλεγχος καί ἡ Ἐκδίωξη ἀπὸ τὸν Παράδεισο).

Δίπλα στά θέματα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή συνήθεις εἶναι, τόσο στήν Ἡπειρο ὅσο καί σ' ἄλλες περιοχές, καί οἱ σκηνές ἀπὸ τὰ συναξάρια τῶν ἁγίων – ἐφιπποὶ ἅγιοι κ.ἄ. – πού ἐπίσης δέν ὑπῆρχαν στήν Ἁγία Σοφία. Ἐφιπποὺς πολεμιστὲς ἁγίους – Ἅγιο Δημήτριο καί Ἅγιο Γεώργιο – συναντᾶμε πάνω στοὺς κίονες πού περιστοιχίζονται τὴν τιμώμενη εἰκόνα τοῦ πρώτου ἁγίου στόν ὁμώνυμο ναὸ τῆς Ἄρτας (πίν. 20). Συχνά ἐπίσης συναντῶνται τέτοιες παραστάσεις πάνω στά τέμπλα τῆς ἴδιας τεχνικῆς – ἔξεργα – τοῦ προηγούμενου 18ου αἰ., ὅπως π.χ. οἱ πολεμιστὲς ἅγιοι τῶν θημοθύρων τῶν τέμπλων Ἁγίου Νικολάου Περάματος Ἰωαννίνων καί Ἁγίου Νικολάου Καπεσσοῦ (πίν. 25).

Γιὰ τούς δράκους, τέλος, καί τὰ λιοντάρια, πού συναντήσαμε κάτω ἀπὸ τό μεγάλο σταυρὸ τῶν λυπρῶν, θά πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἐφοδιασμοῦ τῶν τελευταίων μέ ὄλα αὐτὰ ἀνήκει ἀποκλειστικά στοὺς Ὀρθοδόξους. Ἄλλ' ὁ τρόπος, μέ τὸν ὁποῖο διευθετοῦνται λιοντάρια καί δράκοι στή βάση τοῦ σταυροῦ, ὑπενθυμίζει τὴν ἀνάλογη διευθέτηση τῶν λιονταριῶν ἢ τῶν δράκων, πού φρουροῦν δυτικούς θυρεοὺς, οἰκόσημα¹² κ.ἄ. Καί οἱ ἴδιοι ἄλλοστε οἱ μεγάλοι σταυροὶ ἔχουν τὰ πρότυπά τους στή Δύση καί μάλιστα στήν Ἰταλία.¹³

Καί λίγα λόγια γιὰ τὴν τεχνικὴ καί τό γενικότερο ὕφος, τὴν τεχνοτροπία δηλαδή, τοῦ τέμπλου μας.

Ἡ παλαιότερη τεχνικὴ τοῦ χαμηλοῦ ἀναγλύφου, πού χρησιμοποιήθηκε στήν Ἡπειρο μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ 18ου αἰ., πολὺ λίγο προσφερόταν τῶρα, τό 19ο πλέον αἰ., γιὰ νά ἐκφράσει «τό ἐλεύθερο πέταγμα τῆς φαντασίας, τὴν ἀσυμμετρία, τὴν ἔλλειψη γαλήνης, ... τὴν κίνηση, τό πάθος, τὴ δραματικότητα, τό δυναμισμό»¹⁴ πού τόσο ἀγάπησε ἡ τέχνη τῆς Εὐρώπης τῆς περιόδου β' μισοῦ 16ου - 17ου αἰ. (Μπαρόκ).¹⁵ Τό «ὑπερθολικό καί ἐντυπωσιακό» χρειάζοταν ἄλλη τεχνικὴ. Τέτοια ὑπῆρξε τό καινούριο ἔξεργο καί χυμῶδες, κάποτε μάλιστα καί βαρὺ, ἀνάγλυφο. Κατὰ τὸν ἐπόμενο 18ο αἰ. στήν Εὐρώπη τό Μπαρόκ παραχωρεῖ τὴ θέση του στή νέα τεχνοτροπία, τό Ροκοκό.¹⁶ Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν τεχνοτροπικῶν ρευμάτων ὑπάρχουν πολλὰ κοινὰ, κληρονομιά ἀσφαλῶς τοῦ δεύτερου ἀπὸ τό πρώτο. Καί τὰ δύο ἔχουν μοναδικὴ προτίμηση στήν καμπύλη, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ παντοῦ, ἀγαποῦν τό ἔλλειψοειδές σχῆμα, ἐπιδιώκουν τὴν κίνηση, ἀποζητοῦν τό σκιοφωτισμὸ (διάτρητα καί κουφωτὰ τμήματα). Τό Ροκοκό μέ τὴ σειρά του ἀρνήθηκε τό προσφιλές στό Μπαρόκ σπειροειδές, σάν ἐλατήριο, σχῆμα, πού εἶναι κλειστό καί αἰχμαλωτίζει τό βλέμμα (βλ. πίν. 25 μέ τέτοια σπειροειδῆ φυτικά διακοσμητικά πάνω στό βημόθυρο τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Νικολάου Καπεσοῦ Ἰωαννίνων, ἔργο τοῦ 18ου αἰ.). Ἀντὶ τοῦ σχήματος τούτου υἰοθέτησε τὴν εὐρεία χρῆση τῆς ἔλλειψοειδοῦς, σχήματος S, καμπύλης ἢ ἐκείνης τοῦ σχήματος C καί τούς συνδυασμούς τέτοιων καμπυλῶν κατὰ διάφορους τρόπους. (βλ. πίν. 6 μέ συνδυασμούς τέτοιων καμπυλῶν στά πλαίσια τῶν ἀγιογραφιῶν.) Ἐτσι ἐφθασε στή δημιουργία σχημάτων τέτοιων, πού δίνουν τὴν ἐντύπωση τοῦ ἐντονα κινούμενου συνόλου, τῆς φευγα-

λέας σύλληψης, συνθέσεων που τις διακρίνει μία χάρη και μία εγγένεια μοναδική, ή ίδια ή χάρη και ή δροσερότητα της φύσης, (βλ. πίν. 25 με λεπτομέρεια από το τέμπλο του 'Αγίου 'Αθανασίου 'Ιωαννίνων, όπου όλα αυτά είναι πρόδηλα). Γιατί πραγματικά τό Ροκοκό άρνείται πλέον, και σ' αυτό είναι σαφώς αντί-μαρκό, τό όγκώδες και επιβλητικό στήν τέχνη, τήν υπερβολή. Ένα δηλαδή αιώνα όλόκληρο μετά τήν έπικράτηση του στήν Εύρώπη (18ο αι.), όταν σχεδόν είχε άρχίσει εκεί ή παρακμή του, τό Ροκοκό άναβιώνει στις δικές μας περιοχές.¹⁷ Στήν "Ηπειρο διαπιστώνουμε τήν έξάρτηση στό σημείο αυτό τών ξυλόγλυπτών μας από τά έργαστήρια τής Κεντρικής και Δυτικής Εύρώπης (Γερμανία, Άγγλία).

Όλα όσα ειπώθηκαν παραπάνω ισχύουν πάντοτε και γιά τήν περίπτωση του τέμπλου μας. Παντού κυριαρχεί και σ' αυτό ή καμπύλη και οι συνδυασμοί της, στους έλισσόμενους βλαστούς, στά ανθρώπινα σώματα, στό σχήμα τής κιβωτού του Νώε (πίν. 13B), στις ταινίες που άνεμίζουν στά χέρια τών άγγέλων (πίν. 13A), στό κάθισμα τής Σάρρας στή σκηνή τής Φιλοξενίας (πίν. 14), γιά νά άναφέρουμε μερικά μόνο χαρακτηριστικά παραδείγματα. Άλλά και ή χάρη και κίνηση τών διάφορων κοσμημάτων του είναι άναμφισβήτητη, χωρίς έντοτους νά μπορεί νά παραβληθεί ός προς τά γνωρίσματα αυτά μέ τό ξυλόγλυπτο του 'Αγίου 'Αθανασίου 'Ιωαννίνων (σύγκρινε π.χ. τούς πίν. 11A, B και 24B). Συγκρινόμενα εξάλλου τά φυτικά διακοσμητικά μας μέ τά αντίστοιχα κοσμήματα άλλων ήπειρωτικών εικονοστασιών, τής ίδιας περίπου περιόδου, εμφανίζονται άραιότερα μέν, αλλά φυσικότερα (σύγκρινε τούς πίν. 11A, B μέ τούς 18A, B, 22A, B, 23B).

Υποσημειώσεις.

A

1. Βλέπε και Σεραφεΐμ Ξενοπούλου, Δοκίμιον 'Ιστορικής τινος Περιλήψεως τής ποτε 'Αρχαίας και 'Εγκρίτου 'Ηπειρωτικής Πόλεως 'Αρτης, 'Ηπειρωτική 'Εστία, τ. ΣΤ' - Ζ', σελ. άνατ. 129, όπου λέγεται ότι ό ναός γτίστηκε άρχικά τό 1812, πυρπολήθηκε τό 1821 και άνανεώθηκε τό 1829.

2. Τόν όρον «λυπηρά», χρησιμοποιούμενον κυρίως γιά νά δηλωθούν τά δύο εικονίδια τής Παναγίας και του μαθητή 'Ιωάννη, που περιστοιχίζουν τούς μεγάλους σταυρούς τών τέμπλων μας, θά χρησιμοποιούμε έφεξής, γιά εύκολία και του άναγνώστη, προς δήλωση όλόκληρου του συγκροτήματος σταυρού, εικονιδίων και λιονταριών - δράκων, που έπιστέφουν τά μεταβυζαντινά εικονοστάσιά μας.

3. Γένεσις, κεφ. ΚΒ', 1-13

4. Εύαγ. Ματθαίου, κεφ. ΙΔ', 3-11, Εύαγ. Μάρκου, κεφ. ΣΤ', 19-28

5. Γένεσις, κεφ. ΚΗ', 11-12

6. 'Ακάθιστος Ύμνος, οίκος γ'

7. Γένεσις, κεφ. ΙΑ', 3-4: «... και είπαν δευτε οικοδομήσωμεν έαυτοίς πόλιν και πύργον, ού έσται ή κεφαλή έως του ουρανού...»

8. Βλέπε σχετικά Γ. 'Αξιότιη, 'Η Παράσταση τών Πρωτοπλάστων εις τό 'Εκκλησιαστικόν Μεταβυζαντινόν Ξυλόγλυπτον, 'Αθήναι 1981, σ. 17, κ.ε.

9. Γ. 'Αξιότιης, ό.π., σ. 18

10. Γένεσις, κεφ. Γ', 6

11. Διονυσίου του εκ Φουρνά, 'Ερμηνεία τής Ζωγραφικής Τέχνης, εκδ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετρούπολις 1909, σ. 47

12. Γ. 'Αξιότιης, ό.π., σ. 13

13. 'Ακάθιστος Ύμνος, οίκος α'

14. Βλέπε τά παραδείγματα από τή Μονή Τιμίου Σταυρού Σάμου και τό ναό 'Οσίας Ματρώνας Καρλοβασίου Σάμου στό Γ. 'Αξιότιη, ό.π., εικόνες χωρίς άρίθμηση στό τέλος τής μελέτης.

15. Γένεσις, κεφ. Ζ', 18

16. Γένεσις, κεφ. Ζ', 20

17. Γένεσις, κεφ. Ζ', 1-7: «Και ειπε Κύριος ό Θεός προς Νώε: εϊσελθε σύ και πās ό οίκος σου εις τήν κιβωτόν... εισήλθε δέ Νώε και οι υιοί αυτοϋ και ή γυνή αυτοϋ και αι γυναϊκες τών υϊών αυτοϋ...»

18. 'Ακάθιστος Ύμνος, οίκος κγ'

19. Γένεσις, κεφ. ΙΗ', 2-8

20. Γένεσις, κεφ. Δ', 1-17, «... άνέστη Κάϊν επί 'Αβελ τόν άδελφόν αυτοϋ και άπέκτεινεν αυτόν... Και είπεν Κύριος τί πεποιήκας; φωνή αίματος του άδελφου σου βοά προς με εκ τής γής».

21. Βλέπε 'Αρχαιολογικό Δελτίο, 21, 1966, Χρον. 2, σ. 303 (Π. Βοτακόπουλος).

22. Βλέπε Γ. 'Αξιότιη, ό.π., σ. 27 και εικόνες χωρίς άρίθμηση στό τέλος τής μελέτης.

23. Ψαλμός 90, 9-13 «... ὅτι σύ, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου... ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα».
24. Εὐχή τοῦ Ἁγιασμοῦ: «... σύ καὶ τὰς κεφαλὰς... τῶν ἐμφωλευόντων δρακόντων συνέτριψας» (Κ. Καλοκῆρης, Ἔθως, σ. 181, ὑποσ. Ι).
25. Τὸ τέμπλο αὐτὸ ἔχει πολλές θεματολογικὲς καὶ τεχνολογικὲς ὁμοιότητες μ' ἐκεῖνο τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους στὴ χειρωνακτικὴ Πρέβεζα. Καὶ τὸ τελευταῖο φιλοτεχνήθηκε, σύμφωνα μὲ τὴν προφορικὰ σωζόμενη μέχρι σήμερα παράδοση, ἀπὸ τεχνίτες ποὺ προέρχονταν ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κόνιτσας.
26. Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ ἀναπόκριση στὴν παράκληση τοῦ προέδρου τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου Ἄρτας «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ» κ. Κων/νου Βάγια γιὰ μιὰ πρώτη δημοσίευση τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας, ὥστε νὰ γίνῃ τοῦτο εὐρύτερα γνωστὸ. Μὲ τὴν εὐκαιρία εὐχαριστοῦμε θερμὰ ὀλόκληρο τὸ Δ.Σ. τοῦ παραπάνω συλλόγου γιὰ τὴ δημοσίευση τῆς μελέτης, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸν κ. Δ. Ντάλα γιὰ τὴ φωτογράφιση τῶν τέμπλων Ἁγίου Δημητρίου καὶ Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας. Ὅπως δὲποτε μελλοντικὸς σκοπὸς μας εἶναι ἡ δημοσίευση μελέτης γιὰ τὰ ἔξωρα ξυλόγλυπτα τέμπλα τῆς Ἡπείρου τῆς περιόδου θ' μισοῦ 18ου - 19ου αἰ., συμπληρώνοντας ἔτσι τὴν ἔρευνά μας γύρω ἀπὸ τὸ μεταβυζαντινὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τῆς Ἡπείρου γενικότερα (τὰ ξυλόγλυπτα τῆς περιόδου 17ου - α' μισοῦ 18ου αἰ. ἔχουν μελετηθεῖ στὴν ἐργασία μας «Ξυλόγλυπτα Τέμπλα Ἡπείρου 17ου - α' Ἡμισοῦ 18ου αἰ.», Ἀθῆναι 1980 (διδακτορικὴ διατριβή)).
27. Ὁ τεχνίτης τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας Σύμος Μαργαρίτης, ὅπως ὑπογράφεται, προσθετῆ διπλα στὸ ὄνομά του καὶ τὸ προσδιοριστικὸ τοῦ τόπου καταγωγῆς του (Χιονάδες Κόνιτσας). Ἐγραψε ὁμως «Σιοναδίτης» ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «Χιοναδίτης». Εἶναι πάντως πιθανόν, ἀν δὲν πρόκειται γιὰ λάθος, νὰ ὑπῆρχε καὶ ἡ δευτέρη αὐτὴ γραφὴ ἢ μᾶλλον προφορὰ τοῦ ὀνόματος τῶν Χιονάδων, χωριοῦ περιφήμου, τόσο γιὰ τοὺς ξυλόγλυπτες, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἀγιογράφους ποὺ ἀνέδειξε.
28. Ἐκτός ἐξαιρέσεων, ὅπως εἶναι τὸ τέμπλο τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Πρέβεζας, ἔργο τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ., ποῦ ἦταν ἐπίχρυσο, τὰ ἔξωρα τέμπλα τοῦ 19ου αἰ., στὴν Ἡπειρο εἶναι κατὰ κανόνα ἀχρῦσωτα, περασμένα μόνον μὲ θερνίκι, προφανῶς γιὰ οικονομικοὺς λόγους. Ἀντίθετα τὰ ἔργα τῆς ἴδιας τεχνικῆς - ἔξερξης - τοῦ θ' μισοῦ τοῦ 18ου αἰ., εἶναι ὅλα ἐπίχρυσα, χωρὶς ὁμως ἄλλα χρώματα - μπλε ἢ κόκκινα, ὅπως συνηθίζονταν - στὸ βάθος τῶν γλυπτῶν κοσμημάτων. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, κόκκινα καὶ μπλε θάφονταν τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν διαφόρων γλυπτῶν κοσμημάτων πάνω στὰ τέμπλα τῆς παλαιότερης τεχνικῆς - πρόστυπο, χαμηλὸ ἀνάγλυφο - ποῦ ἦταν ἐπίσης πάντοτε ἐπίχρυσα. Ἡ παλαιότερη ἐκεῖνη τεχνικὴ ἐγκαταλείπεται ὀριστικὰ στὴν Ἡπειρο γύρω στὰ μέσα περὶ τοῦ 18ου αἰ.

B

1. Βλέπε Εὐστρ. Τσαπαρλῆ, Ξυλόγλυπτα Τέμπλα Ἡπείρου 17ου - α' Ἡμισοῦ 18ου αἰ., Ἀθῆναι 1980, σ. 93-95.
2. Συμειῶν Θεσ/νίκης, Περὶ τοῦ Ἁγίου Ναοῦ καὶ τῆς τοῦτου Καθιερώσεως, κεφ. ΡΑΣΤ', Migne P.G. 155, 345.
3. Βλέπε Ε. Τσαπαρλῆ, ὁ.π., σ. 86-89, πίν. 36-38.
4. Ἄ. Χατζημιχάλη, La sculpture sur bois, Ἀθῆναι 1950, εἰκ. 14.
5. Bogdan Fillow, Die altbulgarische kunst, Βέρνη, 1919, πίν. XLV.
6. Κ. Καλοκῆρης, Ἔθως - Θέματα Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Ἀθῆναι 1963, σ. 206-208.
7. Γιὰ παραδείγματα θλέπε: Eberhard Hempel, Baroque art and Architecture in Central Europe, G. Britain 1965, πίν. 23A, 25 καὶ G. Kauffman. Die kunst des 16. Jahrhunderts, Βερολίνο 1970, πίν. 258, 265.
8. Κλασσικὸ παράδειγμα εἶναι ὁ ἄμβωνας τῆς Θεσ/νίκης μὲ παράσταση Προσκύνησης τῶν Μάγων (Βλ. W. Volbach, Frühchristliche Kunst, Μόναχο, 1958, πίν. 78-79).
9. Πολὺ γνωστὲς εἶναι οἱ παραστάσεις πάνω στὸ θρόνο τοῦ Μαξιμιανοῦ τῆς Ραβέννας (βλ. A. Colasanti, L'arte bizantina in Italia, Μιλάνο 1923, πίν. 41-45).
10. Γιὰ παραδείγματα θλέπε: α) E. Hempel, ὁ.π., πίν. 39B, 40A, 62 κ.ἄ. β) Max Osborn, Die Kunst des Rokoko, Βερολίνο 1929, εἰκ. σελ. 246, 362, καὶ γ) Harald Keller, Die Kunst des 18. Jahrhunderts, Βερολίνο 1971, πίν. 168, 218, 266, 227 κ.ἄ.
11. Γιὰ παραδείγματα θλέπε: α) A. Blunt, Art and architecture in France 1500 - 1700, The pelican history of art 1970, πίν. 108, β) E. Hubala, Die Kunst des 17. Jahrhunderts, Βερολίνο 1970, πίν. 283, 302 καὶ γ) G. Kauffman, ὁ.π. πίν. 250, 287, 316.
12. Βλέπε παραδείγματα: α) W. Weisbach, Die kunst des Barock in Italien κλπ., Βερολίνο 1924, εἰκ. σελ. 402, καὶ β) G. Kauffman, ὁ.π. πίν. 343α, 387.
13. Βλ. Ε. Τσαπαρλῆ, ὁ.π., σ. 125-144.
14. Βλέπε Χρ. Χρήστου, Ἡ Ἑδρωπαϊκὴ Ζωγραφικὴ τοῦ 17ου Αἰῶνα - Τὸ Μπαρόκ, Θεσ/νικὴ 1973, σ. 18-19.
15. Βλέπε Ντούλας Μουρίκη, Ἀναγέννηση, Μανιερισμός, Μπαρόκ, Ἀθῆναι 1975, σ. 103, κ.ε.
16. Χρ. Χρήστου, ὁ.π., σ. 21, ὅπου γίνεταί λόγος γιὰ τὸ 18ο αἰ. ὡς ἐποχὴ τῶν Ροκοκό καὶ τῆς κλα-

σικιστικής αντίδρασης.

17. Βλέπε Κίτσου Μακρή, Ξυλογλυπτική, Νεοελληνική Χειροτεχνία, Ἀθήναι 1969, σ. 62.



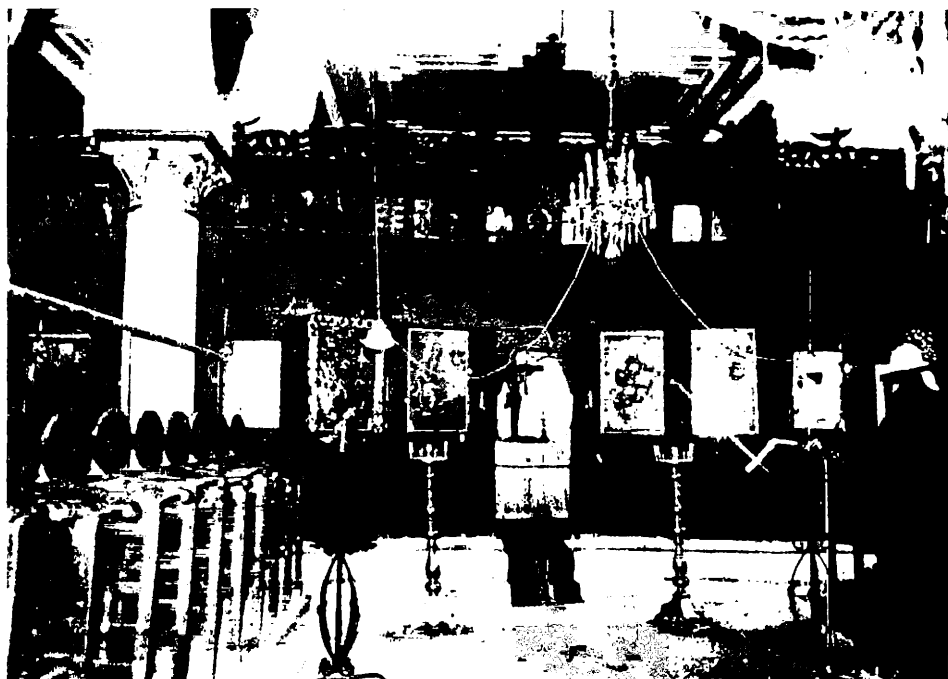
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ἀξιώτης Γ., Ἡ Παράσταση τῶν Πρωτοπλάστων εἰς τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Μεταβυζαντινὸν Ξυλόγλυπτον, Ἀθήναι 1981.
2. Ἀχεμάστου - Ποταμιάνου Μυρτάλη, Περί τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ντίλιου, Ἀρχαιολογικὰ Δελτία 24, 1969, Μελέται Α, σ. 175.
3. Καζανάκη Μαρία, Ἐκκλησιαστικὴ Ξυλογλυπτικὴ στὸ Χάνδακα τὸ 17ο αἰ., Θησαυρίσματα II, 1974, σ. 251 - 283.
4. Καλοκύρης Κ., Ἐρευναι Μεταβυζαντινῶν Ἁγιοραϊτικῶν Τέμπλων, Ἄθως - Θεμάτα Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Ἀθήναι 1963, σ. 175-216.
6. Κονόμος Ντίνος, Ναοὶ καὶ Μονές στὴ Ζάκυνθο, ἐκδ. Ἴον καὶ Λαϊκῆς Τράπεζας Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1964.
7. Μακρῆς Κίτσος, Ἡ Ξυλογλυπτικὴ τοῦ Πηλίου, Βόλος 1958.
8. Μακρῆς Κίτσος, Ἑλληνικὰ Λαϊκὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ Ξυλόγλυπτα, Ἀθήναι 1962.
9. Μακρῆς Κίτσος, Ξυλογλυπτικὴ, Νεοελληνικὴ Χειροτεχνία, ἐκδ. Ἐθν. Τράπεζας Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1969, σ. 49-88.
10. Μακρῆς Κίτσος, Ἡ Λαϊκὴ Τέχνη τοῦ Πηλίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ξυλογλυπτικὴ, Ἀθήναι 1976, σ. 93-122.
11. Μουρίκη Ντούλα, Ἀναγέννηση - Μανιερισμὸς - Μπαρόκ, Ἀθήναι 1973.
12. Ροντογιάννης Π., Ἡ Χριστιανικὴ Τέχνη στὴ Λευκάδα, Ε.Ε.Λ.Μ., τ. Γ' 1973-74, σελ. 466-484.
13. Σταμέλος Δ., Τὸ Τέμπλο τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Γαλαξείδι καὶ ὁ Τεχνίτης του, Ἀθήναι 1973.
14. Τσαπαρλῆς Ε., Τὸ Βυζαντινὸ Τέμπλο, περιοδ. «Θεολογία» 1976, τ. 47, σ. 908-923.
15. Τσαπαρλῆς Ε., Ξυλόγλυπτα Τέμπλα Ἠπείρου 17ου - α' ἡμίσαιος 18ου αἰ., Ἀθήναι 1980.
16. Χατζημιχάλη Ἀγγ., Ἡ Ἐυρωπαϊκὴ Ζωγραφικὴ τὸ 17ο Αἰῶνα - Τὸ Μπαρόκ, Ἐκδ. «L' Hellénisme contemporain», Ἀθήναι 1950.
17. Χρήστου Χρῦς., Ἡ Ἐυρωπαϊκὴ Ζωγραφικὴ τὸ 17ο Αἰῶνα - Τὸ Μπαρόκ, Θεσ/νικὴ 1973.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Ἡ μελέτη «Τὸ Τέμπλο τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας» γράφτηκε ἀπὸ τὸ συγγραφέα τῆς στὸ μονοτονικὸ σύστημα. Ἡ μεταγραφὴ τῆς στὸ πολυτονικὸ ἐγινε ἀπὸ τὸν ἐκδότη, ὕστερα ἀπὸ ἐπιθυμία, γιὰ λόγους παράδοσης, τῶν ὑπευθύνων τοῦ περιοδικοῦ «ΣΚΟΥΦΑΣ», τὸ ὁποῖο ἀνέλαβε τὴ δημοσίευσή της.



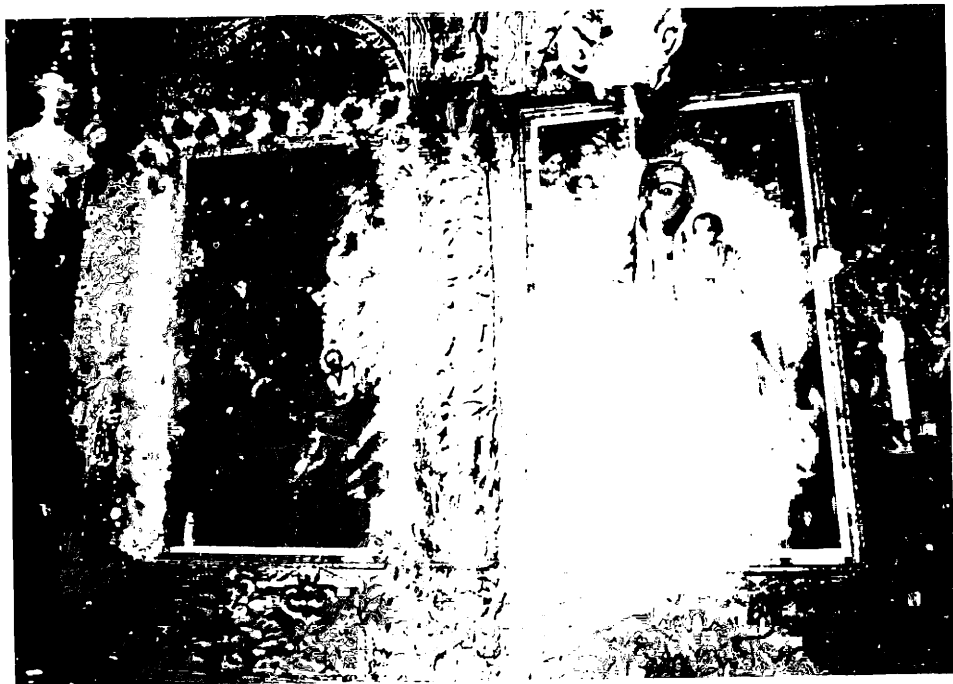
Ἁγία Σοφία Ἄρτας - Τό κωδωνοστάσιο μέ τό ναό στό βάθος.



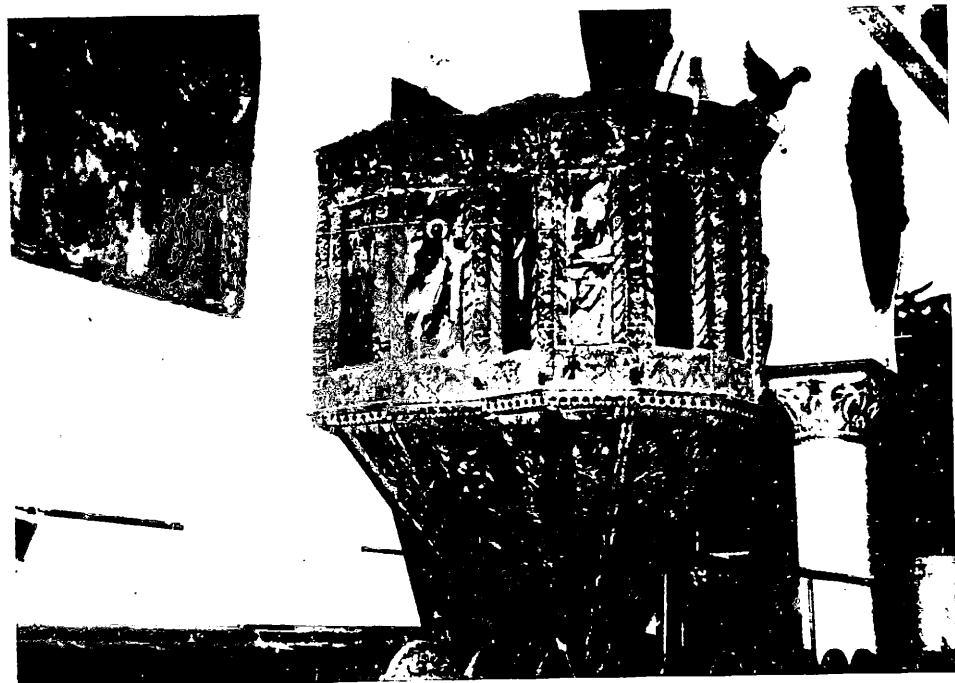
Ἁγία Σοφία Ἄρτας - Τό τέμπλο.



Ἁγία Σοφία Ἄρτας - Τό κεντρικό τμήμα τοῦ τέμπλου.



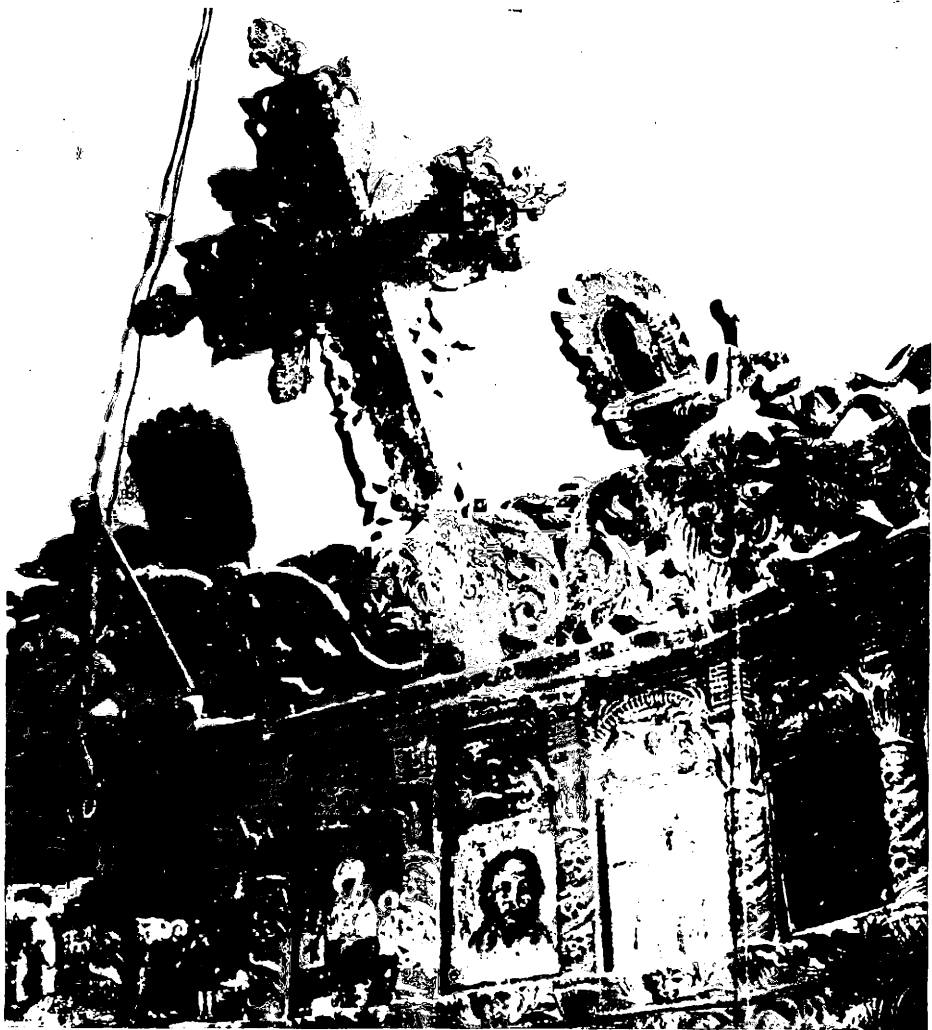
Ἁγία Σοφία Ἄρτας - Τμήμα τοῦ τέμπλου.



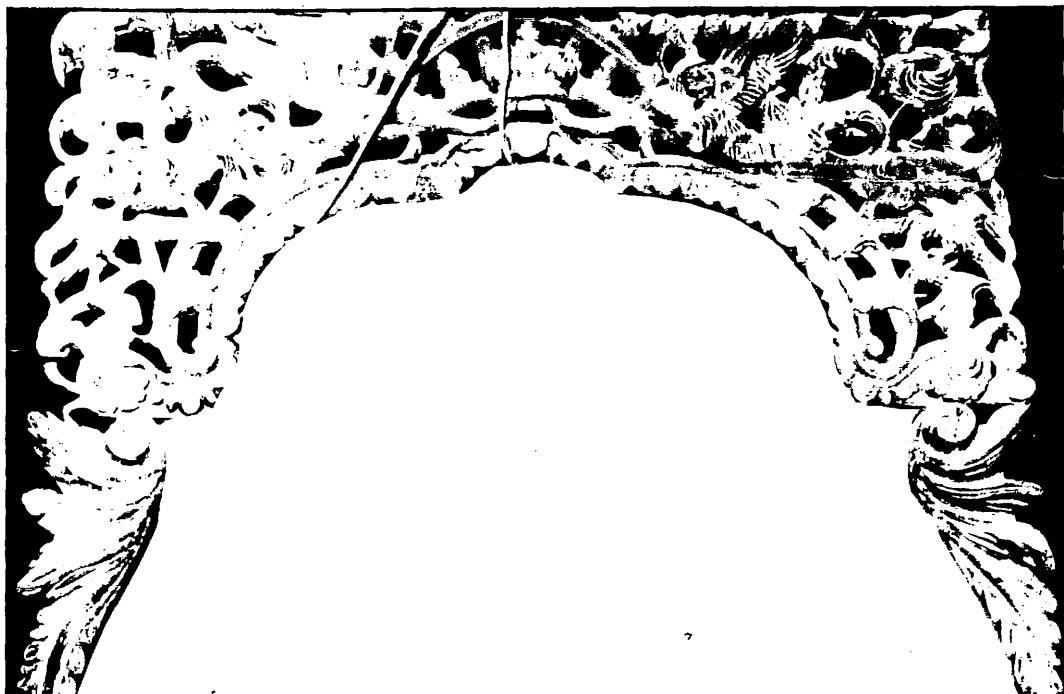
Ἁγία Σοφία Ἄρτας - Ὁ αἰμβωνας τοῦ ναοῦ



‘Αγία Σοφία’ Αρτας - Τμήμα τής πρόσοψης του γυναικωνίτη.



‘Αγία Σοφία’ Αρτας - Τμήμα του τέμπλου με τό μεγάλο σταυρό.



Τό υπέρθυρο της Ώραιας Πύλης τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἀρτας.



Ἁγία Σοφία Ἀρτας – Τμῆμα τοῦ θριγκοῦ τοῦ τέμπλου.



Ἁγία Σοφία Ἄρτας – Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου.



Λεπτομέρειες από τό τέμπλο τής 'Αγίας Σοφίας"Αρτας.



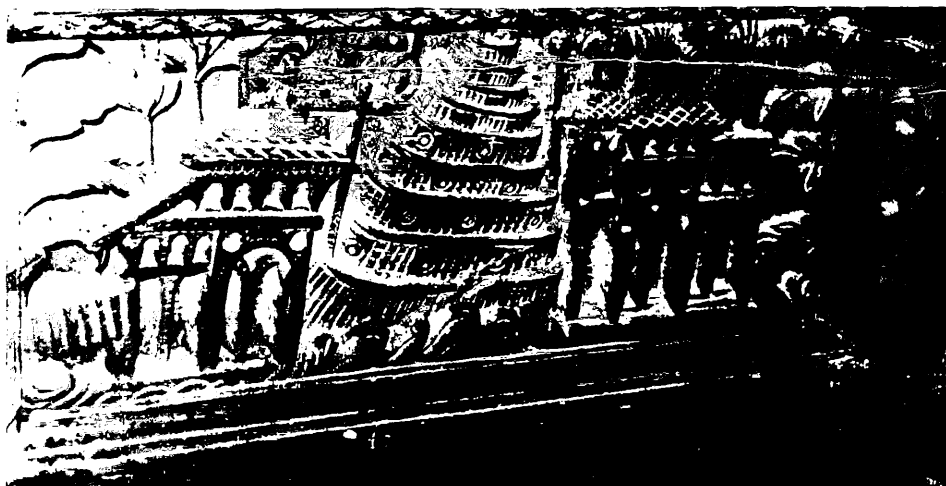
'Η Θυσία τοῦ 'Αβραάμ – Λεπτομέρεια ἀπό τό τέμπλο τής 'Αγίας Σοφίας"Αρτας.



Ἡ Ἀποκεφάλιση τοῦ Προδρόμου – Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ τέμπλο τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας.



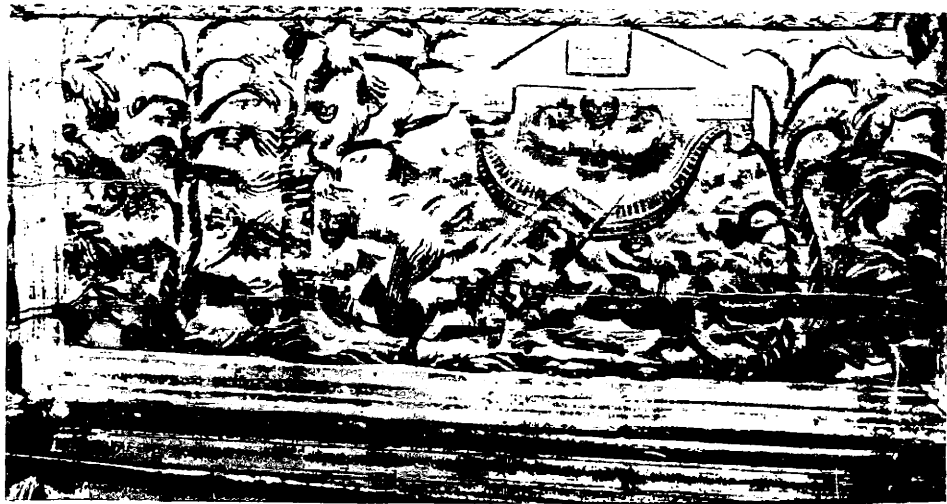
Ἡ Κλίμακα τοῦ Ἰακώβ – Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ τέμπλο τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας.



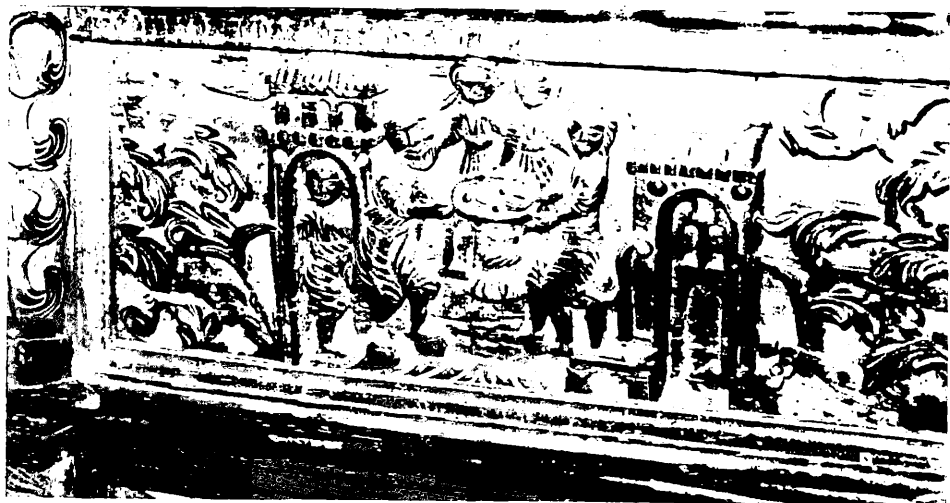
Ἁγία Σοφία Ἄρτας – Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου.



Τό Προπατορικό Ἀμάρτημα – Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας.



Ὁ Κατακλυσμός – Λεπτομέρεια τοῦ ἴδιου παραπάνω τέμπλου.



Ἡ Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ – Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἀρτας.



Ἁγία Σοφία Ἄρτας – Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου.



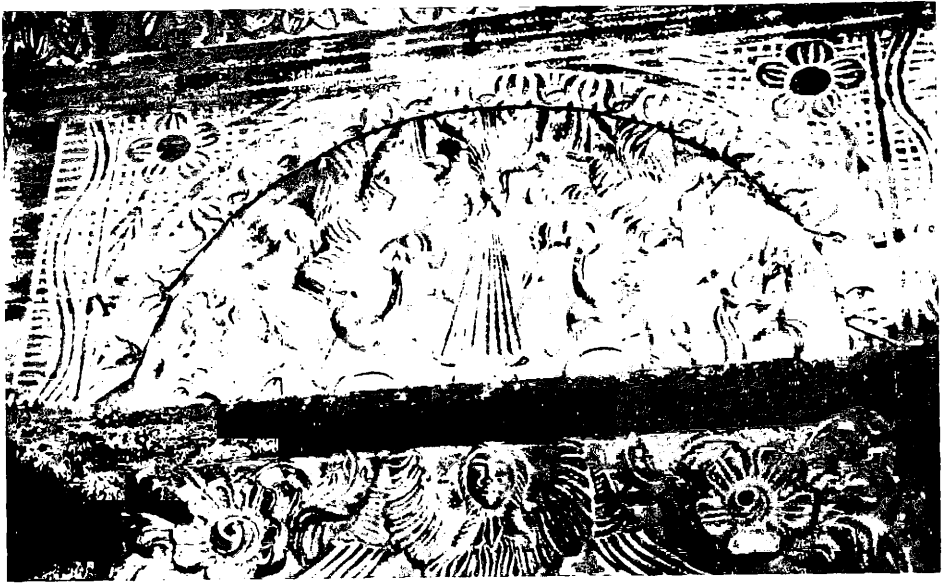
Ἁγία Σοφία Ἄρτας – Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου μέ παράσταση Ἀνάστασης



‘Αγία Σοφία Άρτας – Λεπτομέρεια του Τέμπλου



‘Αγία Σοφία Άρτας – Λεπτομέρεια του Τέμπλου



‘Αγία Σοφία”Αρτας – Λεπτομέρεια του Τέμπλου



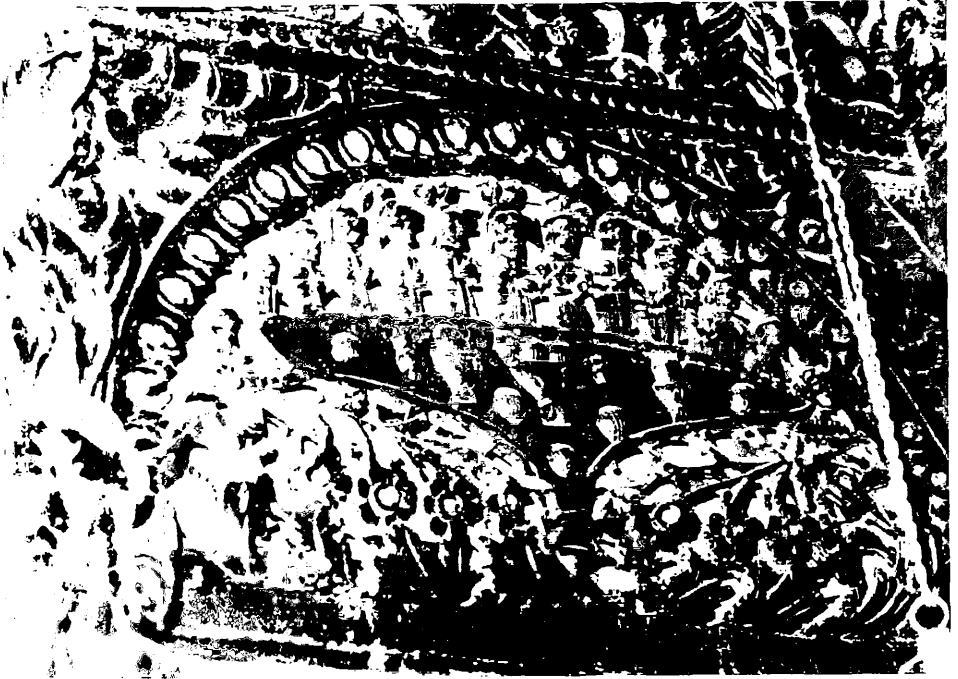
“Αγιος Δημήτριος”Αρτας – Τό τέμπλο.



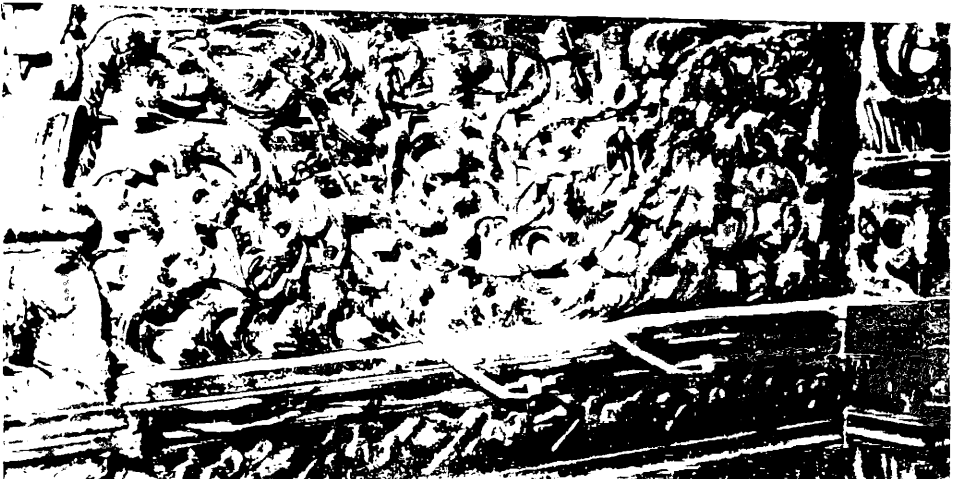
Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ - Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ἄρτας.



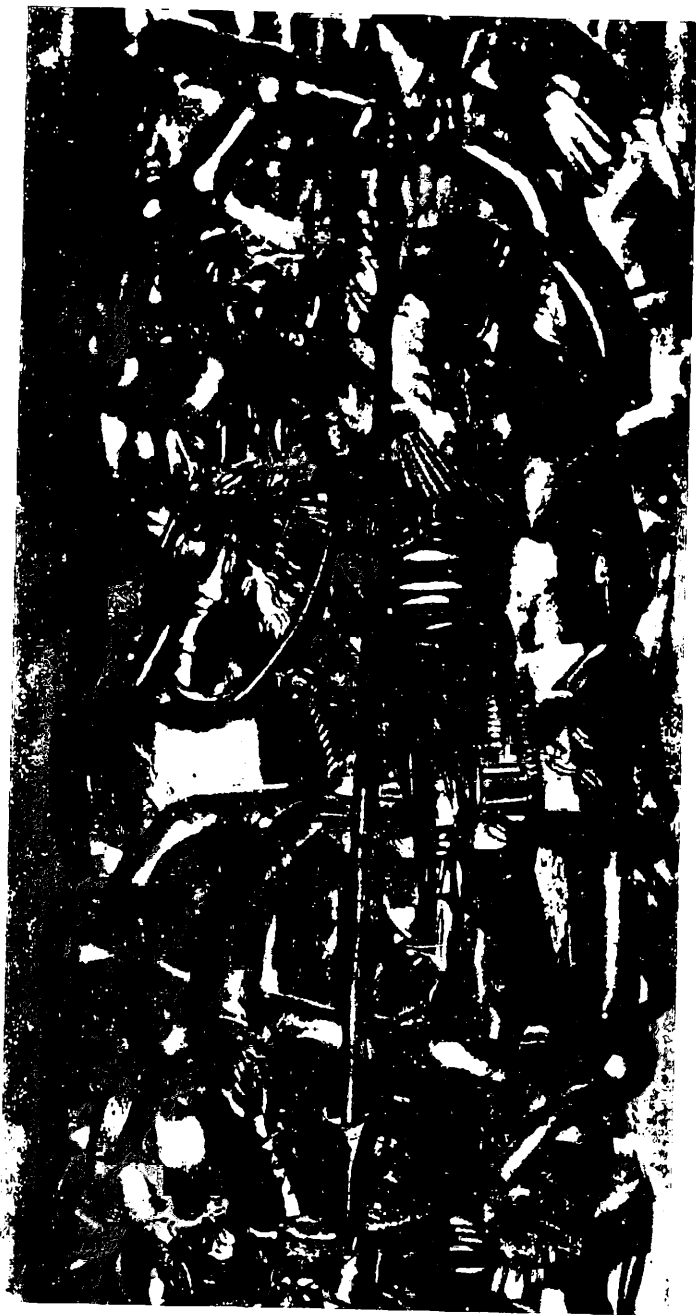
Ἡ Ἀποκεφάλιση τοῦ Προδόρου - Λεπτομέρεια ἀπό τό παραπάνω τέμπλο.



Μυστικός Δείπνος – Λεπτομέρεια του τέμπλου του 'Αγίου Δημητρίου' Άρτας.



Τό Προπατορικό 'Αμάρτημα – Λεπτομέρεια από τό παραπάνω τέμπλο.



"Άγιος Δημήτριος" Άρτας – Λεπτομέρεια του τέμπλου.



Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ - Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ τέμπλο τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κήπων (1890).



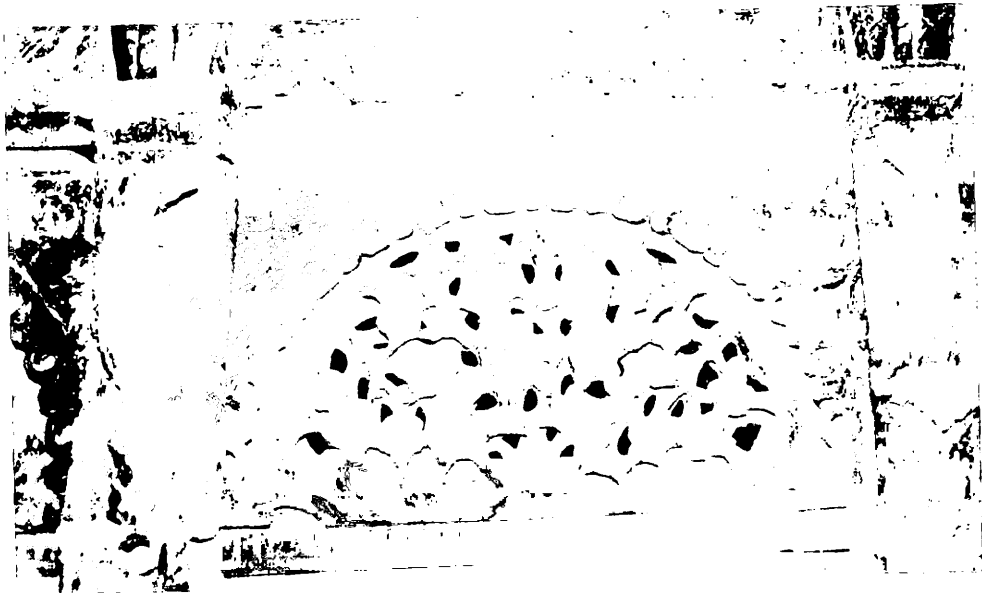
Ἡ Ἀποκεφάλιση τοῦ Προδρόμου - Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ παραπάνω τέμπλο.



Τό Προπατορικό Ἀμάρτημα – Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κήπων (1890).



Τό Προπατορικό Ἀμάρτημα – Λεπτομέρεια τοῦ τέμπλου τῆς Μοῦνης Φανερωμένης Ἰωαννίνων (19ος αἶ.).



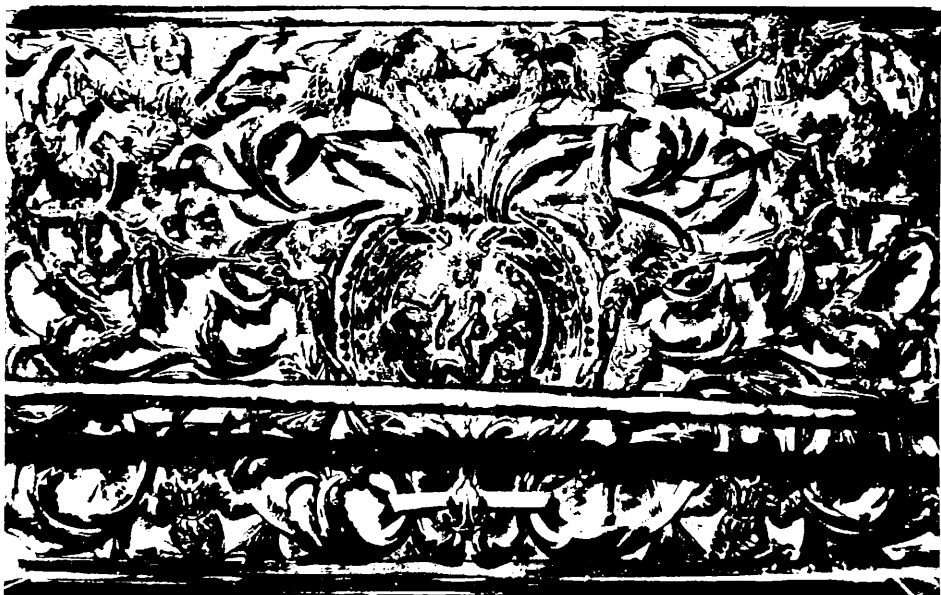
Μονή Φανερωμένης Ίωαννίνων – Λεπτομέρεια του τέμπλου



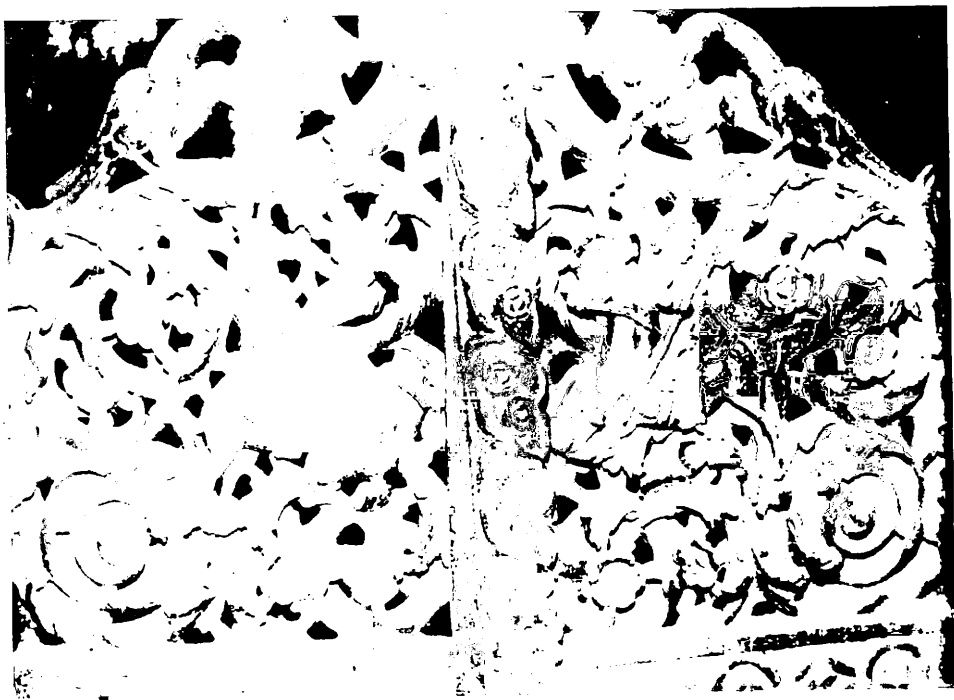
Ταξιάρχης Μ. Παπίγκου – Λεπτομέρεια του τέμπλου (1810).



Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ: Λεπτομέρεια από τὸ τέμπλο τοῦ Ἁγίου Νικολάου Κήπων (1890).



ΑΔΑΜ ΚΑΙ ΕΥΑ: Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ τέμπλο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Ἰωαννίνων
(α' μισό του 19ου αἰ.)



"Άγιος Νικόλαος Καπεσόβου – Τό ανώτερο τμήμα του θημοθύρου της Ώραιας Πύλης.

"Άγιος Νικόλαος Κιρκιζατών – "Αποψη του τέμπλου.





Θέματα ζωγραφικής στην "Αρτα της εποχής τῶν Δεσποτῶν Οἱ τοιχογραφίες τῆς Μονῆς Βλαχέρνας

ΜΥΡΤΑΛΗΣ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Ἰδιαίτερα ἀποδοτικές ὑπῆρξαν τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ ἀρχαιολογικές ἐργασίες καί ἐρευνες σ' ἓναν ἀπό τούς σπουδαιότερους μνημειακούς χώρους τῆς βυζαντινῆς Ἑλλάδας, τήν περιοχή τῆς "Αρτας. Κοντά στά ἄλλα, ἄγνωστες ὡς λίγο πρῖν ζωγραφικές διακοσμῆσεις τριῶν ἐκκλησιῶν ἤρθαν στό φῶς, πλουτίζοντας μέ ὀλοένα πιά πολλά καί σημαντικά στοιχεῖα τίς γνώσεις μας γιά τήν ζωγραφική τῆς ἐποχῆς τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου. Πρόκειται γιά τίς τοιχογραφίες πού βρέθηκαν στήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῆς Γεφύρας,¹ τήν ἐρειπωμένη ἐκκλησία – καθολικό ἄλλοτε τῆς μονῆς τῆς Παντάνασσας κοντά στή Φιλιπιάδα² καί τό καθολικό τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας στό ὁμώνυμο χωριό τῆς "Αρτας³ (εἰκ. 1).

Στήν ἀνακοίνωση αὐτή παρουσιάζονται δείγματα τῶν σημαντικῶν τοιχογραφιῶν τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας, πού βρέθηκαν περίσῃ.⁴ Ἀπό εἰδικό συνεργεῖο συντηρητῶν γίνεται ἡ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν καί ἡ ἀποκάλυψη τῶν μερῶν τοῦ διακόσμου πού ἔχει ἐπισημανθεῖ ὅτι ἀκόμη ὑπάρχουν σέ διάφορα σημεῖα τῆς ἐκκλησίας, σκεπασμένα ἀπό νεώτερα ἐπιχρίσματα. Ἀσφαλῶς δέ, ὅταν τελειώσουν οἱ ἐργασίες, σπουδαῖα ζωγραφικά ἔργα θά λαμπρύνουν τό καθολικό τῆς μονῆς τῆς «Βλαχερντισσῆς»⁵, σελτό μαυσωλεῖο τῶν Κομνηνοδοικᾶδων δεσποτῶν τῆς "Αρτας⁶, πού θά φαιδρύνουν τό καπνισμένο σκυθρωπό ἐσωτερικό του καί θά ἀποτελέσουν σημαντικά τεκμήρια γιά τήν ἱστορία τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς τους.

Ὁ ἀρχικός ζωγραφικός διάκοσμος τῆς Βλαχέρνας συμπληρώθηκε σέ δύο φάσεις ἐργασιῶν. Σέ πρώτη φάση, γύρω στά μέσα του 13ου αἰῶνα, ἐγινε ὅπως φαίνεται ἡ ζωγράφιση τοῦ κυρίως ναοῦ καί τοῦ Ἱεροῦ. Σε δευτέρα φάση ἐγινε ἡ ζωγράφιση τοῦ νάρθηκα, πού κατασκευάσθηκε ἀργότερα.⁷

Ἀπό τίς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ, ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ σκηνές ἀπό τό βίο τῆς Παναγίας στήν πρόθεση, παραστάσεις ἀπό τα θαύματα (εἰκ. 2) τὰ Πάθη (εἰκ. 3-4) καί τὰ μετὰ τήν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ (εἰκ. 5-6) στό νότιο καί τό βόρειο κλίτος δυτικά, τμήμα τῆς Πεντηκοστῆς, μᾶλλον, στό τύμπανο τοῦ τρούλλου τοῦ νοτίου κλίτους, πολλές μορφές ἁγίων καί διακοσμητικά θέματα.

Ἀπό τήν ὡς τώρα ἔρευνα, ξεχωρίζουν δύο ζωγράφοι πού εἶχαν τήν εὐθύνη τῶν ἐργασιῶν, ἐξαιρετοί τεχνίτες καί οἱ δύο, πού ἐργάσθηκαν ὁ ἓνας στό νότιο κλίτος καί σέ μέρος τουλάχιστον τοῦ Ἱεροῦ καί ὁ ἄλλος στό βόρειο κλίτος.

Κοινό τους γνώρισμα εἶναι ὁ τρόπος πού συγκεράζουν καί ἀναμορφώνουν σέ ἓνα σύνολο μέ ἰδιότυπο χαρακτήρα παρωχημένα στή χρήση τους στοιχεῖα, ἀπό τή ζωγραφική παράδοση τοῦ 12ου κυρίως αἰῶνα, μέ σύγχρονα στοιχεῖα πού ἀντανაკλοῦν διά-



Ἡ ἴαση τοῦ παραλυτικοῦ. Λεπτομέρεια.

Τό καθολικό τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας (Α. πλευρά).





Ὁ Ἐμπαιγμός τοῦ Χριστοῦ. Λεπτομέρεια.



Ὁ Ἐμπαιγμός τοῦ Χριστοῦ. Λεπτομέρεια.



«Διδούς τό Χαῖρε ταῖς μυροφόροις».



Ἡ Ἀπιστία τοῦ Θωμᾶ. Λεπτομέρεια.

φορες, ανάλογα, τάσεις της εποχής. Τήν τέχνη τους τή χαρακτηρίζουν ειδικότερα ή αίσθηση του μνημειώδους και ή αντίληψη του δραματικού στοιχείου, ιδίως τό λυρικό-τερο ζωγράφο τών Παθών, στό νότιο κλίτος· ή εύκαμπτη, κλασικίζουσα δομή τών συνθέσεων, πού καταναλάζονται στό έκθαμβωτικά υποβλητικό γαλάζιο χρώμα του βάθους· ή ούσιαστική γενικά συμβολή του ζωηρού στίς παραλλαγές του χρωματικού ύφους στην έκφραστική διατύπωση του περιεχομένου τους και ή σπάνια διακοσμητική αντίληψη τών μορφικών λεπτομερειών, πού τίς έπιτηδούνται άντλώντας από ένα ιδιαίτερα ένδιαφέρον εύρητήριο κοσμητικών στοιχείων.

Στό νεώτερο νάρθηκα, πού προστέθηκε ίσως περί τά τέλη του 13ου αιώνα, έχουν άποκαλυφθεί τμήματα από συνθέσεις Συνόδων, τή Φιλοξενία του Άβραάμ, τή σπάνια παράσταση του στιχηρού τών Χριστουγέννων «Τί σοι προσενέγκωμεν Κύριε» (εϊκ. 7), μορφές άγιών (εϊκ. 8) και διακοσμητικά θέματα. Άφήσαμε τελευταία τή σπουδαιότερη από εικονογραφική άποψη παράσταση του μνημείου και όσο γνωρίζομε σά σύνολο μοναδική στό είδος της, πού κοσμεϊ τό νότιο άψίδωμα της δυτικής πλευράς του νάρθηκα, άντίκρου στην σημερινή είσοδο της εκκλησίας, και συνέχεια τήν έσωτερική πλευρά της ΝΔ παραστάδας πού στηρίζει τό τόξο του άψιδώματος.

Ή τεράστια παράσταση, καταστραμμένη σε μεγάλο μέρος, εικονίζει μέ πολλές γραφικές λεπτομέρειες τή λιτάνευση της θαυματουργής εικόνας της Παναγίας της Όδηγήτριας, τό παλλάδιο της Βασιλεύουσας (εϊκ. 9). Πλήθος πιστών παρακολουθεί τήν περιφορά της χειροποίητης εικόνας, πού τελείται σε άνοιχτό χώρο πλατειάς όπου στίς παρυφές της διάφοροι μικροπωλητές πουλούν τά έμπορεύματά τους. Ήπάνω από τήν εικόνα, πού κυριαρχεί στην μέση της πολυπρόσωπης σκηνής, ύπάρχει ή έπιγραφή: «Μήτηρ Θεού ή Όδηγήτρια». Πιο ψηλά είναι ή έπιγραφή της σκηνής: «Χαρά της ύπεραγίας Θεοτόκου της Όδηγήτριας της εν τή Κωνσταντινουπόλει».

Ή έπιγραφή και όλα τά στοιχεία της σκηνής δέν αφήνουν άμφιβολία ότι πρόκειται για τή λιτάνευση της εικόνας πού, όπως μαθαίνομε από τίς γραπτές πηγές, γινόταν κάθε Τρίτη στην Κωνσταντινούπολη.⁸ Ο Νικηφόρος Κάλλιστος, μάλιστα, άποδίδει τήν καθιέρωση της λιτανείας της Τρίτης στην αυτοκράτειρα Πουλχερία.⁹ Ο Δούκας αναφέρει πώς τό ξήθιο διατηρήθηκε ως τό τέλος της αυτοκρατορίας.

Πλούσιες σε λεπτομέρειες και σημαντικές για τήν έρμηνεία της σκηνής της Βλαχέρνας είναι ιδιαίτερα οι άφηγήσεις τών περιηγητών, πού χρονολογούνται από τό 1190, και ιδίως του Στέφανου από τό Νόβγκοροντ του 1350 και του ίσπανού Pero Tafur, πού έπισκέφθηκε τήν Κωνσταντινούπολη τό 1437-38 και, όπως γράφει, όσον καιρό έμενε εκεί δέν έχασε ούτε μία από τίς λιτανείες της Τρίτης.

Στή μέση της σκηνής της Βλαχέρνας, ένας άνθρωπος κρατεί ψηλά τή μεγάλη και πολύ βαρειά, όπως λένε, εικόνα της Παναγίας, πού είναι καταστόλιστη μέ πολύτιμες πέτρες και μαργαριτάρια.¹⁰ Οι μορφές της μόλις διακρίνονται. Ή κεντητή ποδέα της εικόνας σκεπάζει πέφτοντας τό κεφάλι του άνθρώπου, πού στέκεται μέ τα πόδια άνοιχτά και τά χέρια τεντωμένα στα πλάγια, «σά νά ήταν σταυρωμένος», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Στέφανος του Νόβγκοροντ.¹¹

Άπό άριστερά και δεξιά ακολουθεί πυκνό πλήθος κόσμου μέ τάξη, μπροστά οι άνδρες, πίσω οι γυναίκες, καθώς σημειώνει ανώνυμος άγγλος περιηγητής του 1190.¹² Ξεχωρίζουν μπροστά κι από τίς δύο μεριές της πομπής δύο έπίσημα ντυμένοι άνδρες. Σώζονται καλύτερα οι από άριστερά, μέ όμοιόμορφα καστανοκόκκινα ρούχα και μέ είδος πλατειάς κεντητής ταινίας περασμένης διαγώνια στό στήθος, όμοια όπως του άνθρώπου πού φέρνει τήν εικόνα. Πρόκειται ίσως για τούς έπιλεγμένους δυνατούς άνδρες, πού όπως λέει ο Tafur, ήταν εΐκοσι, προσέρχονταν στην εκκλησία μέ μακριά περιβολή από λινό κόκκινο ύφασμα, και περιέφεραν ύστερα όλημερίς μέ τή σειρά τήν εικόνα στους ώμους (πενήντα φορές συνέχεια ο καθένας τους) γύρω στην μεγάλη πλατεία όπου κατέληγε μέ ύμνους ή πομπή.¹³



«Τί σοι προσενέγκωμεν, Χριστέ». Λεπτομέρεια.



Ὁ Ἅγιος Εὐθύμης.

Ἄκολουθοῦν κληρικοί μέ ἄσπρα, γαλάζια καί πράσινα ἄμφια, ἱερεῖς καί διάκονοι μέ λειτουργικά ριπίδια, ὑψωμένα μπροστά ἀπό τήν εἰκόνα, καί πίσω οἱ λαϊκοί μέ τά γιορτινά τους. Ὅλοι κυττάζουν πρὸς τήν εἰκόνα ψηλά ἢ στρέφουν πρὸς αὐτήν. Οἱ γυναῖκες, στό πρῶτο ἐπίπεδο τῆς σκηνῆς, ὁμορφοντυμένες, κρατοῦν ἀντικείμενα μέ λαβή σά λιβανιστήρια ἢ ἴσως λαμπάδες προστατευμένες σέ καλύμματα.

Τό πλήθος, ἀριστερά, πού σώζεται ἡ παράσταση, θγαίνει ἀπό ἀνοιχτό κιονοστήρι-κτο χῶρο τριόροφου κτηρίου μέ σημαντικό μορφολογικό ἐνδιαφέρον. Οἱ ὄροφοι ἔχουν στήν πρόσοψη συνεχεῖς κλειστούς κιονοστήρικτους ἐξώστες, ὅπου ἔχουν θγεῖ καί παρακολουθοῦν ἀπό ψηλά τή λιτανεῖα χαριτωμένες νέες γυναῖκες μέ πλούσιο στολισμό.

Στίς ἄκρες τῆς πλατείας, στό κάτω ἀριστερό μέρος τῆς σκηνῆς καί στήν παραστάδα δίπλα, διαδραματίζονται σκηνές ἀγορᾶς. Ὁ Tafur ἀναφέρει πράγματι, πῶς τῆ μέρα ἐκεῖνη γινόταν ἀγορά στήν πλατεία καί ἔφερναν πολυάριθμα ἐδώδιμα γιά νά πουληθοῦν.¹⁴

Σώζονται πέντε ἀπό τίς ἑπτά μέ ὀκτώ παραστάσεις πού θά ὑπῆρχαν ἀρχικά. Παριστάνονται πλανόδιοι μικροπωλητές, ἄνδρες καί γυναῖκες, ἀπό αὐτοῦς πού ἐσύχναζαν στά βυζαντινά χρόνια, ὅπως ἦταν ὡς τώρα μόνο ἀπό τίς γραπτές πηγές, καί συχνάζαν ὡς σήμερα στά θρησκευτικά πανηγύρια, μέ τίς πραμάτειες τους τοποθετημένες σέ ψάθινα κοφίνια καί σέ ξύλινους πάγκους, καί ἄνδρες πού ψωνίζουν, πίνουν ἡδύποτα, καί παρακολουθοῦν συζητώντας τῆ γιορτή. Ὅλοι εἶναι ντυμένοι μέ τίς καλές φορεσιές τους, ὅπως τό ἀπαιτοῦσε ἡ μέρα. Στό κάτω μέρος ἀριστερά εἶναι ἕνας πού πουλάει τά «φωκάδια», ὅπως διαβάζεται στήν καταστραμμένη ἐπιγραφή, ἀρυθαλοειδῆ δοχεῖα μέ κάποιο πιτό. Ἄκολουθεῖ ἡ «λαχανοπάλισσα» πού πουλάει «τά λάχανα», σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφή, καί πιό πέρα πουλιῶνται τά «ὀπωρικά». Στά δύο ἀπό τά τρία κοφίνια ὑπάρχουν μήλα καί ἀχλάδια. Στήν παραστάδα, κάτω εἶναι «ὀ χάζαρις πουλῶν τό χαβιάρ» καί ἐπάνω μία ιδιαίτερα παραστατική στήν ἐμφάνισή της γριά γυναῖκα, πού προσφέρει ἡδύποτα σέ δοχεῖα πού κρέμονται στή σειρά σέ ἄλυσίδα ἀπό τό λαιμό της μπροστά.

Εἶναι φανερό τό πολύπλευρο ἐνδιαφέρον πού ἐμφανίζει ἡ πρωτότυπη αὐτή παράσταση τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας, γιά τό εἰκονιστικό περιεχόμενό της¹⁵ καί γιά τίς αὐθεντικές καί πολύτιμες πληροφορίες πού προσφέρει στή μελέτη τοῦ δημόσιου καί ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν. Μένει νά διευκρινισθεῖ, κοντά στά ἄλλα ζητήματα πού θέτει ἡ περίεργη γιά μοναστήρι ἱστορική θρησκευτική αὐτή παράσταση, ἡ πολυσήμαντη ὁπση της σέ μία ἀπό τίς μεγαλύτερες καί σπουδαιότερες ἐκκλησίες τῆς Ἄρτας, στήν ὅποια εἶχαν ταφεῖ μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν Κομνηνοδοικῶδαν δεσποτῶν. Καί τοῦτο, ἀπό τήν ἄποψη κυρίως τῶν δεσμῶν πού συνεῖχαν τό ἀνεξάρτητο ἑλληνικό κράτος τῆς Ἡπείρου μέ τῆ Βασιλεύουσα, πού σπουδαῖο τεκμήριό τους ἀποτελεῖ ἡ τοιχογραφία αὐτῆ τῆς Βλαχέρνας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

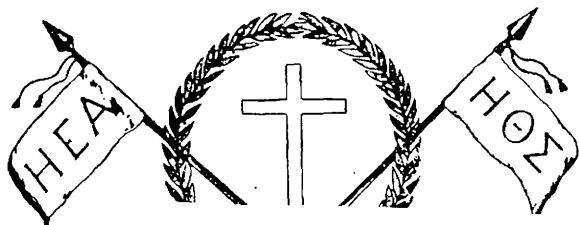
1. Π. Βοκοτόπουλος, Στερέωσις μνημεῖων Ἡπείρου, ΑΔ, 27 (1972) Χρονικά, σ. 460 ἔ., πίν. 396α καί 397.
2. Βοκοτόπουλος, Ἄνασκαφή Παντανάσσης Φιλιπιάδος 1972, Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν VI, 3 (1973), σ. 403ἔ., εἰκ. 3.
3. Μ. Ἀχειμάστου - Ποταμιάνου, Βυζαντινές τοιχογραφίες στή μονή Βλαχέρνας τῆς Ἄρτας, Ἀνάλεκτα, VIII, 2 (1975), σ. 208ἔ., εἰκ. 1-5.
4. Ἡ ἀνακοίνωση αὐτή ἔγινε στό ἸΕ Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Ἀθήναι, Σεπτέμβριος 1976) καί δημοσιεύθηκε ἀγγλικά στά Πρακτικά τοῦ Συνεδρίου, τ. II, Τέχνη καί Ἀρχαιολογία, Ἀνακοινώσεις, Α (Ἀθήναι 1981), σ. 1ἔ. Τό ἑλληνικό κείμενο δημοσιεύεται πρώτη φορά ἐδῶ. Οἱ ἐργασίες γιά τήν ἀποκάλυψη καί συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Βλαχέρνας ἔγιναν (1975-1977) ἀπό τήν Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία τοῦ Κράτους, μέ συντηρητές τοῦ τ.

Κέντρου Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων καὶ ἐπικεφαλῆς τὴν ζωγράφο-συντηρήτρια κ. Μ. Ρουσα-Μπάρμπα, με ἐποπτεία τῆς Ἐφορίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Ἰωαννίνων καὶ με ἐπιβλεψη τῆς ὑπογραφομένης. Ἐκκρεμεῖ ἡ συμπλήρωσις τῶν ἐργασιῶν. Τῆ φωτογράφιση ἔκαμαν ὁ συντηρητὴς κ. Τ. Τσουκαλᾶς καὶ ὁ ὑπάλληλος τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων κ. Β. Πτηνόπουλος. Τὸ σχέδιον τῆς εἰκόνας 9 εἶναι τοῦ ζωγράφου-συντηρητῆ κ. Θ. Κωνσταντινίδη. Τοὺς εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τῆ θέσι αὐτῆ.

5. Ἡ Μονὴ τῆς «Βλαχερντισίσης» ἀναφέρεται ἤδη σὲ ἔγγραφο τοῦ 1200-1230. Βλ. Α. Ὁρλάνδου, Προσθήκη εἰς τὰ περὶ τῆς μονῆς τῶν Βλαχερνῶν, *ABME*, Β' 2 (1936), σ. 180.
6. Βλ. Ὁρλάνδου, Ἡ παρὰ τὴν Ἄρταν μονὴ τῶν Βλαχερνῶν, *ABME*, Β' 1 (1936), σ. 6 καὶ 49.
7. Ὁ.π., σ. 12.
8. Βλ. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, 1, 3. *Les églises et les monastères (de Constantinople)*, Paris 1953, σ. 212ξ.
9. Ὁ.π.
10. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Pero Tafur (δ.π. σ. 214), ἡ εἰκόνα ἦταν ζωγραφισμένη σὲ πέτρα.
11. Στὸ ἴδιο, σ. 213.
12. Ὁ.π., σ. 212.
13. Janin, δ.π., σ. 214. A. Vasiliev, Pero Tafur, *A Spanish Traveler of the Fifteenth Century and his visit to Constantinople, Trepizond and Italy, Byzantion*, VII (1932), σ. 106ξ. Βάσιμα ὑποθέτουν οἱ J. Nesbitt and J. Wiita (*A Confraternity of the Comnenian Era, BZ*, 68 (1975), σ. 382ξ.), σύμφωνα με τίς γραπτές μαρτυρίες, πὼς οἱ ἀναφερόμενοι ἄνδρες πρέπει νὰ ἀποτελοῦσαν τὰ μέλη ἀδελφότητος πού τὸ ἔργο τῆς εἶχε τὴν ἑβδομαδιαία λιτανεία τῆς εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας. Τίς πληροφορίες τῶν περιηγητῶν ἐπικυρώνουν τὰ ζωγραφικὰ στοιχεῖα στὴν παράστασι τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας, πού ἀποτελοῦν ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ ἐπίσης μοναδικὴ μαρτυρία.
14. Βλ. δ.π. (σημ. 13).
15. Γιὰ τὴν ἀπήχησι πού εἶχαν οἱ λιτανεῖες τῆς εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας στὴν εἰκονογραφικὴ διαμόρφωσι ὀρισμένων σκηνῶν ἀπὸ τοὺς Οἴκους τοῦ Ἀκάθιστου Ὑμνου βλ. Α. Grabar, *Une source d'inspiration de l'iconographie byzantine tardive: Les cérémonies du culte de la Vierge*, *CA*, XXV (1976), σ. 143ξ. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ πὼς ἡ τοιχογραφία τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας, με τὴ μοναδικὴ στὴ βυζαντινὴ τέχνη (γιὰ τὸ περιεχόμενο, τὴν ἔκτασι καὶ τὴν περιγραφικὴ πληρότητα τῶν στοιχείων τῆς) παράστασι τῆς λιτανείας τῆς Τρίτης, ἔχει τὸ ἀνάλογο τῆς στὴν παράστασι λιτανείας τῆς εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας, τὴν κεντημένη σὲ ἕνα ἐκκλησιαστικὸ ὕψασμα πού βρίσκεται στὸ Ἱστορικὸ Μοσεῖο τῆς Μόσχας. Τὸ ὕψασμα αὐτὸ δώρησε το 1498, ὅπως ἀναφέρεται, ἡ ἀνηψιά τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Σοφιά-Ζωῆ Παλαιολογίνα στὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδας στὴ Μόσχα.



Ἡ Λιτανεὺσι τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας Ὁδηγήτριας (σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσι).



...Ὁρκίζομαι, ὅτι θέλω θρέφει εἰς τὴν καρδίαν μου ἀδιάλλακτον μῖσος ἐναντίον τῶν τυράννων τῆς πατρίδος καὶ τῶν ὀπαδῶν τους καὶ ὁμοφρονούντων. Θέλω ἐνεργεῖ πάντα τρόπον πρὸς βλάβην τους, ὅταν ἡ περίστασις συγχωρήσει τὸν ἐξολοθρεμὸν τους.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΡΚΟ ΤΩΝ ΦΙΛΙΚΩΝ

ΤΑ 170 ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ἡ συμπλήρωση 170 χρόνων ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας», ὑπῆρξε ἡ εὐκαιρία γιὰ τὴν πραγματοποίηση στὴν Ὀδησσὸ σοβιετοελληνικῆς συνάντησης ἐπιστημόνων-ἱστορικῶν, ἀπὸ 28 ὡς 31 Αὐγούστου.

Ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτὴ συνάντηση ἔφερε τὸ γενικὸ τίτλο: «Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ ὁ ρόλος της στὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Οἱ πατροπαράδοτες ἱστορικὲς σχέσεις τῶν λαῶν της Ἑλλάδας καὶ τῆς ΕΣΣΔ».

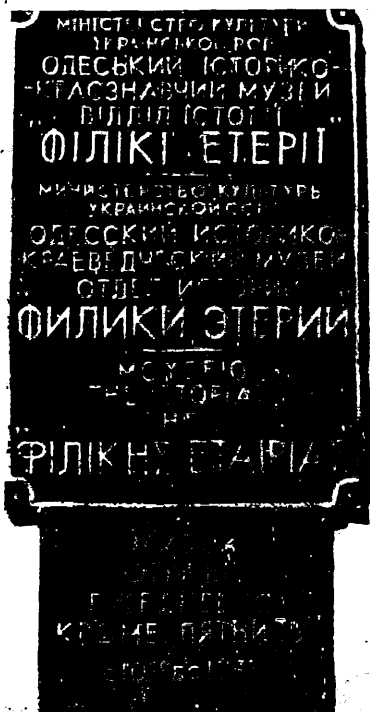
Ἡ συνάντηση διοργανώθηκε μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἑλληνοσοβιετικοῦ καὶ τοῦ Συνδέσμου ΕΣΣΔ - ΕΛΛΑΣ σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ Ἱστορικῶν τῆς ΕΣΣΔ καθὼς καὶ μὲ Ἰνστιτούτα καὶ ὀργανώσεις Ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς ΕΣΣΔ.

Τὴν ἑλληνικὴ συμμετοχὴ ἀπέτελεσαν οἱ κ.κ. ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ ΚΕΠΕΣΗΣ - συγγραφέας καὶ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἑλληνοσοβιετικοῦ Συνδέσμου ποὺ ὀρίσθηκε ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἀντιπροσωπείας ὡς ἐπικεφαλῆς, ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, - Καθηγητὴς Ἱστορίας τῶν Νεωτέρων Χρόνων στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἰωαννίνων, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΓΙΑΣ - Πρόεδρος τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου Ἄρτας «Σκουφᾶς», ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ - Πρόεδρος τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΩΙΑΔΗΣ συγγραφέας καὶ ἱστορικός.

Ἀπὸ σοβιετικῆς πλευρᾶς μετεῖχαν μεταξὺ ἄλλων οἱ κ.κ. Γ. ΑΡΣ - διδάκτωρ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν στὸ Ἰνστιτούτο Βαλκανικῶν καὶ Σλαβικῶν Σπουδῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ, Ο. Β. ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΒΑ - διδάκτωρ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Ἰνστιτούτου Γενικῆς Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, ΓΚ. Κ. ΣΛΑΒΙΝ - διδάκτωρ Βαλκανικῶν καὶ Σλαβικῶν Σπουδῶν, Β. Ι. ΜΑΡΟΥΣΚΙΝ - Διδάκτωρ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Ἰνστιτούτου Γενικῆς Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ Ν. ΣΜΥΡΝΟΒΑ - Διδάκτωρ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Ἰνστιτούτου Γενικῆς Ἱστορίας.

Τό σπίτι του Σκουφά (ιδιοκτησία Μαρασλή), τόπος συνεδρίασης των Φιλικών, στην οδό ΚΡΑΣΝΩΙΝ ΠΕΡΕΥΛΟΚ 18 (Κράσνι Περεούλοκ 18: Κόκκινη Πάροδος 18). Παλιότερα λεγόταν Γκρέτσσεκαγια Ουλίτσα ('Ελληνική οδός). Παραθέτουμε τό κείμενο τής έντοιχισμένης πινακίδας στό σπίτι του 'Αρτινού Φιλικού:

«Σ'αυτό τό σπίτι βρισκόταν τό κέντρο του Μυστικού 'Ελληνικού Πατριωτικού Συνδέσμου πού ιδρύθηκε στην 'Οδησό στά 1814 και πού τέθηκε έπικεφαλής τής 'Ελληνικής εξέγερσης τρυ 1821 ένάντια στον Τουρκικό Ζυγό».



'Η είσοδος του Μουσείου τής Φιλικής Εταιρείας.



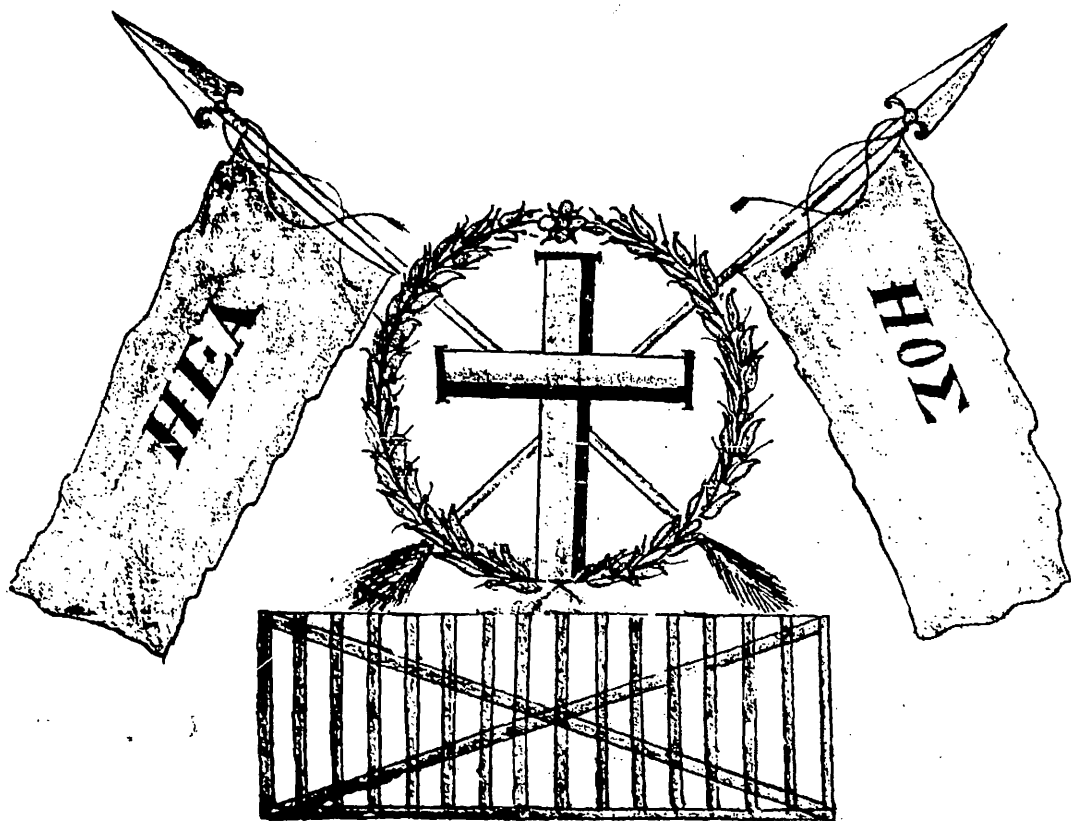
Κόκκινη Πάροδος, αριθμός 18, τό σπίτι των Φιλικών.



Έξω από τό σπίτι τών Φιλικών, στήν Όδησσό. Τά μέλη πού πήραν μέρος στή συνάντηση.
Άνάμεσά τους, ό πρεσβευτής τής Έλλάδας στήν ΕΣΣΔ κ. Γρηγοριάδης.



Τά μέλη τής ελληνικής αντιπροσωπείας, σέ αναμνηστική φωτογραφία.



ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ «ΦΙΛΙΚΗΣ»

Μετά την άφιξη της ελληνικής αντιπροσωπείας στην Όδησο, τα μέλη της επισκέφθηκαν το Μουσείο της «Φιλικής Έταιρείας». Εκεί, αντίκρυσαν την επιγραφή με τόν στίχο του Άλεξάντρ Πούσκιν: «Τίποτε ως τώρα δέν είναι τόσο λαϊκό, όσο τό ζήτημα τών Έλλήνων».

Τό Μουσείο ιδρύθηκε τό 1979 (τά επίσημα εγκάινια έγιναν στίς 15 Δεκεμβρίου). Πρόκειται γιά έναν χώρο 79 τ.μ. πού περιλαμβάνει 280 εκθέματα, από τά όποια τά 151 ανάγονται στά χρόνια της Έλληνικής Έπανάστασης.

Τό οίκημα αυτό, αναβιώνει μέ τόν δικό του τρόπο τήν μεγάλη και άκμαία παροικία της Όδησου, πού στά 1825, σέ συνολικό πληθυσμό της πόλης 27.000 κατοίκους, αριθμούσε 6.000 Έλληνες. Σύμφωνα μέ τά ιστορικά στοιχεία οί Έλληνες της Όδησου είχαν αναπτύξει ιδιαίτερα εκτεταμένη δραστηριότητα σέ όλους τούς τομείς ιδιαίτερα στό εμπόριο, αλλά μερικοί άπ'αυτούς μετείχαν και στόν κρατικό μηχανισμό της αυτοκρατορίας. Στήν πόλη ύπήρχε ελληνικό γυμνάσιο, έμπορική σχολή και ελληνική εκκλησία πού λειτουργεί ακόμη από τό 1808.

Οί πέντε Έλληνες συγγραφείς και ιστορικοί πού μετείχαν στό συμπόσιο, έγραψαν τά ακόλουθα λόγια στό βιβλίο επισκεπτών του Μουσείου.

«Είμαστε θαθεία συγκινημένοι και θά μείνει άξέχαστη στή μνήμη μας ή σημερινή ήμέρα, 28 Αύγουστου 1984.

Ή επίσκεψή μας στό Μουσείο της «Φιλικής Έταιρείας» μάς έφερε στή μνήμη μας, όλα όσα διαβάσαμε γιά τούς πρωταγωνιστές της όργάνωσης του Άγώνα γιά τήν ανεξαρτησία του ύπόδουλου λαού μας άπό τόν όθωμανικό ζυγό.

Ή συμβολή του ρώσικου λαού στόν άγώνα αυτό ήταν άποφασιστική. Χρέος μας είναι νά διατηρήσουμε και νά πλατύνουμε τούς πατροπαράδοτους δεσμούς φιλίας, ανάμεσα στους δύο λαούς μας – γιά τήν ειρήνη στόν κόσμο, μέ πρωταγωνιστή τήν μεγάλη φιλειρηνική χώρα – την ΕΣΣΔ.

ΚΟΚΚΙΝΗ ΠΑΡΟΛΟΣ 18

Στό δρόμο αυτό θρίσκειται σήμερα τό σπίτι πού οί πρωτεργάτες τής «Φιλικής» συνεδρίαζαν. Ύ-πάρχει έντοιχισμένη μαρμάρηνη πλάκα άφιερωμένη στην μνήμη τους. Στο σημείο αυτό τά μέλη τής αντιπροσωπείας κατέθεσαν στεφάνι μαζί με τόν πρέσβυ τής Έλλάδας στην ΕΣΣΔ κ. Γρηγοριάδη, ώς έκπρόσωπο τής έλληνικής κυβέρνησης.

Στό πλαίσιο του συμποσίου τούς Έλληνες συγγραφείς και ιστορικούς δεξιώθηκε τό τμήμα Όδησού του Συνδέσμου ΕΣΣΔ – ΕΛΛΑΣ. Ήγιναν ξεναγήσεις σέ ιστορικά σημεία τής πόλεως όπου συναντήθηκαν με τόν Πρόεδρό του και συζήτησαν θέματα διμερούς ένδιαφέροντος.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

Οί έργασίες τής επιστημονικής συνάντησης άρχισαν στίς 29 Αυγούστου, στό Μέγαρο Πολιτισμού Ναυτικών «Γκόργκυ», όπου λειτουργούσε έκθεση φωτογραφίας άφιερωμένη στίς έλληνοσοβιετικές σχέσεις. Τήν έναρξη κήρυξε ό κ. Β. Φ. ΤΣΑΪΚΟΦΣΚΙ, μέλος τής προπαρασκευαστικής επιτροπής, Πρόεδρος του Τμήματος Όδησού του Ουκρανικού Σύνδεσμου Φιλίας και Πρύτανης του Τεχνολογικού Ίνστιτούτου «Λομονόσωφ» τής πόλης.

Κατά τήν πρώτη συνεδρίαση χαιρέτησαν οί κ.κ. Β. Κ. ΣΙΜΟΝΕΝΚΟ, Πρόεδρος τής έκτελεστικής επιτροπής του Σοβιέτ τών λαϊκών Αντιπροσώπων τής Όδησού, ΓΚ. Ι. ΦΕΝΤΟΥΛΑΕΦ, μέλος τής προπαρασκευαστικής επιτροπής και γραμματέας τής έθνικής επιτροπής ιστορικών τής ΕΣΣΔ και Ν.Ν. ΚΟΜΙΣΑΡΩΦ, Πρόεδρος τής Διοίκησης του Τμήματος Όδησού του Συνδέσμου ΕΣΣΔ - ΕΛΛΑΣ, διευθυντής τής υπηρεσίας του επιβατικού στόλου τής ναυτιλίας τής Μαύρης Θάλασσας.

Στήν πρώτη συνεδρίαση προήδρευσε ό κ. Π.Σ. ΣΟΧΑΝ, ύποδιευθυντής του Ίνστιτούτου Ίστορίας τής Ακαδημίας Ήπιστημών.

Άμέσως δόθηκε ό λόγος στον πρέσβυ τής Έλλάδας στην ΕΣΣΔ κ. Γρηγοριάδη, πού άπηύθυσε θερμό χαιρετισμό στα μέλη του συμποσίου.

Μετά τή σύντομη όμιλία του κ. Γρηγοριάδη, άρχισαν οί παρεμβάσεις τών ιστορικών, ώς έξης: ΓΚ. Α. ΑΡΣ: «Φιλική Ήταιρεία και ό ρόλος της στον άγώνα του έλληνικού λαού για τήν έθνική του άπελευθέρωση».

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Ή άπελευθέρωση τής Έλλάδας κατά τόν 19ο αιώνα και ή ευρωπαϊκή διπλωματία, ιδίως ή ρωσική».

Ο.Β. ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΒΑ: «Ή ανάπτυξη τών πατροπαράδοτων ρωσο-έλληνικών σχέσεων στον 19ο και στίς άρχές του 20υ αιώνα».

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ: «Ίδεολογικές άπόψεις του πολιτικού προγράμματος τής Φιλικής Ήταιρείας, βάσει γνωστών και άγνωστων έπαναστατικών προκηρύξεων».

ΜΠ.Ι. ΜΑΡΟΥΣΚΙΝ: «Οί σοβιετοέλληνικές σχέσεις και ό ρόλος τους στην ανάπτυξη τής διεθνούς συνεργασίας στην Ευρώπη».

Ό Πρόεδρος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΓΙΑΣ, άναφέρθηκε στην όμιλία του στους πρωτεργάτες τής ίδρυσης τής όργάνωσης.

Κατά τήν δεύτερη συνεδρίαση τής συνάντησης, στην οποία προήδρευε ό κ. ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ ΚΕΠΕΣΗΣ, έλαβαν κατά σειρά τό λόγο οί κ.κ. Ι.Ν. ΣΛΑΒΙΝ, : «Ή σοβιετική ιστοριογραφία πού άναφέρεται στον άντιφασιστικό άγώνα του έλληνικού λαού κατά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΩΪΔΗΣ: «Τό θέατρο τής Φιλικής».

Ν.Α. ΤΕΡΕΝΤΙΕΒΑ: «Ή συμβολή τής Ουκρανίας στην ανάπτυξη τών πατροπαράδοτων ιστορικών σχέσεων μεταξύ τών χωρών μας».

ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ ΚΕΠΕΣΗΣ: «Ή Φιλική Ήταιρεία και τά μηνύματά της στίς μέρες μας».

Ν.ΝΤ. ΣΜΙΡΝΟΒΑ: «Ό άγώνας τών λαών τής ΕΣΣΔ και τής Έλλάδας για τήν ειρήνη και τήν έδραϊωση τής ασφάλειας στην Ευρώπη».

Τίς έργασίες τής συνάντησης παρακολούθησαν τά ραδιοτηλεοπτικά μέσα τής χώρας. Το τηλεοπτικό πρόγραμμα «Βρέμγια» παρουσίασε έπίσης συνέντευξη τών κ.κ. Κεπέση και ΖωΪδη με θέμα τήν έλληνοσοβιετική συνάντηση.

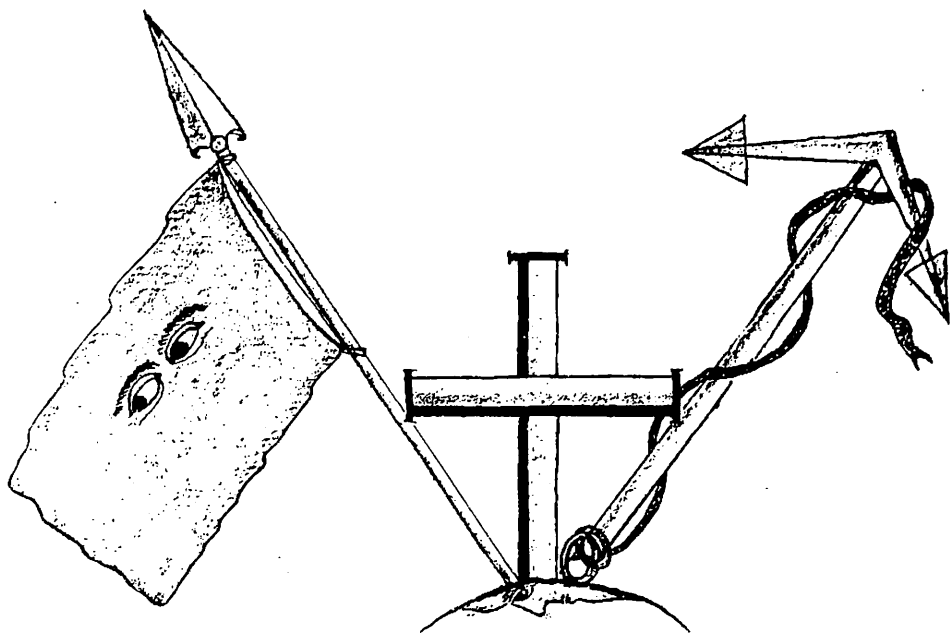
Όπως εύκολα παρατηρείται, οί όμιλητές κάλυψαν στό σύνολό τους τό θέμα τών σχέσεων τών δύο χωρών και λαών, κυρίως άπό ιστορική άποψη. Άπέδωσαν όμως και τίς διαστάσεις τών ιστορικών γεγονότων, στη σημερινή εποχή. Με τήν ευκαιρία τής έπετείου ίδρυσης τής «Φιλικής Ή-

ταιρείας» αναλύθηκαν μία σειρά γεγονότων που ή σημασία τους για την εξέλιξη, άνδρωση και πρόοδο της χώρας μας είναι αναμφισβήτητη.

Τή λήξη των εργασιών τής συνάντησης ακολούθησε ή σύνοψη των συμπερασμάτων της και ή έκδοση του κοινού ανακοινωθέντος των δύο μερών. Τίς εργασίες του συμποσίου παρακολούθησαν ό πρέσβης κ. Γρηγοριάδης και ειδική τουριστική ομάδα του Έλληνοσοβιετικού Συνδέσμου.



Ξυλογραφία Β. ΦΑΛΗΡΕΑ



Τό θέατρο τῆς Φιλικῆς

ΓΙΩΡΓΗ ΖΩΪΔΗ

Κύριε Πρόεδρε,
Ἀγαπητοί συνάδελφοι,
Φίλες καὶ φίλοι

Μέ τὴν εὐκαιρία τῆς 170ῆς ἐπετείου τῆς ἱδρύσεως τῆς φιλικῆς ἐταιρίας ἤρθαμε στὴν Ὀδησσό ν' ἀποτίσουμε φόρο τιμῆς στὴ μεγάλη ἀπελευθερωτικὴ ὀργάνωση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐκφράσουμε τὴ βαθειὰ μας εὐγνωμοσύνη στὴν πόλη πού στάθηκε τό λίκνο τῆς.

Ἡ Φιλική, ὅπως ἔγραψε ὁ πρῶτος ἱστορικός τῆς Ἰωάννης Φιλήμων, «κατέχει πρωτίστην ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος θέσιν, οὐ μόνον ὡς μία ἐπιτυχῆς ἐργασία, ἀλλὰ καὶ διὰ τό μέλλον ὡς μία πρακτικωτάτη διδασκαλία». Γι' αὐτό ἔχει σοβαρὴ σημασία ἢ συστηματικὴ μελέτη τοῦ ἔργου τῆς. Σεμνὴ συμβολή σ' αὐτὴν τὴν προσπάθεια φιλοδοξεῖ ν' ἀποτελέσει καὶ ἡ ὁμιλία μας γιὰ τό θέατρο τῆς Φιλικῆς γενικά καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τό θέατρο τῆς Ἑταιρίας στὴν Ὀδησσό.

Ἡ γέννηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου

Στό παρελθόν ἓνα ἀπό τὰ ἐπίμαχα προβλήματα τῆς ἱστορίας τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου ἦταν τό πρόβλημα τῶν ἀρχῶν του, τῆς ἐμφάνισής του. Οἱ γνώμες τῶν μελετητῶν τῆς ἱστορίας τοῦ θεάτρου μας γύρω ἀπό τό θέμα αὐτό ἦταν διχασμένες. Ἄλλοι τοποθετοῦσαν τίς ἀρχές τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου στίς παραμονές τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821. Ὁ Ν.Ι. Λάσκαρης π.χ. σχετικά μέ τή γέννηση τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου ἔγραφε: «Τό νεοελληνικόν θέατρον ἐγεννήθη κατά τās παραμονάς τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασεως, ὑπέστη δέ τήν ζωηράν ἐπίδρασιν τοῦ προηγμένου θεάτρου τῆς Δύσεως, ἰδίᾳ τοῦ γαλλικοῦ καί ἰταλικοῦ». ¹ Ἄλλοι πάλι, ὅπως ὁ μέγας μας ποιητής Κωστής Παλαμᾶς, στόν πρόλογο τῆς «Τρισεύγενης», ἀνάγουν τίς ἀρχές τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου στό κρητικό θέατρο καί εἰδικά στό Γ. Χορτάτση.

Σήμερα στήν ἱστορία τοῦ θεάτρου μας ἔχει ἐπικρατήσῃ πιά ἡ ἄποψη ὅτι οἱ ἀρχές, οἱ ρίζες τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στά πρῖν ἀπό τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821 χρόνια. «Αἱ καταγωγικάί ρίζαι τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, – γράφει ὁ Λ.Κουκούλας – «ἐλλείπει ὀργανωτικοῦ τινος δεσμοῦ μεταξύ αὐτῶν καί τῆς μεσαιωνικῆς κρητικῆς δραματουργίας, πρέπει νά ἀναζητηθοῦν εἰς τήν ἱστορικὴν περίοδον, πού ἐξέθρεψε τήν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καί δῆ εἰς τās γεωγραφικάς περιοχάς, αἱ κοινωνικάί, πολιτικάί καί οἰκονομικάί συνθήκαι τῶν ὁποίων παρῆχον πρόσφορον ἔδαφος διὰ τήν καλλιέργειαν τῆς θεατρικῆς τέχνης»². Ὁ Μ. Βάλας μάλιστα βλέπει σωστά καί τό χαρακτήρα τοῦ θεάτρου τῆς Ὀδησοῦ καί τοῦ Βουκουρεστιοῦ καί τό ξεχωρίζει ἀπό τό κρητικό καί τό ἰόνιο θέατρο: «Τό κρητικό καί τό ἰόνιο θέατρο -γράφει- δέν εἶχαν ποτέ τόν ἐθνικό καί πανελληνίον χαρακτήρα, πού πῆρε ἀργότερα τό θέατρο στό Βουκουρέστι καί στήν Ὀδησό, πού ἦταν ἐκδηλώσεις καθαρά πατριωτικές»³. Τέλος ὁ Γιάννης Σιδέρης παρατηρεῖ ὅτι «τό πνεῦμα τοῦ Διονύσου ζυπνάει πάλι μ' ὄλη τήν ἐθνική συνείδηση»⁴.

Μά ἐνῶ οἱ ἱστορικοὶ τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου ἀναζητοῦν σωστά τίς ἀρχές του στά πρῖν τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821 χρόνια καί σωστά διακρίνουν, τουλάχιστον ὀρισμένοι ἀπ' αὐτούς, τόν πατριωτικό, τόν ἐθνικό του χαρακτήρα, πού ἀποτελεῖ τήν εἰδοποιό διαφορά πού τό ξεχωρίζει ἀπό τό κρητικό καί ἰόνιο θέατρο, δέν προσπάθησαν νά ἐξηγήσουν γιατί τό ἐθνικό, τό πατριωτικό νεοελληνικό θέατρο ἐμφανίζεται ἀκριβῶς τήν περίοδο αὐτή.

Ἡ ἱστορικὴ περίοδος, πού ὀρίζεται ἀπό τήν ἐξέγερση τοῦ 1770, τό ρωσοτουρκικό πόλεμο καί τή συνθήκη τοῦ Κιουτσιούκ-Καϊναρτζή (1774) ἀπό τή μιὰ καί τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἀπό τήν ἄλλη, εἶναι μιὰ σημαντική, μιὰ κοσμογονική, θά λέγαμε, περίοδος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Τήν περίοδο αὐτή ἡ ἀποσύνθεση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, πού εἶχε ἀρχίσει ἀπό τήν ἐποχή ἀκόμα τῆς ἥττας τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων στά πρόθυρα τῆς Βιέννης (1683), ἐπιταχύνεται γοργά ἐξαιτίας τῆς ἐντεινόμενης ὄξυνσης τῶν ἐσωτερικῶν τῆς ἀντιθέσεων καί τῶν ἀλλεπάλληλων, ὄλο καί πιό ἰσχυρῶν, πληγμάτων πού τῆς κατέφερε ἡ Ρωσία.

Παράλληλα μέ τή γοργή ἀποσύνθεση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καί τή σοβαρή ἐξασθένιση τῆς στρατιωτικῆς τῆς δύναμης φουντῶνει ὁ κλεφτοπόλεμος στήν ὑπόδουλη Ἑλλάδα, δυναμώνει ἡ ἑλληνική ἀστική τάξη, σάν ἀποτέλεσμα τῆς σοβαρῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιοτεχνίας καί τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, συντελεῖ μέ πιό γοργοῦς ρυθμούς ἡ μετάπλαση τῆς ἐθνότητος τῶν Ἑλλήνων σέ ἔθνος. Ἀναπτύσσονται τὰ στοιχεῖα τοῦ καινούργιου, τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ δίπλα στόν κυρίαρχο, τό φεουδαρχικό «πολιτισμό», γεγονός πού ἐπαληθεύει καί στήν Ἑλλάδα τήν περίφημη θέση τοῦ Λένιν γιά τήν ταυτόχρονη ὑπαρξή δυό πολιτισμῶν σ' ὄλες τίς ἀνταγωνιστικές κοινωνίες. Ἐντείνεται στό ἔπακρο ἡ ἰδεολογική πάλη – ἐκφραση τῆς ταξικῆς πάλης στόν ἰδεολογικό τομέα – ἀνάμεσα στούς προοδευτικούς στοχαστές, φορεῖς τῶν νέων, τῶν φιλελευθέρων, τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν καί τούς συντηρητικούς λόγιους, πού ἔχοντας ἐμπνευστή τό Πατριαρχεῖο καί ἰδιαίτερα τό Γρηγόριο τόν Ε', καταπολεμοῦν, μέ πάθος, κάθε προοδευτικῆ-φιλελευθέρη ἰδέα καί κηρύχνουν τήν τυφλή ὑποταγή

στόν Τούρκο τύραννο. «Οἱ οἰκουμενικοὶ Πατριάρχες καὶ κυρίως ὁ Γρηγόριος ὁ Ε΄ – γράφει ἡ Ἀριάδνη Καμαριανοῦ – γνωστός ἀντίπαλος τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, πού εἶχε ἀπαγορεύσει τὴν παράδοση τῶν ἐπιστημῶν στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, γιατί ἀπομακρύνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ θεό, καταδικάσαν ἐπανειλημμένα τὶς νέες ιδέες, τὶς ὁποῖες ἀποκαλοῦσαν φθοροποιοὶ λύμη, προερχόμεναι ἐκ τῶν ἀθέων Γάλλων, καὶ μὲ δικὰ τοὺς πρωτοβουλία ἀλλά καὶ μὲ διαταγὴ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης»⁵.

Ἀκριβῶς σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες τῆς γοργῆς ἀποσύνθεσης τοῦ ὀθωμανικοῦ φεουδαλισμοῦ, τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀστικῆς τάξης, τῆς ἔντασης τοῦ κλεφτοπολέμου καὶ τῆς διαμόρφωσης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ μέσα στὸ καμίνι τῆς σφοδρῆς ἰδεολογικῆς πάλης ἀνάμεσα στοὺς προοδευτικούς, στοὺς πατριώτες, στοχαστές καὶ τοὺς ἀντιδραστικούς, τοὺς τουρκόδουλους, λόγιους γεννήθηκε τὸ πατριωτικὸ, τὸ ἔθνικὸ θέατρο σὺν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀνάπτυξη μ' ἄλλα λόγια τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ ἡ ἐπίδραση τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης καὶ τῶν ιδεῶν τῆς στῆ διαμόρφωση τῆς ἔθνικῆς διανόησης καὶ τοῦ ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ καθόρισαν καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς γέννησης τοῦ πατριωτικοῦ, τοῦ ἔθνικοῦ θεάτρου, πού δίπλα στὸ βιβλίον, στὸ σχολεῖο καὶ στὸν περιοδικὸ τύπο θὰ ἀποτελέσει ὑψηλὸ βῆμα διάδοσης τῶν πατριωτικῶν, τῶν ἔθνικῶν ιδεῶν καὶ ἰσχυρότατο μέσο ἀγωνιστικοῦ φρονηματισμοῦ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς νεολαίας. «Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα – γράφει ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλός – πολλὰ ἔμπορικὰ σπῆτια ἐγκατεστημένα στὶς μεγαλοπόλεις τῆς Εὐρώπης καὶ στὰ βασικὰ λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς ἀνάπτυξαν τὶς σχέσεις καὶ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ τὶς ἄλλες χώρες... θησαύρισαν πλοῦτη... Οἱ φιλολογικῆς ἐκδόσεις πλῆθαιναν καθημερινὰ στὰ πρῶτα 20 χρόνια αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα (ἐννοεῖ τὸ 19^ο Γ.Ζ.) πάνω ἀπὸ 3000 ἔργα ἢ μεταφράσεις στῆ νεοελληνικὴ γλῶσσα τυπώθηκαν στὸ Παρίσι, τὴ Βιέννη, τὴ Βενετία, τὴ Λειψία, τὴ Μόσχα, τὸ Γιάσι καὶ τὴν Πόλη.

Μόλις δημοσιεύοντο ἡ ἀγγελία ἐνός καινούργιου ἑλληνικοῦ βιβλίου ἀμέσως πλῆθος συνδρομητὲς διευκόλυναν τὴν ἐκδόσή του. Τέσσερα πολιτικὰ καὶ φιλολογικὰ περιοδικὰ κυκλοφοροῦσαν στὴν Ἑλλάδα. Οἱ ἔμποροι ἀμιλλοῦνταν ποιὸς θὰ συμβάλλει περισσότερο στὸ κοινὸ ὄφελος. Καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς, ὅπως οἱ ἀδελφοὶ Ζωσιμᾶ, τύπωναν μὲ δικὰ τους ἔξοδα καὶ μοιραζάν δωρεάν στὰ σχολεῖα ἀρχαῖα καὶ νεώτερα ἑλληνικὰ συγγράμματα. Τέλος στὴν Ὀδησσό, τὸ Βουκουρέστι, τὸ Γιάσι καὶ τὴν Κέρκυρα ἰδρύθησαν θέατρα, ὅπου Ἑλληνες ἠθοποιοὶ παράσταναν στὴν ὀμιλούμενη γλῶσσα πρωτότυπες τραγωδίες ἢ κωμωδίες ἢ μεταφρασμένες στὴ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐμπνεύσαν πατριωτισμὸ καὶ νὰ διορθώσουν τὰ ἥθη»⁶.

Κι ὁ Ἰωάννης Φιλῆμων, μιλώντας στὸ «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας» γιὰ τὸ διαφωτιστικὸ ὄργανισμὸ πού ἐπικρατεῖ ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες τὰ χρόνια αὐτὰ γράφει τὰ ἑξῆς:

«Ἡ νεολαία ἄρχεται συγχρόνως τὰς ἡρωϊκὰς παραστάσεις τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῶν Σουλιωτῶν εἰς τὴν Ὀδησσόν, τὸ Ἰάσιον, τὴν Κέρκυραν καὶ ἄλλας πόλεις.

Διεγείρεται ἡ εὐγενὴς ἀμιλλα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἐφημερίδων. Εἰς τὸν αἰῶνιον Κοραῆν, τὸν Σακράτην τῆς Νέας Ἑλλάδος, ὀφείλεται προηγουμένως ἡ τόσον ὀφέλιμος συμβουλή περὶ τούτου. Πρῶτος ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ 1811 ὁ Ἄ. Γαζῆς ἐπεχείρησεν τὴν ἐκδοσὶν τῆς φιλολογικῆς ἐφημερίδος ὁ Λόγιος Ἑρμῆς εἰς τὴν Βιέννην, ὅπου διήρκεσεν μέχρι τοῦ 1821...

Μετὰ τὸ 1815 ἐπαρουσιάσθησαν ἐφημερίδες ἑλληνικαὶ ἢ Καλλιόπη (1818) τοῦ Ἀθανασίου Σταγειρίτου Ὁ Φιλολογικὸς Τηλέγραφος τοῦ ἱατροῦ Ἀλεξανδρίδου ἢ Μελίσσα τοῦ ἱππέως Κονδοῦ (Κερκυραίου) ἢ Ἀθηνα (διὰ τῆς συσταθείσης εἰς Παρισίους ἐταιρίας – 1818) περιέχουσα καὶ πολιτικὰς εἰδήσεις ἢ Ἴρις, ἢ τὰ νῦν Ἑλληνικά, ἐκδιδομένη (1819) μὲ διπλοῦν σκοπὸν Φιλολογίας καὶ Πολιτικῆς, καὶ πολλὰ ἄλλα περιοδικὰ πραγματεῖαι.

Ὑπὸ τὰς ἰδίας ὑπὲρ πατρίδος ἀρχὰς πηγάζει, νομίζοιεν ἢ σύστασις καὶ τῆς ἐν Σμύρνη Ἐμπορικῆς Λέσχης.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀναφαίνονται καὶ διάφοροι ὑπὲρ τῆς πατρίδος τῶν Τυρταῖοι κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ρήγα. Οἱ Ἑλληνες ἔχοντες κλίσιν καὶ φαντασίαν εἰς τὴν ποιῆσιν ἐνθουσιάζοντο δι' αὐτῶν εἰς τὴν μέλλουσαν ἐπιχείρησίν των. Τὰ Ἡρωϊκὰ ταῦτα ποιήματα ἀνεπλήρουν τὰς ἐλλείψεις τῶν πολιτικῶν ἐφημερίδων, τόσον μάλιστα χρησιμώτερα, ὅπου ἦταν καταληπτὰ εἰς τὸ κοινόν, τὴν φαντασίαν τοῦ ὁποῦο ὑψωναν ἐνεργοῦντα δραστηρίως εἰς τὴν ψυχὴν του»⁷.

“Υστερα από τις μαρτυρίες που παραθέσαμε, νομίζουμε ότι έγινε φανερό, πώς το νεοελληνικό πατριωτικό θέατρο, που γεννήθηκε στις συγκεκριμένες οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες της άποσύνθεσης της τουρκικής φεουδαρχίας, της ανάπτυξης της ελληνικής αστικής τάξης και της ώριμησης της εθνικοαπελευθερωτικής επανάστασης, σαν αναπόσπαστο μέρος του καινούργιου πολιτισμού, που, με τη διαμόρφωση του ελληνικού έθνους, πήρε έθνικό χαρακτήρα, ήρθε να ύπηρετήσει και να διαδόσει πλατιά, σαν ισχυρότατο μέσο εθνικής διαφώτισης και πατριωτικού φρονηματισμού, τις νέες, τις προοδευτικές, τις εθνικοαπελευθερωτικές ιδέες.

Τό θέατρο τής Φιλικής Έταιρίας στην Όδησσό

Και πριν τό 1814, χρόνο ίδρυσης τής Φιλικής Έταιρίας στην Όδησσό τής Ρωσίας, είχαν δοθεί όρισμένες θεατρικές παραστάσεις σε μερικές πόλεις τής Ελλάδας ή σε ελληνικές παροικίες του έξωτερικού. “Ο Άναγνώστης Τζετζόνης π.χ., σε γράμμα του με ήμερομηνία 11 Άπρίλη 1820, που παραθέτει ό Ν.Ι. Λάσκαρης στην «Ίστορία του Νεοελληνικού Θεάτρου»⁸, τό αναφέρει παράσταση του έργου του Βολταίρου «Ίούνιος Βρούτος» 1790 στην Κέρκυρα. “Ο Μπαρντόλντι αναφέρει παράσταση του έργου του Αύγουστου Κοτζεμπου «Μισανθρωπία και Μετάνοια» τό 1803 στά Άμπελάκια⁹. “Ο Γ. Βαλέτας¹⁰ βεβαιώνει ότι δόθηκε τό 1805 στό Βουκουρέστι θεατρική παράσταση με τό έργο του Α. Χριστόπουλου «Άχιλλέας», πράγμα όμως που δέν αναφέρει, άπ’ ό,τι ξέρουμε, καμιά ρουμάνικη πηγή. Οί ρουμάνικες πηγές αναφέρουν πώς ό «Άχιλλέας» του Χριστόπουλου παίχθηκε αρκετές φορές τήν περίοδο αυτή στό Γιάσι. “Ο Ν.Ι. Λάσκαρης αναφέρει πάλι, ότι ή πρώτη ελληνική παράσταση δόθηκε στό Βουκουρέστι, στις 7 Γενάρη του 1810, γεγονός που άμφισβητούν, έπιστρατεύοντας σοβαρά επιχειρήματα, τόσο ή Άριάδνη Καμαριανου¹¹ όσο και ό Δ. Οικονομίδης¹².

Δέ θά έπιμείνουμε περισσότερο στό κεφάλαιο αυτό. Θεωρούμε τις πρώτες αυτές παραστάσεις, σαν πρώτα φανερώματα, σαν άπαρχές του καινούργιου, του πατριωτικού θεάτρου, οι όχι σαν «προδρομική θεατρική κίνηση»¹³ του θεάτρου τής Φ.Ε., όπως τις χαρακτηρίζει ό Γ. Βαλέτας. “Εμείς «προδρομική θεατρική κίνηση» του πατριωτικού, του εθνικού θεάτρου τής Έταιρίας, θεωρούμε τις σχολικές παραστάσεις. Γιατί τό εθνικό θέατρο τής Φιλικής προήλθε άπ’ αυτήν άκριβώς τή θεατρική κίνηση - πράγμα άλλωστε που έγινε και με τό ρουμάνικο θέατρο και με τό θέατρο άλλων χωρών - κι άποτελεί συνέχιση και ανάπτυξη τής.

Πραγματικά οι πρώτοι έρασιτέχνες ήθοποιοί των θεάτρων τής Φιλικής είναι μαθητές των Έλληνικών Σχολών τής Όδησσου, του Βουκουρεστιού κλπ. τή διδασκαλία των έργων στα θέατρα τής Φ.Ε., στην αρχή τουλάχιστον, τήν κάναν επίσης οι καθηγητές των ίδιων σχολών. “Ακόμη και τό δραματολόγιο των σχολικών θεάτρων πήρε τό θέατρο τής Φιλικής, μά τό πλούτισε πάρα πολύ. Δέν περιορίστηκε στην παράσταση ύποσπασμάτων και σκηνών αρχαίων έργων. Άνέβασε πρωτότυπα έργα και έργα του έπαναστατικού δραματολογίου και ιδιαίτερα του Βολταίρου και του Άλφιέρι, μεταφρασμένα στα ελληνικά.

“Η «προδρομική κίνηση» του πατριωτικού, του εθνικού θεάτρου, του στρατευμένου στην ύπηρεσία των πατριωτικών, των εθνικών ιδεών, παρουσιάστηκε πρώτα στην Όδησσό, όπως προκύπτει άπό γράμμα του Κωνσταντίνου Κούμα, που δημοσιεύτηκε στό «Λόγιο Έρμη». Στο γράμμα αυτό ό Κ. Κούμας γράφει τά εξής: «Έκαμαν αρχήν - πρό τριών ένιαυτών - να παριστάνωσι μεταφράσεις εκ των ίταλικών εις τήν λαλούμενην ελληνικήν γλώσσαν»¹⁴.

“Η δημιουργία του πατριωτικού θεάτρου στην Όδησσό, τήν ίδια πόλη που ιδρύθηκε και είχε τήν έδρα της για μιά περίοδο ή Φιλική, δέν είναι τυχαίο γεγονός και δέν όφείλεται μονάχα στην ύπαρξη πολυάνθρωπης και άνθηρης ελληνικής παροικίας και στην προστασία, που παρείχε ή όμόδοξη Ρωσία στους Έλληνες. “Η ύπαρξη τής ελληνικής παροικίας και ή ρωσική προστασία αποτελούσαν μονάχα ευνοϊκές άντικειμενικές προϋποθέσεις. “Ο ύποκειμενικός συντελεστής, ό παράγοντας που είχε τήν πρωτοβουλία για τήν ίδρυση του πατριωτικού θεάτρου ή που πήρε άπ’ τήν αρχή στα στιβαρά του χέρια τήν κίνηση για τή δημιουργία του είναι ή Φιλική Έταιρία, ή ίδια ή ήγεςία της. «Τό έπαναστατικό πνεύμα τής Έταιρίας, οι εθνικές και πολιτικές διεκδικήσεις της, έκαναν τους φιλικούς να προσέξουν τό θέατρο, σαν μέσο άμεσης επίδρασης για τό ξύ-

πνῆμα τοῦ ἔθνικοῦ αἰσθήματος»¹⁵, γράφει πολύ σωστά ἡ Ἄννα Μαρία Ποπέσκου σέ ἄρθρο της μέ τίτλο «Οἱ ἀρχές τοῦ ἐπαγγελματικοῦ θεάτρου στή Ρουμανία». Ἐπίσης ὁ Ν.Ι. Λάσκαρης, σχετικά μέ τό θέατρο τῆς Ὀδησοῦ, γράφει τά ἑξῆς: «Κυριότεροι δέ διοργανωταί τῆς θεατροφίλου κινήσεως ὑπῆρξαν οἱ ἐν τῇ πόλει φιλικοί, οἵτινες διαβλέποντες ἐν τῷ ἀναγεννωμένῳ θεάτρῳ σημαντικώτατον παράγοντα ἐνισχύσεως τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν ὁμοεθνῶν προέβησαν εἰς σύστασιν ὀργανωτικῆς τοῦ θεάτρου ἐπιτροπῆς...»¹⁶.

Τέλος τήν ἴδια ἄποψη ὑποστηρίζει καί ὁ Νέστορας Καμαριανός. «Οἱ φιλικοί τῆς Ὀδησοῦ – γράφει – θεώρησαν καλό νά ἰδρῦσουν καί ἓνα ἑλληνικό θέατρο, γιατί τό θέατρο ἦταν ἓνα καλό μέσο γιά τή διάδοση τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν καί τήν προετοιμασία τοῦ ἐδάφους γιά τήν ἐξέγερση πού πλησίαζε»¹⁷.

Ἡ ἠγεσία, συνεπῶς, τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας – καί ἴσως προσωπικά ὁ Ν. Σκουφᾶς μέ τήν ἐξαιρετική πολιτική ὀξυδέρκεια πού τόν διέκρινε – εἶδε τό ρόλο πού θά μπορούσε νά διαδραματίσει τό θέατρο στήν ἀγωνιστική προετοιμασία τῶν, τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, τῶν πατριωτῶν γενικά καί πρωτοστάτησε στήν ἰδρυτή του. Ὅτι ἡ ἠγεσία τῆς Φιλικῆς εἶχε πλήρη συνειδηση τῆς μεγάλης φρονηματιστικῆς δύναμης τοῦ θεάτρου φαίνεται καθαρά ἀπό τήν ἀπάντησιν πού βάζει στό στόμα τῆς Ἑλλάδας σέ ἐρώτησιν τοῦ ξένου, δηλ. τοῦ Ρώσου, ὁ ἐπιφανῆς φιλικός Γ. Λασάνης στό ἔργο του «Ἡ Ἑλλάς καί ὁ Ξένος».

– «Πῶς; Μειδιάς; Μετάδωσε ὃ Ἑλλάς, μετάδωσε εἰς τόν φίλον σου τήν χαράν σου. Δεῖξε με τό κέντρον τῶν ἐλπίδων σου».

– «Τό κέντρον τῶν ἐλπίδων μου, ᾧ! ξένη, δέν εἶναι μόνον πιθανόν, ἀλλά καί βέβαιον. Ἰδέ τά τέκνα μου ταῦτα... ἰδέ (τόν παίρνει ἀπό τό χέρι καί τόν ὀδηγεῖ σέ ἓνα σπῆλαιον στό ὅποιο ὑπάρχει μιά στήλη, ὅπου εἶναι χαραγμένα τά ὀνόματα τῶν εὐεργετῶν τοῦ γένους καί τοῦ διηγείται ὅ,τι ἐπραξαν)... «Αὐτοί, μεταξύ τῶν ἄλλων ἀγωνίζονται νά συστήσωσι καί θέατρον, ὅπου παρισταινόμενα αἱ ὑψηλαί ἀρεταί τῶν περικλεῶν προπατόρων τῶν θέλουσι τοὺς κινεῖ εἰς συμπαιθητικὴν συναίσθησιν καί εἰς μίμησιν... Τέλος αὐτοὶ ἀγωνίζονται νά μέ ἀναστήσωσι...»

Ποιοί εἶναι τό πρῶτο ἔργο, πού παραστάθηκε στήν Ὀδησοῦ, δέν εἶναι ἐξακριβωμένο. Τό μόνο πού γνωρίζουμε ἀπό τήν ἐπιστολή τοῦ Κ. Κούμα, πού ἀναφέραμε προηγουμένα, εἶναι ὅτι οἱ παραστάσεις «εὐτύχησαν ὅλαι». Τό πιθανότερο εἶναι ὅτι ἡ πρώτη παράστασις δόθηκε μέ τό «Θεμιστοκλῆ» τοῦ Μεταστάσιου, πού τόν παιζανε οἱ μαθητές τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου τῆς πόλης.

Ἦστερα ἀπ' αὐτές τίς παραστάσεις «οἱ κορυφαῖοι καί θαρραλέωτεροι τῆς ἱεράς αὐτῆς προπαγάνδας, μέ τήν πεποιθήσιν ὅτι ἡ ἀπό σκηνῆς παρέλασις διαφόρων ἐπεισοδίων τῆς ἔθνικῆς αὐτῶν ἱστορίας, καθῶς καί ἄλλων τοιούτων τῆς ξένης – ὅπως γράφει ὁ Ν.Ι. Λάσκαρης – θ' ἀνεπτέρουν τό πατριωτικόν αἰσθημα τῶν ὁμοφύλων τῶν καί θά τοὺς παρατρυνε νά μετὰσχῶσι τοῦ ὑπερανθρωπίνου κινήματος, εἰς τό ὅποιον ἐμελλον μετ' οὐδ' ὀλίγον νά ἀποδυθῶσιν, ἀπεφάσισαν νά συστηματοποιήσωσι τά τῆς ἑλληνικῆς σκηνῆς... Οὕτω, κατόπιν πολυχρονίου προπαρασκευῆς, ἡ ὀργανωτικὴ τοῦ θεάτρου ἐπιτροπή, ἣτις εἶχε συγκροτηθεῖ κυρίως ἀπό μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, κατόρθωσε περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου τοῦ 1817 καί ἔδωσε ἀπό σκηνῆς δις τόν Θεμιστοκλέα τοῦ Μεταστάσιου»¹⁸.

Οἱ παραστάσεις δόθηκαν στό θέατρο τῆς πόλης, πού παραχωρήθηκε ἀπό τό διοικητή της κόμητα Λανζερὸν, καί σημείωσαν μεγάλη ἐπιτυχία. Τά ὀνόματα τῶν ἐρασιτεχνῶν ἠθοποιῶν, τῶν «φιλοθεάτρων νέων», ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦσαν τότε, δέν εἶναι γνωστά, ἐκτός ἀπό τό ὄνομα τοῦ Γεωργίου Ἀβραμιώτη, πού ὑποδύθηκε μέ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία τό Θεμιστοκλῆ.

Ἡ ἐπόμενη παράστασις δόθηκε στὶς 16 Φλεβάρη τοῦ 1818, μέ τό «Φιλοκτήτη» τοῦ Σοφοκλή, σέ μετάφραση τοῦ Νικολάου Πίγκολου, καί εἶχε ἐπίσης λαμπρὴ ἐπιτυχία. «Ὅλοι ἔμειναν ἐκστατικοί εἰς τήν παράστασιν. Οἱ ὁμογενεῖς μέ δάκρυα χαρᾶς ἐκρότου ἀδιακόπως – γράφει ἓνας θεατῆς καί συνεχίζει – οἱ ξένοι ἐπευφήμουν καί αὐτοὶ τό εὖγε καί ὁ ἐνδοξώτατος κόμης Λαγγερῶν, ἀρχηγὸς τῆς πόλεως, ἀνὴρ γεμάτος εὐαισθησίας εἰς τὰ καλά, ὅλος ἔθνος γενόμενος, ἐπῆγε μετὰ τήν τελείωσιν τῆς πρώτης πράξεως εἰς τήν σκηνὴν ἀπὸ τὰ ὀπισθεν μέρη τοῦ θεάτρου καί εὐχαρίστησε τοὺς νέους μας ὀλυμπιονίκους καί μάλιστα τόν μουσὸπνευστον Ἀβραμιώτην...». Στὸ «Φιλοκτήτη», ἐκτός ἀπὸ τὸν Γ. Ἀβραμιώτη ἐπαιζαν: ὁ Ἰωάννης Ξένος, ὁ Ἰωάννης Μαμουνης, ὁ Ἰωάννης Μπαμπαγιώτης, ὁ Γεώργιος Λασσάνης καί ὁ Γεράσιμος Ὀρφανός.

Στις 7 Σεπτεμβρίου του 1818 οι «φιλοθέατροι νέοι» της Ὀδησσοῦ ἀνέβασαν ἕνα πρωτότυπο ἑλληνικό ἔργο: τὸ «Θάνατο τοῦ Δημοσθένους» τοῦ Νικολαίου Πίκκολου. Γιὰ τὴν παράσταση αὐτὴ ὁ Γ. Λασσάνης σέ γράμμα του, μὲ ἡμερομηνία 13 Σεπτεμβρίου 1818, πρὸς τὸν Γ. Τακιατζῆ ἀνάμεσα στὰ ἄλλα γράφει καὶ τὰ ἑξῆς: «Ποῦ νὰ εὐρω λόγους ἀρμοδίους διὰ νὰ περιγράψω ὅσα ἠσθάνθη ἡ ψυχὴ μου; Ἐπερώθη, μετέβην εἰς τὸν κόσμον τῶν φαντασιῶν, ὅποτεν ἠνεώχθη ἡ σκηνὴ καὶ ἤκουσα τὴν γλώσσαν μου ὀμιλοῦμένη...».

«Ἡ ὑπόθεσις τὴν ὁποῖαν ἔκλεξεν – ἐννοεῖ τὸ συγγραφέα Ν. Πίκκολο – (Γ.Ζ.) εἶναι πατριωτικὴ, ἢ τραγικὴ πλοκὴ τοῦ δράματος ἔντεχνος, αἱ ἐννοιαὶ τοῦ ὑψηλαί, τὸ ὕφος τοῦ γλαφυρόν, εἰς ἕνα λόγον, ἐπέτυχε τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ἐπεξεργάσθη: διότι ἔγγιξε τὴν ὁποῖαν ὀμματιάζε λεπτὴν χορδὴν τῶν αἰσθήσεων ὄλων τῶν παρευρεθέντων εἰς τὴν παράστασιν ὁμογενῶν».

Γιὰ τὴν παράστασιν τοῦ Δημοσθένη ἐκφράζεται ἐπίσης ἐπαινετικά καὶ ὁ Ἰωάννης Φιλήμων: «Δέν εἶναι ἀλησμονητέος μῆτε ὁ θάνατος τοῦ Δημοσθένους, συντεθείς ἀπὸ τὸν ἴδιον Πίκκολον καὶ παρασταθεὶς κατὰ τὴν 7 Σεπτεμβρίου 1818. Καὶ αὐτὴ ἡ παράστασις φέρουσα ὑπόθεσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐνθουσιαστικὴν, ἀνεθίβασε τοὺς ἀκροατάς Ἕλληνας εἰς τὸν κόσμον τῶν φαντασιῶν, καταγοητεύσασα τὰς καρδίας τῶν»¹⁹.

Ἀπὸ τὸ ἴδιο γράμμα τοῦ Λασσάνη πρὸς τὸν Γ. Τακιατζῆν πληροφοροῦμαστε, ὅτι στὸ «Δημοσθένη» ἔπαιξαν ὁ Γεώργιος Ἀβραμιώτης, ὁ Μιχαὴλ Φαρμάκης, ὁ Ἰωάννης Ζαχαράνης, ὁ Ἰωάννης Μπαμπαγιώτης, ὁ Μιχαὴλ Τριανταφύλλου, ὁ ἄγγλος φιλέλληνας Φρειδερίκος Βίλκενσον καὶ ἡ «ἀρχιὑποκρίτρια» τοῦ ρωσικοῦ θεάτρου Μαρασέβσκα, πού «ἐπρόφερον τὴν ραιρικὴν γλώσσαν μ'εὐφράδειαν ἀξιοθαύμαστον».

Στις 15 Φλεβάρη του 1819 ξαναδόθηκε ὁ «Θάνατος τοῦ Δημοσθένους» τοῦ Ν. Πίκκολου. Τὴ φορά αὐτὴ, μαζί μὲ τὸ «Δημοσθένη», δόθηκε καὶ τὸ πρωτότυπο ἔργο τοῦ Γ. Λασσάνη «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Ξένος».

Τὸ ἔργο τοῦ Γ. Λασσάνη, ἂν καὶ δεν διακρίνεται γιὰ τὴν πρωτοτυπία τοῦ θέματος καὶ γιὰ τὴν πλοκὴ του, συγκλόνισε κυριολεκτικὰ τοὺς θεατές. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ φλογερὸ πατριωτικὸ του περιεχόμενο. Νὰ τί γράφει γιὰ τὴν παράστασιν τοῦ ἔργου τοῦ Γ. Λασσάνη «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Ξένος» ὁ Θ. Κληματιώτης, σέ γράμμα, πού δημοσιεύτηκε στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ»: «Σέ βεβαιῶνω ὅτι οὔτε εἶδα οὔτε εἶδες ποτέ τόσον παθαινόμενον θεάτρον – τὰ ὄμματα ὄλων ἦσαν πηγὴ ἀέαντος δακρύων φλογερῶν καὶ τὰ στήθη κρατῆρες στεναγμῶν»²⁰. Στὸ ἔργο «Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Ξένος» διακρίθηκε ὁ ἠθοποιὸς Σπύρος Δρακούλης, πού ξεπέρασε ἀκόμη καὶ τὸν Γ. Ἀβραμιώτη.

Ἐπειτα ἀπὸ λίγες μέρες δόθηκε ἄλλο πρωτότυπο ἔργο τοῦ Γ. Λασσάνη, ἢ τραγωδία «Ἀρμοδίος καὶ Ἀριστογείτων», πού εἶχε ἐπίσης μεγάλη ἐπιτυχία, παρά τὴν ἀπλή του ὑπόθεσιν, γιὰ τὴν καυτηρίαζε ἀμείλιχτα τὴν τυραννία καὶ ἐξυμνοῦσε τὴν ἐλευθερία.

Τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1820 δόθηκαν τὰ ἔργα τοῦ Βολταίρου «Ὁ Μωάμεθ» καὶ «ὁ Θάνατος τοῦ Καίσαρα» μὲ πολλὴν τέχνην καὶ μεγαλοπρέπειαν».

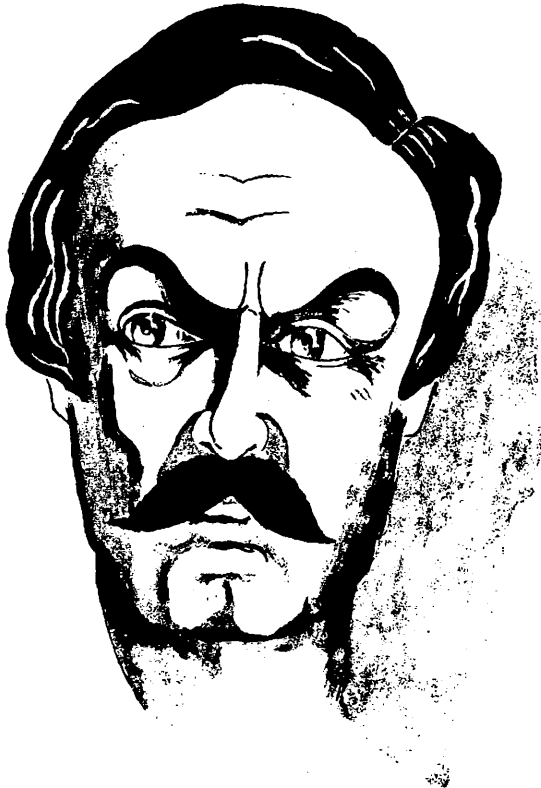
Στις παραστάσεις αὐτές διακρίθηκε πάλι ὁ Δρακούλης, πού στὸ «Μωάμεθ» ἔπαιξε τὸ Ζώπυρο καὶ στὸ «Θάνατο τοῦ Καίσαρα» τὸ Βρούτο. Αὐτές φαίνεται ὅτι ἦταν οἱ τελευταῖες παραστάσεις πού ἔδωσε τὸ θέατρο τῆς Φιλικῆς στὴν Ὀδησσό, πρὶν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821.

Μὲ τὴν κήρυξιν τῆς ἐπανάστασης στὴν ἡγεμονίαν, τὸ θέατρο τῆς Ὀδησσοῦ σταμάτησε τίς παραστάσεις του. Εἶχε ἐπιτελέσει τὴν ὑψηλὴ πατριωτικὴ του ἀποστολή. Εἶχε φλογίσει τίς καρδιὰς χιλιάδων νέων Ἑλλήνων τῆς Ὀδησσοῦ καὶ τῆς Νότιας Ρωσίας, τοὺς εἶχε προετοιμάσει ψυχικὰ γιὰ νὰ ριχθοῦν μὲ ἐνθουσιασμό στὸ μεγάλο ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδας.

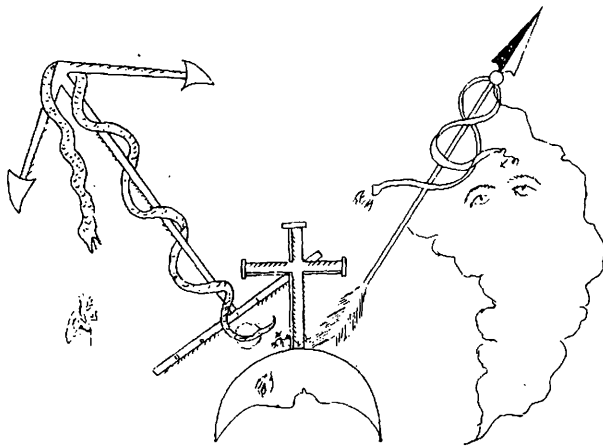
Οἱ φάλαγγες τῶν Ἑλλήνων νέων τῆς Ρωσίας πού πύκνωσαν τίς γραμμὲς τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ στρατοῦ τοῦ Ὑψηλάντη καὶ εἰδικὰ τοῦ Ἱεροῦ Λόχου καὶ πάλαιψαν ἡρωικὰ στὸ Ντραγκασάνι, ἀνάμεσά τους καὶ οἱ πατριῶτες, οἱ πολῖτες ἠθοποιοὶ τοῦ θιάσου τῆς Ὀδησσοῦ, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Δρακούλη, μαρτυροῦν ὅτι τὸ θέατρο τῆς Φιλικῆς, στὴν Ὀδησσό ἐκπλήρωσε μὲ τιμὴ τὸ εὐγενικὸ πατριωτικὸ του χρέος διαπαιδαγῆσε πολῖτες-μαχητές, πολῖτες φλογερούς ἀγωνιστές τῆς λευτεριάς καὶ ταυτόχρονα ἀνέβασε πολὺ ὑψηλὰ τὸν πατροπαράδοτο φιλελληνισμό τῶν Ρώσων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ν.Ι. Λάσκαρης: Νεοελληνικόν Θέατρον. Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια, 10, Ἀθήναι 1934, 941-944.
2. Λ. Κουκούλας: «Ἑλλάς» τῆς Μορφωτικῆς Ἑταιρίας, Ἀθήνα, 1959, 1117.
3. Μ. Yalsas: Le théâtre grec moderne de 1953 à 1900, Berlin 1960, 184.
4. Γιάννης Σιδέρης: Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνικοῦ Θεάτρον, 1, Ἀθήνα 1957, 18.
5. Ariadna Camariano: Spiritul revolutionar si Voltairu in limba greacă si româna, Bucuresti 1946, 29.
6. Jacovaky Rizos Neroulos: Cours de litterature grecque moderne, Genève-Paris 1828, 112-113.
7. Ἰωάννης Φιλήμων: Δοκίμιον Ἱστορικόν περί τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Ἐν Ναυπλία 1834, 212-216.
8. Ν.Ι. Λάσκαρης: Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρον, 1, Ἀθήναι 1938, 238-239.
9. Bartholdy: Voyage en Crece fait dans les années 1803-1804 Paris 1807, 1, 73.
10. Γ. Βαλέτας: Οἱ ἀρχές τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρον, Ἀθήνα 1953, Εἰσαγωγή, λς.
11. Ariadna Camariano: Le théâtre grec à Bucarest au debout du siècle. Balcania, 6, Bucarest 1943, 381-416.
12. Δημήτριος Οἰκονομίδης: Προσθήκη εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ ἐν Ρουμανία Θεάτρον. Ἀθήναι 1955, 217. Τοῦ ἴδιου: Τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ ἑλληνικόν Θεάτρον, Ἀθήναι 1954, 165-168.
13. Γ. Βαλέτας: Στὸ ἴδιο.
14. «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος», Δεκέμβριος 1817, 606.
15. Ana Maria Popescu: Inceputurile teatrului cult in tara romíneasca. Studii si Cercetări de Istoria Artei, 2, Bucuresti 1960, 145.
16. Ν.Ι. Λάσκαρης: Νεοελληνικόν Θέατρον, Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια, 10, Ἀθήναι 1934, 941-944.
17. Nestor Camariano Despre organizarea si activitatea Eteriei in Rusia inainte de rascoala din 1821, Bucuresti, 1964, 97.
18. Ν.Ι. Λάσκαρης: Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρον, στοῦ ἴδιου, 150-151.
19. Ἰωάννης Φιλήμων: Στὸ ἴδιο, 213 (ὀποσημείωση).
20. «Ἑρμῆς Λόγιος», Ἀπρίλιος 1819, 360.



Ν. ΣΚΟΥΦΑΣ



Σύμβολα εἰς ἐφοδιαστικὸν Ποιμένος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας.

Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ διπλωματία, ιδίως ἡ Ρωσικὴ

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Καθηγητῆ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων

Ἡ μεγάλη ἑλληνικὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ ἰδρυση τοῦ πρώτου ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους κατὰ τὴν τρίτην δεκαετίαν τοῦ 19ου αἰῶνα θεωρεῖται ἀναμφισβήτητα ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα γεγονότα τῆς βαλκανικῆς, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἔχει ἀπασχολήσει πολὺ τόσο τοὺς Ἕλληνας ὅσο καὶ τοὺς ξένους ἱστορικούς, ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Τὸ κλίμα μάλιστα τοῦ ρομαντισμοῦ, πού ἐπηρρέαζε τὴν ἱστοριογραφίαν τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἔδωσε στὴν ἐπανάστασιν αὐτὴν διαφορετικὰ διαστάσεις καὶ μερικοὶ ἔφθασαν στὸ σημεῖον νὰ χαρακτηρίσουν τὸ γεγονός ὡς «ἱστορικὸ θαῦμα» ἢ νὰ μιλήσουν γιὰ νεκρανάστασιν ἐνὸς ἀρχαίου ἐνδοξοῦ ἔθνους κ.λ.

Εἶναι, βέβαια, ἀλήθεια ὅτι τὸ «Ἑλληνικὸν Ζήτημα» – ἓνα ἀναπόσπαστο τμῆμα τοῦ περίφημου «Ἀνατολικοῦ Ζητήματος» – δὲν ὑπῆρξε ποτὲ μόνον ἑλληνικὴ ὑπόθεσις, ἀλλὰ εὐρωπαϊκὴ. Μὲ τίς προεκτάσεις πού πήρε, στὸ διπλωματικὸ ἰδίως τομεῖα, συγκίνησε τότε ὅλους τοὺς λαοὺς, δημιούργησε πολλὰ προβλήματα στὴ διπλωματίαν τῶν ἀπολυταρχικῶν κυβερνήσεων τῶν μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων καὶ τελικὰ, προκάλεσε τὸ πρῶτον σοβαρὸν ρήγμα στὸ καθεστῶς τῆς Ἰερᾶς Συμμαχίας πού εἶχε ἐπιβληθεῖ στὴν Εὐρώπην μετὰ τοὺς Ναπολεόντειους πολέμους (1792-1815).

Ὅπως δὲ ποτε ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦταν ἓνα «ἱστορικὸ θαῦμα», κατὰ δηλαδὴ πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ. Ἀντίθετα μάλιστα, εἶναι ἓνα πολὺ θετικὸ γεγονός πού, ὅπως ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἔχει τὴν σχέσιν αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος καὶ ἐρμηνεύεται ἀπόλυτα. Εἰδικότερα, στὴν περίπτωσιν αὐτὴν, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἀνεξαρτησία ὑπῆρξε ἡ τελευταία φάσις καὶ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς μακρᾶς διεργασίας, πού πραγματοποιήθηκε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακρόχρονης δουλείας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κάτω ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸν ζυγόν, ἓνα ζυγόν πού διήρκεσε τέσσαρις περίπου αἰῶνες.

Ἡ ὀθωμανική κατάκτηση, πού ὀλοκληρώθηκε στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο στὰ μέσα τοῦ 15ου αἰώνα, βρῆκε τὸν Ἑλληνισμό σ' ἓνα μεταβατικὸ στάδιο. Τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος περνοῦσε ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ τὴ μορφή, τὴ βυζαντινὴ, σ' αὐτὸ πού ὀνομάζουμε νεοελληνικὸ ἔθνος. Ἔτσι ἡ ἱστορικὴ συνείδηση τοῦ Νέου πιά Ἑλληνισμοῦ, ἡ κύρια δημιουργικὴ δύναμη, πού ὀδήγησε τελικὰ τὸ λαὸ αὐτὸ στὴν ἀπελευθέρωσή του, ἔχοντας τὶς ρίζες τῆς στὴν τελευταία περίοδο τοῦ Βυζαντίου (μετὰ τὴν Δ' σταυροφορία), συνέχισε νὰ δρᾷ, καί μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτηση, σέ δυὸ παράλληλα, καί μᾶλλον ἀνεξάρτητα μεταξὺ τους, μεγάλα ἰδεολογικὰ ρεύματα: *ὡς βυζαντινὴ ἰδέα* στοὺς λογίους καί *ὡς θρύλος καί παράδοση* στὸν ἄπλο λαὸ.

Τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος κατόρθωσε νὰ ἐπιζήσει στὰ δύσκολα χρόνια τῆς σκλαβιάς, νὰ ἀναδιοργανωθῆ καί νὰ διεκδικήσῃ καὶ πάλι τὴ θέση του στὸν ἐλεύθερο κόσμον χάρις σέ τρεῖς κυρίως δυνάμεις του, τὴ θρησκεία, τὴν ὀικονομικὴ καί πνευματικὴ δραστηριότητα καί τὴν ἀγωνιστικότητά του. Μετὰ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἑλληνισμὸς συσπειρώθηκε γύρω ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, τὶς Κοινότητες καί τοὺς ἀρματολοὺς καί κλέφτες, καί αὐτοὶ οἱ τρεῖς θεσμοὶ ἐπέδρασαν οὐσιαστικὰ στὴ διαμόρφωση τῆς ἱστορικῆς συνείδησης τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ καί στὴν ἐνίσχυση τῆς μαχητικότητάς του.

Πρωτεύοντα ρόλο στὸ ἔργο αὐτὸ ἔπαιξε ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ὁ μόνος θεσμὸς ἀπὸ τὸ παλαιὸ βυζαντινὸ καθεστῶς, πού παρέμεινε σχεδὸν ἄθικτος. Ὁ σουλτάνος Μεχμέτ Β', ὁ ἐπονομαζόμενος Κατακτητὴς, γιὰ λόγους ἱστορικοῦς, πολιτικοῦς καί ὀικονομικοῦς, διατήρησε τὸ θεσμὸ αὐτὸ καί ἐκμεταλλεύτηκε τὴ διάσταση τῆς Δυτικῆς καί Ἐνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐπιβάλλοντας ὡς Ὀικουμενικὸ Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἀνθενωτικὸ Γεώργιο Σχολάριο. Ἐπίσης παραχώρησε προνόμια στὴν Ἐκκλησία, πού δέν ἄργησαν βέβαια τόσο ὁ ἴδιος ὅσο καί οἱ διάδοχοί του νὰ τὰ καταπατήσουν. Ὅμως, ὅσο καί ἂν ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξε ἓνα ὄργανο στὰ χεῖρα τοῦ κατακτητῆ, μολταυτὰ ἀπέκτησε καί κοσμικὴ ἐξουσία, ὁ πατριάρχης ταυτίστηκε μὲ ἐθνάρχη καί, γενικά, ὁ θεσμὸς αὐτὸς προσέφερε ἓνα ἄσυλο στοὺς ὑπόδουλους Ἑλληνας. Σημαντικότερη ὑπῆρξε ἐπίσης ἡ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴ διατήρηση τῆς χριστιανικῆς πίστεως τῶν ὑπόδουλων – κάτι πού ταυτιζόταν τότε μὲ τὴν ἐθνικότητά τους – στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καί σέ ἄλλους τομεῖς.

Παράλληλος μὲ τὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε καί ὁ ρόλος τῶν Κοινοτήτων, τὶς ὀποῖες οἱ κατακτητὲς ἀνέχθηκαν γιὰ λόγους διοικητικοῦς, κυρίως γιὰ τὴν εἰσπραξη τῶν φόρων. Ὅπως ἡ Ἐκκλησία ἔτσι καί ὁ θεσμὸς αὐτὸς ἀποτελέσῃ ἄσυλο καί ταυτόχρονα πόλο συσπειρώσεως τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ. Πολλὲς ἀπὸ τὶς Κοινότητες κατόρθωσαν νὰ ἀποσπᾶσουν ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς ὀρισμένα προνόμια, ἀναπτύχθηκαν ὀικονομικά καί ἔπαιξαν σημαντικὸ ρόλο στὴν κοινωνικὴ καί πολιτιστικὴ ἐξέλιξη τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ ἐξωτερικοῦ (Παραδονάβειες Ἡγεμονίες, Νότια Ρωσία, Αὐστρουγγαρία κ.λ.) πού ἀρχίζουν νὰ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰώνα. Ἡ ὀικονομικὴ γενικὰ ἄνοδος τῶν Ἑλλήνων εἶχε τεράστια ἐπίδραση στὴν πνευματικὴ καί, κατ' ἐπέκταση, καί στὴν ἐθνικὴ τους ἀφύπνιση. Τότε ἰδρύθηκαν σχολεῖα σέ διάφορα μέρη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐνῶ παράλληλα στίς ἀνθηρὲς ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ (Βενετία, Βιέννη, Βουδαπέστη) τυπώθηκαν πολλὰ βιβλία, πού σκορπίστηκαν σέ ὄλο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Ἄν ἡ Ἐκκλησία καί οἱ Κοινότητες ἔδωσαν στὸν ἑλληνικὸ λαὸ τὴν ψυχικὴ δύναμη καί τὴν ὀικονομικὴ δυνατότητα νὰ ἀποφύγῃ τὸν ἐξισλαμισμό καί τὴν ἐξαφάνιση, ἓνας τρίτος θεσμὸς, οἱ ἀρματολοὶ καί κλέφτες τῆς τουρκοκρατίας (ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς χαϊδούκους τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν), τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐκφράσει δυναμικὰ τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸν κατακτητὴ. Στὴν Ἑλλάδα, ὅπως καί γενικότερα στὴ βαλκανικὴ χερσόνησο, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν (καί εἶναι πολλὲς αὐτές), ἀλλὰ καί πολλὰ περήφανα ἄτομα τῆς πεδιάδας, ἀρνήθηκαν νὰ δεχθοῦν τὸ ζυγὸ καί κατέφυγαν στὰ βουνά, γιὰ νὰ πολεμήσουν τὸν κατακτητὴ. Αὐτοὶ, μὲ τοὺς ἀδιάκοπους ἀγῶνες τῶν, συντήρησαν τὸ μαχητικὸ πνεῦμα τῶν ὑπόδουλων καί ἀποτέλεσαν τὸ προζύμι τῆς ἐλευθερίας.

Οἱ τρεῖς αὐτοὶ παράγοντες, πού ἀναφέραμε, ἦταν κυρίως οἱ δυνάμεις πού ἐπέτρεψαν στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος κατὰ τὴν τουρκοκρατία νὰ ἐπιζήσῃ καί νὰ προετοιμάσῃ τὴν ἀπελευθέρωσή του. Ἡ μεγάλῃ ὀμως μαχητικὸτητα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας τὸν 19ον αἰώνα, εἶχε τὶς ρίζες τῆς ὄχι μόνο στὴ συμμετοχὴ τους ἐπὶ αἰῶνες στοὺς ἀγῶνες τῶν διάφορων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων ἢ καί στὰ διά-

φορα επαναστατικά κινήματα τους.

Πραγματικά, αν ριξη κανείς μία σύντομη ματιά στην ιστορία του Έλληνισμού κατά την τουρκοκρατία, θα διαπιστώσει ότι από τα μέσα του 15ου ως τις αρχές του 19ου αιώνα, δηλαδή περισσότερο από τρισημίσι αιώνες, οι Έλληνες βρίσκονταν σε διαρκή επαναστατικό αναβρασμό, τότε πολεμώντας στο πλευρό των χριστιανικών κρατών, που συγκρούονταν με την οθωμανική αυτοκρατορία, και τότε οργανώνοντας, με την υποκίνηση και τη βοήθεια των δυνάμεων αυτών ή και μόνοι τους, επαναστατικά κινήματα.

Κατά τους πρώτους αιώνες της δουλείας τό βάρος του αγώνα αυτού τό φέρει κυρίως ή Βενετία με τους άλλεπάλληλους πολέμους της έναντιόν των Τούρκων. Σ' όλους αυτούς τους πολέμους οι Έλληνες συμμετέχουν είτε υπηρετώντας στις γραμμές του βενετικού στρατού και ναυτικού είτε κάνοντας, με την υποκίνηση των Βενετών, τοπικές εξεγέρσεις. Μετά τα μέσα του 16ου αιώνα αρχίζουν ν' αναμιγνύονται και οι Ίσπανοί στις υποθέσεις της Ανατολικής Μεσογείου και οι Έλληνες συνεργάζονται και μ' αυτούς.

Μετά τη βαθμιαία εξασθένηση και αποχώρηση της Βενετίας από τό προσκήνιο ο προσανατολισμός των υπόδουλων Έλλήνων στρέφεται προς μία άλλη ανερχόμενη δύναμη, την ομόδοξη τους Ρωσία. Οι Ρώσοι μονάρχες, που παρουσιάζονται ως κληρονόμοι των βυζαντινών αυτοκρατόρων και έχουν για έμβλημά τους τό βυζαντινό δικέφαλο άετό, στρέφουν βαθμιαία τις βλέψεις των προς τις θερμές θάλασσες του Νότου και τα κηρύγματα του μεγάλου Πέτρου και ιδίως της μεγάλης Αικατερίνης βρίσκουν μεγάλη απήχηση στις ψυχές των υπόδουλων Έλλήνων. Απόδειξη ή άθροα συμμετοχή των Έλλήνων στους δύο μεγάλους ρωσοτουρκικούς πολέμους του 1768-1774 και 1787-1792, με κύρια γεγονότα στον έλλαδικό χώρο την επανάσταση της Πελοποννήσου (1770) και τη ναυτική δράση του Λάμπρου Κατσώνη (1789-1792). Η προσήλωση αυτή των Έλλήνων προς τη Ρωσία θα συνεχιστή και τον επόμενο αιώνα ως τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856).

* * *

Στά τέλη του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου στον έλλαδικό χώρο παρατηρείται μία σημαντική οικονομικοκοινωνική μεταβολή. Οι Έλληνες εκμεταλλεζόμενοι τις δυνατότητες και τα προνόμια που τους παρείχε ή συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρζή (1774), καθώς και την άνυπαρξία τουρκετικού έμπορικού στόλου, στράφηκαν προς τό θαλάσσιο έμπόριο και σε λίγα χρόνια, χάρη στη βοήθεια της Ρωσίας, κατόρθωσαν νά πάρουν στα χέρια τους τό μονοπώλιο της μεταφοράς των σιτηρών από την Αίγυπτο και τον Εύξεινο Πόντο στα λιμάνια άλλων περιοχών της Ανατολής και της Μεσογείου. Τό αποτέλεσμα ήταν διπλό: από τη μία δημιουργήθηκε ένας αξιόλογος έμπορικός στόλος, που κατά την Επανάσταση μετατράπηκε σε πολεμικό, και από την άλλη συγκεντρώθηκαν πολλά πλούτη, που επίσης χρησιμοποιήθηκαν στον αγώνα της Άνεξαρτησίας.

Τήν εποχή αυτή δημιουργήθηκε και μία δυνατή οικονομικά αστική τάξη στα ναυτικά νησιά Ύδρα, Σπέτσες και Ψαρά. Παράλληλα και σε άλλες ελληνικές πόλεις ακμάζει τό κάθε είδους έμπόριο με αποτέλεσμα νά εμφανιστή και εκεί μία νέα αστική τάξη. Άλλά και έξω από την σκλαβωμένη Ελλάδα, στην Κεντρική Εύρώπη και στη Ρωσία, οι Έλληνες έμπορευόμενοι πλουτίζουν, μορφώνονται και γίνονται εκπρόσωποι της νέας αυτής κοινωνικής τάξης.

Η οικονομική άνοδος στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, εύνωσε πολύ την εθνική και την πνευματική αναγέννηση των Έλλήνων. Με δαπάνες των Κοινοτήτων ή πλούσιων άστών ιδρύθηκαν τότε πολλά σχολεία σε ελληνικές πόλεις ή σε ελληνικές κοινότητες του έξωτερικού, εκδόθηκαν βιβλία και περιοδικά, και πολλοί νέοι στάλθηκαν νά σπουδάσουν στην Εύρώπη, ως υπότροφοι σε όνομαστά Πανεπιστήμια. Η πολιτιστική αυτή κίνηση, που χαρακτηρίζεται ως ελληνικός διαφωτισμός, έγινε ιδιαίτερα αισθητή στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα. Στην Ελλάδα αρχίζει νά φυσά μία δυνατή πνοή φιλελευθερισμού.

Μεσα σ' ένα τέτοιο ευνοϊκό κλίμα έφθασαν και στην Ελλάδα οι φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης που βρήκαν βαθιά απήχηση στους διανοούμενους, στους άστους, αλλά και στον άπλό λαό. Τό σύνθημα «liberté, égalité, fraternité» γίνεται τό

ιδανικό όλων των Έλλήνων και μέσα σ' αυτήν την ατμόσφαιρα αναπτύσσεται ή επαναστατική κίνηση του Ρήγα Βελεστινλή ή Φεραίου. Τό κίνημα όμως του μεγάλου δραματιστή τής βαλκανικής συνεργασίας άποτυγχάνει και ό τραγικός θάνατός του τόν 'Ιούλιο του 1798 άποτελεί μία έπιπλέον διάψευση και ένα άκόμη πλήγμα στις ελπίδες των Έλλήνων που επί αιώνες στηρίζονταν κυρίως στην ξένη βοήθεια.

Έτσι ώρίμασε σιγά-σιγά ή εθνική αυτογνωσία που έκανε τους Έλληνες νά συνειδητοποιήσουν ότι, για νά έλευθερωθούν θά έπρεπε νά στηριχθούν κυρίως στις δικές τους δυνάμεις. Άποτέλεσμα αυτής τής μεταβολής υπήρξε ή ίδρυση τόν Σεπτέμβριο του 1814 στην 'Οδησό τής Φιλικής 'Εταιρίας, μιάς μυστικής επαναστατικής όργάνωσης που απέβλεπε στην προετοιμασία των Έλλήνων για μιά γενική εξέγερση με σκοπό τήν ολοκληρωτική άπελευθέρωσή τους. Η όργάνωση αυτή, που εξέλεξε άργότερα ως άρχηγό τής τόν πρίγκιπα 'Αλέξανδρο 'Υψηλάντη, στρατηγό του Ρωσικού στρατού και ύπασπιστή του Τσάρου έδρασε άποτελεσματικά και έπηρεάσε άποφασιστικά τίς μάζες, πρώτον γιατί τά κηρύγματα τής ανταποκρίνονταν άμεσα στους πόθους των Έλλήνων και έπειτα γιατί καλύπτονταν από ένα μυστήριο και άφηνε νά έννοηθ ή ότι πίσω από αυτήν κρύβονταν ή ίδια Ρωσία.

Έτσι φθάνουμε στην κήρυξη τής ελληνικής επανάστασης του 1821, που ξεσπάει μέσα σ' ένα ευρωπαϊκό κλίμα όχι μόνο άσύμφορο, αλλά και έχθρικό. Τόν Φεβρουάριο του 1821 ό 'Υψηλάντης περνάει από τό ρωσικό έδαφος στην Μολδοβλαχία και κηρύσσει τήν έναρξη του άγώνα ελπίζοντας ότι θά παρασύρη στην εξέγερση και τους άλλους βαλκανικούς λαούς. Ένα μήνα άργότερα εξεγείρεται και ολόκληρη ή 'Ελλάδα.

Τό κίνημα όμως του 'Υψηλάντη απέτυχε για άντικειμενικούς λόγους. Τήν ίδια τύχη είχε και ή εξέγερση στις βόρειες ελληνικές περιοχές (Μακεδονία, Θεσσαλία, 'Ηπειρο), όπου υπήρχαν συμπαγείς τουρκικοί πληθυσμοί ή μεγάλα στρατιωτικά κέντρα. Αντίθετα, χάρη και στη ναυτική ύπεροχή των Έλλήνων, ή εξέγερση στέφθηκε με επιτυχία στην Στερεά 'Ελλάδα, τήν Πελοπόννησο και τά νησιά.

Θά χρειαζόταν νά μιλήρ κανείς πολλές ώρες, για νά εξιστορήσει, έστω και με συντομία, τά γεγονότα του σκληρού αυτού άγώνα που διήρκεσε όκτώμισι χρόνια και άφησε έκθαμβο τότε ολόκληρο τόν κόσμο. 'Ο ήρωϊσμός και οι θυσίες των Έλλήνων από τή μιά και οι άγριότητες των Τούρκων από τήν άλλη συγκίνησαν βαθιά τήν ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, με άποτέλεσμα νά έκδηλωθ παντού ένα κίνημα συμπαραστάσεως προς τους Έλληνες, γνωστό με τόν όρο Φιλελληνισμός.

* * *

Η άπελευθέρωση τής 'Ελλάδας δέν υπήρξε μόνον άποτέλεσμα των ήρωϊκών άγώνων των ύποδούλων, αλλά και καρπός τής ευρωπαϊκής διπλωματίας. Με τήν έκρηξη τής ελληνικής επανάστασης και τίς πρώτες ώμότητες των Τούρκων, ή Εύρώπη, και ιδίως ή Ρωσία, δέν έμειναν βέβαια άσυγκίνητες στά γεγονότα, γενικά όμως έπεκράτησε κάποιος δισταγμός. Για νά κατανοήσουμε τήν έντύπωση που γέννησαν στην Εύρώπη οι πρώτες ειδήσεις για τό κίνημα του 'Αλέξανδρου 'Υψηλάντη και ύστερα από λίγο για τήν έκρηξη τής 'Επανάστασης στην κυρίως 'Ελλάδα, θά πρέπει νά θυμηθούμε τό κλίμα που επικράτησε στά ευρωπαϊκά κράτη μετά τόν τερματισμό των Ναπολεοντείων πολέμων. Πραγματικά οι Έλληνες δέν μπορούσαν νά βρουν άτυχέστερη στιγμή για τήν έκδήλωση του κινήματός των. 'Ο Μέττερνιχ δέν δυσκολεύτηκε νά πείση τόν Τσάρο ότι τό κίνημα στις 'Ηγεμονίες ήταν συναφές με τίς επαναστάσεις στην 'Ιταλία και τήν 'Ισπανία, ενώ μάταια ό Καποδίστριας προσπάθησε νά ανατρέψη τά έπιχειρήματα του Αδστριακού καγκελλαρίου. 'Ο 'Αλέξανδρος ό Α' άποκήρυξε τόν 'Υψηλάντη. Σιγά σιγά όμως τό κλίμα αυτό άλλαξε κάτω από τήν πίεση τής κοινής γνώμης, αλλά και για λόγους συμφερόντων των Δυνάμεων, οι όποίες ύποχρεώθηκαν νά μεταβάλουν τήν πολιτική τους. Η μεταβολή αυτή φαίνεται καθαρά σε μιά σειρά από διπλωματικές ένέργειες που οδήγησαν τελικά και στην άπελευθέρωση τής 'Ελλάδας. Βέβαια τό έλληνικό πρόβλημα άπασχόλησε, έμμέσως ή άμέσως, τίς Μεγάλες Δυνάμεις στά Συνέδρια του Laybach (Μάιος 1821) και τής Βερόνας ('Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1822), αλλά ή πρώτη έκδήλωση εκ μέρους τής ξένης διπλωματίας συνέβη τόν Μάρτιο του 1823, όταν ό 'Αγγλος πρωθυπουργός Γεώργιος Κάννιγκ αναγνώρισε στους Έλληνες τό δικαίωμα του ναυτικού άποκλεισμού (δικαίωμα έμπολέμου).

Ἡ πρώτη ὁμος συγκεκριμένη ἀπόπειρα γιὰ τὴν εἰρήνευση τῆς Ἑλλάδας πραγματοποιεῖται τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1824 μὲ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ρώσου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Νέσσελροντ, τὸ γνωστό ὡς «Σχέδιον τῶν τριῶν κορμῶν», τὸ ὁποῖο ὁ τελευταῖος ἀπηύθυνε στὰ εὐρωπαϊκὰ ἀνακτοβούλια.

Σύμφωνα μ'αὐτό, οἱ Δυνάμεις θὰ πρόσφεραν τὴ μεσολάβησή τους στοὺς ἐμπόλεμους, γιὰ νὰ πετύχουν τὴν εἰρήνην. Ἐπίσης κατὰ τὸ ρητὸ ὑπόδειγμα τῶν Παραδουναβίων Ἠγεμονιῶν, θὰ ἰδρύνονταν τρεῖς ἑλληνικὲς ἡγεμονίες. Ἡ πρώτη θὰ περιλάμβανε τὴ Θεσσαλία, Βοιωτία καὶ Ἀττικὴ, ἡ δευτέρη τὴν Ἠπειρο καὶ Ἀκαρνανία καὶ ἡ τρίτη τὴν Πελοπόννησο καὶ Κρήτη. Τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου θὰ ἀποκτοῦσαν διοικητικὴ αὐτονομία. Ἀποκλειόταν ἀπὸ τίς τρεῖς ἡγεμονίες ἡ Μακεδονία, στὴν ὁποία, κατὰ τὴν ἀποψη πάντα τῶν Δυνάμεων, εἶχε ἀποκατασταθῆ ἡ τάξη. Ἡ Πύλη θὰ ἀσκοῦσε ἐπικυριαρχία στὶς ἡγεμονίες, θὰ εἰσέπρατε ἓνα μικρὸ φόρο καὶ θὰ διατηροῦσε στρατὸ σ' ὀρισμένα φρούρια, δὲν θὰ διόριζε ὁμως τοὺς ἡγεμόνες, ὅπως γινόταν στὴν Μολδαβία καὶ Βλαχία. Ἀκόμη οἱ Ἕλληνες θὰ ἐμπορευόνταν ἐλεύθερα μὲ πλοῖα πού θὰ εἶχαν δική τους σημαία.

Οἱ ἀντιδράσεις τῆς ὑπόλοιπης Εὐρώπης στὸ ὑπόμνημα τοῦ Νέσσελροντ, πού ἂν καὶ ἐμπιστευτικὸ ἦλθε στὴ δημοσιότητα, δὲν ἦταν εὐνοϊκές. Ἦταν φανερό ὅτι, ἂν γινόταν ἀποδεκτές οἱ ρωσικὲς ἀπόψεις, θὰ μειωνόταν σοβαρὰ ἡ ἰσχύς τοῦ Σουλτάνου πρὸς ὄφελος τῆς Ρωσίας. Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ἐμπόλεμοι, Ἕλληνες καὶ Τούρκοι, ἀντέδρασαν ἐντονα.

Ἀποτελεσμα πάντα τῶν παραπάνω ὑπομνήματος καὶ τῶν ἀντιδράσεων πού προκάλεσε ὑπῆρξε μιὰ συνδιάσκεψη πρεσβευτῶν στὴν Πετροῦπολη (Ἰούνιος 1824) ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Νέσσελροντ, πού κατέληξε σὲ ἀποτυχία, γιατί οἱ ἄλλες δυνάμεις, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὴ Ρωσία, ὑπαναχώρησαν στὴν ἀρχικὴ τους συγκατάθεση στὸ σχέδιο Νέσσελροντ.

Ἡ ἀποτυχία τῆς συνδιάσκεψης τῆς Πετροῦπόλεως ἐνθάρρυνε τοὺς Ἕλληνες νὰ στραφῶν πρὸς τὴν Ἀγγλία. Ἔτσι, στὶς 26 Ἰουνίου 1825, μὲ τὴν ὑποκίνηση κυρίως τῶν πολιτικῶν Μαυροκορδάτου καὶ Τρικούπη, ἀπηύθυναν ἐκκλήση πρὸς τὴ Μ. Βρετανία, ζητώντας νὰ τεθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἀγγλίας. Γεννιέται ὁμως τὸ ἐρώτημα ἂν ἡ ἑλληνικὴ ἡγεσία ἀπέβλεπε πραγματικὰ στὴν ἀγγλικὴ προστασία, ἢ ἐπιδίωκε περισσότερο μὲ τὸ διάβημα αὐτὸ νὰ ἐμπνεύσει θάρρος στοὺς ἀγωνιζόμενους καὶ νὰ ἐπισπεύσει τὴν ἐπέμβαση τῆς Ἀγγλίας.

Ἐνῶ εἶναι γεγονός ὅτι ἡ αἴτηση τῆς ἀγγλικῆς προστασία δὲν ἔφερε κανένα ἄμεσο ἀποτέλεσμα, ἀναμφισβήτητα εἶχε ἄλλες ἄμεσες συνέπειες καὶ ἐπιτάχυνε τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος ὁ Α' ἀντιλήφθηκε ὅτι δὲν θὰ μπορούσε νὰ συνεννοηθῆ ποτὲ μὲ τὸν Μέττερνι γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Ζήτημα· γι' αὐτὸ ἀποφάσισε κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς βασιλείας του νὰ στραφῆ πρὸς τὴν Ἀγγλία, ἐλπίζοντας ὅτι μὲ τὴ δημιουργία κοινου ἀγγλορωσικοῦ κοινου μετώπου θὰ μπορούσε νὰ τερματιστῆ ὁ ἀγῶνας Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Προτοῦ ὁμως προφτάσει νὰ πραγματοποιηθῆ ὁ νέος προσανατολισμὸς τῆς Ρωσίας, ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος πέθανε καὶ τὸν διαδέχθηκε, τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1825, ὁ ἀδελφὸς του Νικόλαος ὁ Α'.

Ἐπὶ βασιλείας Νικόλαου τοῦ Α', κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ γίνεται πιὸ ἀποφασιστικὴ σ' ὅτι ἀφορᾶ τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα, ἔχουμε τὴν πρώτη διεθνή πράξη πού ἀναφέρεται θετικὰ στὸ Ζήτημα αὐτό: πρόκειται γιὰ τὸ πρωτόκολλο τῆς Πετροῦπόλεως (4 Ἀπριλίου 1826) πού ὑπογράφηκε ἀπὸ τὸν ἀπεσταλμένο τῆς Ἀγγλίας δούκα τοῦ Wellington, τὸν Νέσσελροντ καὶ τὸν πρίγκιπα Λιέβεν, πρεσβευτὴ τῆς Ρωσίας στὸ Λονδίνο. Τὸ κείμενο, στὸ ὁποῖο γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται χρῆσις τοῦ ὄρου «Ἑλλάς» προέβλεπε τὰ ἑξῆς: Οἱ δύο δυνάμεις θὰ πρότειναν στὴν Πύλη τὴ μεσολάβησή τους γιὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ πολέμου, μὲ βάση τὴν ἰδρυση ἑνός αὐτόνομου ἑλληνικοῦ κράτους, φόρου ὑποτελοῦς στὸ σουλτάνο. Τὸ κράτος αὐτὸ θὰ διοικοῦνταν ἀπὸ ἐντόπιον ἡγεμόνα ἐκλεγόμενο ἀπὸ τὸ λαὸ, ἡ Πύλη ὁμως θὰ ἀσκοῦσε κάποια ἐπιρροή στὸ διορισμὸ τοῦ ἡγεμόνα. Οἱ Ἕλληνες θὰ εἶχαν ἐλευθερία στὴ ρύθμιση τῶν ἐσωτερικῶν ζητημάτων τους, καθὼς καὶ στὸ ἐμπόριο. Γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν μάλιστα μελλοντικὲς συγκρούσεις, θὰ γινόταν διαχωρισμὸς τῶν χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων κατοίκων καὶ οἱ Ἕλληνες θὰ μπορούσαν νὰ ἐξαγοράσουν τὰ τουρκικὰ κτήματα. Οἱ δύο Δυνάμεις ἐπιφύλαξαν ἀκόμη στὸν ἑαυτὸ τους τὸ δικαίωμα νὰ καθορίσουν μελλοντικὰ, σὲ συμφωνία μὲ τὴν Πύλη, τὰ ὅρια τῆς ξηρᾶς, καθὼς καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου πού θὰ ἀνήκαν στὴν ἑλληνικὴ αὐτὴ ἡγεμονία.

Τό περιεχόμενο του Πρωτοκόλλου της Πετρούπολεως τηρήθηκε εμπιστευτικά και κοινοποιήθηκε και στις υπόλοιπες αλλές. Πάντως, εκτός από τό ότι έθεσε τίς βάσεις της μελλοντικής ανεξαρτησίας των Έλλήνων, υπήρξε και ή πρώτη πράξη πού διέσπασε τήν Πενταπλή Συμμαχία και τή μετέβαλε λίγο αργότερα σέ Τριπλή Συμμαχία Ρωσίας, Αγγλίας, Γαλλίας. Επί πλέον, τό Πρωτόκολλο της Πετρούπολεως χρησίμευσε ως βάση για τήν Ίουλιανή Συνθήκη του Λονδίνου (6 Ίουλίου 1827), ή όποια αποτέλεσε και τόν κύριο σταθμό στην αναγνώριση της ελληνικής έλευθερίας. Μέ τή συνθήκη αυτή ή Αγγλία, ή Γαλλία και ή Ρωσία προσέφεραν τή μεσολάβησή τους στην Πύλη και πρότειναν τήν άμεση κατάπαυση των έχθροπραξιών. Η μεγάλη όμως σημασία της Συνθήκης έγκειται στό γεγονός ότι προέβλεπε ρητά τήν προσφυγή μέ όσα αποφάσισαν οί Δυνάμεις.

Τή Συνθήκη του Λονδίνου τήν ακολούθησαν διαδοχικά γεγονότα μεγάλης σημασίας. Η άρνηση της Πύλης νά δεχθί τό περιεχόμενο της συνθήκης και οί συνεχιζόμενες θαρβαρότητες των Αιγυπτίων προκάλεσαν τήν επέμβαση των στόλων των τριών Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας) πού κατέστρεψαν όλοκληρωτικά τόν τουρκοαιγυπτιακό στόλο στό λιμάνι του Ναβαρίνου στην Πελοπόννησο στις 20 Οκτωβρίου 1827. Ακολούθησε τό Σεπτέμβριο του έπόμενου έτους ή άποστολή γαλλικού έκστρατευτικού σώματος στην Πελοπόννησο, ενώ από τόν Απρίλιο του ίδιου έτους είχε άρχίσει και ό πόλεμος μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας.

Στό μεταξύ ή Γ΄ Έθνοσυνέλευση των Έλλήνων εξέλεξε Κυβερνήτη της χώρας τόν Κερκυραίο πολιτικό κόμη Ίωάννη Καποδίστρια, πρώην ύπουργό Έξωτερικών της Ρωσίας, μιά εξέχουσα φυσιογνωμία μέ πανευρωπαϊκή άκτινοβολία. Ο Καποδίστριας, πού έφθασε στην Ελλάδα τόν Ίανουάριο του 1828, παρόλο τό χάος και τά έρείπια πού βρήκε, προσπάθησε συστηματικά ν' αναδιοργανώσει τό κράτος σέ όλους τούς τομείς (οικονομία, γεωργία, παιδεία, δικαιοσύνη, δημόσια τάξη κ.λ.π.). Ίδιαίτερη φροντίδα έδειξε για τήν ανασυγκρότηση του στρατού και πέτυχε ως τόν Σεπτέμβριο του 1829 νά άπελευθερώσει όλόκληρη τήν Στερεά Ελλάδα από τόν τουρκικό ζυγό. Σημαντικός έπίσης υπήρξε ό ρόλος του Καποδίστρια στό διπλωματικό τομέα και ιδιαίτερα στις διαπραγματεύσεις μέ τούς εκπροσώπους των Τριών Δυνάμεων στην Ελλάδα.

Η Ίουλιανή Σύμβαση, πού ήδη αναφέραμε, συμπληρώθηκε από μίαν άλλη διπλωματική πράξη των Τριών Δυνάμεων, τό Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 22ας Μαρτίου 1829. Μ' αυτό ρυθμίστηκαν όρισμένα ουσιώδη θέματα σχετικά μέ τό φόρο ύποτελείας, τίς άποζημιώσεις των τουρκικών κτημάτων, τήν επικυριαρχία του σουλτάνου και τήν έδαφική έκταση του νέου κράτους, πού θά περιλάμβανε μόνο τήν Πελοπόννησο, τήν Στερεά Ελλάδα, τήν Εύβοια και τά νησιά των Κυκλάδων.

Ο Καποδίστριας άντέδρασε έντονα, ιδίως για τούς έδαφικούς περιορισμούς, αλλά και ή Ύψηλή Πύλη ήταν άνένδοτη και δέν ήθελε ούτε νά συζητήσει τούς όρους του πρωτοκόλλου. Μόνον ή συντριπτική νίκη των ρωσικών όπλων ύποχρέωσε τελικά τόν Σουλτάνο, μέ τό 10ο άρθρο της συνθήκης της Άδριανουπόλεως (14 Σεπτεμβρίου 1829), νά δεχτή τίς προηγούμενες αποφάσεις των Δυνάμεων για τό Έλληνικό Ζήτημα. Η Συνθήκη της Άδριανουπόλεως, και πρέπει νά ύπογραμμίσουμε τή σημασία αυτού του γεγονότος, άποτελεί και τό διεθνές συμβόλαιο στό όποίο στηρίχτηκε ή ίδρυση ελληνικού κράτους αναγνωρισμένου από όλους.

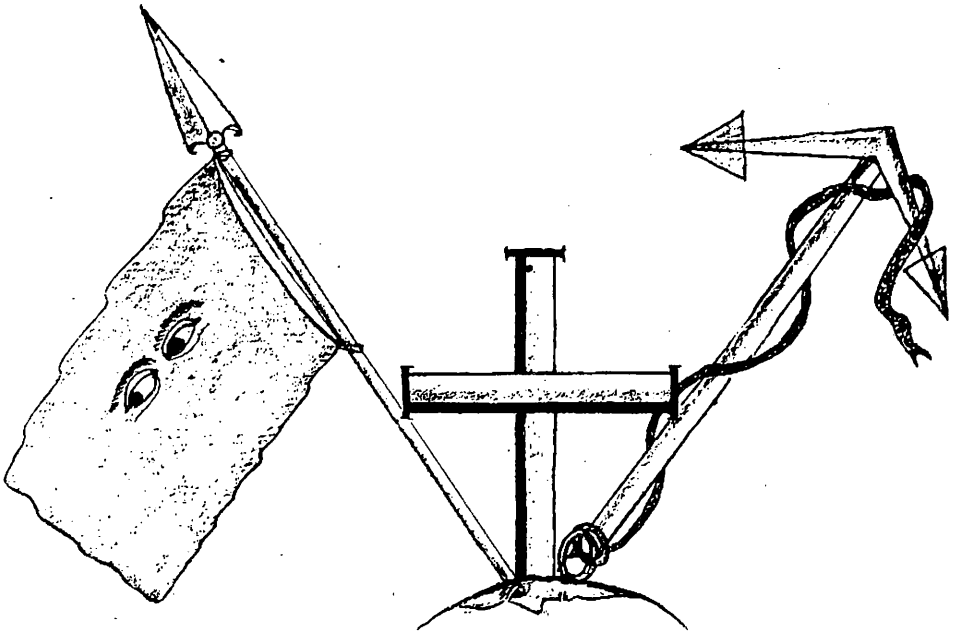
Πέντε μήνες αργότερα ύπογράφηκε στό Λονδίνο τό Πρωτόκολλο της 3ης Φεβρουαρίου 1830, πού μετέτρεπε τό ελληνικό κράτος από φόρου ύποτελής σέ ανεξάρτητο, καθόριζε πολιτεύμα μοναρχικό και κληρονομικό, αλλά ταυτόχρονα μείωνε τήν έδαφική του έκταση. Έτσι, χρειάστηκαν δύο ακόμη χρόνια σύντονων προσπαθειών, για νά άποκατασταθούν τά πράγματα. Τελικά, μέ τίς συνθήκες του Λονδίνου (7 Μαΐου 1832) και Κωνσταντινουπόλεως (21 Ίουλίου 1832) τά βόρεια σύνορα της Ελλάδας έπανήλθαν στην όροθετική γραμμή του 1829.

Έτσι ιδρύθηκε τό πρώτο ανεξάρτητο κράτος της Βαλκανικής Χερσονήσου. Οί μεγάλες όμως θυσίες του ελληνικού λαού δέν βρήκαν πλήρη δικαίωση, γιατί μιά μικρή μόνο ρημαγμένη γωνιά του ελληνικού έδάφους έγινε έλεύθερη. Η έκταση του νέου κράτους δέν ξεπερνούσε τά 48.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα, ενώ ό πληθυσμός του ύπολογιζόταν μόλις σέ 750.000 κατοίκους. Άρκετά εκατομμύρια Έλλήνων έξακολουθούσαν νά παραμένουν υπόδουλοι, μολοντί τά θύματα του πολύχρονου αυτού άγώνα, πού δέν μπορούν νά ύπολογιστούν μέ ακρίβεια, ξεπερνούσαν κατά πολύ τόν πληθυσμό του νέου κράτους.

Ἀπό ὅσα ἤδη ἐκθέσαμε, ἔστω καί μέ μεγάλη συντομία, γίνεται, νομίζουμε, φανερό πόσο μεγάλη ὑπῆρξε ἡ συμβολή τῆς Ρωσίας στήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας τόσο σέ ὅ,τι ἀφορᾷ δημιουργία τῶν κατάλληλων προϋποθέσεων γιά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821 ὅσο καί γιά τήν διεξαγωγή τοῦ ἀγῶνα καί τήν ἴδρυση τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ στενές πολιτικές, πολιτιστικές, οικονομικές καί θρησκευτικές σχέσεις ἀνάμεσα στούς δύο λαούς ἐπὶ αἰῶνες συνέβαλαν ἀποφασιστικά στήν ἀνοδο τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐνῶ οἱ πόλεμοι τῆς Ρωσίας ἐναντίον τῶν Τούρκων κατά τόν 18ο καί τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. βοήθησαν τήν ἐνδυνάμωση τῆς μαχητικότητας τῶν Ἑλλήνων. Τέλος, ἡ ἀποφασιστική ἐπέμβαση τῆς ρωσικῆς διπλωματίας καί ἡ νίκη τῶν ρωσικῶν ὀπλων ἐπέβαλαν στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία τήν ἀναγνώριση τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ δυνατοί αὐτοὶ δεσμοὶ ἐνισχύθηκαν ἀκόμη περισσότερο μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου καί κορυφώθηκαν κατά τόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο στόν κοινό ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ φασισμού. Χάρη στίς μεγάλες θυσίες της καί τά πολλά θύματά της ἡ μικρή Ἑλλάδα μπορεῖ νά διεκδικήσῃ μιά τιμητική θέση δίπλα στή Σοβιετική Ἐνωση, τόν πρωτεργάτη τῆς συντριβῆς τοῦ φασισμού καί τοῦ ναζισμού.



ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΚΟΥΦΑΣ



*Ἡ Φιλική Ἐταιρεία καί ὁ ρόλος της
στόν ἀγώνα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ
γιά τήν Ἐθνική ἀπελευθέρωσή του*

ΓΡΗΓΟΡΗ Λ. ΑΡΣ

Καθηγητῆ τοῦ Ἰνστιτούτου Σλαβολογίας καί
Βαλκανολογίας τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν

Ἀξιότιμοι συνάδελφοι, ἀγαπητοί φίλοι,

Συγκεντρωθήκαμε ἐδῶ γιά νά τιμήσουμε μιά σημαντική ἐπέτειο στήν ἱστορία τοῦ ἀγώνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γιά ἐθνική ἀπελευθέρωση καί τῶν μακραίωνων φιλικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στούς λαούς τῆς ΕΣΣΔ καί τῆς Ἑλλάδας. Πρίν 170 χρόνια, ἐδῶ στήν Ὀδησσό, ἰδρύθηκε ἡ μυστική ἐθνικοαπελευθερωτική ὄργανωση Φιλική Ἐταιρεία. Ἡ ἰδρυση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας προετοίμασε μιά ἱστορική στροφή στήν τύχη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ: ἀπό τή βαρειά ξένη σκλαβιά πρὸς τήν ἐλευθερία καί ἀνεξάρτητη ἐθνική ὕπαρξη. Ἄς θυμηθοῦμε τί εἰκόνα παρουσίαζε ἡ Ἑλλάδα πρίν 170 χρόνια. Τό σκοτάδι τῆς ξένης κυριαρχίας εἶχε ἀπλωθεῖ πάνω ἀπό τήν πατρίδα τοῦ Περικλή καί τοῦ Ἀριστοτέλη. Οἱ τοποτηρητές τοῦ σουλτάνου κυβερνοῦσαν τή Θεσσαλία, τήν Ἀκαρνανία, τήν Πελοπόννησο, τήν Κρήτη καί ἄλλες περιοχές. Ὁ Ἕλληνας δέν ἦταν νοικοκύρης τῆς προγονικῆς του γῆς, ἀλλά ραγιάς, τόν ὁποῖο μπορούσαν νά προσβάλλουν ἀτιμῶρητα, νά τόν ταπεινώσουν, ἀκόμη καί νά τόν σκοτώσουν. Γιά πολλούς Ἕλληνες ἡ αὐθαιρεσία αὐτή ἐγίνε ἀφόρητη καί ἐφευγαν στά βουνά, ὅπου ἀπό τούς πρώτους αἰῶνες τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας οἱ κλέφτες διεξήγαγαν ἐνοπλο ἀγῶνα κατὰ τῶν ὑποδουλωτῶν.

“Όμως αυτή τή δύσκολη γιά όλο τό λαό και γιά τόν καθένα ξεχωριστά άνθρωπο περίοδο μπήκαν μερικές ουσιώδεις ύλικές και πνευματικές προϋποθέσεις τής μελλοντικής άπελευθέρωσης τής Έλλάδας. Τό εμπόριο άπόκτησε σημαντική ανάπτυξη και έμφανίσθηκαν οί πρώτες χειροτεχνίες. Η κύρια σφαίρα δραστηριότητας τής διαμορφωμένης έλληνικής άστικής τάξης ήταν τό εμπόριο και ή ναυτιλία. Τρία μικρά νησιά του Άρχιπελάγους: ή “Υδρα, οί Σπέτσες και τά Ψαρά έγιναν ή βάση τής έλληνικής ναυτιλίας. Στην άνησή της συνέβαλε σέ σημαντικό βαθμό ή συνθήκη ειρήνης του Κιουτσούκ-Καιναρτζή τό 1774, ή όποία έδωσε τή δυνατότητα στό έλληνικά πλοία νά συμμετέχουν στό όρμητικό άναπτυσσόμενο εμπόριο τής Ρωσίας στή Μαύρη Θάλασσα και νά έπωφελούνται άπό τήν προστασία του ρωσικού στόλου. Έξω σχετικά μ' αυτό νά άναφέρω ένα γεγονός. Τό 1819 πάνω άπό 500 έλληνικά πλοία, δηλαδή όλος σχεδόν ό έλληνικός στόλος, έπλεαν κάτω άπό ρωσική σημαία. Έκείνο τόν καιρό ό έλληνικός στόλος είχε μετατραπεί σέ σοβαρό παράγοντα του εμπορίου και τής ναυτιλίας τής Μεσογείου και τής Μαύρης Θάλασσας. Ο σχηματισμός ίσχυρού έλληνικού στόλου δέν είχε μόνο οικονομική σημασία. Οί Έλληνες ναυτικοί, οί άπόγονοι του Όδυσσέα, ήταν έπιδέξιοι θαλασσοπόροι και γενναίοι μαχητές. Όλα τά έλληνικά πλοία ήταν έξοπλισμένα μέ κανόνια, γιά νά προστατεύονται άπό τούς πειρατές πού έκείνο τόν καιρό όργωναν τή Μεσόγειο. Έτσι ό στόλος έγινε γιά τήν Έλλάδα ένα νέο μέσο πρωταρχικής σημασίας γιά τόν άπελευθερωτικό άγώνα.

Μεγάλες συνέπειες γιά τίς τύχες τής Έλλάδας είχε και ή μετανάστευση πού στό ΙΗ' αιώνα πήρε μεγάλες διαστάσεις. Πολλοί Έλληνες, άναζητώντας ανθρώπινες συνθήκες ύπαρξης, ήταν άναγκασμένοι ν' άφήσουν τήν πατρίδα τους και νά εγκατασταθούν σέ χώρες τής Εύρώπης, τής Άσίας και τής Άφρικής. Οί έλληνικές παροικίες στό έξωτερικό, πού βρίσκονταν σέ προοδευτικές, σέ σύγκριση μέ τήν όθωμανική αυτοκρατορία, χώρες, ήταν οικονομικά πολύ άναπτυγμένες. Στην κοινωνική τους δομή επικρατούσαν τά δημοκρατικά στοιχεία: μικρέμποροι, τεχνίτες, έμποροϋπάλληλοι, διανοούμενοι. Στίς παροικίες αυτές ύπήρχαν μετανάστες άπό διάφορους τόπους τής Έλλάδας: άπό τήν Ήπειρο και τή Μακεδονία, τήν Πελοπόννησο και τά νησιά του Αιγαίου. Ήταν λοιπόν φυσικό ότι σ' αυτή τήν «τρίτη τάξη» βρήκαν μεγάλη άπήχηση οί φιλελεύθερες ιδέες τής μεγάλης γαλλικής άστικής επανάστασης.

Κάτω άπό τήν άμεση επίδραση τής γαλλικής επανάστασης δημιουργήθηκε τό έλληνικό έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, μέ τή σωστή έννοια τής λέξης. Θεμελιωτής και καθοδηγητής του κινήματος αυτού ύπήρξε ό έπιφανής Έλληνας επαναστάτης-δημοκράτης και ποιητής Ρήγας Βελεστινλής. Αυτός έπεξεργάσθηκε τό πολιτικό και ιδεολογικό πρόγραμμα του κινήματος και ίδρυσε τήν πρώτη μυστική άπελευθερωτική όργάνωση. Τό κίνημα του Ρήγα Βελεστινλή, στήριγμα του όποίου στάθηκαν οί έλληνικές κοινότητες τής Αυστριακής αυτοκρατορίας, συντρίφτηκε μέ τίς κοινές ενέργειες τής άστυνομίας τών Ξψούργων και τών τουρκικών άρχών. Ο γενναίος άγωνιστής τής έλευθερίας τής Έλλάδας και οί κυριώτεροι συναγωνιστές του θανατώθηκαν.

Μετά τόν τραγικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή τό έθνικό κίνημα στήν Έλλάδα και στίς έλληνικές κοινότητες του έξωτερικού συνέχισε νά άναπτύσσεται. Στή δεύτερη δεκαετία του ΙΘ' αιώνα νέο και σοβαρό στήριγμα του άγώνα γιά τήν άπελευθέρωση τής Έλλάδας στάθηκαν οί έλληνικές κοινότητες στή Νότια Ρωσία. Πρώτα όμως άς πούμε μερικά λόγια γιά τό πώς σχηματίσθηκαν οί κοινότητες αυτές.

Οί Έλληνες άρχισαν νά μεταναστεύουν στή Ρωσία άπό τούς πρώτους αιώνες τής όθωμανικής κυριαρχίας. Στά μέσα άκόμη του ΙΖ' αιώνα σχηματίσθηκε μία σημαντική έλληνική κοινότητα στήν ούκρανική πόλη Νέζιν. Άπό τό τελευταίο τέταρτο του ΙΗ' αιώνα ή μετανάστευση πήρε ιδιαίτερα πλατιές διαστάσεις και άρχισε νά κατευθύνεται πρós τίς περσικές περιοχές του Βόρειου Πριτσερνοβιερ (Μαύρη Θάλασσα). Έλληνικές κοινότητες σχηματίσθηκαν στό Ίσμαήλιο, στήν Όδησσό, στή Θεοδοσία, στή Μπαλακλάβα, στό Ταγκανρόγκ και σ' άλλες πόλεις. Αυτό τό μεγάλο κύμα τής έλληνικής μετανάστευσης συνδεόταν μέ τούς ρωσοτουρκικούς πολέμους του δεύτερου μισού του ΙΗ' αιώνα και τών άρχών του ΙΘ' αιώνα, στους όποιους οί Έλληνες διακρίθηκαν σαν πιστοί σύμμαχοι τής Ρωσίας. Τά έδάφη, πού σάν άποτελεσμα αυτών των πολέμων πέρασαν στή Ρωσία, ήταν γόνιμα έδάφη τής Νεορωσίας, όμως άραιοκατοικημένα και γι' αυτό ή ξένη μετανάστευση έδώ ένθαρρυνόταν μέ κάθε τρόπο. Όμως τούς Έλληνες στή Ρωσία τούς τραβούσαν όχι μόνο τά διάφορα προνόμια, πού οί ρωσικές άρχές παραχωρούσαν στους μετανάστες. Η ίδια θρησκεία, οί παλιές ιστορικές και πολιτιστικές

σχέσεις, ή επίσημη πολιτική «προστασίας» του ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ τῶν Βαλκανίων, ή εὐκαιρική συμπάθεια τῆς ρωσικῆς κοινῆς γνώμης πρὸς τὸν ἑλληνικὸ καὶ ἄλλους βαλκανικοὺς λαοὺς δημιουργοῦσαν στὴ Ρωσία γιὰ τοὺς Ἕλληνας μετανάστες ἕνα τέτοιο εὐνοϊκὸ ἠθικοπολιτικὸ κλίμα, πού δὲν ὑπῆρχε γι' αὐτοὺς σὲ καμία ἀπὸ τὶς χώρες τῆς Δύσης.

Στὴ Ρωσία οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀνεπρόδιστη εἴσοδο στὴν κρατικὴ ὑπηρεσία, καθὼς καὶ στὰ ἀνώτατα ἀξιώματα στό στρατὸ καὶ στό διπλωματικὸ σῶμα. Ὑπῆρχαν Ἕλληνες στρατηγοί, ναυάρχοι, ἐπιτετραμμένοι, πρόξενοι. Ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας στὰ χρόνια 1815-1822 ἦταν ἐπίσης Ἕλληνας, ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, πού ἀργότερα ἐγίνε ὁ πρῶτος πρόεδρος τῆς ἀνεξάρτητης Ἑλλάδας. Στὸ ρωσικὸ στρατὸ στὰ τέλη τοῦ ΙΗ' καὶ στό πρῶτο μισὸ τοῦ ΙΘ' αἰῶνα ὑπῆρχαν τμήματα πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ Ἕλληνας καὶ τὰ ὁποῖα διοικοῦσαν δικοὶ τους ἀξιωματικοί. Ἐνα ἀπὸ τὰ τμήματα αὐτὰ, τὸ ἑλληνικὸ τάγμα πεζικοῦ Ὀδησοῦ, στάθμευε στὰ περὶχωρα τῆς Ὀδησοῦ, στό σημεῖο Ἀλεξάντροβκα.

Οἱ Ἕλληνες μετανάστες στὴ Ρωσία εἶχαν στενοὺς δεσμούς μέ τὴ μητέρα-πατρίδα, ζοῦσαν μέ τὶς προσδοκίες καὶ τὶς ἐλπίδες τῶν συμπατριωτῶν τους. Ἐπίσης δὲν ἔμειναν ἔξω καὶ ἀπὸ τὴν ἐθνικοπολιτικὴ δραστηριότητα, ἀντὸς τῆς ὁποίας παρατηροῦνταν τότε σὲ ὅλο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Τὴ μεγαλύτερη δραστηριότητα ἀνέπτυξε ἐδῶ ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Ὀδησοῦ, πού ἀκμαζε οἰκονομικά, χάρη στὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῆς στοῦ ρωσικὸ ἐμπόριο στὴν περιοχή τῆς Μαύρης Θάλασσας. Τὸ 1817 στὴν Ὀδησοῦ, στὴν ὁδὸ Ντεριμπάσσοβκα καὶ δίπλα στοῦ λυκεῖο Ρισελιέ, ἄνοιξε ἡ ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ σχολή, πού συντηροῦνταν ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τοὺς ντόπιους ἑλληνας ἐμπόρους. Ἡ σχολὴ αὐτὴ ἐγίνε σοβαρὴ ἐστία τῆς νεοελληνικῆς ἐκπαίδευσης. Γιὰ νὰ διδάξουν σ' αὐτὴν ἤρθαν στὴν Ὀδησοῦ ἐπιφανεῖς Ἕλληνες παιδαγωγοί, τοὺς ὁποίους ἀποκάλεσαν «δασκάλους τοῦ Γένους», ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος καὶ ὁ Ἰωάννης Μακρῆς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν σπουδαστῶν ἔφθασε τοὺς 350. Ἀνάμεσα τοὺς δὲν ἦταν μόνο παιδιὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὀδησοῦ, ἀλλὰ καὶ νέοι ἀπὸ διάφορες γωνιές τῆς Ἑλλάδας, πού ἤρθαν στὴν Ὀδησοῦ νὰ ἀποκτήσουν ἐθνικὴ μόρφωση. Τὰ ἴδια ἐκεῖνα χρόνια στὴν Ὀδησοῦ ὑπῆρχε ἑλληνικὸς ἐρασιτεχνικὸς θεατρικὸς θίασος, πού ἀνέβαζε θεατρικὰ ἔργα πατριωτικοῦ περιεχομένου. Σὲ τέτοια ἀτυμσφαῖρα ἰδρῦθηκε καὶ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας τῆς Ρωσίας ἡ μουσικὴ ἐκείνῃ πατριωτικὴ ὀργάνωση, στὴν ὁποία ἔλαχε ὁ κλήρω νὰ γίνε, κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ Ἑλληνα ἱστορικοῦ Ι. Φιλήμονα, ἡ «μαμή» τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821.

Τὴ Φιλικὴ Ἐταιρία τὴν ἰδρυσαν τρεῖς ἄπλοἱ Ἕλληνες πατριῶτες: οἱ Ἡπειρώτες Νικόλαος Σκουφᾶς καὶ Ἀθανάσιος Τσακάλωφ, καὶ ὁ Πάτριος Ἐμμανουὴλ Ξάνθος πού συναντήθηκαν καὶ ἐγίναν φίλοι στὴν Ὀδησοῦ. Ὁ Σκουφᾶς εἶχε ἐδῶ ἕνα μικρὸ μαγαζί, ὁ Ξάνθος ἦταν ἐμποροὑπάλληλος τοῦ ντόπιου ἐμποροῦ Ξενί, ὁ φοιτητὴς Τσακάλωφ, γιὸς ἐμπόρου ἀπὸ τὴν πόλη Νέξιν, θρισκόταν ἐδῶ περαστικός. Τὴν ἄνοιξη 1814 οἱ τρεῖς φίλοι εἶχαν συχνές συναντήσεις καὶ συζητοῦσαν γιὰ τὴν κατάσταση τῆς χώρας τους. Στὴν πορεία αὐτῶν τῶν συζητήσεῶν τους γεννήθηκε ἡ ἰδέα νὰ ἰδρῦσουν μιά μουσικὴ ἔταιρεία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἐπεξεργασία τῆς ὀργανωτικῆς δομῆς αὐτῆς ἔταιρείας ἀποπερατώθηκε βασικά τὸ καλοκαίρι τοῦ 1814. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ ὁ Σκουφᾶς καὶ ὁ Τσακάλωφ πῆγαν στὴ Μόσχα, ἐνῶ ὁ Ξάνθος στὴν Κωνσταντινούπολη. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἰδρύσεως τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας. Μοναδικὴ πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι τὰ ἀπομνημονεῦματα τοῦ Ξάνθου, πού δημοσιεύθηκαν τὸ 1845 στὴν Ἀθήνα, γι' αὐτὸ μερικὰ σοβαρὰ περιστατικὰ σχετικὰ μέ τὴν ἰδρύση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας παραμένουν γιὰ τὴν ὥρα, δυστυχῶς, ἀδιευκρίνιστα. Τώρα ὁ συνεργάτης τοῦ ἱστοριοεθνογραφικοῦ μουσεῖο τῆς Ὀδησοῦ Γκριγκόρι Πιατικόρσκι, πού κάνει μεταπτυχιακὲς σπουδές μέ ἀλληλογραφία στὴν Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῆς ἙΣΣΔ, ἐτοιμάζει τὴ διατριβὴ του γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ὀδησοῦ στόν ἄγωνα γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Πιατικόρσκι μελέτησε πολλὰ ἀρχεῖα τῆς ἙΣΣΔ καὶ βρῆκε μιά ὀλόκληρη σειρὰ ἀπὸ νέα ἐνδιαφέροντα ντοκουμέντα. Νομίζω ὅτι, ὅταν θὰ ἀποπερατωθεῖ ἡ ἐργασία αὐτὴ, θὰ ρίξει πρόσθετο φῶς καὶ στὰ περιστατικὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας. Γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας θὰ ἦταν ὠφέλιμη καὶ ἡ συνεργασία μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ σοβιετικῶν ἱστορικῶν. Θὰ ἤθελα ἐπίσης νὰ τονίσω, ὅτι οἱ σοβιετικοὶ ἱστορικοὶ δίνουν μεγάλη προσοχὴ στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος γενικά. Ἐχουν δημοσιευθεῖ πολλὰ νέα ντο-

κουμένα, βιβλία και άρθρα για τό Ρήγα Βελεστινλή, τή Φιλική 'Εταιρεία, τόν 'Αλέξανδρο 'Υψηλάντη και τόν 'Ιωάννη Καποδίστρια. Οί μελέτες αυτές επέτρεψαν, ειδικότερα, νά διαψευσθοῦν πλήρως οί υπάρχοντες στήν ξένη ιστοριογραφία ισχυρισμοί για τό ὅτι ἡ Φιλική 'Εταιρεία ἦταν δῆθεν «ἐργαλειό» τῆς τσαρικής κυβέρνησης. Στήν πραγματικότητα, ἡ μαχητική ὀργάνωση τῶν Ἑλλήνων πατριωτῶν δέ βρισκόταν ποτέ κάτω ἀπό ὅποιοδήποτε διαταγές ξένων, καί εἶχε ἕναν, μοναδικό, ἀφέντη, τόν ἑλληνικό λαό. Ἡ δημιουργία ἀπό πρόσωπα πού προέρχονταν ἀπό τά λαϊκά στρώματα πολιτικῆς ὀργάνωσης πού εἶχε θέσει σκοπό τῆς τήν προετοιμασία ἐνοπλοῦ ἀγῶνα για τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας, σήμαινε παραπέρα βάθεμα τοῦ δημοκρατικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος. Ὑπολογίζοντας στόν ἀγῶνα για τήν ἀπελευθέρωση πρῶτ' ἀπ' ὅλα στίς δικές τους δυνάμεις, οἱ καθοδηγητές τῆς Φιλικῆς 'Εταιρείας ἔλπιζαν νά πετύχουν καί ὀρισμένη βοήθεια ἀπό μέρος τῆς Ρωσίας. Πιό μεγάλη σημασία εἶχε ὁ ψυχολογικός παράγοντας: ἡ βαθιά ριζωμένη στούς Ἕλληνες πίστη ὅτι τήν ἀπαλλαγὴ ἀπό τήν ὀθωμανική σκλαβιά θά τή φέρει ἡ ὀμόθηρσκη Ρωσία.

Ὡς τό 1817 ἡ Φιλική 'Εταιρεία δρούσε ἀποκλειστικά στό ἔδαφος τῆς Ρωσίας. Στίς ἀρχές τοῦ 1818 τό κέντρο τῆς μουσικῆς ἑταιρείας μεταφέρθηκε στήν Κωνσταντινούπολη. Ἀπ' ἐδῶ οἱ ἑταιριστές «ἀπόστολοι» πῆγαν σέ διάφορες γωνιές τῆς ὑποδουλωμένης Ἑλλάδας. Ὅμως καί στή Ρωσία ἡ Φιλική 'Εταιρεία συνέχιζε νά ὀρᾷ ἐνεργά ἀνάμεσα στόν ἑλληνικό πληθυσμό. Σχετικά μ' αὐτό μιλοῦν οἱ δημοσιευμένοι κατάλογοι τῶν ἑταιριστῶν, στούς ὁποίους ἀναφέρεται καί ὁ τόπος προσηλυτισμοῦ τους στήν ἑταιρεία. Στους καταλόγους αὐτούς μπορεῖ νά δεῖ κανεῖς ὀνομασίες πολλῶν πόλεων τῆς Ρωσίας, ὅπως τῆς Μόσχας, τῆς Χερσῶνας, τῆς Σεβαστούπολης, τοῦ Ταγκανρόγκ, τῆς Πετρούπολης, τοῦ Κιέβου, τοῦ Νέζιν, τοῦ Νικολάεβ, τῆς Ὀδησοῦ, τοῦ Κισινιόφ καί τοῦ Ἰσμαηλίου. Τά ἴχνη αὐτῆς τῆς δραστηριότητος δέ διατηρήθηκαν μόνο στά ντοκουμένα τῶν ἀρχαίων. Σέ ἕναν ἀπό τούς παλιούς δρόμους τῆς Ὀδησοῦ, στήν πάροδο Κράσνι, βρῖσκεται ἕνα δώροφο σπιτάκι. Στίς ἀρχές τοῦ 19' αἰῶνα ἀνῆκε στόν ἔμποροεταρῖστη Γρηγόριο Μαρασλή. Ἐδῶ συγκεντρῶνονταν για μυστικές συσκέψεις οἱ ἑταιριστές τῆς Ὀδησοῦ. Στό σπίτι αὐτό τώρα ἔχει τοποθετηθεῖ ἀναμνηστική πλάκα.

Γνώριζαν ἄραγε ἡ τσαρική ἀστυνομία καί ὁ ἴδιος ὁ τσάρος ὅτι στό ἔδαφος τῆς Ρωσίας δρούσαν Ἕλληνες ἐπαναστάτες; Ἀπαντώντας στήν ἐρώτηση αὐτή, πρέπει νά ἐχουμε ὑπόψη, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ὅτι ἡ Φιλική 'Εταιρεία ἦταν πολύ συνωμοτική ὀργάνωση καί ἀνέπτυσε τή δραστηριότητά της πολύ μυστικά. Καί ὁμως, λόγω τῆς ἀνεύθυνης συμπεριφορᾶς ἑνός ἀπό τούς ἑταιριστές, τοῦ Νικολάου Γαλάτη, ἡ ρωσική κυβέρνηση στίς ἀρχές τοῦ 1817 ἔμαθε για τήν ὑπαρξή τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἑταιρείας. Ὅμως δέν πῆρε τότε κανένα μέτρο κατά τῶν ἑταιριστῶν καί περιορίσθηκε στήν ἀπέλαση τοῦ Γαλάτη ἀπό τή Ρωσία.

Τό πρόγραμμα για ἔθνική ἀπελευθέρωση, πού πρότεινε ἡ Φιλική 'Εταιρεία, βρῖσκε ἀπῆχηση σ' ὅλο τόν ἑλληνικό λαό. Στά 1818-1820 ἡ πατριωτική αὐτή ὀργάνωση διαδόθηκε πλατιά στήν Ἑλλάδα καί σ' ὅλες τίς ἄλλες χῶρες ὅπου ζοῦσαν Ἕλληνες. Στίς γραμμές τῶν ἑταιριστῶν μῆταν βοσκοί, ξυλοκόποι, ταβερνιάρηδες. Οἱ ἀγρότες συχνά ἔμπαιναν στήν ἑταιρεία, μέ ὀλόκληρες οἰκογένειες καί χωριά. Ἀνάμεσα στούς καινούργιους ἦταν ἐπίσης καί πλούσιοι ἔμποροι, πλοιοκτῆτες τοῦ Ἀρχιπελάγους, μερικοί κοτζαμπάσηδες τῆς Πελοποννήσου, ἐπιστήμονες, ἱερεῖς, κλεφτοκαπετανεοί καί ἄρματολοι, καί ἀνάμεσα τους ὁ γνωστός σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα ἀτρομήτης Θεόδωρος Κολοκοτρῆνης. Οἱ νέες διαστάσεις τῆς δραστηριότητος τῆς μουσικῆς ἑταιρείας, ἡ διεύρυνση τῆς κοινωνικῆς τῆς βάσης ὄξυναν τίς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα σέ ξεχωριστές ὀμάδες μέσα στή Φιλική 'Εταιρεία. Ἐτσι δημιουργήθηκαν σοβαρά προβλήματα για τήν καθοδήγησή της. Κάτω ἀπό τίς συνθήκες αυτές ἡ διοικητική ἐπιτροπή τῆς Φιλικῆς 'Εταιρείας ἀποφάσισε νά συγκεντρώσει ὅλη τήν ἐξουσία στά χέρια ἑνός ἀρχηγοῦ.

Τό Γενάρη τοῦ 1820 ἔφθασε στήν Πετρούπολη μέ μουσική ἀποστολή ἕνας ἀπό τούς ἰδρυτές καί καθοδηγητές τῆς Φιλικῆς 'Εταιρείας, Ὅμως ὁ Καποδίστριας, ὅπως καί μερικοί ἄλλοι ἐπιφανεῖς Ἕλληνες, θεωροῦσε ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν «εἶχε ὀριμάσει» ἀκόμη για τήν ἀνεξαρτησία καί τάχθηκε τότε κατά τῆς ἐνοπλῆς ἐξέγερσης. Γι' αὐτό οἱ διαπραγματεύσεις μ' αὐτόν δέν ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Τότε ὁ Ξάνθος ἀποφάσισε νά ἀποταθεῖ σέ ἕναν ἄλλον Ἕλληνα πατριώτη, πού ἐπίσης βρισκόταν τότε στήν Πετρούπολη, στόν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη. Για τό πῶς ὁ μέλλοντικός ἔθνικός ἥρωας τῆς Ἑλλάδας καί οἱ ἀδελφοί του Δημήτριος, Γεώργιος καί Νικόλαος, ἐπίσης γενναῖοι Ἕλληνες πατριῶτες βρέθηκαν στή Ρωσία πρέπει νά ποῦμε μια καί τάχθηκε τότε κατά τῆς ἐνοπλῆς

ἐξέγερσης. Ἰὺ' αὐτοὶ οἱ διαπραγματεύσεις μ' αὐτὸν δὲν ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Τότε ὁ Ξάνθος ἀποφάσισε νὰ ἀποταθεῖ σέ ἕναν ἄλλον Ἕλληνα πατριώτη, πού ἐπίσης βρισκόταν τότε στήν Πετρούπολη, στόν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη. Γιά τό πῶς ὁ μελλοντικός ἐθνικός ἥρωας τῆς Ἑλλάδας καί οἱ ἀδελφοί του Δημήτριος, Γεώργιος καί Νικόλαος, ἐπίσης γενναῖοι Ἕλληνες πατριῶτες βρέθηκαν στή Ρωσία πρέπει νὰ ποῦμε μερικά λόγια.

Τό Νοέμβρη τοῦ 1806 ὁ ὑπό δυσμένεια ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης ἐφθασε μέ πρόσκληση τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης στήν Πετρούπολη. Μαζί του ἔφερε καί τό μεγάλο του γιό Ἀλέξανδρο, πού τότε ἦταν 14 χρονῶν, καί τόν ἄφησε στή ρωσική πρωτεύουσα γιά νὰ ἀποπερατώσει τή μόρφωσή του. Τό 1808 ὁ νεαρός Ἕλληνας, μέ παράκληση τοῦ πατέρα του, ἔγινε δεκτός γιά ὑπηρεσία στό ρωσικό στρατό μέ τό βαθμό τοῦ ἀνθυπίαρχου. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης πῆρε μέρος στόν Πατριωτικό πόλεμο τοῦ 1812 καί στήν ἐκστρατεία στό ἐξωτερικό τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ. Τοῦ ἔλαχε νὰ πάρει μέρος σέ πολλές μάχες. Στή μάχη κοντά στή Δρέσδη (Αὐγούστος 1813) ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης τραυματίσθηκε βαριά: μιά μπάλα τοῦ ἔκοψε τό δεξι χέρι. Γιά τήν ἀνδρεία καί τή γενναιότητα, πού ἔδειξε στίς μάχες, ὁ νέος ἀξιωματικός παρασημοφορήθηκε μέ ρωσικά καί ξένα παράσημα καί τοῦ ἀπονεμήθηκε χρυσοῦ ὄπλο. Ἐξελισσόμενος, καί πολύ ἐπιτυχημένα, ἦ ὑπηρεσιακή του σταδιοδρομία. Τό 1817, σέ ἡλικία 25 ἐτῶν, τοῦ δόθηκε ὁ βαθμός τοῦ ὑποστράτηγου καί ἔγινε ἕνας ἀπό τοὺς πῶ νέους στρατηγούς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ. Δυό χρόνια πρὶν ἀπ'αὐτό ἔγιναν ἀξιωματικοί τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ καί οἱ τρεῖς ἀδελφοί τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη, ὁ Δημήτριος, ὁ Γεώργιος καί ὁ Νικόλαος. Ζώντας στή Ρωσία, ὑπηρετώντας τίμια στό ρωσικό στρατό, οἱ ἀδελφοί τοῦ Ὑψηλάντη ἀπό τά νεανικά τους χρόνια ἦταν Ἕλληνες πατριῶτες. Αὐτούς, ὅπως καί πολλοὺς ἄλλους Ἕλληνες νέους, τοὺς ἐνθουσίαζαν οἱ φιλελεύθερες ἰδέες τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καί τό παράδειγμα τῆς ἠρωϊκῆς του ζωῆς. Ὁ φλογερός «πατριωτικός ὕμνος» τοῦ ποιητῆ-ἐπαναστάτη στάθηκε τό ἀγαπητό τραγούδι τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη. Ὁ Ἀλέξανδρος κι ὁ ἴδιος ἦταν ποιητής. Στους ἀπλούς, γεμάτους ἐλκρινεῖα στίχους του βρῆκαν τήν ἀντανάκασή τους, τήν αἰσθησία τῶν Ἑλλήνων πατριῶτων, σχετικά μέ τίς συμφορῆς τῆς πατρίδας τους. Θέλω νὰ ἀναφέρω ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τό ποίημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη «Πουλάκι ἐρημωμένο», ὅπου μέ ἀλληγορικό τρόπο ἀπεικονίζεται ἡ πικρή μοῖρα τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ἡ ξενὴ τυραννία εἶχε ἀναγκάσει νὰ ἐγκαταλείψουν τήν πατρίδα τους.

Πουλάκι ξένο
Κ' ἐρημωμένο
Ποῦ πᾶς καί τρέχεις;
Ποῦ φωλιάν ἔχεις;
— Φωλιάν δὲν ἔχω
Πηγαῖνω τρέχω
Ἐδῶ κ' ἐκεῖ
Χωρὶς νὰ ξεύρω
Τὴν ἡσυχίαν
Χωρὶς νὰ εὔρω
τὴν εὐτυχίαν

Μιλώντας γιά τήν ἰδεολογική διαμόρφωση τῶν ἀδελφῶν Ὑψηλάντη, ἰδιαίτερα τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν μποροῦμε νὰ παραγνωρίσουμε τήν πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα μέσα στήν ὁποία μεγάλωναν στή Ρωσία. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν μποροῦσε νὰ ἀπολαμβάνει ἡσυχά τά ἀγαθὰ στή Ρωσία τῆ στιγμῆ πού ἤξερε ὅτι οἱ συμπατριῶτες του εἶναι ὑποδουλωμένοι καί βασανίζονται. Ἀνάμεσα στους Ρώσους φίλους του ἀξιωματικούς δὲν ἦταν λίγοι οἱ πλοῦσιοι καί εὐγενεῖς πού δὲν ὑπέφεραν ἀπό καμιά ἀνισότητα, πού ἦταν ὅμως ἐτοιμοὶ νὰ θυσιάσουν τὴ σταδιοδρομία τους, τὴν αἰσθησία τους καί τὴν ἴδια τὴ ζωὴ τους στό ὄνομα τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς πατρίδας ἀπὸ τὴν ἀπολυταρχία καί τὴ δουλοπαροικία. Ἦταν οἱ μελλοντικοὶ δεκεμβριστές. Ἀναμφίβολα ἀνάμεσα στόν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη κι αὐτούς ὑπῆρχε πνευματικὴ συγγένεια. Μερικοὺς δεκεμβριστές ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης τοὺς γνώριζε προσωπικά. Ἐπάρχουν στοιχεῖα πού ἀναφέρουν ὅτι τοῦ ἔγινε πρόταση νὰ ἐισαχθῆ σέ μιά ἀπὸ τίς μυστικὲς δεκεμβριστικὲς ὁργανώσεις. Ὅμως δὲ δέχθηκε τὴν πρόταση. Θεωρώντας, ὅτι ἐκπλήρωσε ἤδη τό χρέος του στή δευτέρῃ του πατρίδα, τὴ Ρωσία, ὁ νέος στρατηγὸς περίμενε τὴ στιγμῆ,

όταν τό κύρος του, ή στρατιωτική πείρα, ό άνιδιοτελής του πατριωτισμός θά χρειάζοταν στήν Έλλάδα, τήν όποία θεωρούσε πραγματική του πατρίδα. Γι' αυτό μέ χαρά και χωρίς καμία ταλάντευση δέχθηκε τήν πρόταση τής μυστικής έταιρείας, πού τό μεταβιβάσθηκε από τόν Ξάνθο. Στίς 12/24 'Απρίλη 1820 στήν Πετρούπολη ύπογράφηκε τό πρωτόκολλο σύμφωνα μέ τό όποίο ό 'Αλέξανδρος 'Υψηλάντης διοριζόταν Γενικός 'Επίτροπος τής Φιλικής 'Εταιρείας. 'Ο έρχομός του 'Αλέξανδρου 'Υψηλάντη στήν καθοδήγηση τής 'Εταιρείας, άποτέλεσε νίκη τής ριζοσπαστικής πτέρυγας τής έταιριστικής όργάνωσης και καθιέρωση τής γραμμής της γιά κατεπείγουσα προετοιμασία τής ένοπλης άπελευθερωτικής εξέγερσης. 'Η έπιφανής θέση του νέου άρχηγού τής μυστικής έταιρείας στή ρωσική ύπηρεσία έδραίωσε τίς έλπίδες τών 'Ελλήνων πατριωτών γιά βοήθεια εκ μέρους τής Ρωσίας στήν ύπόθεση τής άπελευθέρωσης τής 'Ελλάδας. Παίρνοντας ύπόψη τίς σοβαρές έσωτερικές δυσκολίες του περινούσε τότε ή όθωμανική αυτοκρατορία, ό 'Αλέξανδρος 'Υψηλάντης άποφάσισε νά έπιταχύνει τήν ένοπλη εξέγερση. Τό καλοκαίρι του 1820 ό άρχηγός τής έλληνικής μυστικής έταιρείας μετακόμισε στή νότια Ρωσία. 'Εδώ πρώτα στήν 'Οδησσό, και άργότερα στό Κισινιόφ, ως τό Φλεβάρη του 1821 βρισκόταν τό έπιτελείο τής Φιλικής 'Εταιρείας πού καθοδηγούσε τήν προετοιμασία τής εξέγερσης. Αυτή ή παράνομη δραστηριότητα διεξαγόταν χωρίς τή γνώση και αντίθετα πρós τήν πολιτική τής τσαρικής κυβέρνησης, ή όποία εκείνη τήν έποχή κάθε άλλο παρά ένεθάρρυνε όποιοσδήποτε άπελευθερωτικές εκδηλώσεις στό Βαλκάνια. 'Ομως ή συνεχιζόμενη πολιτική «προστασίας» τών όρθοδόξων ύπηκόων του σουλτάνου, καθώς επίσης και ή συμπάθεια τών πιό πλατιών κύκλων τής ρωσικής κοινής γνώμης πρós τόν άπελευθερωτικό άγώνα τών 'Ελλήνων, δημιουργούσαν στό έδαφος τής Ρωσίας πολύ εννοικό ήθικοπολιτικό κλίμα γιά τή δραστηριότητα τών έταιριστών. Οί προοδευτικοί άνθρωποι τής Ρωσίας ήταν έτοιμοι νά βοηθήσουν τούς άγωνιστές γιά τήν έλευθερία τής 'Ελλάδας. Τίς συγκεκριμένες μορφές αυτής τής βοήθειας ό 'Αλέξανδρος 'Υψηλάντης τίς συζητούσε κατά τήν παραμονή του στό Κισινιόφ μέ τό Ρώσο σύντροφό του, δεκεμβριστή στρατηγό Μ.Φ. 'Ορλώφ, ό Πέστελ και άλλοι δεκεμβριστές ένδιαφέρονταν πολύ γιά τήν όργανωτική δομή τής Φιλικής 'Εταιρείας, γιά νά χρησιμοποιήσουν τήν πείρα τής έλληνικής άπελευθερωτικής όργάνωσης στή δραστηριότητα τών μυστικών όργανώσεων τών δεκεμβριστών.

Περνώντας τά ρωσοτουρκικά σύνορα στίς 24 Φλεβάρη / 6 Μάρτη του 1821 ό 'Αλέξανδρος 'Υψηλάντης άρχισε στό 'Ιάσιο τήν εξέγερση κατά τό σουλτάνου. 'Η άπόφαση ν' άρχισει ή εξέγερση στή Μολδαβία και όχι στήν Πελοπόννησο, όπου νωρίτερα έτοιμαζόταν νά πάει ό άρχηγός τής μυστικής έταιρείας, είχε άναγκαστικό χαρακτήρα. Κατά τήν παραμονή του 'Αλέξανδρου 'Υψηλάντη στό Κισινιόφ άρχισαν νά φθάνουν εκεί άνησυχητικές πληροφορίες γιά τήν άποκάλυψη από τήν Πόρτα τών σχεδίων τών έταιριστών. Γι' αυτό ό 'Υψηλάντης άποφάσισε ν' άρχισει άμέσως ένέργειες στίς παραδουνάβιες ήγεμονίες, ώστε νά άποσπάσει τίς δυνάμεις και τήν προσοχή τής Πόρτας από τήν εξέγερση τήν όποία έτοιμαζαν οί όμοιδείατες του στήν 'Ελλάδα. Τήν άπελευθερωτική του πράξη, ή όποία λόγω τών περιστατικών άρχισε στό πριγκιπάτα του Δούναβη, ό 'Αλέξανδρος 'Υψηλάντης τήν έβλεπε σά συστατικό και άδιάσπαστο μέρος του γενικού άπελευθερωτικού άγώνα. 'Ολες οί σκέψεις και επιδιώξεις του στρέφονταν στή μακρινή και πολυαγαπημένη του 'Ελλάδα, πρós τήν όποία ύπολόγιζε ν' άνοιξει σύντομα τό δρόμο πολεμώντας μέ τόν άπελευθερωτικό στρατό του. 'Υπογραμμίζω ιδιαίτερα αυτό τό σημείο, σχετικά μέ τούς ισχυρισμούς μερικών ξένων ιστορικών γιά τό ότι ό 'Υψηλάντης άρχισε τίς ένέργειές του στό πριγκιπάτα του Δούναβη, δήθεν μέ «'Υπόδειξη» τής τσαρικής κυβέρνησης και γιά τήν «ύλοποίηση» τών πολιτικών της σχεδίων. Οί ισχυρισμοί αυτοί είναι τελείως άβάσιμοι. Θα ήθελα σχετικά μ' αυτό νά άναφέρω ένα κομμάτι από τό άδημοσίευτο γράμμα του 'Αλέξανδρου 'Υψηλάντη, πού φυλάσσεται στή Μόσχα, στό άρχείο τής έξωτερικής πολιτικής τής Ρωσίας. Στίς 23 Φλεβάρη / 7 Μάρτη του 1821, δηλαδή τήν έπόμενη τής άφιξης του στό 'Ιάσιο, έγραψε στό συγγενή και φίλο του δραστηριο έταιριστή Γαβριήλ Κατακάη, πού εκείνο τόν καιρό ήταν γραμματέας τής ρωσικής πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη: «'Ο χρόνος μου είναι λιγοστός και γι' αυτό μπορώ, άγαπητέ Γαβριήλ, νά Σας πώσ μόνο μερικά λόγια. 'Ηρθε ή ώρα πού μάς μένει μόνο ή νά νικήσουμε ή νά πεθάνουμε. Μή νομίζετε ότι αυτή ή πράξη είναι πράξη άπελπισίας. 'Αξιόπιστες πληροφορίες μάς έμπνέουν βεβαιότητα γιά τή νίκη... Χαιρετε, καλύτερέ μου φίλε, θα συναντηθούμε, έλπίζω, στήν άπελευθερωμένη μας πατρίδα. 'Ο φίλος Σας 'Αλέξανδρος 'Υψηλάντης». 'Ο 'Αλέξανδ-

ρος Ύψηλάντης δέ μπόρεσε νά δει τήν ἀπελευθερωμένη Ἑλλάδα. Μετά τήν ἀνεπιτυχή ἐκστρατεία στά πριγκιπάτα τοῦ Δούναβη αἰχμαλωτίσθηκε ἀπό τόν Μέττερνιχ καί πέρασε ἕξι χρόνια στίς μάρες φυλακές τῆς Αὐστρίας, πράγμα πού ὑπόσκαψε πλήρως τήν ὑγεία του. Ὁ γενναῖος ἐπαναστάτης πέθανε στίς 19/31 Γενάρη τοῦ 1828 στή Βιέννη, ὅμως ἡ ἑλληνική ἐθνικοαπελευθερωτική ἐπανάσταση, πού ἄρχισε ἡ Φιλική Ἐταιρεία ὑπό τήν καθοδήγησή του, συνέχισε νά ζεῖ.

Ἡ ἑλληνική ἐπανάσταση τοῦ 1821-1829 ἦταν ἕνας ἀπό τοὺς πῖο σημαντικούς λαϊκοὺς πολέμους τῆς νέας ἐποχῆς τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ὁ ἑλληνικός λαός στόν πόλεμο, αὐτό μαχόταν κατά τῆς σκληρῆς ἀπάνθρωπης τυραννίας γιά τὸ ἀναφαίρετο δικαίωμα κάθε λαοῦ νά εἶναι κύριος τῆς τύχης του. Ὁ ἀγώνας αὐτός ἀπαίτησε ἀπό τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος τεράστια ἔνταση τῶν σωματικῶν καί πνευματικῶν δυνάμεων. Σηκώνονταν ὅμως τὰ ὄπλα οἱ Ἕλληνες, ἀποφάσισαν νά πεθάνουν ὅλοι, καί νά μὴ ξαναδεχθοῦν τὸν ἀτιμὸ ζυγὸ τῆς σκλαβιάς. Σχεδὸν ἐννιά χρόνια στὴ θάλασσα καί στὴν ξηρὰ διεξάγονταν σκληρές, αἱματηρὲς μάχες. Οἱ γιοὶ καί θυγατέρες τῆς Νέας Ἑλλάδας ἔδωσαν σ' αὐτές τίς μάχες δείγματα ἀνδρείας καί γενναιότητας, μπροστά στά ὁποῖα ὠχριοῦν οἱ ἄλλοι τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας. Στὴν πορεία τοῦ πολέμου ἐμφανίσθηκε μιὰ ὀλόκληρη πλειάδα ταλαντούχων στρατηλατῶν. Ἐγραψαν γιά πάντα στὴν ἱστορία τὰ ὀνόματά τους ὁ θρυλικὸς «γέρος τοῦ Μωριά» Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὁ «Ἀχιλλεὺς τῆς νέας Ἑλλάδας» Γεώργιος Καραϊσκάκης, ὁ ἱπποτικὸς γενναῖος καί ἀτρόμητος Μάρκος Μπότσαρης, ἡ ἐνσάρκωση τῆς δύναμης καί τῆς γενναιότητος τοῦ Ἑλληνα κλέφτη, ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρουτσος, ὁ θαρραλέος ναυτικὸς Κωνσταντῖνος Κανάρης καί πολλοὶ ἄλλοι.

Ὅλο τὸ θῆρος αὐτοῦ τοῦ δύσκολου καί ἀνισοῦ ἀγώνα ἔπese στίς πλάτες τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Χτυπητὸ παράδειγμα τῆς ἀνδρείας καί τοῦ πατριωτισμοῦ πού ἔδειξε ὁ λαός στόν ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας του εἶναι ἡ ἀθάνατη ἐποποιία τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. Ἀπὸ τὰ κανονιοστάσια καί τὰ ὄχυρά, πού στήθηκαν μέ τὰ χέρια τους καί πού ἔφεραν τὰ ὀνόματα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, τοῦ Βενιαμίν Φραγκλίνου, τοῦ λόρδου Μπάυρον καί ἄλλων ἀγωνιστῶν γιά τήν ἐλευθερία, οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς πόλης ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα ἀπέκρουαν τίς ἐφόδους τῶν στρατιῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία διέθετε ἀκόμη ἐκεῖνον τὸν καιρὸ μεγάλο στρατιωτικὸ δυναμικὸ καί παρὰ τὸν ἀπαράμιλλο ἠρωϊσμό τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν κατόρθωσε τὸ 1827 νά ξανακαταλάβει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐλευθέρης Ἑλλάδας. Ἀπ' αὐτὴ τὴ θραυρὴ κατάσταση ἔβγαλε τὴν Ἑλλάδα ὁ νέος ρωσοτουρκικὸς πόλεμος πού ἄρχισε τὸν ἐπόμενο χρόνο. Μόνον ἡ νίκη τῆς Ρωσίας στόν πόλεμο τοῦ 1828-1829 ἀνάγκασε τὴν Πόρτα νά ἀναγνωρίσει τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας. Ἐτοίμηκε τὸ θεμέλιο τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἄφθονα ποτισμένο μέ τὸ αἷμα ὄχι μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καί Ρώσων. Ἡ ἐποποιία τοῦ ἐνοπλοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα πού ἄρχισε τὸ 1821 ἀπὸ τὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία, ἔφθασε στὴν ἐπιτυχὴ τῆς λήξης. Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας ἐγίνε δεχτὴ ἀπὸ τὴ ρωσικὴ κοινὴ γνώμη μέ μεγάλη χαρὰ. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ τὰ ἐξέφρασε τότε μέ στίχους ὁ μεγάλους Ρώσος ποιητῆς καί φιλέλληνας Α.Σ. Πούσκιν:

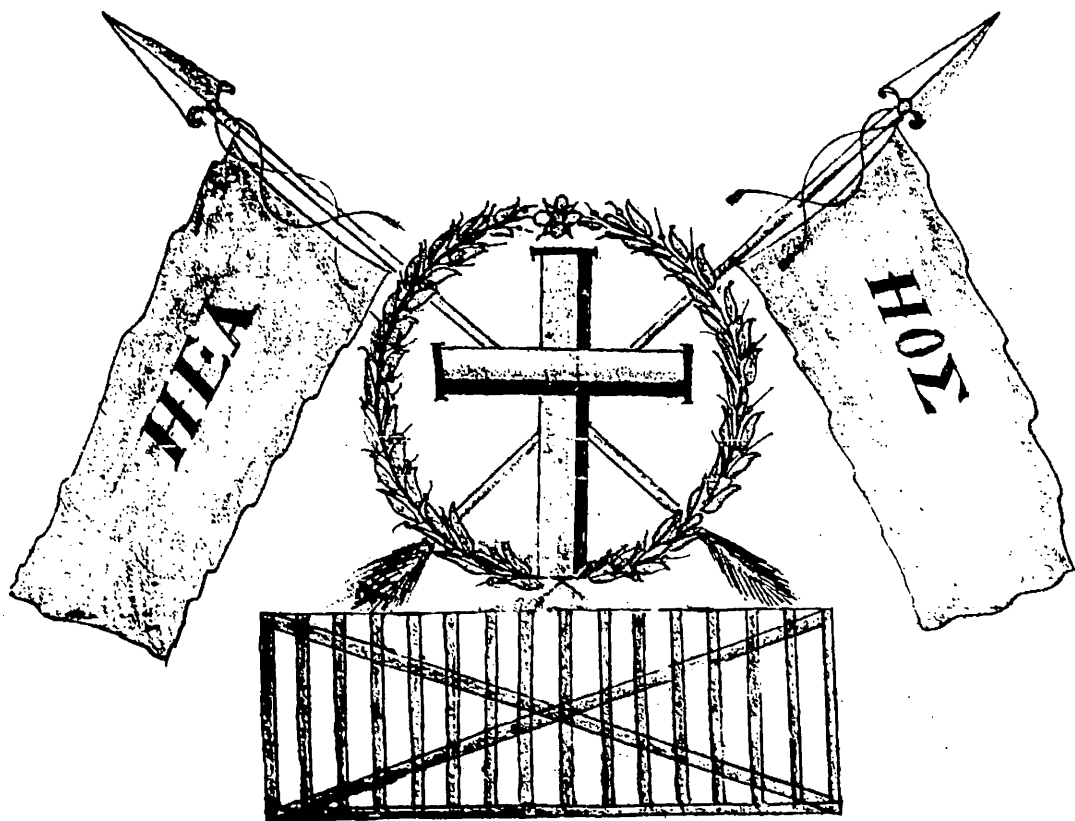
Ἐμπρός στηλώσου, Ἑλλάδα ἐπαναστάτισσα,
θάστα γερὰ στό χέρι τ' ἄρματά σου.
Μάταια δέν ξεσηκώθηκαν ὁ Ὀλυμπος,
ἡ Πίνδος, οἱ Θερμοπύλες – δόξασμά σου.

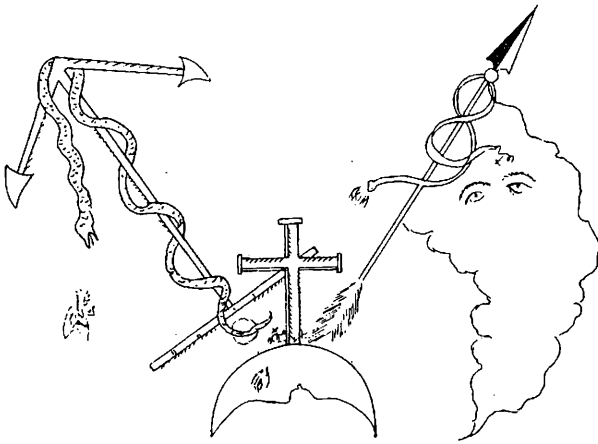
Ἀπ' τὰ βαθιὰ τους σπλάχνα ξεπετάχθηκεν
ἡ λεφτεριά σου ὀλόφωτη, γενναία
κι ἀπ' τὸν τάφο τοῦ Σοφοκλῆ, ἀπ' τὰ μάρμαρα
τῆς Ἀθήνας, πάντα ἱερὴ καί νέα.

Θεῶν κ' ἠρώων πατρίδα, σπάξεις ἄξαφνα
τὸ ζυγὸ σου καί τὴν ἐνάντια Μοῖρα
μέ τὸν ἦχο, πού θγάζει τοῦ Τυρταίου σου,
τοῦ Μάυρον καί τοῦ Ρήγα ἡ ἄξια λύρα.

Τά πραγματικά μεγάλα καί σοβαρά γεγονότα διακρίνονται μέ τό ὅτι ὄσο περισσότερο ἀπομακρύνονται ἀπό μᾶς στά βάθη τῆς ἱστορίας, τόσο πιά ξεκάθαρη γίνεται ἡ σημασία τους. Αὐτό σέ πλήρη βαθμό ἀφορᾶ καί τήν ἴδρυση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας.

Ἡ Φιλική Ἐταιρεία, τά 170 χρόνια τῆς ἴδρυσης τῆς ὁποίας τιμοῦνται φέτος, ἔγραψε μιά λαμπρή σελίδα στήν ἱστορία τοῦ ἀγώνα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ γιά ἐθνική ἀνεξαρτησία. Ταυτόχρονα ἐγινε καί τό σύμβολο τῶν σταθερῶν φιλικῶν δεσμῶν, πού στή διάρκεια πολλῶν αἰῶνων συνδέουν τοὺς λαοὺς τῆς ΕΣΣΔ καί τῆς Ἑλλάδας. Πολλές κοινές σελίδες τῆς ἱστορίας, θαριές δοκιμασίες πού τίς ἔζησαν μαζί, ρίζωσαν βαθιά στίς καρδιές τῶν Ἑλλήνων καί τῶν σοβιετικῶν ἀνθρώπων αἰσθήματα ἀμοιβαίας συμπάθειας καί σεβασμοῦ. Αὐτό τό πολύτιμο δῶρο τῆς ἱστορίας συμβάλλει καί θά συμβάλλει καί παραπέρα σέ ὄλο καί μεγαλύτερο βαθμό – εἶμαι βέβαιος γι' αὐτό – στήν ἐδραίωση τῶν φιλικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στούς λαοὺς τῆς ΕΣΣΔ καί τῆς Ἑλλάδας.





Ίδεολογικές απόψεις του Πολιτικού Προγράμματος της Φιλικής Έταιρίας βάσει γνωστών και άγνωστων επαναστατικών προκηρύξεων του 1821

ΚΩΣΤΑ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

‘Η ιδεολογική ταυτότητα του πολιτικού προγράμματος της Φιλικής Έταιρίας εξακολουθεί ως σήμερα ν’ αποτελεί ένα από τα πλέον άμφιλεγόμενα προβλήματα της ιστορίας τόσο της ελληνικής αυτής μυστικής επαναστατικής οργάνωσης, όσο και των επαναστατικών γεγονότων που συντάραξαν τη Βαλκανική Χερσόνησο στα 1821. Κι αυτό γιατί, από τη μια μεριά, δεν έχει βρεθεί ακόμα κανένα ντοκουμέντο της περιόδου 1814-1821 που νά περιλαμβάνει ένα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα της Φιλικής Έταιρίας και, από την άλλη, γιατί λείπει από την ιστοριογραφία μιά συγκεκριμένη εργασία σχετικά με τό ίδιο θέμα. Και είναι μόν άλήθεια ότι τό πρόβλημα αυτό έχει επανειλημμένα θιγεί στό παρελθόν στα πλαίσια γενικών -κυρίως-, αλλά και ειδικών εργασιών που αναφέρονται στα επαναστατικά γεγονότα του 1821, αλλά και σ’ αυτές τίς περιπτώσεις διαπιστώνεται μιά, μεγάλη πολλές φορές, διάσταση απόψεων.

Τό νά επιχειρήσω εδώ μιά αναφορά και ανάλυση των απόψεων που υποστηρίχτηκαν κατά καιρούς από διάφορους ιστορικούς, δέν μου τό επιτρέπει βέβαια ό χώρος. Σκοπός μου, εξάλλου, είναι νά διευκρινίσω όρισμένα βασικά σημεία του πολιτικού προγράμματος της Φ.Ε., μέ βάση τίς επαναστατικές προκηρύξεις που τέθηκαν σέ κυκλοφορία τόσο στη Μολδοβλαχία, όσο και στις επαναστατημένες ελληνικές περιοχές της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας και που συντάχτηκαν από μέλη της μυστικής επαναστατικής οργάνωσης, πράγμα που μής επιτρέπει νά συμπεράνουμε ότι εξέφρασαν την πολιτική της ιδεολογία. Για τό σύνταξη της παρούσας εργασίας χρησιμοποίησα, πέρα από τό δημοσιευμένο ύλικό, και όρισμένα ανέκδοτα έγγραφα που έπεσήμανα κατά τη διάρκεια έρευνών μου στό Τμήμα Χειρογράφων της Έθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας. Πρόκειται για όρισμένα σχέδια επαναστατικών προκηρύξεων, που δέν τέθηκαν βέβαια ποτέ σέ κυκλοφορία, τά όποια συνετάξε ό επίφανής φιλικός και στενός συνεργάτης του Άλ. ‘Υψηλάντη, Πέτρος ‘Ηπίτης¹.

Τά σημεία στά όποία θά έπιμείνω ιδιαίτερα είναι: α) ό έθνικοαπελευθερωτικός χαρακτήρας τής επανάστασης πού όργάνωσαν οί Φιλικοί, β) ό φιλελεύθερος και δημοκρατικός χαρακτήρας του πολιτεύματος πού έπρόκειτο νά έγκαθιδρυθεί στίς περιοχές πού θά άπελευθερώνονταν και γ) ή επίδραση τών ιδεών τόσο τής Γαλλικής Έπανάστασης και του Ρήγα Βελεστινλή, όσο και τής «Αμερικανικής Συμπολιτείας» πού, όπως γίνεται φανερό, άποτελούσε ένα ακόμα πρότυπο πολιτικής όργάνωσης για όρισμένους τουλάχιστον από τούς κορυφαίους φιλικούς.

Σχετικά μέ τό πρώτο θέμα, τό έθνικοαπελευθερωτικό, δηλαδή, χαρακτήρα τής επανάστασης πού προετοίμαζε ή Φιλική Έταιρία, είναι άπαραίτητο νά κάνω έδώ μιá διευκρίνιση. Κατά τήν προσωπική μου άποψη, πρέπει νά γίνει σαφής διάκριση ανάμεσα στό τί είδους επανάσταση όργάνωσε και έπεδίωξε ή Φιλική Έταιρία και στό ποιά ήταν ή εξέλιξη και ή τελική κατάληξη τής επανάστασης μετά τήν κήρυξη τής. Συγκεκριμένα, είναι κάτι περισσότερο από βέβαιο, ότι ή Φιλική Έταιρία έπεδίωκε τή γενική κινητοποίηση όλων τών βαλκανικών λαών κι όχι μόνον τών Έλλήνων. Τά σχέδιά της αυτά εκφράστηκαν μέ σαφήνεια στό «Σχέδιο Γενικό», πού, όπως είναι γνωστό, εγκρίθηκε στη μυστικουσένελευση τών Φιλικών στην πόλη Ίσμαήλ τής Βεσσαραβίας στίς 27 Οκτωβρίου 1820². Η εξέλιξη, βέβαια, είναι γνωστή. Η επανάσταση στη Μολδοβλαχία άπέτυχε, ένώ οί Σέρβοι και οί Βούλγαροι, είτε δέν κινήθηκαν καθόλου, είτε δέν πρόλαβαν νά κινήθουν. Μοιραία, συνεπώς, ή επανάσταση περιορίστηκε στίς ελληνικές περιοχές τής Όθωμ. Αυτοκρατορίας και, τελικά, κατάφερε νά επικρατήσει, όπως είναι γνωστό, μόνο στην Πελοπόννησο, Στερεά και σε μερικά νησιά του ελληνικού Αρχιπελάγους. Η τελική κατάληξη, όμως, δέν πρέπει νά μάς παρασύρει σε λανθασμένα συμπεράσματα ως προς τίς άρχικές προθέσεις και επιδιώξεις τής Φιλικής Έταιρίας.

Άποδεχόμενοι, όμως, τήν άποψη ότι ή Φιλική Έταιρία έπεδίωκε τή γενική εξέγερση τών Βαλκανικών λαών, πρέπει νά καθορίσουμε και τούς πολιτικούς σκοπούς τής επαναστατικής όργάνωσης. Πρέπει νά δώσουμε συγκεκριμένη άπάντηση στό εύλογο έρώτημα: τί έπρόκειτο νά δημιουργηθεί στη Βαλκανική Χερσόνησο, άν πετύχαινε ή γενική εξέγερση. Μερικοί ιστορικοί ύποστήριζαν τήν άποψη ότι οί Φιλικοί, όντας οί κύριοι έκφραστές τής Μεγάλης Ίδέας, έπεδίωκαν τήν άνασύσταση τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας³. Είναι μιá άποψη, κατά τή γνώμη μου, μάλλον άβασάνιστη. Κι αυτό για δύο λόγους: α) Η Μεγάλη Ίδέα έμφανίζεται ως κυρίαρχη ιδεολογία του νέου ελληνικού κράτους κατά τήν οθωνική περίοδο και πιό συγκεκριμένα στη δεκαετία του 1840⁴. Δέν έχω ύπόψη μου κανένα στοιχείο πού νά έπιβεβαιώνει τήν εμφάνιση της Μ. Ίδέας πριν άπ' αυτή τή χρονολογία. Συνεπώς είναι δύσκολο νά άποδεχθώμε ότι ή πολιτική ιδεολογία τής Φ.Ε. ήταν επηρεασμένη από ιδέες, πού στην έποχή τής δράσης τής μυστικής όργάνωσης ούτε καν ύπήρχαν. β) Οί συντηρητικοί πολιτικοί και εκκλησιαστικοί κύκλοι, κυρίως τής Κωνσταντινούπολης, οί όποιοί πίστευαν, πριν τό 1821, στη βαθμιαία και ειρηνική «άλωση» τής Όθωμ. Αυτοκρατορίας «έκ τών ένδον», είχαν, άρχικά τουλάχιστον, άποκλειστεί από τήν Φιλική Έταιρία ως «έχοντες συμφέροντα πλησίον τών τυράννων»⁵. Άλλά κι όταν άργότερα έγιναν κατ' ανάγκη δεκτοί, ως μέλη τής όργάνωσης, άφενός μέν άποτελούσαν τή συντριπτική μειοψηφία τών μελών τής Φ.Ε.⁶ και, άφετέρου, δέν κατείχαν ήγετικές θέσεις μέσα στη μυστική όργάνωση, ώστε νά καθορίζουν ή έστω νά επιδρούν στη διαμόρφωση του πολιτικού της προγράμματος⁷.

Τό έρώτημα, επομένως, παραμένει: ποιό ήταν τό πολιτικό πρόγραμμα τής Φιλικής Έταιρίας, όταν προετοίμαζε τή γενική εξέγερση τών βαλκανικών λαών; Σ' αυτό άκριβώς τό έρώτημα έρχονται νά δώσουν μιá συγκεκριμένη άπάντηση οί επαναστατικές προκηρύξεις πού συνέταξαν μέλη τής Φ.Ε. και έθεσαν σε κυκλοφορία κατά τήν πρώτη περίοδο τών επαναστατικών γεγονότων.

Η πρώτη προκήρυξη τήν όποία κρίνω σκόπιμο ν' αναφέρω έδώ δέν έχει προσεχθεί όσο θά έπρεπε από τούς ιστορικούς τής περιόδου, παρόλο πού τήν ιδιαίτερή της άξία έπεσήμανε ήδη πριν πολλά χρόνια σε ειδική έργασία του ό λαμπρός έρευνητής Νέστορας Καμαριανός⁸. Η προκήρυξη αυτή τέθηκε σε κυκλοφορία στό Ίασι από τούς ήγετικούς κύκλους τής Φ.Ε. αυτής τής πόλης, λίγες μόλις μέρες ή και ταυτόχρονα μέ τήν κήρυξη τής επανάστασης από τόν Άλ. Ύψηλάντη στην ίδια πόλη στίς 24 Φεβρουαρίου 1821. Πρόκειται για μιá προκήρυξη — κάλεσμα προς όλους τούς βαλκανικούς λαούς για κοινό άγώνα ένάντια στην οθωμανική τυραννία. Ο τίτλος της είναι, νομίζω, πολύ εύγλωττος: «Έλληνες! Άνδρείοι Βλαχομπογδάνοι! Γενναίοι και σταθεροί Βούλ-

γαροι! Κι έσείς εξακουσμένοι Ἄλθανοί. Ἐφθασε πλέον ὁ λαμπρός ἐκεῖνος καιρός, ὅπου τόσους χρόνους ἐπιθυμοῦσατε!». Λίγο παρακάτω ὁ συντάκτης ἀναφέρεται καί στοὺς Σέρβους μὲ τὰ ἐξῆς: «Γυρίσετε τὰ βλέμματά σας εἰς τοὺς περιφήμους γειτόνους σας Σέρβους. Ἰδέτε τὴν κατὰ τῆς τυραννίας ἀνδρείαν τους...» «...μετ' ὀλίγον, ἂν δέν θελήσουν νὰ γαλαθοῦν, θὰ συναριθμηθοῦν μὲ τὰ ἐλεύθερα γένη». Καί συνεχίζει: «Ἐνωθεῖτε λοιπὸν καί ἐσεῖς, ὀρκισθῆτε τὸν ἀφανισμόν τῆς τυραννίας καὶ τὸν δλεθρον τῶν τυράννων. Σᾶς προστάζει ἡ τόσους αἰῶνας καταφρονημένη ἱερά πίστις σας. Σᾶς φωνάζει ὁ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς μας ἀτιμασμένος σταυρός. Σᾶς προσκαλεῖ ἡ δυστυχισμένη, ἡ ἀξιοδάκρυτη πατρίδα». Καί καταλήγει μὲ τὸ γενικό προσκλητήριο σέ ἐξέγερση: «σηκώσετε ταῖς σημαίας τῆς ἐλευθερίας καί τῆς δικαιοσύνης καί ὀρμηθεῖτε κατὰ τῶν ἀγρίων καὶ ἀνάνδρων τυράννων καὶ ἐχθρῶν τῆς πίστεως τραγουδώντας...»⁹

Ἡ ἀναφορὰ ὅλων τῶν βαλκανικῶν λαῶν ὀνομαστικά, ἡ πρόσκληση σέ κοινὸ ἀγῶνα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἐνάντια στὸν κοινὸ ἐχθρὸ καί ἡ ὑπόμνηση ὅτι μ' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα θὰ «συναριθμηθοῦν μὲ τὰ ἐλεύθερα γένη» δέν ἀφήνει, πιστεῦω, περιθώρια παρερμηνείας. Οἱ Φιλικοὶ ἀποδεικνύεται ὅτι γνώριζαν καλὰ πῶς, πέρα ἀπὸ τὴν κοινὴ θρησκεία πού ἔβανε τοὺς βαλκάνιους κάτω ἀπὸ τὴν κοινὴ ὀνομασία «χριστιανός» (ἀπιστος γιὰ τοὺς Τούρκους), ὑπῆρχε καί ἡ διαφορετικὴ ἐθνικὴ καταγωγή πού τοὺς διαφοροποιοῦσε. Μόνο πού στὴν προκειμένη περίπτωση πίστευαν πῶς ὁ ἀγῶνας ἔπρεπε νὰ εἶναι κοινός, γιατί τόσο ὁ ἐχθρός, ὅσο καί ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός ἦταν ἐπίσης κοινοί.

Ἡ δευτέρη προκήρυξη στὴν ὁποία θὰ σταθοῦμε τέθηκε σέ κυκλοφορία ἀπὸ τὸν Ἄλ. Ὑψηλάντη στὸ Ἰάσι στίς 23 Φεβρουαρίου 1821 καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸ «Γένος τῆς Μολδαβικῆς Χώρας» (Catre norodul tarii Moldaviei). Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἡ προκήρυξη αὐτὴ κυκλοφόρησε ἔντυπη στὰ ρουμανικά¹⁰ καί σ' αὐτὴν γίνεται ξεκάθαρα μνεῖα τῆς πρόθεσης τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη νὰ διασχίσει τὴ Μολδαβία πηγαίνοντας «ὅπου τὸν καλοῦσιν αἱ σάλπιγγες τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πατρίδος» του, πράγμα πού ἀποδεικνύει καί πάλι πῶς οἱ Φιλικοὶ εἶχαν συνείδηση πῶς τὴ βαλκανικὴ χερσόνησο δέν κατοικοῦσε ἕνας «χριστιανικός λαός», ἀλλὰ διαφορετικὰ ἔθνη μὲ διαφορετικὲς πατρίδες.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Ἄλ. Ὑψηλάντης στὴν προκήρυξη αὐτὴ δέν καλεῖ τὸν λαὸ σέ ἐξέγερση οὔτε προχωρεῖ σέ προτάσεις σχετικὰ μὲ τὴν πολιτιστικὴ ὀργάνωση τῆς Μολδαβίας, πράγμα πού θὰ κάνει ἀργότερα στὴ Βλαχία. Ἀντίθετα, καλεῖ τὸν λαὸ σέ ὑπακοή στὸν ἡγεμόνα Μιχαήλ Σούτσο, τὸν ὁποῖο μάλιστα χαρακτηρίζει «προστάτη τῶν δικαιωμάτων τῆς πατρίδος» τῶν Μολδαβῶν¹¹. Ἡ στάση αὐτὴ τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποδοθεῖ, στὸ γεγονός ὅτι τόσο ὁ ἡγεμόνας, ὅσο καί μέρος τῶν ντόπιων βογιάρων, συμπεριζόνταν ἐνθερμα τὶς ἐπαναστατικὲς ιδέες τῶν Φιλικῶν καί, συνεπῶς, δέν ἦταν σκόπιμο νὰ προκληθεῖ λαϊκὴ ἐξέγερση ἐνάντια σέ ἐξουσία φιλικὰ προσκείμενη στὴν ἐπανάσταση.

Οἱ ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ιδέες τῆς Φ.Ε. ἐκφράστηκαν μὲ ἰδιαίτερη σαφήνεια στὴν περιφνημὴ προκήρυξη «Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος», πού τέθηκε ἔντυπη σέ κυκλοφορία ἀπὸ τὸ Ἰάσι στίς 24 Φεβρουαρίου 1821 καὶ θεωρεῖται ὡς τὸ ἐπίσημο ἔγγραφο κήρυξης τῆς ἐπανάστασης¹². Ὁ συντάκτης της, ἐπιφανὴς φιλικὸς Γεώργιος Κοζάκης-Τυπάλδος, τονίζει χαρακτηριστικά: «Εἶναι καιρὸς νὰ ἀποτινάξωμεν τὸν ἀφόρητον τοῦτον ζυγόν, νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν Πατρίδα...». Καί λίγο παρακάτω: «Ποῖοι μισθωτοὶ καὶ χυνοὶ δούλοι, τολμοῦν νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀπέναντι λαοῦ, πολεμοῦντος ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας.» Δέν παραλείπει μάλιστα ὁ συντάκτης τῆς προκήρυξης νὰ ἐπικαλεσθεῖ στὴ συνέχεια τὸ παράδειγμα τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα τῶν Ἰσπανῶν ἐνάντια στοὺς Γάλλους τοῦ Ναπολέοντα. Καί, τέλος καταλήγει: «Ἄς καλέσωμεν λοιπὸν ἐκ νέου, ὡ ἀνδρεῖοι καὶ μεγαλόψυχοι Ἕλληνες, τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν κλασικὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος».

Ἄν, ὅμως, στὴν παραπάνω προκήρυξη γίνεται λόγος μόνο γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων— καί εἶναι φυσικό, γιατί σ' αὐτοὺς ἀπευθύνεται — στὴν ἀπὸ μέσα Μαρτίου 1821 δίγλωσση, στὰ ἑλληνικά καὶ ρουμανικά, προκήρυξη πού ἀπηύθυνε ὁ Ἄλ. Ὑψηλάντης «πρὸς τοὺς Δάκες»¹³ (Βλάχους), κατὰ τὴν εἴσοδο τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων στὴ Βλαχία, γίνεται σαφές ὅτι οἱ Φιλικοὶ πίστευαν πῶς ὁ κοινὸς ἀγῶνας τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἐνάντια στὴν ὀθωμανικὴ τυραννία, θὰ ὀδηγοῦσε πρῶτιστα στὴν κατὰκτηση τῆς ἐθνικῆς τους ἀνεξαρτησίας.

Παρερχόμενος καί πάλι τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ὑψηλάντη στὴν πρόθεσή του νὰ περάσει ἀπὸ τὸ «ἐδαφος τῆς ἀγαπητῆς πατρίδας των» (ἐν. τῆς Βλαχίας), «πορευόμενος ὅπου ἡ

φωνή τῆς πατρίδας του τόν προσκαλεῖ», κρίνω σκόπιμο νά ὑπογραμμίσω ὀρισμένα σημεῖα ἀ πού δείχνουν ξεκάθαρα τίς ἀπόψεις τῶν Φιλικῶν, σχετικά μέ τό δικαίωμα ἐθνικῆς χειραφέτησης τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Νά τί ἀναφέρεται ἐπί λέξει στήν προκήρυξη: «Ἄνδρες Δάκες! ...ἐρχομαί καί πρὸς ὑμᾶς ὡς ἄγγελος καί τῆς ὑμετέρας πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας καί εὐδαιμονίας. Αἰώνας ἀρκετούς ἡ δυστυχῆς πατρίς σας κλίνουσα τόν αὐχένα εἰς τόν ἀπάνθρωπον ζυγόν του τερατώδους δεσποτισμοῦ, εἶχε χάσει καί αὐτά τά λείψανα τῶν δικαιωμάτων σας, ἐν ᾧ ἡ τυραννία τῶν Ἑγεμόνων σας εἶχεν ἐξαμβλύνει τὰς πνευματικὰς δυνάμεις σας καί ἐξαχρειώσει τόν ἐθνικόν ἐκεῖνον χαρακτήρα δι' οὗ ἠδυνήθητε εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους νά φυλάξητε τήν πολιτικὴν σας ἀνεξαρτησίαν... Ἡ ὥρα τέλος πάντων καί τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας σας ἐκτύπησεν... τί ἐτι περιμένετε; πότε θέλετε εὐρεῖ προσφορωτέραν εὐκαιρίαν εἰς ἀνάκτησιν τῶν πρό τῶσαν αἰῶνων καταπατουμένων ἱερῶν δικαιωμάτων;».

Ἡ ξεκάθαρη ἀναφορά στό δικαίωμα τῶν «Δακῶν» (Βλάχων) γιά κατάλυση τῆς τυραννίας, γιά ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία καί κοινὴ εὐδαιμονία, γιά κοινὸ ἀγῶνα πρὸς ἀνάκτηση τῶν «καταπατουμένων ἱερῶν δικαιωμάτων», ἀποτελεῖ, νομίζω, εὐγλωττὴ ἀπόδειξη τῶν ἰδεολογικῶν προσανατολισμῶν τῶν Φιλικῶν.

Τό ἴδιο συμπέρασμα ἐξάγεται καί ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἀπὸ 18 Μαρτίου 1821 προκήρυξης τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπου καί πάλι τονίζεται ξεκάθαρα: «Ὁ λόγος τὴν σήμερον εἶναι περὶ τῆς μελλούσης εὐδαιμονίας τοῦ ἔθνους σας· τίς ἐξ ὑμῶν θέλει φανῆ ἀνάξιος νά συνεισφέρῃ εἰς αὐτήν;»¹⁴.

Ἰδιαιτέρα εὐγλωττὴ γιά τόν καθορισμὸ τῶν βασικῶν στόχων τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας εἶναι, πιστεύω, ἡ ἀπὸ 19 Ἀπριλίου 1821 προκήρυξη τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη καί πάλι πρὸς τοὺς «Δάκες», πού τέθηκε σέ κυκλοφορία ἀπὸ τό στρατόπεδο τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ στήν Τίργονιστε¹⁵. Νά τί ἀναφέρει ἐπί λέξει ὁ Ἄλ. Ὑψηλάντης: «ἐπιθυμῶ νά ἐκθέσω τὰ ἀληθῆ καί μόνα μου φρονήματα εἰς τὰ εὐγενῆ τέκνα τῆς Δακίας, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ φίλη πατρίς των εἶναι εἰς τὴν ἀκμὴν ἢ τῆς εὐτυχίας τὴν ὁδὸν ποτε πλέων ἀ μὴν εὐρη, ἢ νά φανῆ δεδοξασμένη, λελαμπρυνένη καί συναριθμουμένη μεταξὺ τῶν πολιτισμένων λαῶν τῆς Εὐρώπης». Καί ἀφοῦ ἐπαναλαμβάνει καί ἐδῶ ρητᾶ τὴν πρόθεσὴ του νά μεταβεῖ «εἰς τό ἔδαφος τῆς ἀγαπητῆς του πατρίδος», ἀναφέρει, μέ ὅσες λεπτομέρειες τοῦ ἐπιτρέπει ὁ περιορισμένος χώρος μιᾶς προκήρυξης, τὴ γνώμη του γιά τὸν τρόπο ὀργάνωσης τῆς νέας ἐλεύθερης πολιτείας πού θά δημιουργηθεῖ μετὰ τὴν κατάλυση τῆς τυραννίας: «Ἄλλὰ διὰ νά ἀναγερθῆ ἕν πολιτικόν κτίριον, χρειαία θάσων στερεῶν καί ἀκλονήτων... Ἴδου δέ κατὰ τὴν ἐμὴν ἰδέαν τὰ θεμέλια εἰς τὰ ὅποια πρέπει νά ἐπαναπαύεται ἡ μέλλουσα πολιτικὴ σας νομοθεσία, διὰ νά ἰδῆτε μίαν ἡμέραν ἀνατέλλοντα καί τόν φαεινόν ἀστέρα τῆς διηνεκοῦς εὐδαιμονίας τῆς πατρίδος σας. Ἡ ἀνωτάτη ἐξουσία τῆς δακικῆς ἐπαρχίας νά ἐμπιστευταί εἰς χεῖρας ἐνός ἐντοπίου καί οὐδέποτε εἰς ξένον. Ἡ νομοθετικὴ δύναμις νά εἶναι ξεχωρισμένη ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν... Νά διοργανισθῆ ἕν τακτικόν στρατεῦμα διὰ νά ἀγρυπνῆ εἰς τὴν φύλαξιν τῆς ἐπαρχίας». Καί, ἀφοῦ στή συνέχεια ἀναφερθῆ στὸν τρόπο ὀργάνωσης τῆς πολιτείας, καταλήγει: «Ὁ πατριωτισμός, ἡ πολυπειρία καί τῶν τοπικῶν πραγμάτων γνῶμη σας, ἄς ἀναπληρώσῃ, προσθῆσῃ καί ἀφαιρέσῃ ὅσα κρίνει ἀρμοδιώτερα εἰς τὰς διαθέσεις, ἐπιθυμίας, ἤθη καί ἔθιμα τοῦ ἔθνους».

Οἱ ἀπόψεις γιά τὴ μελλοντικὴ ἀυτόνομη πολιτικὴ ὀργάνωση τῆς «Δακίας» (Βλαχίας), πού ἐκτίθενται μέ τόση σαφήνεια στήν παραπάνω προκήρυξη, δέν ἐπιτρέπουν, νομίζω, καμιά παρερμηνεῖα. Οἱ Φιλικοί – γιὰτί βέβαια δέν τολμῶ νά πιστέψω πὼς οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἀνήκουν μόνο στὸν Ὑψηλάντη – ἀποδεικνύεται, χωρὶς περιθώρια ἀμφισβήτησης, ὅτι πίστευαν στήν ἐθνικὴ χειραφέτηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν καί βάσει αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοὺς κάλεσαν στὸν κοινὸ ἀγῶνα κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας.

Περνώντας ἀπὸ τὴ Μολδοβλαχία στήν Πελοπόννησο, ὅπου ἡ ἐπανάσταση ξέσπασε, ὅπως εἶναι γνωστό, στό τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ Μαρτίου 1821, θά σταματήσουμε πρῶτα στήν προκήρυξη τῆς Μεσσηνιακῆς Συγκλήτου τῆς Καλαμάτας, πού πρέπει νά τέθηκε σέ κυκλοφορία στό διάστημα μεταξὺ 23ης καί 28ης Μαρτίου 1821¹⁶. Πρέπει νά ἀναφερθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ προκήρυξη αὐτὴ ἦταν προῖον γραφίδας μέλους τῆς Φ.Ε.¹⁷ καί γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τόν λόγο τὴν συμπεριλάβαμε στήν παρούσα ἐργασία.

Στὴν προκήρυξη αὐτὴ, βέβαια, γίνεται λόγος μόνο γιά τὴν ἐθνικὴ χειραφέτηση τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ εἶναι, νομίζω, ἰδιαιτέρα σημαντικὸ νά ὑπογραμμισθεῖ ἐδῶ ὁ τρόπος πού οἱ Φιλικοὶ ἐκφράζουν τίς ἐθνικοαπελευθερωτικὲς τοὺς ἰδέες. Ἄναφέρεται, λοιπόν, ἐπί λέξει στήν προκήρυξη: «Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὄλοι ἀπεφασίσαμεν ἢ νά ἐλευθερωθῶμεν ἢ

νά ἀποθάνωμεν. διό καί προσκαλοῦμεν τήν συνδρομήν καί βοήθειαν τῶν ἐξευγενισμένων Εὐρωπαϊκῶν γενῶν, ὥστε νά δυνηθῶμεν νά φθάσωμεν ταχύτερος εἰς τόν ἱερόν καί δίκαιον σκοπόν μας καί νά ἀνανεώσωμεν τό τεταλαιπωρημένον Ἑλληνικόν γένος μας».

Ἔσα ἐκτέθησαν παραπάνω μᾶς ἐπιτρέπου, νομίζω, νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ Φιλικοί: α) Θεωροῦσαν ὅτι τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς συνέδεαν δύο ἰσχυρότατοι ἰσομοιοί: ἡ κοινότητα τῆς θρησκείας (δηλ. ἡ Ὀρθοδοξία) καί ἡ συνύπαρξις στὸν ἴδιο ἱστορικό χώρο γιά πάρα πολλοὺς αἰῶνες, β) πίστευαν στήν ἀναγκαιότητα τοῦ κοινῶν ἀγῶνα ὅλων τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἐναντία στήν ὀθωμανική τυραννία καί γ) πίστευαν στό δίκαιωμα τῶν βαλκανικῶν λαῶν γιά ἐθνική ἀνεξαρτησία.

Τό νά ὑποστηριχθῆ, βέβαια, πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά, ὅτι οἱ Φιλικοὶ εἶχαν συγκεκριμένες ἀπόψεις καί σχέδιο σχετικά μέ τή δημιουργία ἐθνικῶν κρατῶν στή Βαλκανική Χερσόνησο, μετά ἀπό μία ἐνδεχομένη ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασης, εἶναι ἀναμφισβήτητα ὑπερβολικό. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὅμως, εἶναι ἐξίσου ὑπερβολικό νά ἐξομῶμε τήν ἀπαίτησις οἱ ἄνθρωποι πού ὀργάνωσαν καί προετοίμασαν τή γενική κινητοποίηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν στά 1821, νά εἶχαν κατά νοῦ τόν σημερινό πολιτικό χάρτη τῆς Βαλκανικῆς. Καί αὐτό γιατί δέν πρέπει νά διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ὅτι ἡ πολιτική ἐνότητα τοῦ ἱστορικοῦ χώρου τῆς Βαλκανικῆς γιά δύο σχεδόν χιλιάδες χρόνια (Ρωμαϊκή, Βυζαντινὴ καί Ὄθωμ. Αὐτοκρατορία), δέν ἐπέτρεπε, τουλάχιστον ὡς τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, τή διαμόρφωσις συγκεκριμένων ἀπόψεων σχετικά μέ τήν πολιτική μορφή πού θά ἐπαιρνε ἡ περιοχὴ μετά τή διάλυσις τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Οἱ ἐπαναστατικὲς προκηρῦξεις τοῦ 1821 εἶναι ἀρκετὰ διαφωτιστικαί καί ὡς πρὸς τόν φιλελεύθερο καί δημοκρατικό χαρακτῆρα τοῦ πολιτεύματος πού ἐπιδίωκαν νά ἐγκαθιδρῦσουν οἱ φιλικοὶ στίς ἀπελευθερωμένους περιοχές. Βέβαια οἱ περισσότερες ἀπό τίς προκηρῦξεις στίς ὁποῖες θά ἀναφερθῶ κυκλοφόρησαν στίς ἐλληνικὲς περιοχές τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί ἀφοροῦν κυρίως τό πολίτευμα πού ὀραματίζονταν οἱ Φιλικοὶ νά ἐγκαθιδρῦσουν στήν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Σέ σπάνιες μόνον περιπτώσεις οἱ Φιλικοὶ θά τολμήσουν νά ἀναμετρήθουν στὰ ἐσωτερικά ἄλλων λαῶν καί τότε μόνον γιατί θά τό ἐπιβάλλουν οἱ συνθήκες. Τό γεγονός αὐτό πρέπει, κατά τή γνώμη μου, νά ἀποδοθεῖ στήν εὐρύτητα τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν τῆς Φ.Ε. Κι αὐτό γιατί οἱ Φιλικοὶ εἶχαν, ὅπως φαίνεται, συνείδησις τῆς ἰδιαιτερότητας κάθε λαοῦ καί πίστευαν στό δίκαιωμα τοῦ νά ὀργανωθεῖ πολιτικά σύμφωνα μέ τίς «διαθέσεις, ἐπιθυμίας, ἥθη καί ἔθιμα» του, ὅπως χαρακτηριστικά τονίζεται στήν ἀπό 19 Ἀπριλίου 1821 προκήρυξις τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη πρὸς τοὺς «Δάκες», τήν ὁποία ἤδη ἀνέφερα πρὸ πάντων.

Ἡ πρώτη προκήρυξις στήν ὁποία θά σταθούμε εἶναι πολὺ γνωστή, μᾶ καί, ὅπως τονίστηκε ἤδη, ἀποτελεῖ τό ἐπίσημο ἔγγραφο κήρυξις τῆς ἐπανάστασης. Πρόκειται γιά τήν προκήρυξις πού φέρει τόν τίτλο «Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καί Πατρίδος» καί πού δημοσιεύθηκε στό Ἰάσι στίς 24 Φεβρουαρίου 1821. Θά σταθῶ σέ δύο χαρακτηριστικὰ σημεία τῆς. Στό πρῶτο γίνεται σαφὴς ἀναφορὰ στή δημοκρατικὴ διάρθρωσις τῆς πολιτείας, πού ἐπρόκειτο νά δημιουργηθεῖ στίς ἀπελευθερωμένους ἐλληνικὲς περιοχές. Τονίζεται ἐπὶ λέξει στήν προκήρυξις: «Τό ἔθνος συναθροιζόμενον θέλει ἐκλέξει τοὺς δημογροντῆς του καί εἰς τήν ὕψιστον ταύτην βουλὴν θέλουσιν ὑπέκειν ὅλοι μας αἱ πράξεις»¹⁸. Στό δεύτερο σημεῖο γίνεται σαφὴς ἐπιαινιγμός στήν πρόθεσις τῶν Φιλικῶν νά παραχωρήσουν ἰσοπολιτεία καί στοὺς ὀθωμανοὺς, πού θά ἐνώνονταν μέ τοὺς ἐπαναστάτας ἐναντία στήν ὀθωμανική τυραννία. Ἀναφέρεται συγκεκριμένα στήν προκήρυξις: «Θέλετε ἰδῆ καί ἐξ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν μας πολλοὺς, οἵτινες παρακινῶμενοι ἀπὸ τήν δικαίαν μας αἰτίαν, νά στρέψωσιν τὰ νῶτα πρὸς τόν ἐχθρόν καί νά ἐνωθῶσι μέ ἡμᾶς: ἄς παρρησιασθῶσι με εἰλικρινῆς φρόνημα, ἡ Πατρίς θέλει τοὺς ἐγκολπωθῆ»¹⁹.

Οἱ προθέσεις, ὅμως, τῶν Φιλικῶν νά ἐγκαθιδρῦσουν ἓνα καθεστῶς ἰσοπολιτείας καί ἐλευθερίας γιά ὅλους τοὺς πολίτες τοῦ νέου κράτους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τήν ἐθνική καταγωγὴ καί τή θρησκευτικὴ τους συνείδησις, γίνεται ὀλοφάνερη σέ δύο ἀνέκδοτα σχέδια προκηρῦξεων πού συντάξε ὁ Φιλικὸς Πέτρος Ἡπίτης καί πού ἐπεσήμανα, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, στό Τμῆμα Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Στό πρῶτο ἀπ' αὐτά, πού φέρει τόν τίτλο «Συστρατιῶται τοῦ Ἱεροῦ Λόχου!» τονίζεται: «Ὁ ὕψηλός σκοπός διὰ τόν ὁποῖον ἐπιάσαμε τὰ ἄρματα εἶναι ὄχι μόνον ν' ἀναλάβωμεν τήν ἐλευθερίαν καί καί νά ἐπανέλθωμεν εἰς τόν ἀρχαῖον μας πολιτισμόν, ἀλλὰ διὰ νά μεταδώσωμεν, εἰ δυνατόν, ταῦτα τὰ καλά καί εἰς τοὺς τυχαίους συμπατριώτας μας ὀθωμανοὺς. Οὗτοι ἐγεννήθησαν καί ζοῦν εἰς τόν τόπον μας ἔχον σχέσεις βιοτικὰς μέ πολ-

λους ἐξ ἡμῶν ὅλοι δέν μᾶς ἔθλαψαν καί ὅλοι δέν ἦταν ἐξ Ἰσου ἠγριωμένοι καθ' ἡμῶν, ὅλους λοιπόν δέν εἶναι δίκαιο νά ἐκδικήσωμεν παρά μόνον τοὺς τολμήσαντες νά σηκώσουν ἄρματα ἐναντίον ἡμῶν, τοὺς φωραθέντας καταδότας, τοὺς δέ λοιπούς ἀναρμάτων καί ἡσυχούς, γυναίκας καί παιδιά. Σᾶς ἐξορκίζω εἰς τὴν πίστιν τῶν φιλανθρώπων προγόνων Σας νά μὴ τοὺς πειράζητε παντάπασιν»²⁰.

Στὸ δεύτερο σχέδιο, πού φέρει τίτλο «Πρὸς τοὺς εἰς τὴν νῆσον... ἡ πόλιν... πολιορκουμένους ὀθωμανούς», οἱ ἰδέες τῆς ἰσοπολιτείας καὶ δικαιοσύνης εἶναι ἀκόμη πιό ξεκάθαρες. Τονίζεται συγκεκριμένα: «Σᾶς φέρουν (οἱ ἐπαναστάτες – Κ.Χ.) ἰσονομίαν καὶ εὐδαιμονίαν. Ὅσοι Σᾶς ἐνόμιζον γεννημένους γιὰ νά τοὺς δουλεύητε ἀπέθανον, διὰ νά ζήσετε Σεῖς εὐτυχῶς καὶ ἡσυχῶς. Ὁ μικρότερος ἀπὸ Σᾶς εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Σουλτάνον, διότι σοφοὶ καὶ δίκαιοι νόμοι ἐγγυῶνται διὰ τῆς ζωῆν Σας καὶ διὰ τὰ ὑπάρχοντά Σας. Ἡμεῖς δέν Σᾶς θεωροῦμεν πλέον ὡς ζένους καὶ ὡς ἀλλογενεῖς, ἀλλ' ὡς συμπατριώτας καὶ ἀδελφούς». Καὶ λίγο παρακάτω: «Ἡ ὀρθοκεία Σας θέλει μείνει ἀνεπηρέαστος ὡς καὶ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὰ ὑπάρχοντά Σας. Ὅθεν ἀνοιξατέ τὰς πύλας τῆς πόλεως καὶ ὑποδεχθεῖτε φιλοφρόνως τοὺς θέλοντας νά καταπαύσουν τὰ δεινά Σας καὶ νά Σᾶς δεῖξουν τὸν δρόμον τῆς κοινωνικῆς εὐδαιμονίας»²¹.

Οἱ φιλελεύθερες ἰδέες τῶν Φιλικῶν καὶ ἡ πίστη τους στὸ ἀναφαίρετο δικαίωμα τοῦ λαοῦ νά καθορίζει ἄνευ μόνου του τὴν τύχην του, γίνονται ὀλοφάνερες καὶ στὴν ἀπὸ μέσα Μαρτίου 1821 προκήρυξη τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη πρὸς τοὺς «Δάκες». Τονίζεται συγκεκριμένα στὴν προκήρυξη: «Καιρὸς, λοιπόν, φίλοι Δάκες! νά ἐξυπνήσετε, καιρὸς νά αἰσθανθῆτε καὶ νά ζητήσετε τὰ φυσικά καὶ πολιτικά ἐκεῖνα δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ἡ φύσις ἐχάρισεν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ πολιτικὴ κοινωνία χρεωστεῖ νά ὑπερασπίζηται καὶ ν' ἀσφαλίζη. Ἔστε βέβαιοι, ὅτι παρήλθεν ὁ καιρὸς, καθ' ὃν ἡ φωνὴ τοῦ ὄχλου ὀλίγον εἰσηκούετο εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν κρατούντων τὴν σήμερον βλέπομεν αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ἀρχηγούς τῶν ἔθνῶν ν' ἀποδίδωσιν τὰ εἰς τοὺς λαοὺς ἀνήκοντα ἔθνικα δικαιώματα, καὶ νά σπεύδωσι νά εὐχαριστήσωσι τὰς εὐλόγους ἐπιθυμίας των»²².

Ἐκεῖ, ὅμως, πού οἱ φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς ἰδέες τῶν Φιλικῶν συγκεκριμενοποιοῦνται ξεκάθαρα εἶναι ἡ ἀπὸ 19 Ἀπριλίου 1821 προκήρυξη τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Βλαχίας, στὴν ὁποία ἤδη ἀναφέρθηκα παραπάνω. Παρόλη τὴ στενότητα τοῦ χώρου – ὑποχρεωτικὴ ἀδυναμία οφειλόμενῃ στον χαρακτήρα τοῦ ἐγγράφου – ὁ συντάκτης τῆς προκήρυξης βρίσκει τὴν εὐκαιρία νά ἐκθέσει τὴς ἀόψεις του γιὰ τὴ δημοκρατικὴ ὀργάνωση τῆς νέας πολιτείας. Γράφει συγκεκριμένα: «Ἡ ἀνωτάτη ἐξουσία τῆς δακικῆς ἐπαρχίας νά ἐμπιστευεῖται εἰς χεῖρας ἐνός ἐντοπίου καὶ οὐδέποτε εἰς ξένον. Ἡ νομοθετικὴ δύναμις νά εἶναι ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν καὶ νά ἐμπιστευεῖται εἰς ἓνα ἢ δύο νομοθετικά σώματα, συνιστάμενα ἀπὸ διαφόρους κλάσεις τοῦ Δακικοῦ πολιτεύματος. Ἡ δακικὴ δύναμις νά εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς δύο ἄλλας, τὴν νομοθετικὴν καὶ ἐκτελεστικὴν. Οἱ ἐπίτροποι τοῦ ἔθνους νά ἐκλεγῶνται ἀπὸ ὅλας τὰς κλάσεις τῶν πολιτῶν... Τὰ δόσιμα νά μὴ διορίζονται ἄνευ εἰδήσεως τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ἔθνους. Ὁ ἡγεμὼν νά λαμβάνη ἐτήσιον προσδιορισμένον μισθὸν καὶ νά θεωρῆται πρῶτος πολίτης τῆς ἐπαρχίας. Νά συστηθῶσι σχολεῖα τῆς ἀλληλοδιδασκατικῆς μεθόδου καὶ κατὰ ταῦτην νά διδάσκωνται τὰ τέκνα ὄλων τῶν πολιτῶν»²³.

Οἱ σαφέστατες ἀναφορὲς στὴν καθολικὴ ψηφοφορία, στὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν, στὴν ἰσότητά τῶν πολιτῶν, στὴν καθολικὴ παιδεία κλπ. δέν ἐπιδέχονται πιστεύω, καμιά παρερμηνεῖα. Ὁ συντάκτης τῆς προκήρυξης – μᾶλλον πρόκειται γιὰ τὸν ἐπιφανὴ φιλικὸ Γεώργιο Λασσάνη, στενὸ συνεργάτη τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη – εἶναι ὀλοφάνερα ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴς ἰδέες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τῶν Εὐρωπαϊῶν διαφωτιστῶν τοῦ 18ου αἰῶνα.

Τὴς ἴδιες περίπου ἰδέες βρίσκουμε διάσπαρτες σὲ μιὰ σειρά προκηρῦξεων πού συνέταξαν μέλη τῆς Φ.Ε. καὶ πού τέθηκαν σὲ κυκλοφορία τοὺς πρώτους μῆνες τῆς ἐπανάστασης στίς ἐξεγερμένες ἑλληνικές περιοχές τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι ὅλες σχεδὸν αὐτές οἱ προκηρῦξεις ἔχουν ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικόν: ὑπογράφονται ἀπὸ συλλογικά τοπικά ὄργανα πού δημιουργήθηκαν ἀμέσως μετὰ τὴν κήρυξη τῆς ἐπανάστασης.

Ἔτσι, ἡ ἀπὸ 23 Μαρτίου 1821 «Προειδοποίησις πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Αὐλὰς», πού δημοσιεύθηκε στὴν Καλαμάτα, ὑπογράφεται ἀπὸ τὴ «Μεσσηνιακὴ Γερουσία»²⁴. Ἡ ἀπὸ 26 Μαρτίου 1821 «διακήρυξις» πρὸς τοὺς Προξένους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πού τέθηκε σὲ κυκλοφορία στὴν Πάτρα, ὑπογράφεται ἀπὸ τὸ «Ἀρχαῖκὸ Διευθυντήριον», πού στὴν πλειοψηφία του ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἐπιφανεῖς Φιλικούς τῆς ἴδιας πό-

λης²⁵. «**Η** από 16 Ἀπριλίου 1821 προκήρυξη πρὸς τὰ πληρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, πού τέθηκε σέ κυκλοφορία στήν Ὑδρα, ὑπογράφεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς νήσου Ὑδρας»²⁶, πού, ὅπως εἶναι γνωστό, προσχώρησαν στήν ἐπανάσταση ὕστερα ἀπὸ λαϊκὴ ἐξέγερση μετ' ἐπικεφαλῆς τὸν Φιλικὸ Ἀντώνιο Οἰκονόμου. Τέλος, ἡ ἐπαναστατικὴ προκήρυξη πού δημοσιεύτηκε τὸ Μάιο τοῦ 1821 στὸ Βελεστίνο τῆς Θεσσαλίας – τὸ κείμενο τῆς δυστυχῶς δὲν σώθηκε – ἐκδόθηκε στὸ ὄνομα τῆς «Βουλῆς τῆς Θεταλομαγνησίας», πού εἶχε σχηματιστεῖ στήν ἴδια πόλη²⁷.

Σαφὴ ἀναφορὰ στὸν δημοκρατικὸ τρόπο ὀργάνωσης τῆς πολιτείας βρίσκουμε στήν ἀπὸ 7 Μαΐου 1821 προκήρυξη πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Πηλίου πού τέθηκε σέ κυκλοφορία στὸ Βόλο ἀπὸ Ἀνθιμὸ Γαζῆ, ἐπιφανὴ Φιλικὸ καὶ «Ἐπίτροπο τῆς Ὑπερτάτης Ἀρχῆς» τῆς μυστικῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης. Γράφει συγκεκριμένα ὁ Γαζῆς στήν προκήρυξή του: «Διὰ τὴν καλὴν σύστασιν τῆς χώρας, καθὼς καὶ διὰ τὴν εὐνομίαν, κοινήν εὐταξίαν καὶ τὸν διοργανισμόν τοῦ πολέμου ἐντέλλομαι νὰ ἐκλέξετε ἀπὸ κάθε ναχιγιέν (=περιοχὴν) ἐμπείρους, τιμίους καὶ νονεχεῖς ἀντιπροσώπους, οἱ ὅποιοι ὡς βουλευταὶ θὰ συστήσωσιν τὴν Βουλὴν τῆς Θεταλομαγνησίας. Οὗτοι κατὰ τὰ ἀρχαῖα θέσμιμα τῶν προγόνων μας καὶ τὰς συστάσεις τοῦ Ρῆγα τοῦ Θεσσαλοῦ, θὰ συντάξωσιν τὴν Νομικὴν Διάταξιν, ἡ ὁποία θὰ κανονίξῃ εἰς τὸ μέλλον τὰ τῆς διοικήσεως τῶν χωρίων καὶ τῆς ἐπαρχίας μας, τὸν διοργανισμόν τοῦ πολέμου καὶ τὰ δίκαια τῶν συμπατριωτῶν μας»²⁸.

Τὶς ιδέες τῶν Φιλικῶν γιὰ ἰσοπολιτεία καὶ δικαιοσύνη βρίσκουμε ξεκάθαρα ἐκφρασμένες καὶ στήν ἀπὸ 25 Μαΐου 1821 «Πρὸς Ἀμερικανούς» προκήρυξη τῆς «Μεσσηνιακῆς Γερουσίας». Ἀπευθυνόμενος ὁ συντάκτης πρὸς τοὺς Ἀμερικανούς τονίζει μεταξὺ ἄλλων: «**Ἡμεῖς** σὰς νομιζόμεν πλησιεστέρους παρὰ τὰ γειτονεῦοντα μετ' ἡμᾶς ἔθνη καὶ σὰς ἔχομεν φίλους καὶ συμπολίτας καὶ ἀδελφούς, διότι εἴσθε δίκαιοι, φιλάνθρωποι καὶ γενναῖοι... **Ἡ** ἐλευθερία σας δὲν ἐπιστηρίζεται εἰς ἄλλων ἔθνων δουλείαν, οὔτε ἡ εὐδαιμονία σας εἰς ξένας συμφοράς καὶ τλαιπωρίας· ἀλλ' ἐξ ἐναντίας, ἐλευθέρως καὶ εὐτυχῶς ζῶντες, ἐπιθυμεῖτε νὰ μετέχωσιν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὰ αὐτὰ ἀγαθὰ, καὶ ν' ἀπολαύωσιν ὅσα δικαιώματα ἡ φύσις εἰς ὅλους ἐξ ἴσου ἐμοίρασεν»²⁹.

Τέλος, πρέπει, νομίζω, ν' ἀναφερθεῖ ἐδῶ καὶ ἡ ἀπὸ 6 Ὀκτωβρίου 1821 προκήρυξη τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅπου καὶ πάλι ξεκάθαρα ἐκφράζονται οἱ φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς ιδέες τῶν Φιλικῶν. Γράφει συγκεκριμένα ὁ Δημ. Ὑψηλάντης, πού, ὅπως εἶναι γνωστό, εἶχε ἔλθει στήν Πελοπόννησο ὡς πληρεξούσιος τοῦ Γεν. Ἐπιτρόπου τῆς Φ.Ε.: «**Ἡ**λθον νὰ διεκδικήσω τὰ δίκαια σας, τὴν τιμὴν, τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν σας· ἤλθον νὰ σὰς δώσω νόμους δικαίους, δικαστήρια ἀμερόληπτα... Καίρος εἶναι νὰ παύσῃ πλέον ἡ τυραννία ὄχι μόνον τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ἡ τυραννία τῶν ἀτόμων ἐκείνων, τὰ ὁποία συμεριζόμενα τὰ αἰσθήματα τῶν Τούρκων, ζητοῦν νὰ καταπιέξουν τὸν λαόν»³⁰.

Καταλήγοντας θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ἐπιγραμματικά ὅτι οἱ φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς ιδέες τῶν Φιλικῶν, πού ἐπισημάνθηκαν εἰς προκήρυξεις πού ἀναφέρθηκαν ἐδῶ, θὰ πάρουν συγκεκριμένη πλέον μορφή μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἐπανάστασης στήν Πελοπόννησο, Στερεὰ καὶ στὰ νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους. Τὴν πανηγυρικὴ ἐκφραση αὐτῶν τῶν ιδεῶν βρίσκουμε στὸ πρῶτο ἑλληνικὸ σύνταγμα πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ψήφισε ἡ Ἀ' Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου τὴν 1η Ἰανουαρίου 1822 καὶ τὸ ὁποῖο κατὰ κοινὴ ὁμολογία θεωρεῖται ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ φιλελεύθερα, δημοκρατικά καὶ ἀντιαπολυταρχικά συντάγματα τῆς ἐποχῆς του. Γι' αὐτὸ ἐξᾶλλου καὶ ἡ δημοσίευσή του προκάλεσε τὴν ὀργὴ τῶν συντηρητικῶν κύκλων τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν ἐπίμονη ἄρνηση τῆς «Ἱερᾶς Συμμαχίας» νὰ ἀναγνωρίσει τὸ ἐπαναστατημένο Ἑλληνικὸ ἔθνος.

Ἄς συνοψίσω ὅμως: Παίρνοντας ὑπόψη μας ὅσα προαναφέρθηκαν, μπορούμε, νομίζω, νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ πολιτικὸ πρόγραμμα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας στηριζόταν στὶς ἐξῆς θεμελιώδεις ἀρχές: α) στὸ δικαίωμα τοῦ κάθε βαλκανικοῦ λαοῦ γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας του καὶ κατάκτηση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, β) στὸ δικαίωμα τοῦ κάθε λαοῦ νὰ ὀργανωθεῖ πολιτικά σύμφωνα μετὰ τὴν ἔθνη, ἔθιμα καὶ τίς παραδόσεις του καὶ γ) στήν ἀναγκαιότητα ἐγκαθίδρυσης στὶς ἀπελευθερωμένες περιοχὲς ἐνὸς καθεστώτος φιλελεύθερου καὶ δημοκρατικοῦ.

Ἀποδεχόμενοι τὸ παραπάνω συμπέρασμα εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχτοῦμε ὅτι στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας τῆς Φ.Ε. ἐπέδρασαν, κυρίως, οἱ φιλελεύθερες ιδέες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, καθὼς καὶ ὁ τρόπος ὀργάνωσης τῆς Ἀμερικανικῆς Συμπολιτείας. Ἀπόλυτα δικαιολογημένα, συνεπῶς, ὁ γνωστός συνταγματολό-

γος Ἀλεξ. Σβώλος τονίζει σέ μία ἐργασία τοῦ μεταξύ ἄλλων: «Οἱ ἀπώτεροι σκοποὶ τῆς Ἐπανάστασης συμπίπτουν πρὸς τὸ θεμελιώδες αἴτημα τοῦ κινήματος τῆς ἀστικής τάξεως, ὅπως διεκηρύχθη ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν καὶ πρὸ αὐτῆς ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴν Ἐπανάστασιν»³¹.

Ὅσο γιὰ τὴν ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν τοῦ Ρῆγα Βελεστινλή, πέρα ἀπὸ τοὺς παραλληλισμοὺς πῶς μποροῦμε εὐκόλα νὰ κάνουμε ἀνάμεσα στὰ δικά του κείμενα καὶ τὶς ἐπαναστατικές προκηρῦξεις τοῦ 1821, διαθέτουμε καὶ μία ἀδιάψευστη μαρτυρία ὅτι, τόσο ἡ μνήμη του, ὅσο καὶ οἱ ἰδέες του ἦταν ὀλοζώντανες τόσο τοὺς Φιλικούς, ὅσο καὶ στὸν ἑλληνικὸ λαό. Συγκεκριμένα στὴν ἀπὸ 7 Μαΐου 1821 προκήρυξή του πρὸς τοὺς κατοικοῦς τοῦ Πηλίου, τὴν ὁποία ἤδη ἀναφέραμε πῶς πάνω, ὁ ἐπιφανὴς Φιλικὸς Ἀνθίμος Γαζῆς τονίζει: «Ἡ σκιά τοῦ Ρῆγα τοῦ Θεσσαλοῦ, ὁ ὁποῖος πρὸ ὀλίγων χρόνων ἐθυσίασε τὴν ζωὴν του ὡς γνήσιος Ἕλληνας καὶ μέγας πατριώτης διὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους μας, περιίπταται εἰς τὴν Θεσσαλίαν... Ὁ μέγας Θεσσαλὸς Ρῆγας ζητεῖ ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Θεσσαλομαγνησίας ἐκδίκησιν». Καὶ λίγο παρακάτω, ἀναφερόμενος στὴν πολιτικὴ ὀργάνωσιν τοῦ τόπου, ὁ συντάκτης τονίζει: «Οὔτοι (οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ – Κ.Χ.) κατὰ τὰ ἀρχαῖα θέσμιμα τῶν προγόνων μας καὶ τὰς συντάξεις τοῦ Ρῆγα τοῦ Θεσσαλοῦ, θὰ συντάξωσιν τὴν Νομικὴν Διάταξιν, ἡ ὁποία θὰ κανονίζῃ εἰς τὸ μέλλον τὰ τῆς διοικήσεως τῶν χωριῶν καὶ τῆς ἐπαρχίας μας...»³².

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὅτι οἱ ἀπόψεις πού ἐξέφρασα ἐδῶ σχετικὰ μὲ τοὺς ἰδεολογικοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς Φ.Ε. στηρίζονται ἀποκλειστικά καὶ μόνον στὶς ἐπαναστατικές προκηρῦξεις πού ἔθεσαν σὲ κυκλοφορία οἱ Φιλικοὶ στὰ 1821. Πιστεύω, ὅμως, πῶς, ἂν οἱ ἀπόψεις αὐτές συνδυαστοῦν μὲ ἄλλα κείμενα τῶν Φιλικῶν, καθὼς καὶ μὲ ὀρισμένα γεγονότα τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς περιόδου, εἶναι δυνατό νὰ μᾶς δώσουν μία, κατὰ τὸ δυνατό, ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας. Καὶ εἶναι, νομίζω, καιρὸς νὰ καθοριστοῦν τόσο οἱ θεμελιώδεις ἀρχές, ὅσο καὶ οἱ λεπτομέρειες – ἂν βέβαια μποροῦν νὰ ἐπισημανθοῦν – τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς Φ.Ε., πρὸς ἄρση τῶν ἀμφισβητήσεων καὶ πρὸς ἀποφυγὴ ὑποστήριξης ἀπόψεων ἐντελῶς ξένων πρὸς τὶς προθέσεις τῶν ἀνδρῶν πού ὀργάνωσαν καὶ προετοίμασαν τὴ γενικὴ κινητοποίηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν τοῦ 1821, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ μερικὴ τελικὴ ἐπιτυχία τῶν προσπαθειῶν τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σχετικὰ μὲ τὸν Πέτρο Ἡπίτη καὶ τὴ δράση του βλ. Ι. Φιλῆμονα, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως* (στὸ ἐξῆς συντομογραφικὰ ΔΙΕΕ), Ἀθήναι, 1859, τόμ. Β' σσ. 94-96 καὶ Ἀπ. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐπανάστασιν (1821-1829)*. Τόμ. Ε': *Οἱ προϋποθέσεις καὶ οἱ βάσεις τῆς (1813-1822)*, Θεσσαλονίκη, 1980, σσ. 121-123.

2. Πληροφορίες γὰρ τὴν μυστικοσυνέλευση τῶν Φιλικῶν στὸ Ἰσμαῆλι θρῖσκουμε στὸν Ἐμ. Ξάνθο, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας*, Ἀθήναι: Β' ἐκδοσῆ, 1939, σ. 43. Χριστ. Περραιβοῦ, *Ἀπομνημονεύματα Πολεμικά*, Ἀθήναι: σειρὰ «Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ '21», τόμ. 3ος, χ.χ., σ. 21. Ι. Φιλῆμονα, ΔΙΕΕ, τόμ. Α', σσ. 82-84. – Τ. Κανδηλάρω, *Ἡ φιλικὴ Ἐταιρία (1814-1821)*, Ἀθήναι, 1926, σσ. 380-386. – Ε.Γ. Πρωτοψάλτη, *Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρία*, Ἀθήναι: ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ἀναμνηστικὸν τεῦχος ἐπὶ τῇ 150ετηρίδι), 1964, σσ. 72-77. Ἐλ. Μωραϊτίνῃ-Πατριαρχέα, *Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης*, Ἀθήναι, 1978, σσ. 201-207 (ὁ συγγρ. πιστεύει ὅτι στὸ Ἰσμαῆλι ἔγινε μιά συνάντησις ὀρισμένων Φιλικῶν καὶ ὄχι μυστικοσυνέλευσις πού συγκλήθηκε εἰδικὰ γιὰ νὰ πάρει ἀποφάσεις γιὰ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα.

3. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ὑποστήριξαν, κυρίως, ὀρισμένοι ρουμάνοι ἱστορικοὶ, βλ. Ν. Iorga, *Bizant dura bizant*, (τὸ Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο), Βουκουρέστι, 1972, σσ. 250-251, Α. Otetea, *Tudor Vladimirescu si revolutia din 1821* (Ὁ Θ. Βλαδιμιρέσκου καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821), Βουκουρέστι, 1971, σσ. 164 καὶ 182-183. Μ.Τ. Radu, *1821. Tudor Vladimirescu si revolutia din Tara Românească* (1821. Ὁ Θ. Βλαδιμιρέσκου καὶ ἡ ἐπανάστασις τῆς Βλαχίας), Βουκουρέστι, 1978, σσ. 368-370. Ch. Iscru, *Revolutia din 1821 condusa de Tudor Vladimirescu* (Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Β. Βλαδιμιρέσκου), Βουκουρέστι, 1982, σσ. 55-56. Παρόμοια ἀποψη (ἀπὸ διαφορετικὴ, βέβαια, ὀπτικὴ γωνία) ὑποστήριξε ὁ Κ. Βαβοῦσκος, *Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα ὡς ἰδέα καὶ πραγματικότητις*, Θεσσαλονίκη, 1970, σσ. 12 καὶ 24.

4. Ν. Δραγοῦμη, *Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, Ἀθήναι: γ' ἐκδ., 1925, τόμ. Α', σσ. 258-259 καὶ τόμ. Β', σ. 135. Γ. Κορδάτου, *Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας*, Ἀθήναι, 1957, τόμ. ΧΙ, σσ. 388-389. Δ.Α. Ζακυθινός, *Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος*, Ἀθήναι: β' ἐκδ., 1965, σσ. 47-48. Γ.Α. Χριστοδούλου, «Ὁ Ὄθων καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα», στὸ *Δελτίο τῆς ἱστορικῆς καὶ ἔθνολογι-*

κῆς 'Εταιρίας (στό ἐξῆς ΔΙΕΕΕ), τόμ. XIX (1967-1970) 51 καί 54. Ν. Danova, «'Η Ἑλληνική Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καί ἡ Μεγάλη Ἰδέα» (στά βουλγαρικά), στόν τόμο *Cent cinquante ans de l'insurrection grecque 1821-1829*, Σόφια, 1972, σσ. 69-78. Θ. Βερέμη, «Ἰδεολογικές προϋποθέσεις γιά μιὰ συνεργασία Ἑλλήνων καί Τούρκων», στό ΔΙΕΕΕ, τόμ. XXXIII (1980) 406 καί 415. Κ.Θ. Δημαρά, «Τῆς Μεγάλης ταύτης Ἰδέας», στόν τόμο *Ἑλληνικός Ρομαντισμός*, Ἀθήνα, 1982, σσ. 408, 413 καί 417-418. Τήν περίφημη ἀγόρευση τοῦ Ἰ. Κωλέττη στήν Ἐθνοσυνέλευση τοῦ 1843-1844, ὅπου γιά πρώτη φορά ἐμφανίζεται ὁ ὅρος «Μεγάλη Ἰδέα», βλ. Γ. Κορδάτο, *Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδος*, τόμ. XI, σσ. 303-306.

5. Ι. Φιλῆμονα, *Δοκίμιον ἱστορικόν περί τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας*, Ἐν Ναυπλίᾳ, 1834, σ. 199 ('Ὁ συγγρ. βέβαια, ἐξηγεῖ στή σημείωση (γ) τῆς ἴδιας σελίδας ὅτι οἱ Φιλικοί δέν ἐννοοῦσαν κάποια συγκεκριμένη «τάξη» Ἑλλήνων. Δέν νομιζῶ, ὅμως, ὅτι χωράει ἀμφιβολία γιά τὸ ποιους ἐννοοῦσαν μέ τῆ φράση «ἔχοντες συμφέροντα πλησίον τῶν τυράννων»).

6. George Frangos, «*The Philiki Etairia: A Premature national Coalition*», στόν τόμο *The Struggle for Greek Independence*, ἐκδοση Clogg, Bristol 1973, σ. 88.

7. Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι κανένα ἀπό τὰ μέλη τῆς «Ἀόρατης Ἀρχῆς» τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας δέν προερχόταν ἀπό τοὺς κύκλους τῶν Φαναριωτῶν. Ἀκόμα κι ὁ ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας Μιχαῖλ Σούτσου, μετά τῆ μῆσῃ του στήν Ἐταιρία, δέν ἔγινε δεκτός στήν Ἀνώτατη Ἀρχή. Κι ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀνέθεσε τήν ὀργάνωση τῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων τῆς Μολδαβίας στόν Γεώργιο Λασσάνη, πού στάλθηκε γι' αὐτόν τόν σκοπό στό Ἰάσι ἤδη ἀπό τὰ τέλη Δεκεμβρίου 1820, γεγονός πού προκάλεσε τήν ἔντονη δυσἀρέσκεια τοῦ Μιχαῖλ Σούτσου (βλ. σχετικά στόν Ι. Φιλῆμονα, ΔΙΕΕ, τόμ. Α', σσ. 102-103 καί 269-270. Τήν ἀλληλογραφία Ἄλ. Ὑψηλάντη καί Μιχαῖλ Σούτσου βλ. στόν ἴδιο τόμο σσ. 281-305).

8. Ν. Καμριανοῦ, «*Μία ἀγνωστη προκήρυξη τῶν Φιλικῶν πρὸς τοὺς Βαλκανικοὺς λαοὺς*», στήν *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, τόμ. XX, τεύχ. 118 (1964) 260-269.

9. Τό πλήρες κείμενο τῆς στόν Ἄπ. Βακαλόπουλο, ὅπ.π., σσ. 195-196.

10. Φωτοαντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου δημοσιεύτηκε στό *Μονόφυλλα τοῦ Ἀγῶνος Προκηρύξεις-Θεσπίσματα-Διατάγματα, 1821-1827*, Ἀθήναι: ἐκδ. ΙΕΕΕ, 1973, τόμ. Ι, Α-2. Μετάφραση στήν ἑλληνική βλ. στόν Ἡλία Φωτεινὸ, *Οἱ ἄθλοι τῆς ἐν Βλαχία Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸ 1821 ἔτος*, Λειψία (;), 1846, σσ. 33-34 καί στόν Ι. Φιλῆμονα, ΔΙΕΕ, τόμ. Β', σ. 289.

11. Ι. Φιλῆμονα, ΔΙΕΕ, τόμ. Β', σσ. 78 καί 289.

12. Φωτοαντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου βλ. στό *Μονόφυλλα τοῦ Ἀγῶνος...*, τόμ. Ι, Α-5. Τό πλήρες κείμενο τῆς προκήρυξης εἶναι δημοσιευμένο σέ πολλές μελέτες πού ἀφοροῦν τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση. Σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. στήν ἐργασία μου «Οἱ ἐπαναστατικὲς προκηρύξεις τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη. Προβλήματα σχετικά μέ τήν ἐκτύπωσή τους», στό *Ἑλληνικά*, τόμ. XXXIII (1981) 366-367.

13. Φωτοαντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου βλ., ἐπίσης στό *Μονόφυλλα τοῦ Ἀγῶνος...*, τόμ. Ι, Α-9. Τό ἑλληνικό κείμενο δημοσιεύτηκε ἀπό τὸν Ἡλ. Φωτεινὸ, ὅπ.π., σσ. 36-37, τόν Ι. Φιλῆμονα, ΔΙΕΕ, τόμ. Β', σσ. 120-121 καί ἄλλους.

14. Ἡ προκήρυξη αὐτὴ κυκλοφόρησε μόνον στό ἑλληνικό καί τυπώθηκε στό ἑλληνικό τυπογραφεῖο Βουκουρεστίου (βλ. σχετικά Κ.Κ. Χατζόπουλο, ὅπ.π., σσ. 343-344). Τό πλήρες κείμενό τῆς δημοσιεύτηκε ἀπό τὸν Ἡλ. Φωτεινὸ, ὅπ.π., σσ. 62-63 καί τόν Ι. Φιλῆμονα, ΔΙΕΕ, τόμ. Β', σσ. 323-324. Τό ἑλληνικό κείμενο μέ ρουμανικὴ μετάφραση δημοσιεύτηκε στό *Documente privinde istoria Romaniei, Raskoala din 1821* (Ἐγγραφα πού ἀφοροῦν τήν ἱστορία τῆς Ρουμανίας. Ἡ ἐξέγερση τοῦ 1821) (στό ἐξῆς *D.P.I.R. Rascoala din 1821*), Βουκουρέστι, 1962, τόμ. V, σ. 65.

15. Δυστυχῶς ἀγνοοῦμε ἀν ἡ προκήρυξη αὐτὴ τέθηκε σέ κυκλοφορία ἐντυπῆ ἢ χειρόγραφη. Τό πλήρες κείμενό τῆς στό ἑλληνικό βλ. στό *D.P.I.R. Rascoala din 1821*, τόμ. V, σσ. 83-85 (στόν ἴδιο τόμο παρατίθεται καί μεταφράσή τῆς στό ρουμανικό).

16. Τό πρωτότυπο κείμενο, πού θρέθηκε στό Βρετανικό Ἀρχεῖο, φέρει ἡμερομηνία 23 Μαρτίου 1821. Στήν πρώτη ἐντυπῆ ἐφημερίδα τοῦ Ἀγῶνα, τήν «Ἑλληνικὴ Σάλπιγγα», δημοσιεύτηκε μέ ἡμερομηνία 28 Μαρτίου 1821 (βλ. φύλλο ἀριθμ. Γ' τῆς 20 Αὐγούστου 1821). Τό πλήρες κείμενό τῆς ἔχει ἐπανελημμένα δημοσιευθεῖ (βλ. πρῶχειρα στόν Β. Παναγιωτόπουλο, «Δύο προκηρύξεις τῆς Μεσσηνιακῆς Συγκλήτου», στό *Μεσσηνιακὰ Γράμματα*, τόμ. Β' (Καλαμάτα 1967), σσ. 596-597 καί στόν Δ. Φωτιάδη, *Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ '21*, Ἀθήνα 1971, τόμ. Β', σσ. 34-35).

17. Τήν ἄποψη αὐτὴ ὑποστήριξε πρῶτος ὁ Σ. Κουγέας σὲ ἄρθρο του με τίτλο «Ἡ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις τῆς Καλαμάτας ἢ ὁ συντάκτης τῆς», πού δημοσιεύτηκε στό *Νέα Ἔσθια*, τόμ. XLV (1949) 394-397. Τήν ἴδια γνώμη ἔχει καί ὁ Β. Παναγιωτόπουλος (βλ. «Ἡ προκήρυξις τῆς Μεσσηνιακῆς Γερουσίας πρὸς τὰς Ἑδρασιακὰς Αὐλὰς», στό ΔΙΕΕΕ, τόμ. XII (1957-58) 145-147).

18. Ι. Φιλῆμονα, ΔΙΕΕ, τόμ. Β', σ. 81.

19. ὅπ.π., τόμ Β', σ. 80.

20. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος. Τμήμα Χειρογράφων. Ἀρχεῖο Ἡπίτη, ἀρ. χρφ. Η216.

21. ὅπ.π., ἀρ. χρφ. Η217'.

22. Ἡλ. Φωτεινοῦ, ὅπ.π., σ. 37.

23. *D.P.I.R. Rascoala din 1821*, τόμ. V, Βουκουρέστι, 1962, σσ. 84-85.

24. Βλ. πρῶχειρα στόν Β. Παναγιωτόπουλο, «Δύο προκηρύξεις τῆς Μεσσηνιακῆς Συγκλήτου...», σ. 597.

25. Φωτοαντίγραφο πρωτοτύπου χειρογράφου βλ. στο λεύκωμα Σάλπιγξ 'Ελληνική, εισ.-έπιμ. Παντ. Μυλωνά, σχόλια 'Ιω. Τσερεβελάκη, 'Αθήναι, 1975, σ. 52.

26. 'Αντ. Λιγνού, 'Ιστορία τῆς νήσου 'Υδρας, Πειραιάς, 1953, τόμ. Β', σ. 93.

27. Γ. Κορδάτου, 'Η ἐπανάσταση τῆς Θεσσαλομαγνησίας τό 1821, 'Αθήνα, Β' ἔκδοση, 1974, σσ. 86-87.

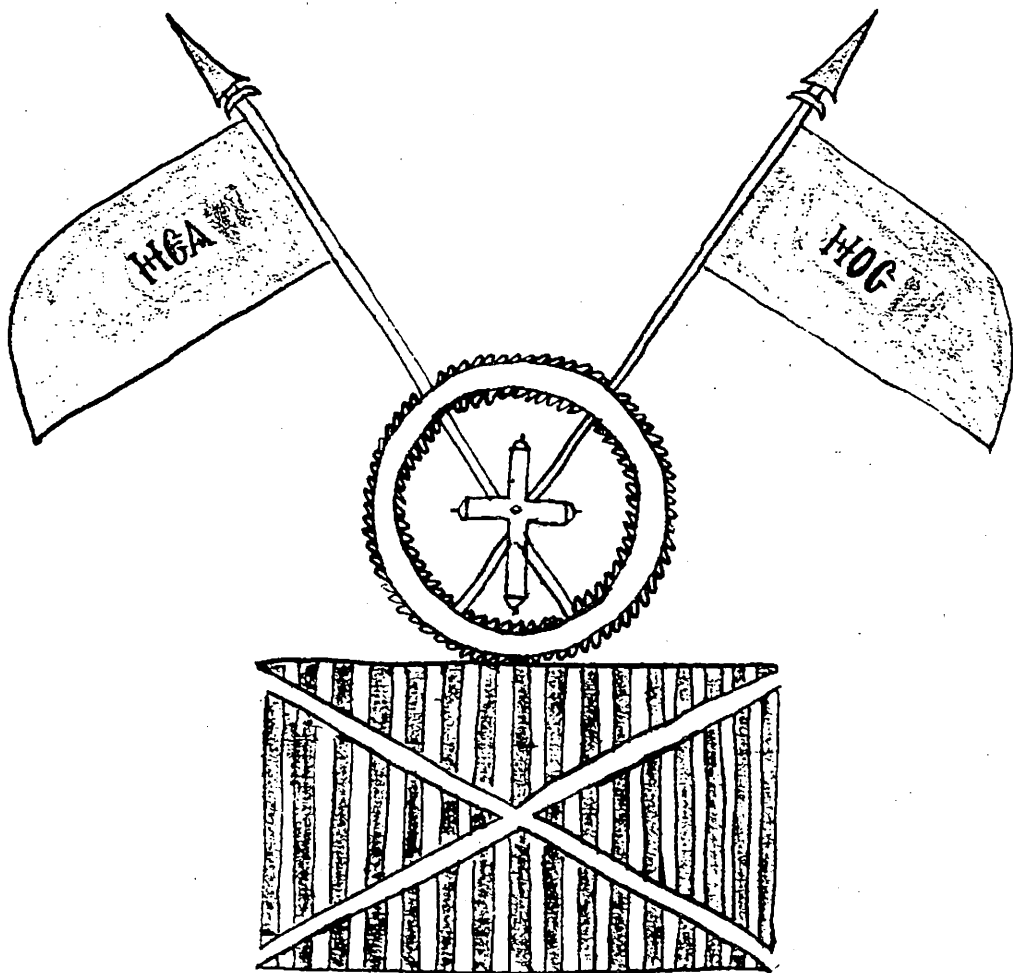
28. Τοῦ ἴδιου, 'Ιστορία τῆς Νεώτερης 'Ελλάδας, τόμ. Χ, σσ. 250-252.

29. Τό πλήρες κείμενο τῆς προκήρυξης αὐτῆς βλ. στόν 'Απ. Δασκαλάκη, 'Ο Κοραῆς καί ἡ ἐλευθερία τῶν 'Ελλήνων, 'Αθήναι 1965, σ. 479 σημ. 1.

30. Κανέλλου Δεληγιάννη, 'Απομνημονεύματα (τόμ. Β'), 'Αθήναι: σειρά «'Απομνημονεύματα 'Αγωνιστῶν τοῦ '21», τόμ. 17ος, χ.χ., σ.6.

31. 'Αλ. Σβώλου, 'Τά ἑλληνικά συντάγματα, 1822-1952, 'Αθήνα: Β' ἔκδοση, 1972, σ. 23.

32. Γ. Κορδάτου, 'Ιστορία τῆς Νεώτερης 'Ελλάδας, τόμ. Χ, σσ. 251 καί 252:





IN MEMORIAM

Η ΔΑΣΚΑΛΑ ΜΑΣ Η ΝΑΤΑΛΙΑ

Ἡ δασκάλα μας, λέει... ἡ δασκάλα μας.

Κι ἔχει ἓνα σπásiμο στή φωνή. Μιά ραγάδα. Καί μέ πιάνει κι ἐμένα τό παράπονο, ἐκείνος ὁ ἀμίλητος θρῆνος, γιά τή δασκάλα μας τή Ναταλία Μπιτζιλέκη.

Πέθανε- λέει.

Οὔτε θυμάμαι πιά ν' ἀπαριθμήσω τά χρόνια πού πέρασαν. Τά χρόνια πού γυρνῶ ξωπίσω. Νά πῶ νούμερα. Νά ὀνοματίσω πρόσωπα. Νά ἀναλογιστῶ γεγονότα. Ἐτοῦτο ἦ τάλλο. Κάπου στό θάμπωμα τοῦ καιροῦ ξεχωρίζω παιδιά -πιτσιρικάδες μέ κοντοπαντέλινα- τί νομίζεις;

Κρεμάγαμε τή σάκκα στήν πλάτη καί στήν κολότσηπη διχάλα- λάστιχο γιά κουρουνόπουλα. Οἱ πλουσιότεροι εἶχαν δύο- τρεῖς δραχμές- μπορεῖ καί τάληρο γιά καραμέλες ἢ χαλθὰ ἀπό τόν Γκέγκα -τόν Ἀρβανίτη δύο θήματα πιά κάτω ἀπ' τό σχολεῖο μας.

Ὁ ἴδιος πούλαγε καί σαλέπι τίς πολύ πρωινές ὥρες.

Φοράγαμε ...μπλέ ποδιτσοes – τά «καλά παιδιά» καί τίς Κυριακές πού μᾶς πήγαιναν στήν ἐκκλησία, μέ τό σχολεῖο, τό βελουδίνο κουστούμι ἦταν πιά τῆς μόδας.

Κάποιος ἢ κάποιοι -δέ θυμάμαι καί καλά- εἶχαν καί τά «ναυτικά» μέ ριγωτή κολαρίνα καί καπέλο πού ἔγραφε μέ χρυσά γράμματα: Ὁρωηκτόν Ἀθέρωφ.

– Ἦταν αὐστηρή; μέ ρωτάει.

– Μπορεῖ. Δέν τό θυμάμαι.

Ἦταν καλή. Εἶχε ὑπομονή σάν ὄλες τίς δασκάλες τοῦ παλιοῦ καιροῦ.

Μᾶς μάθαινε νά συλλαβίζουμε τά πρῶτα μεγάλα -πελώρια- γράμματα τῶν ἀναγνωστικῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς: Μη- Μη- Μίμη ἔλεγε ἡ Μιμή- Μη- Μίμη- Μη....

Δέν τάπαιρνα φαίνεται. Δέ μόπορεγα νά ξεχωρίσω τό υ-ποτηράκι, ἀπό τό η- μέ τή καμπουρίτσα, οὔτε τό ι ἰώτα. Καί μέχρι τώρα -ναί σοῦ λέω ἀδερφέ- δέν κατάλαβα τή χρησιμότητα τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου. Καί γιατί ἔτοῦτο τό η καί μετά τό διαφορετικό υ. Πῶς δηλαδή γίνεται καί ὁ Βασίλης θέλει η καί ὁ Βασίλειος εἰ. Ἦ νά ποῦμε ὁ Χριστός ἔτσι καί ὁ Χρῆστος ἀλλοιῶς.

Ἄ, παράτα με. Σῶσον Κύριε τοὺς ἀμαθεῖς...

Στά παιδικά μας μάτια τῆς πρώτης, δευτέρης δημοτικοῦ ἢ δασκάλα φάνταζε σάν πολύ ψηλή, σάν πολύ μεγάλη, σάν πολύ σοβαρή.

Τή φοβόμαστε.

Ήταν και ή σπιτίσια φοθέρα πού σιγοντάριζε τήν κατάσταση σάν κάναμε άταξίες ή δέν τρώγαμε έκεινο τό άνεκδιήγητο αυγό μέ ζάχαρι και κακάο. Τό... δυναμοτικό μας. Θά τό πώ στη δασκάλα σου, ήταν τό ρεφραίν.

Ήκόμα -μπορει- ήταν και τόνομα. Ναταλία! Ήσυνήθιστο. Σάν ξενικό. Μελωδικό. Χτύπαγε στ' αυτιά διαφοροτικά απ' τά συνηθισμέναΚούλα, Ήλένη, Χαρίκλεια.

Ήκει λοιπόν, σ' έκεινο τό σχολείο - μέ τίς κατρακύλες δεξιά κι άριστερά απ' τή μεγάλη πλατεία σκάλα- μέ τή δασκάλα μας τή Ναταλία πήραμε τά πρώτα μαθήματα και τήν πρώτη σχολική άγωγή.

Διαβάσαμε τά πρώτα άναγνώσματα και μάθαμε τά πρώτα ποιήματα. Πολέμη, Δροσίνη. Στο χωριό μας πού δέν είναι όμορφότερο στην πλάση / μάς άφήσαν οι γονείς μας μιά γερόντισα έκκλησιά.

Μαζί της πήγαμε τίς πρώτες εκδρομές μέχρι τήν Κάτω- Παναγιά και περίπατο στον Κρυστάλη.

Μ' αυτήν θυμάμαι κάναμε στο τέλος κάθε χρονιάς και τίς σχολικές γιορτές όπου μιά φορά ντυμένοι ποντικοί φάγαμε τίς καραμέλλες πριν αρχίσει ή γιορτή.

Ήργότερα, μεγάλοι πιά ξεσκολισμένοι, πάντα σταθήκαμε μπροστά της μέ κείνο τό παιδικό θαυμασμό πού κρατήσαμε γι' αυτήν απ' τά μικράτα μας μέχρι τά χρόνια τής κατοπινής μας ζωής.

Ή δασκάλα μας ή κυρία Ναταλία.

Τή λέγαμε Κυρία. Ή Κυρία μας.

Ήργότερα - πολλά χρόνια μετά, όταν ή νοσταλγία του ξενιτεμού μ' έφερνε ν' αποζητώ τά παιδικά λημέρια, νά ψάχνω τίς περπατησιές τής σχολικής ζωής, νά αποζητώ τή συντροφιά φίλων και φίλων, ψάχνοντας στην "Αρτα -τήν "Αρτα μου - κάποιες πολυκαιρισμένες άναμνήσεις, μιά πλατεία, ένα δρόμο, ένα σπίτι - τό σπίτι πού μέναμε - τον αυλόγυρο του Παντοκράτορα, όπου τ' απογεύματα στο σκόλασμα παίζαμε «σκλέντζα» ή τ' άχνάρια απ' τά πρώτα έφηθικά έρεθίσματα -έναν περίπατο, ένα μπαλκόνι μέ τριανταφυλιές- ποτέ μου δέν τό παρέλειψα, νά τή δώ. Νά τή χαιρετίσω. Χρέος μου.

- Είναι έδώ ή κυρία Ναταλία; ρωτούσα.

Και πάντα πήγαινα νά τής φιλήσω τό χέρι μ' εκείνη τήν άγάπη και τό σεβασμό πού τής χρώσταγα.

Ή δασκάλα μας, λέει ή φωνή στο τηλέφωνο, ή Ναταλία. Πέθανε.

Κυτάζω ώρα πολύ μιά φωτογραφία πού φύλαγα εκείνου του καιρού.

Είμαστε όλη μιά τάξη, μπροστά στα σκαλιά του μεγάλου δημοτικού. Ή Λάκης, ό Γιώργος, ό Σπύρος, ό Πάνος κι άλλοι. Ήνόματα. Φίλοι. Ήδέρφια πές. Ήκει στην άκρη άριστερά είναι ή δασκάλα μας ή Ναταλία. Και ή κυρία Ζωγράφου. Και ό διευθυντής ό κύριος Παπακώστας. Είναι κι άλλοι άκόμα.

Και ξαφνικά μέ πιάνει ένα κλάμα και δέν ξέρω πιά γιατί κλαίω. Για τή δασκάλα μας τή Ναταλία - πού πάει πέθανε μου λέει - ή για κείνα τά χρόνια, εκείνα τά άξέχαστα παιδικά χρόνια - πιτσιρικάδες μέ κοντοπαντέλωνα σου λέω - πού δέν μπορώ νά ξεχωρίσω ούτε πόσο μακρυνά ούτε πόσο άγαπητά μου είναι.

Σταδρος Ήντζεγιάννης.

Πάτρα

ΨΗΦΙΣΜΑ

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ» συνήλθε σήμερα 18 Σεπτεμβρίου σε έκτακτη Συνεδρίαση ύστερα απ'τό άγγελμα του θανάτου του Μεγάλου Ευεργέτου του Συλλόγου και έκλεκτου τέκνου τής Άρτας

ΠΕΤΡΟΥ Ε. ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ

και άποφάσισε όμόφωνα:

- 1) Νά έκφράσει τά συλλυπητήρια του Δ.Σ. προς τήν οικογένεια του έκλιπόντος.
- 2) Νά άναρτήσει μεσίστια τή σημαία στά γραφεία του Συλλόγου επί έπταήμερον.
- 3) Νά άκολουθήσει σύσσωμο τό Δ.Σ. τήν κηδεία του έκλιπόντος.
- 4) Νά κατατεθεί στέφανος στή σορό του έκλιπόντος.
- 5) Νά τοποθετηθεί προτομή του στή «Γαρουφάλειο Στέγη» (Ίστορικό Μουσείο)
- 6) Νά κατατεθεί τό ποσό των 20.000 δρχ. στό Γηροκομείο τής πόλης μας.
- 7) Νά δημοσιευθεί τό παρόν στόν τοπικό τύπο.

Ό Πρόεδρος

Ό Γενικός Γραμματέας

ΚΩΣΤΑΣ Χ. ΒΑΓΙΑΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΟΔΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΠΟΥ ΕΚΦΩΝΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
«ΣΚΟΥΦΑΣ» ΚΩΣΤΑ ΒΑΓΙΑ ΣΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Ύπάρχουν άνθρωποι των οποίων ή ζωή συνδέεται με τήν ιστορία όχι μονάχα μιās πόλης, ή μιās περιφέρειας αλλά με τήν ιστορία ενός όλόκληρου έθνους.

Και μιā τέτοια προσωπικότητα ήταν ό Πέτρος Γαρουφαλιάς.

Άπόγονος παλιάς μεγάλης και ιστορικής οικογένειας τής Άρτας συνέδεσε τό όνομά του με τήν ιστορία τής Ελλάδας από τό 1927 μέχρι και πρόσφατα.

Γεννήθηκε τό 1901 στήν Άρτα και τά παιδικά και νεανικά του χρόνια, τα πέρασε ζώντας μέσα στό γνήσιο άρτινό περιβάλλον στό όποιο πρωταγωνιστούσε ή οικογένεια του πατέρα του Βαγγέλι Γαρουφαλιά.

Άπό τήν άξέχαστη παλιά Άρτα πού διακρίνονταν όχι μονάχα για τήν όμορφιά της, αλλά και για τίς ήθικές της άρχές, τόν πολιτισμό της και τήν αγάπη της για τήν Ελλάδα, ό Πέτρος Γαρουφαλιάς πήρε όλα εκείνα τά στοιχεία πού συνέθεσαν τήν προσωπικότητά του και κατεύθυναν τόσο τίς πολιτικές όσο και τίς πνευματικές δραστηριότητές του.

Άφού τελείωσε τή Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Άθηνών έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στά όνομαστά τότε πανεπιστήμια του Βερολίνου και των Παρισίων.

Χάρis στις πλούσιες έπιστημονικές του γνώσεις, αλλά και τίς διοικητικές του ικανότητες, διορίστηκε από τήν τότε οίκουμενική Κυβέρνηση τό έτος 1927 Γενικός Γραμματέας του Ύπουργείου Έθνικής Οικονομίας και ενώ ήταν μόλις 26 χρονών.

Στίς έκλογές του 1932 εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής στήν Περιφέρεια Άρτας-Πρέβεζας με τό έμβλημα του Άγροτικού Κόμματος, πού είχε πλούσιο σε νεωτερισμούς, για τήν τότε Ελλάδα προόγραμμα.

Τό έτος 1936 εκλέγεται βουλευτής στήν ίδια περιφέρεια ταγμένος στό κόμμα των Φιλελευθέρων.

Κατά τήν διάρκεια τής κατοχής μετείχε στις άντιστασιακές οργανώσεις και καταδικόμενος απ' τίς δυνάμεις κατοχής κατέφυγε στήν Μέση Άνατολή για νά επανέλθει πάλι στήν Ελλάδα με τήν Κυβέρνηση Έθνικής Ένότητας ως Ύφυπουργός Τύπου και Πληροφοριών.

Ταγμένος σταθερά στον Κεντρικό χώρο εκλέχτηκε βουλευτής Άρτας, χάρις στην προσωπικότητά του, τό έτος 1946 και 1950 μέ τό Κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου, του όποιου ύπήρξε στενός φίλος, τό 1958 ώς ανεξάρτητος και στις εκλογές του 1961 του 1963 και του 1964 μέ την Ένωση Κέντρου.

Οί εκάστοτε Κυβερνήσεις εκτιμώντας τις ικανότητές του του ανέθεσαν τό 1950 τό Ύφυπουργείο Έσωτερικών και στη συνέχεια τό Ύπουργείο Έσωτερικών, ενώ τό 1951 ανέλαβε κάτω από δύσκολες για την εποχή εκείνη συνθήκες τό Ύπουργείο Συντονισμού.

Μετά τις εκλογές του 1964 του ανατέθηκε από τον Γεώργιο Παπανδρέου τό Ύπουργείο Έθνικής Άμύνης και ό Πέτρος Γαρουφαλιάς αναλαμβάνει τό δύσκολο έργο της άποστολής στην Κύπρο όλόκληρης Έλληνικής Μερραρχίας χάρη στην παρουσία της όποιας αναχαιτίστηκε ό Τουρκικός έπεκτατισμός, που εάν δεν είχε άποσυρθεί άφρονα δεν θά είχε πραγματοποιηθεί ό Άττίλας.

Τά προσόντα του εκτιμήθηκαν όχι μονάχα από τους πολιτικούς του φίλους, αλλά και από τους πολιτικούς του αντίπαλους, όταν τό 1951 συμμετείχε σε άποστολή για την σύναψη της πρώτης μεταπολεμικής σύμβασης μέ την Δυτική Γερμανία που έδωσε σπουδαία ώθηση στην Έλληνική Οικονομία, ενώ τό έτος 1956 μέ ειδική άποστολή και μέ τό βαθμό του Πρεσβευτή μετέβη στη Σοβιετική Ένωση, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία και την Ρουμανία θέτοντας τις βάσεις για την πολυδιάστατη Έλληνική έξωτερική πολιτική της Ίσης φιλίας προς όλους τους λαούς.

Άλλά στό σημείο αυτό πρέπει να σταματήσουμε γιατί ή πολιτική δράση του Πέτρου Γαρουφαλιά είναι γραμμένη στην Ίστορία της Νεώτερης Ελλάδας και να θυμηθούμε τον πνευματικό άνθρωπο. Γιατί ό Πέτρος Γαρουφαλιάς δεν ήταν μονάχα πολιτικός αλλά και συγγραφέας μεγάλης πνοής.

Μέ τό έργο του «Σοσιαλισμός και έπιστήμη στην Ελλάδα» που εκδόθηκε τό έτος 1945 δίνει νέες διαστάσεις στη θεώρηση του σοσιαλισμού μέσα από την Έλληνική πραγματικότητα, ενώ μέ τά έργα του «Πύρρος, ό Βασιλεύς της Ηπείρου, που βγήκε σε τρεις εκδόσεις και βραβεύτηκε άπ' την Άκαδημία Άθηνών, και «Όλυμπιάδα» κάνει άνατομία μιας όλόκληρης εποχής και ιδιαίτερα δίνει σπάνια στοιχεία για την ίστορία της Ηπείρου της περιόδου αυτής.

Η προσφορά του Πέτρου Γαρουφαλιά προς την Άρτα δεν μπορεί να δοθεί μέ τις λίγες λέξεις που δίνουν τά περιθώρια ενός έπιταφίου.

Ο Πέτρος Γαρουφαλιάς ήταν δεμένος μαζί της τόσο στενά ώστε και τό πατρικό του σπίτι θεώρησε ύποχρέωση, μαζί μέ τον αδελφό του Δημήτριο Γαρουφαλιά, να τό δωρήσουν στο Σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑΣ» και στα Έλέη της Άρτας, ενώ όλόκληρη τη σπάνια και μοναδική στο είδος της βιβλιοθήκη που περιέχει σπάνιες πηγές για την Έλληνιστική εποχή τη δώρησε στο Σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑΣ».

Τήν άγάπη του προς την Άρτα την εκδήλωνε όχι μονάχα μέ τις προσφορές του προς αυτήν, αλλά και μέ τις ενέργειές του χάρις στις όποιες πολλά μέλη της οικογενείας του, αλλά και άλλοι να προσφέρουν για την αξιοποίηση της πόλης μας.

Η γή της Άρτας που γέννησε έναν άνθρωπο σαν τον Πέτρο Γαρουφαλιά άνοίγει σήμερα την άγκαλιά της για να του δώσει την τελευταία κατοικία του.

Για τό Σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑΣ» ό θρήνος είναι μεγάλος, γιατί, δεν κλαίει μονάχα τον μεγάλο ευεργέτη του, αλλά και τον μεγάλο φίλο και προστάτη.

Ο Πέτρος Γαρουφαλιάς για την Άρτα δεν πέθανε, άπλως κοιμάται γιατί όπως λέει και τό ρητό:

«Κοιμάται, θνάσκειν μή λέγειν τους αγαθούς».

Αιώνία του ή μνήμη

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ

ΠΕΤΡΟΣ ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑΣ

Ἀπὸ τὸ βράδυ τῆς περασμένης Δευτέρας, ἔπαψε νὰ χτυπάει μιὰ μεγάλη καρδιά, τερματίζουσα τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο μιᾶς ἐξ' ἴσου μεγάλης προσωπικότητας, τοῦ ΠΕΤΡΟΥ ΕΥΑΓΓ. ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ.

Ὁ ΠΕΤΡΟΣ ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑΣ, γνήσιο τέκνο τῆς Ἄρτας, ἀπόγονος μεγάλης ἱστορικῆς καὶ πολιτικῆς οἰκογένειας, ὑπῆρξε ὁ ἄνθρωπος πού στὸ πρόσωπό του συνδυάζονταν ἄριστα, τὸ μεγαλεῖο τῆς παλιᾶς Ἀρτινῆς ἀρχοντιᾶς καὶ ὁ πατροπαράδοτος συναισθηματισμὸς τοῦ κατοίκου τῆς ἐπαρχίας.

Ὁ ΠΕΤΡΟΣ ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑΣ, ὑπῆρξε ὁ ἄνδρας, πού ἔφερε τὴ σφραγίδα, ἐνὸς ἀνεπανάλητου ἰσχυροῦ χαρακτήρα, ἐνὸς σπάνιου ἤθους, ἐνὸς ἀνάλογου ὕψους ἐνῶ τὸν διέκρινε μιὰ πραγματικὰ ἀφοπλιστικὴ εὐγένεια καὶ μιὰ ξεχειλίζουσα κλωσύνη. Μεγαλωμένος σὲ μιὰ οἰκογένεια, βαθύτατα ἐπηρεασμένης ἀπὸ τὴ δράση τῶν προγόνων τῆς στοὺς ἀπελευθερωτικὸς ἀγῶνες τοῦ γένους, γαλουχημένος μὲ τὶς ἰδέες, τὶς διαθέσεις καὶ τὴν πρακτικὴ πού ἐξασφάλιζαν τὴν πολιτικὴ τῆς συνέχεια, ὁ Πέτρος Γαρουφαλιάς, ἀναμείχθηκε στὴν πολιτικὴ ἀμέσως μετὰ τὶς λαμπρὲς σπουδὲς του στὰ νομικά, πρῶτα στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ μετέπειτα στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Βερολίνου καὶ Παρισίων.

Τὰ χαρίσματα τοῦ νεαροῦ τότε εὐπατρίδη πολιτευτῆ ἀπὸ τὴν Ἄρτα, γοητεύουν τὸν μεγάλο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟ ΒΕΝΙΖΕΛΟ, ὁ ὁποῖος μεσολαβεῖ καὶ τοῦ ἀνατίθεται ἡ γενικὴ διεύθυνση τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας στὴν τότε ὑπὸ τὸν Ζαῖμη Κυβέρνηση, παρά τὸ νεαρό τῆς ἡλικίας του (ἦταν 26 χρονῶν). Πιστὸς στὶς ἰδεολογικοπολιτικὲς ὑποθήκες τοῦ πατέρα του, πολιτεύεται καὶ ἐκλέγεται γιὰ πρώτη φορὰ βουλευτῆς τὸ 1932. Ἀρχίζει ἔτσι γιὰ τὸν Πέτρο Γαρουφαλιά μιὰ πολιτικὴ σταδιοδρομία πού τὴ χαρακτηρίζουν μιὰ πρωτοφανῆς, γιὰ τὰ πολιτικά ἤθη τῆς χώρας, συνέπεια ἀκολοθητέας γραμμῆς, καὶ μιὰ πολιτικὴ πρακτικὴ πού τὴν ἐμπνέει ἡ αὐστηρὴ προσήλωσις στὸ Ἐθνικὸ καθῆκον, ὅπως ἐκεῖνος τὸ ἀντιλαμβάνεται καὶ τὴν ὑλοποιεῖ ἕνας παροιμιώδης πολιτικὸς ρεαλισμὸς ἐνισχυμένος μὲ ἰσχυρὲς δόσεις ἀνάλογου ἀλτρουϊσμοῦ. Εἶναι στοιχεῖα πού πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς μᾶλλον στὴ ζωὴ χωρῶν προηγμένης πολιτικῆς ὠριμότητας. Εὐθιυτέτης ἀλλὰ καὶ σεμνός, σώφρων καὶ εὐπρεπῆς συνδύαζε τὴν ὀξυδερκεία μὲ τὴν τόλμη ἀλλὰ καὶ τὴ δράση μὲ τὴν ἀποτελεσματικότητα. Κατορθώνει μὲ τὴ Δωρικὴ του προσωπικότητα, νὰ ἐξελιχθῆι σὲ στέλεχος πρώτου μεγέθους στὸ χωρο πού πολιτικά ἀνήκει, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποσπάσῃ τὴν εἰλικρινῆ ἐκτίμησις ἀκόμη καὶ τῶν ἀνθρώπων πού ὑποτίθεται ὅτι πολιτικά μάχεται.

Οἱ ἀλλεπάλληλες ὑπουργοποιήσεις του στὶς Κυβερνήσεις τοῦ Κέντρου ἀφήνουν ἔργο πού τὸ ἀναγνωρίζουν ἔχθροί καὶ φίλοι καὶ ἐγκαινιάζουν μιὰ πρακτικὴ ἐνάσκησις τῆς ἐξουσίας πού θὰ ἀποτελέσει πραγματικὸ προηγούμενο γιὰ τὸ ὕψος καὶ τὸ ἦθος τῆς.

Τὸν Πέτρο Γαρουφαλιά τὸν βλέπουμε νὰ πρωταγωνιστεῖ ἀπὸ τὸ Υ.Ε.Α. στὶς δυσκόλες ὥρες τοῦ Κυπριακοῦ καὶ τὶς παραμονές ἐνὸς ἐπιχειρήμενου Ἑλληνο-Τουρκικοῦ πολέμου (1964), ὁ ὁποῖος κατὰ γενικὴ ἐκτίμησις ἀπεσοβήθη καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι τὴν ἄμυνα τῆς χώρας διηύθυνε τότε πολιτικά, ἕνας πραγματικὰ σιδερένιος ὑπουργὸς τὸν ὁποῖον ἔτρεμαν οἱ Τούρκοι καὶ ὑπολόγιζαν σημαντικά οἱ σύμμαχοί μας στὸ Ν.Α.Τ.Ο. Ἦταν τότε, πού ὁ Πέτρος Γαρουφαλιάς, ὀχύρωνε τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ ἔστειλε τὴν Ἑλληνικὴ μεραρχία στὴν Κύπρον ἐν γνῶσει του ὅτι παραβιάζει τὴν συνθήκη τοῦ Μοντραῖ, κωφεύοντας στὰ λυσσώδη ἐνδοσυμμαχικά διαβήματα τῆς Τουρκικῆς πλευρᾶς. Ἦταν τότε πού ὁ Πέτρος Γαρουφαλιάς εἰσηγήθηκε καὶ ἡ τότε πολιτειακὴ καὶ πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ τόπου ἀποδέχθηκε (βασιλιάς – πρωθυπουργός – ἀρχηγοί τῆς ἀντιπολίτευσης) τὸ σχέδιο τῆς μονομεροῦς ἀνακηρύξεως τῆς ἑνώσεως τῆς Κύπρου μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἐκτέλεση τοῦ ὁποῖο κατά περίεργο τρόπο ματαιώθηκε.

Τὸν Πέτρο Γαρουφαλιά μὲ εὐσημῶς του συνεπή καὶ ἀνιδιοτελεῖ μαχητῆ τοῦ Κεντρικοῦ χώρου συναντᾶμε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1956. Μὲ προηγούμενα τὴν ἐπιτυχία του στὴ σύναψη τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς σύμβασης μὲ τὴν Δυτικὴ Γερμανία καὶ τὴν μετέπειτα εὐδόωσις τῆς εἰδικῆς ἀποστολῆς πού ἀνέλαβε ὡς περιοδεῶν πρεσβευτῆς τῆς

Ἑλλάδας στίς Ἀνατολικές χώρες (ἔθεσε τίς βάσεις τῆς πολυδιάστατης Ἑλληνικῆς ἑξωτερικῆς πολιτικῆς – βουλευτῆς τότε τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων – ὁ κ. Καραμανλῆς τοῦ προτείνει καί αὐτός ἀπορρίπτει γιά λόγους ἀρχῆς, νά ἀντικαταστήσει τόν παραιτηθέντα κ. Σπ. Θεοτόκη στό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Ἀλλά καί στή συνέχεια δέν δυσκολεύεται νά ἀποποιηθεῖ τή δελεαστική πρόταση τοῦ τότε Ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν Ἀποστολίδη νά ἀναλάβει τή Διοίκηση τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας.

Ἀλλά ὁ Πέτρος Γαρουφαλιάς δέν ἀρκεῖται μόνο στήν Ἐθνική προσφορά του ἀπό τήν πλευρά τῆς πολιτικῆς. Θέλησε νά τήν συμπληρώσει καί ἐπαυξήσει καί ἀπό τή μεριά τοῦ πνεύματος. Πραγματικά μέ τήν προσεκτική ἐπιλογή καί ἐντρυφή ἀνάλυση τῶν πηγῶν τῆς ἱστορικῆς γνώσης πού χρησιμοποιεῖ, μέ μιά συνθετική διεργασία πού προκαλεῖ τό θαυμασμό καί μέ ὄργανο ἐκφρασης μιά ρέουσα γλώσσα, κατορθώνει νά μάς δώσει τά ἱστορικά ἀριστουργήματα «Πύρρος ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἡπείρου» καί «Ὀλυμπιάδα», ἀλλά καί ἓνα ντοκουμέντο νεώτερου ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος πού ἐξεδόθη πρό δύο ἐτῶν, πού περιέχει ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ Κυπριακοῦ τήν περίοδο 1964-1965 καί φέρει τόν τίτλο «Ἑλλάς καί Κύπρος».

Ἀλλά ἂν ἡ Ἑλλάδα αἰσθάνεται «ικανοποιημένη» ἀπό τό μέγεθος τῆς προσφοράς τοῦ Πέτρου Γαρουφαλιά αὐτός δέν θά ἀφήσει τήν ἰδιαίτερη πατρίδα του, τήν Ἑλλάδα, ἐπ' οὐδενί λόγῳ, νά νοιώσει τό παραπάνω συναίσθημα μόνο στήν πανελλήνια διάστασή του. Καί ἐδῶ ὁ Πέτρος Γαρουφαλιάς, μέ τή δωρεά ἐν ζωῇ, τοῦ πατρικοῦ του σπιτιοῦ καί τήν προσεχῆ μετατροπή του σέ ἱστορικό μουσεῖο καί τῆς ἀξιόλογης βιβλιοθήκης του, στόν Μουσικοφιλολογικό Σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑΣ» φροντίζει νά δώσει στήν Ἑλλάδα τήν αἴσθηση τῆς ὑπεροχῆς ἐναντι τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας καί μιά πολλαπλή ὑπερφάνεια.

Ἀλλά ὁ Πέτρος Γαρουφαλιάς, ἐκτός τῶν ἄλλων, δέν ἔπαυε νά σκέπτεται καί νά «φροντίζει» τόν ἄνθρωπο καί ἰδιαίτερα τόν ἄνθρωπο συμπατριώτη του. Ἀπό τά πρῶτα θήματα τῆς πετυχημένης σταδιοδρομίας του, ποτέ δέν ἀρνήθηκε τή συμπαράστασή του (ὅσο καί ὅπως μπορούσε) σέ ἐκεῖνον πού τοῦ τήν ἐζήτησε. Πραγματικές στρατιές Ἀρτινῶν κ.ἄ. εὐεργετήθηκαν μέ κάθε τρόπο ἀπό τόν Πέτρο Γαρουφαλιά. Καί πρέπει ἀλήθεια νά ποῦμε, ὅτι ἡ ψυχὴ του ἴσως αἰσθανόταν μεγαλύτερη ἀγαλλίαση, ἂν μεταξὺ τῶν πολλῶν φίλων του πού τόν συνόδευσαν προχτές τό ἀπόγευμα στήν τελευταία του κατοικία, «ἔβλεπε» καί ἐκεῖνους τοὺς πολλοὺς, πού ἀδικαιολόγητα στίς κορυφαῖες στιγμές γιά τήν προσωπικότητά του, δέν βρέθηκαν κοντά του.

Ὁ ὑπογραφόμενος, ὑπῆρξε προσωπικός φίλος τοῦ Πέτρου Γαρουφαλιά, ἀπό πολλὰ χρόνια. Καί θεώρησε χρέος τιμῆς πρὸς τό μεγάλο νεκρὸ νά τοῦ ἀφιερῶσει τίς παραπάνω γραμμές. Τελειώνοντας θυμᾶται μέ συγκίνηση τήν τελευταία συνομιλία πού εἶχε μαζί του τό προπερασμένο Σάββατο στήν Ἀθήνα. Ὁ Πέτρος Γαρουφαλιάς ἐπεδίωξε περίεργα τή χρονική της παράταση, ἐνῶ σ' ὅλη τή διάρκειά της δέν ἔπαυε νά τῆς δίνει τό στοιχείο τῆς συζήτησης «ἐκ θαθέων», σημαδιακῆς θά ἔλεγα τοῦ προμηνυόμενου τέλους του.

Αἰώνια ἡ μνήμη στόν ΠΕΤΡΟ ΕΥΑΓΓ. ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΛΙΑΤΣΟΣ





ΨΗΦΙΣΜΑ

Τό Δ.Σ. του Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ» συνήλθε σήμερα 4 Αυγούστου 1984 σέ έκτακτη Συνεδρίαση από τό θλιβερό άγγελμα του θανάτου του έκλεκτου τέκνου της Άρτας και φίλου του Συλλόγου.

ΜΙΧΑΛΗ ΠΕΡΑΝΘΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΗ

Τό Δ.Σ. έκφράζει τή βαθύτατη θλίψη του για τήν άπώλεια του έκλεκτου λογοτέχνη και συγγραφέα που προσέφερε πολλές υπηρεσίες στο σύλλογο και άποφασίζει όμόφωνα.

1. Νά έκφράσει τά συλλυπητήρια του ΔΣ προς τήν οικογένεια του έκλιπόντος.
2. Νά άναρτηθεί ή σημαία στα γραφεία του Συλλόγου επί τριήμερον.
3. Νά παρακολουθήσει έκπρόσωπος του Συλλόγου τήν κηδεία του έκλιπόντος.
4. Νά κατατεθεί αντί στεφάνου τό ποσόν των 5.000 δρχ. στο Γηροκομείο τής πόλης μας.
5. Νά άναρτηθεί ή φωτογραφία του στα γραφεία του Συλλόγου.
6. Νά δημοσιευθεί τό παρόν ψήφισμα στον τοπικό Τύπο.

Ό Πρόεδρος
ΚΩΣΤΑΣ Χ. ΒΑΓΙΑΣ

Ό Γεν. Γραμματέας
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Γ. ΤΟΔΟΥΛΟΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΡΑΝΘΗΣ

Ένδιαφέρουσα μορφή τής νεοελληνικής Γραμματείας ό Μιχάλης Περάνθης, γεννήθηκε στήν Άρτα στα 1917.

Άνήκει όμως στή λεγόμενη γενιά του '40 που διαμόρφωσε τίς κλίσεις και τίς έπιλογές στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Υπηρέτησε με τον ίδιο ζήλο τήν ποίηση και τήν πεζογραφία. Στα 1949 κυκλοφόρησε τήν συλλογή του τά «Μήλα των Έσπερίδων», βιβλίο που έγινε δεκτό με έγκωμιαστικά σχόλια.

Περισσότερο γνωστός έγινε με τήν πεντάτομη «Άνθολογία τίς ποιήσεως», που άποτελεί άκόμα πρότυπη δουλειά στον τομέα αυτό και χρήσιμη κατάκτηση τής νεοελληνικής λογοτεχνίας. Με τίς μυθιστορηματικές βιογραφίες των Κρυστάλλη, Παπαδιαμάντη και Καβάφη άγαπήθηκε ιδιαίτερα από τήν νεολαία που βρήκε σ' αυτές μιάν εύληπτη και εύχάριστη λογοτεχνική τροφή.

Ό Σύλλογος «Σκουφάς» έξέδωσε τό «Χρονικό μιās χαμένης πολιτείας», που κινείται στα όρια τής λογοτεχνικής άπόδοσης τής ιστορίας.

ΨΗΦΙΣΜΑ

Τό Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ» συνήλθε σήμερα 14 Σεπτεμβρίου 1984 σέ έκτακτη συνεδρίαση ύστερα από τό άγγελμα του θανάτου του διατελέσαντος επί σειρά έτών μέλους του Δ.Σ. του Συλλόγου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

και άποφασισε όμόφωνα όπως:

- 1) Νά έκφράσει τά συλλυπητήρια του Δ.Σ. προς τήν οικογένεια του έκλιπόντος.

- 2) Να αναρτήσει μεσίστια τή σημαία στά γραφεία του Συλλόγου κατά τήν ημέρα τής κηδείας του.
- 3) Να παρακολουθήσει σύσσωμο τήν κηδεία του έκλιπόντος.
- 4) Να κατατεθεί άντί στεφάνου τό ποσό τών 3.000 δρχ. στό Γηροκομείο τής πόλης μας.
- 5) Να δημοσιευθεί τό παρόν ψήφισμα στόν τοπικό τύπο.

Ὁ Πρόεδρος
ΚΩΣΤΑΣ Χ. ΒΑΓΙΑΣ

Ὁ Γεν. Γραμματέας
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΟΔΟΥΛΟΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Στίς 14 Σεπτέμβρη, στήν πόλη μας, ὁ θάνατος ἀντάμωσε τόν Βασίλη Πετρόπουλο καί τόν πῆρε κοντά του στόν ἄλλο κόσμο.

Ἡ οἰκογένειά του, συγγενεῖς καί φίλοι, ἄνθρωποι πού ἀγάπησε καί τόν ἀγάπησαν στίς καθημερινότηας τήν τύρβη, μέ πόνο ψυχῆς τόν συνόδεψαν ὡς τό στερνό του ταξίδι.

Ἡ Ἄρτα, ἡ δεύτερη πατρίδα πού ἀπό πολύ νέος ἀκόμα ἀγάπησε, τίμησε καί ὑπρέτησε γιά πολλά χρόνια μέ πίστη καί ἀφοσίωση, πού πρόσφερε ἀκαταπόνητα στόν πνευματικό καί ἐπαγγελματικό της παλμό, ζηλόφθονα καί με στοργή κράτησε δικαιωματικά γιά πάντα κοντά της.

Ὁ ζῆλος του στή γῆ, σάν γεωπόνος, τό ταλέντο καί οἱ ἀνησυχίες γιά τήν ἔρευνα καί τά γράμματα, ἡ ἀγάπη γιά τήν τέχνη, τόν ἔκαναν νά δίνει καθημερινά τό παρόν πότε μέ ἐπιστημονικές συμβουλές, μέ τίς κριτικές του στήν τέχνη, καί πότε μέ τά λογοτεχνικά του κείμενα.

Τά κείμενά του, τοῦ δώσανε καί τήν τιμή τής πνευματικῆς διάκρισης.

Ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» εὐχόμενος μνήμη αἰώνια, καί ἐκτιμώντας σάν πνευματικό ἄνθρωπο, σάν πιστό φίλο καί ἄοκνο συνεργάτη, θά κρατήσει τόν Βασίλη Πετρόπουλο στίς καρδιές καί τίς μνήμες τών μελῶν του σάν παράδειγμα φωτεινό.

N. Καραβασίλης

ΣΠΥΡΟΣ ΜΟΥΣΣΕΛΙΜΗΣ

*«Ἄλλ' εὐκλεῶς τοι καταθεῖν
χάρις θροτῶ»*

(Εἶναι ὠραῖο πράγμα νά πεθάνει ἕνας ἄνθρωπος μέ δόξα).
ΑἲΣΧΥΛΟΥ «Ἀγαμέμνων, στ. 1303»

Τόν τελευταῖο καιρό, μέ τίς πληροφορίες πού παίρναμε ἀπό τή γενέτειρά μας, μέρα μέ τή μέρα γλύκαινε ὁ πόνος γιά τό ἀνθρώπινο τέλος τοῦ σεβαστοῦ μας φίλου. Παρηγοριόμασταν ἀκόμα στό στοχασμό, ὅτι «ἡ γῆ πού τά γεννάει καί τά τρέφει ὅλα, πάλι σέ λίγο παίρνει πίσω τό σπέρμα πού ἔδωκε»

(«Γαῖαν αὐτήν ,ἡ τά πάντα τίκτεται, θρέψασα τ' αὐθις τῶνδε κῦμα λαμβάνειν», Αἲσχύλου: Χοηφόροι, στ. 127-128). Ὅμως, τώρα πού ἀτενίζουμε τήν πραγματικότητα, δέν εἶναι μόνον ἡ ὀδύνη πού μᾶς κυριαρχεῖ. Εἶναι καί ἡ πίστη μας ὅτι μέ τό θάνατό του ξαρματώθηκε σέ μεγάλη ἔννοια τό πνευματικό κάστρο τής Ἐπαρχίας Σουλιῦ καί ὅλης τής Θεσπρωτίας, τοῦ ὁποῦ ὁ Σπῦρος ἀναδείχτηκε ὁ δυνατώτερος καί ρωμαλεώτερος ὑπερασπιστής.

Στή ζωή ήρθε βοσκοπούλο και ξεπερνώντας αυτόδύναμα έφιαλτικές αντίξοες περιστάσεις της, άποφοίτησε του Σχολαρχείου Παραμυθιάς, διωρίστηκε δάσκαλος, φοίτησε και μετεκπαιδεύτηκε στο Διδασκαλείο Ίωαννίνων και φώτισε σαράντα χρόνια τους νέους, ιδιαίτερα του ιστορικού Σουλιώτικου χώρου. Χάρη στα φυσικά του προσόντα, στην άκαταπόνητη φιλεργία του, καθώς και στο πάθος του για πνευματική δημιουργία, πλούτισε την Αρχαιολογική Έπιστήμη, ως προς τον Θεσπρωτικό χώρο με θέματα που πρωτόφερνε στο φώς, ενώ οι έρμηνείες και μελέτες του έτυχαν της εκτιμήσεως των ειδικών, μάλιστα καθηγητών Πανεπιστημίων που χρησιμοποιούσαν τά έργα του ως πηγές. Έπίσης με συλλογές και μελέτες λάμπρυνε τή Λαογραφική Έπιστήμη, μεγάλη δέ και πολύτιμη υπήρξε ή συμβολή του στην ιστορία τής Θεσπρωτίας. Ός άνθρωπος, άγαπούσε, έπασχε και άγωνιζόταν για τό συνάνθρωπο, άντλώντας τό υπαρξιακό του νόημα από τό μέλλον. Γι' αυτό άξια και εύλογα θρηνηήθηκε και θρηνεΐται από τον Ήπειρωτισμό.

Άλλ' ιδιαίτερα θρηνεΐται από εκείνους που από τά παιδικά μας χρόνια τον άγαπήσαμε, τιμήσαμε στις δυνατότητές μας τό πνευματικό του έργο όσο ζούσε, ύψώσαμε πανελληνία τή Σημαΐα όπως «έν ζωή» τιμηθεί από τά πνευματικά ιδρύματα και τους κρατικούς φορείς, και σήμερα του ύποσχόμαστε ότι όσο ζούμε θά πράττουμε ύποδειγματικά τό χρέος μας διατηρήσεως άμάραντης τής μνήμης του. Τό χώμα τής Παραμυθιάς που τον σκεπάξει άς του είναι έλαφρό. Αΐώνια ή μνήμη σου πολύκλαυστε φίλε Σπύρο!

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΑΪΤΗΣ





ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Στις 15 Ἰανουαρίου 1984 ἡμέρα Κυρτιακή καί ὥρα 10.30 π.μ. τά μέλη τοῦ Μ.Φ.Σ. «ΣΚΟΥΦΑΣ» συνήλθαν σέ Γενική Συνέλευση μετά ἀπό πρόσκληση πού στάλθηκε μέ τό Ταχυδρομεῖο πρὶν ἀπό 10 μέρες, σύμφωνα μέ τό Καταστατικό, ἀφοῦ πάρθηκε ὀνομαστική κατάσταση σφραγισμένη γιά τήν ἀποστολή τῶν προσκλήσεων.

Προσῆλθαν κατά σειρά καί ἀφοῦ τακτοποιήθηκαν ταμειακῶς, πῆραν καρτέλλα προτεραιότητας.

Στή συνέχεια ἄρχισε ἡ ψηφοφορία γιά τήν ἀνάδειξη νέου Διοικητικοῦ Συμβουλίου. Ἐπί 375 προσελθόντων ψήφισαν 372. Βρέθηκαν ἔγκυρα 367 καί ἄκυρα 5.

Ἐκλέχθηκαν οἱ δεκατρεῖς πρῶτοι:

- 1) Βάγιας Κων/νος τοῦ Χαρίλ.
- 2) Καρασιώλης Βασίλειος τοῦ Μιχ.
- 3) Τόδουλος Ἄποστολος τοῦ Γεωργ.
- 4) Λάϊου Ἀθηνᾶ τοῦ Δημητρ.
- 5) Καραβασίλης Νικόλαος τοῦ Χρ.
- 6) Κεφάλας Χρήστος τοῦ Ἰωάν.
- 7) Ζέρβα Νανά τοῦ Ἀνάστ.
- 8) Τουμπούρου Ἐλευθερία τοῦ Ἀχιλ.
- 9) Γάτσιος Χρήστος τοῦ Θωμᾶ
- 10) Νικολάου Μιχαήλ τοῦ Κων/νου
- 11) Παπαθεοδώρου Κική τοῦ Ἀθαν.
- 12) Τρομπούκης Σπύρος τοῦ Ἀθαν.
- 13) Σπυρόπουλος Βασίλειος τοῦ Σπυρ.

Πρόεδρος

Α' ἀντ.

Γ' Γρ.

Ἐφορος Φιλολογικοῦ

Β' ἀντιπρ.-Ἐφορος Μουσικοῦ

Κτιριάρχης

Ἐφορος Χορωδίας

Ἐφορος Ἱστορ. Μουσείου.

Ἐφορος Χορευτικοῦ

Εἰδ. Γραμματέας

Ἐφορος Λαογραφικοῦ Μουσείου

Ἐφορος Μουσικοῦ

Ταμίας



Ἐκ μέρους τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς», ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου κ. Κ. Βάγιας δώρισε γλυπτό τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ στό ὁμώνυμο Μουσεῖο τῆς Ὀδησοῦ. Ὁ Γεν. Γραμματέας τοῦ Συνδέσμου «ΕΣΣΔ-ΕΛΛΑΣ» Γκενάντι Πιθοθάροφ, σέ εὐχαριστήρια ἐπιστολή του ἀπό 5-11-84, ἀναφέρει:

«Κατά παράκληση τοῦ Ἱστορικοῦ-ἔθνογραφικοῦ Μουσείου τῆς Ὀδησοῦ καί τῶν ἐπιστημονικῶν του συνεργατῶν τῆς ἐκθεσης «Φιλική Ἐταιρεία» ἔχω τήν τιμή νά σᾶς ἀναφέρω, ὅτι τό δωρηθέν ἀπό σᾶς στό Μουσεῖο γλυπτό «Σκουφᾶς» ἐκτίθεται στήν αἴθουσα «Φιλική Ἐταιρεία» τοῦ Μουσείου τῆς Ὀδησοῦ καί οὐσιαστικά συμπλήρωσε τήν ἐκεῖ ἐκθεση.

Ἡ διεύθυνση καί οἱ ἐπιστημονικοὶ συνεργάτες τοῦ Μουσείου σας ἐκφράζουν εὐγνωμοσύνη καί σᾶς στέλνουν θερμές εὐχές γιά παραπέρα δημιουργικές ἐπιτυχίες, ὑγεία καί μακροζωία».

ΜΕ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΣΤΕΓΗΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
ΙΔΡΥΘΗΚΕ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ

Πραγματοποιήθηκε, με πρωτοβουλία της Ήπειρωτικής Στέγης Γραμμάτων Τεχνών, συνάντηση εκπροσώπων των πνευματικών σωματείων της ελληνικής επαρχίας, προκειμένου να συγκροτηθεί ένας διεπαρχιακός φορέας, που να καλύπτει ολόκληρο τον χώρο της ελληνικής επαρχίας (δηλ. εκτός απ' την Αθήνα, τον Πειραιά και την Θεσσαλονίκη, που δέν έχουν τά ίδια προβλήματα μέ την περιφέρεια). Η συνάντηση τούτη, που είχε τή μορφή της πρώτης εκκίνησης για τήν καταστατική καταβολή της προσπάθειας, έγινε στά Γιάννινα καί στήν Άρτα, όπου, στό διήμερο 25 καί 26 Φεβρουαρίου 1984 συζητήθηκε τό καταστατικό, εκλέχθηκε προσωρινή επιτροπή καί προωθήθηκε καί έλαβε νομική υπόσταση, γεγονός που όριοθέτησε, κυριολεκτικά, τήν μοίρα της πνευματικής καί πολιτιστικής ζωής της περιφέρειας.

Γιατί, τό αίτημα αυτό, που συζητείται, από χρόνια καί που, απ' τό 1966, έτέθη τότε στό Α΄ Πανελλήνιο Λογοτεχνικό Συνέδριο Λαρίσης (που είχε όργανώσει ό Συνδεσμος Γραμμάτων καί Τεχνών Θεσσαλίας), αποτέλεσε μόνη επιδίωξη όλων των πνευματικών ανθρώπων της επαρχίας. Έτσι, τώρα, που ή κίνηση αυτή παίρνει σάρκα καί όστά, πραγματώνεται ένα όνειρο, για μία κατάκτηση, που θα δώσει νέες διαστάσεις, στον άγώνα της περιφέρειας να αυτονομηθεί καί να δημιουργήσει, μέ τίς δικές της επάλξεις, τίς προϋποθέσεις εκείνες, που θα κάμουν έφικτή τήν άποκέντρωση καί που θα τήν διαφυλάξουν απ' τίς «επιδρομές των έξ Αθηνών όρμώμενων μεγαλοσημώνων ή νεοφώτιστων. Καί, άκόμα, μία τέτοια όμοσπονδία, εκτός απ' τήν δυνατότητα διεκδίκησης της όφειλόμενης κρατικής συμπαράστασης, προσφέρει καί τίς καλύτερες δυνατές έγυγυήσεις, τόσο για τήν διαφύλαξη της εθνικής μας φυσιγνωμίας, όσο καί για τήν αξιοποίηση των ίθαγενών πνευματικών κεφαλαίων, που διαθέτει, μαζί μέ τήν ιστορική μνήμη καί τήν παράδοση, ό κάθε τόπος.

Μάλιστα, στήν εποχή τούτη, που μετασηματίζεται ή ανθρώπινη κλίμακα καί που τά μέτρα εκφεύγουν απ' τόν περίγυρο της δεδομένης αντίληψης, ή αξία που έχει ό χλωρός κορμός της επαρχίας, όπου δέν άλλοιώθηκαν ή όραση καί τά στοιχεία της ελληνικότητας, ή σύμπηξη ενός διευρυμένου διεπαρχιακού όργάνου συνιστά άναντίρρητα κι ένα χρέος ύψιστης έπιταγής. Έξ' άλλου, κατ' αυτόν τόν τρόπο, θα καταστεί δυνατόν να συμμετάσχει ενεργά καί ή Τοπική Αυτοδιοίκηση, στήν ευθύνη της όποιας πέφτει τό μεγαλύτερο βάρος, έφ' όσον ή άπαλλαγή απ' τήν έξάρτηση του κλεινού άστεως, άφ' ενός καί, άφ' έτέρου, ή αυτοδύναμη ανάπτυξη θα έχει ως συνέπεια τήν γέννηση μιάς νέας περιόδου.

Γι' αυτό, παρ' όλο που δέν ύπήρξε, στίς πρώτες έπισημάνσεις, καμμιά άναπαόκριση, οί εκπρόσωποι των πνευματικών σωματείων, που άποφάσισαν αυτήν τήν συνάντηση, ήρθαν στά Γιάννινα καί στήν Άρτα, ιδίαις δαπάναις καί – να σκεφτεί κανείς ότι, για εκδηλώσεις άμφίβολης άπόδοσης, δαπανώνται εκατομμύρια – άποφασισμένοι να κινησουν αυτόν τόν ποταμό που θα χαράξει τά σύνορα της επαρχίας, πολύ πίο πέρ' από εκεί, όπου τά κράτησε, ως τώρα, ή περιχαρακαωμένη φιλοσοφία της πρωτεύουσας.

Η Ήπειρωτική Στέγη Γραμμάτων καί Τεχνών, κάτω απ' αυτές τίς συνθήκες, περιορίζοντας τίς αρχικές φιλοδοξίες για πανελλήνιο συνέδριο όπως, είχε ξεκινήσει καί, ύστερ' από συνενόηση μέ εκπροσώπους σωματείων από δέκα δώδεκα νομούς (ένα μονάχα από κάθε νομό), άναλαβε τήν ευθύνη για τήν όργάνωση της συνάντησης. Έτσι, στίς 25 καί 26 Φεβρουαρίου, οί προέδροι των πνευματικών σωματείων: Έταιρείας Λογοτεχνών Νοτιοδυτικής Έλλάδος /Πάτρα/, Έταιρίας Φωκικών Μελετών /Φθιώτιδας- Άμφισσα/, Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου «Σκουφάς» /Άρτα/, Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου «Όρφεύς» Λεκάδος /Λευκάδα/, Ήπειρωτικής Στέγης Γραμμάτων καί Τε-

χῶν /Γιάννινα/, καὶ πνευματικῶν ἀκόμα σωματείων πού δέν μπόρεσαν νά στείλουν ἀντιπροσώπους τους (Κέρκυρα, Βέροια, Κυπαρισσία, Εὐβοία, Κρήτη, Κάβαλα, Ξάνθη), ξεκίνησαν, ἀπ' τὰ Γιάννινα καὶ τήν Ἄρτα, γιά νά δώσουν, στήν ἐπαρχία τήν κορυφαία ἐκείνη ὀργάνωση, πού θά σημαδεύει τήν πνευματική, καλλιτεχνική καὶ πολιτιστική της ὑπόσταση, ἀνοίγοντας μιὰ καινούργια φάση γιά τήν ἀποκέντρωση καὶ τήν αὐτοδύναμη ἀνέλιξή της. Καί τό γεγονός αὐτό, πού θά εἶναι ἴσως τό πιο σημαντικό γιά τήν μοίρα τῆς πνευματικῆς ἐπαρχίας, κλείνοντας τόν κύκλο τῶν συζητήσεων καὶ τῶν προκαταρτικῶν ἀγῶνων τόσων πνευματικῶν ἀνθρώπων, πού θητεύουν στόν χῶρο τῆς ἐπαρχίας, θά χαράξει ὀπωσδήποτε τήν ἀφετηρία, ἀπ' τὰ μεγάλα κέντρα πρὸς τόν ἴδιο μας τό λαό, πού θά ὀδηγήσει στίς πραγματικές μας ρίζες καὶ πού, ἀκόμα θά στηρίξει, τήν παραπέρα μετάβασή μας, μέσα στίς ὑπερεθνικές κοινότητες, πάνω στό ἔδαφος τῶν δικῶν μας ἀξιών.

Τό πρόγραμμα τῆς συνάντησης εἶχε ὡς ἐξῆς:

ΓΙΑΝΝΙΝΑ: Σάββατο 25-2-84.

(Αἴθουσα Ἡπειρ. Στεγ. Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν, Ζυγομάλη 16)

Ὑρα 5.30 μ.μ. Ἐναρξη. Ἡπειρωτική Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν:

Σκοπός, παρουσίαση ἐκπροσώπων. Χαιρετισμοί ἀρχῶν καὶ ἐκπροσώπων.

Ὑρα 6.30: Ἐργασίες. Εἰσήγηση, συζήτηση, ψήφιση Καταστατικοῦ.

Ὑρα 9.00 μ.μ. Λήξη ἐργασιῶν 1ης ἡμέρας.

Κυριακή 26-2-84.

Τό πρῶτὸ ξενάγηση τῶν φιλοξενουμένων ἀπὸ τήν Ἡπειρ. Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν.

ΑΡΤΑ: Πνευματικὸ Κέντρο Σκουφᾶ.

Ὑρα 11.30 π.μ. Παρουσίαση συνέδρων καὶ χαιρετισμοί.

Συνέχιση ἐργασιῶν.

Ὑρα 2.00 μ.μ. Λήξη. Φιλοξενία καὶ ξενάγηση ἀπὸ τό «Σκουφᾶ» Ἄρτας.

Ἑλληνοσοβιετικὴ συνάντηση γιά τὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία

Ταξιδέψαμε στήν ΕΣΣΔ μαζί μέ τόν κ. Στέφανο Παπαδόπουλο, καθηγητὴ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, τόν κ. Κ. Χατζόπουλο του ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου Αἴμου, τόν κ. Γ. Ζωῖδη ἱστορικό-καθηγητὴ, τόν κ. Βάγια πρόεδρο τοῦ συλλόγου «Νικόλαος Σκουφᾶς» Ἄρτας. Προορισμός του ταξιδιοῦ μας ἦταν ἡ Ὀδησσός, μιὰ ἀπὸ τίς δέκα ἡρωίδες πόλεις τῆς ΕΣΣΔ...

Τό ταξίδι μας στήν Ὀδησσό ὁργανώθηκε ἀπὸ τοὺς συνδέσμους Φιλίας τῶν δύο λαῶν. Τό Σοβιετοελληνικό καὶ Ἑλληνοσοβιετικό. Σκοπός του ἡ συνάντηση καὶ συζήτηση μέ Σοβιετικούς ἱστορικούς γιά τὰ 170 χρόνια ἀπὸ τήν ἵδρυση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας.

* * *

Ἡ ἵδρυση καὶ ἡ δράση τῆς Φιλικῆς εἶναι ἀξεχώριστα δεμένα μέ τήν ὑπαρξή μας σάν λεύτερου κράτους. Ἡ συγκίνησή μας κορυφώθηκε ὅταν τό πρῶτὸ τῆς 28ης Αὐγούστου βρεθῆκαμε μέ τοὺς Σοβιετικούς συνομιλητές μας μπρο-

στά σ' ἓνα διώροφο σπίτι στήν «κόκκινη πόροδο» αρ. 18.

Τό σπίτι αὐτό ἰδιοκτησίας τότε τοῦ Μαρασλή εἶναι χώρος ἱερός γιά κάθε Ἑλληνα πατριώτη. Σ' αὐτό συναντιόνταν οἱ Φιλικοὶ γιά νά προετοιμάσουν τόν ἱερό ἀγῶνα τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ὑπόδουλου λαοῦ ἀπὸ τόν ὀθωμανικό ζυγό. Εἶναι ὁμοῦ καὶ σύμβολο τῶν πατροπαράδοτων δεσμῶν φιλίας τοῦ σοβιετικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ λαοῦ... Γιατί εἶναι γεγονός ὅτι πέρα ἀπὸ τὰ ποτάμια αἶμα πού χύσαμε γιά τήν ἀπελευθέρωσή μας — μεγάλη ἦταν ἡ βοήθεια πού πήραμε ἀπὸ τό ρουσικό λαό καὶ τήν κυβέρνησή του. Αὐτό εἶναι τό ἀπόσταγμα τῆς ἱστορικής ἔρευνας, πού διατυπώθηκε μέ ἐξαιρετικὴ σαφήνεια καὶ λακωνικότητα ἀπὸ τόν Φρ. Ἐγγελες: «Ὅτε οἱ συνωμοσίες, γράφει, καὶ οἱ στάσεις τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ στά Γιάννενα. Ὅτε ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου. Ὅτε ὁ γαλλικός στρατός πού ἀποβιβάστηκε στό Μωριά. Ὅτε οἱ συνδιασκέψεις καὶ τὰ πρωτόκολλα τοῦ Λονδίνου ἀλλὰ ὁ Ντίμπιτς πού εἰσέβαλε ἐπικεφαλῆς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ στήν κοιλάδα τοῦ Ἐβρου, εἶναι ἐκεῖνος πού καθόρισε τήν ἔκβαση τοῦ ἀγῶνα στήν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση...».



ΤΙ ΕΓΡΑΨΕ Ο ΤΥΠΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ



ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΗ ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΣΤΗ ΣΥΝΑΥΛΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΧΟΡΩΔΙΑΣ ΑΡΤΑΣ

Είναι ανεπιφύλακτη ή όμολογία για την εξαιρετική επιτυχία της συναυλίας Δημοτικού τραγουδιού, στο Δημοτικό Θέατρο.

"Ετσι τό περασμένο Σάββατο, είχαμε τή χαρά νά ζήσουμε κοντά στη «Δημοτική Χορωδία» του Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Άρτας «Ό Σκουφάς».

"Ενα ύποδειγματικό συγκρότημα 50 χορωδών. Τούς συνόδευσε όρχηστρα γνήσιων λαϊκών όργάνων. "Ενα σύνολο δεμένο. Στάθηκε με μία αβθεντία ύποδειγματική στην έρμηνεία των δημοτικών μας τραγουδιών. Δέν ήταν ένας κάποιος όμιλος.

Δύο φωνές έπαληθευμένες. Πρώτες φωνές γυναίκες, με όμολογημένη πρώτη φωνή. Δεύτερη φωνή άνδρες με ανάλογη φωνή. Καί δέν ακολουθούσε ή Β φωνή σέ διάστημα πέμπτης, ή τετάρτης, ογδόης. "Οπως θά έκανε ένα κάποιο συγκρότημα άνεύθυνο ή ύπεύθυνο. "Εδώ έχουμε μία χορωδία θυζαντινή, με όλες τις αξιώσεις της εϋθύνης της κορυφής. Παρτιτούρες, θυζαντινής μουσικής, καί ίσοκράτες. "Ενα σύνολο λαμπρό. Πού εργάζεται άθόρυβα, για τό καθάρισμα καί τή διάσωση της 'Εθνικής μουσικής. Μιά έρμηνεία αβθεντική καί ύπεύθυνη, σέ πρώτη γραφή, του άξιου σεμνού μαέστρου κ. Εύαγγέλου Πλακιά. "Ετσι δημιουργήθηκε μία άτμόσφαιρα περιρρέουσα. "Εταν ή έρμηνεία της χορωδίας, πού έπλασε τή μαγεία του θρύλου. Τό πρόγραμμα:

— Φίλοι μ'καλώς όρίσατε — Τ'έχεις Ρήνα μ'κι άρρωσταίνεις. — Ψηλά στην Κωστηλάτα. — Ρούσσα πέρδικα — Χαΐδω — Βιολέττα μ'άνθισμένη — Στην κεντησμένη σου ποδιά. — Κλέφτες βγήκαν στά βουνά — Παιδιά της Σα-

μαρίνας — Άρχοντογιός παντρεύεται. — Άσπρο τριαντάφυλλο κρατώ. — Όλα τά πουλάκια. — Άγγέλω. — Έξέφεξε ή άνατολή.

Μπροστά σέ μικρό άκροατήριο ή άξιόλογη αυτή χορωδία, με τό καταξιωμένο έργο της. "Εχει άποδειχθεί τό επίπεδο της πόλης αυτής.

Πού μεταφράζεται σέ κοινωνική προβολή. Δημιουργώντας τό έρώτημα, του άν ύπάρχει βάθος γνησιότητας καί εϋθύνης.

Ποιός θ'άπαντήσει;

Προχωρά στο έργο της ή χορωδία. "Από τήν Άρτα τό 'Εθνικό Φώς.

"Εχει δώσει συναυλίες με εξαιρετική επιτυχία σέ διάφορα κέντρα: Γιάννινα, Άγρίνιο, Πρέβεζα, Λευκάδα, Μεσολόγγι, Άθήνα (Παρνασσός) κ.ά. Είχε ένταχθεί στο πρόγραμμα των «Πρωτοκλητείων '84» ή συναυλία. "Εταν ή έναρκτήρια.

Σημειώνουμε άκόμη τίς εισηγήσεις για κάθε τραγούδι, από μέρους της χορωδίας. "Ενας κύκλος της εϋθύνης του συγκροτήματος. Πού βαθίζει με θήματα σταθερά, σέ μία άνοδο κορυφής. Δέν πρέπει νά παραλείψουμε καί τήν παρουσίαση της χορωδίας από τό λογοτέχνη κ. Σταύρο 'Ιντζεγιάννη. Μιά όμιλία με εϋθύνη καί βάθος.

Τιμή για τήν Άρτα ή χορωδία αυτή. Πού στέκεται έκει φρουρός της 'Εθνικής Μούσας. Καταγράφοντας, καί έρμηνεύοντας τό 'Εθνικό μας τραγούδι.

Μιά άντανάκλαση γοητείας καί άτμόσφαιρας γνησιότητας, τό έργο της χορωδίας. Τά συχαρητήρια αξίζουν σέ όλους. Καί στο σεμνό μαέστρο, τόν καθηγητή κ. Εύαγγ. Πλακιά. Καί στους διοργανωτές των «Πρωτοκλητείων '84», πού τοποθέτησαν σάν έναρκτήρια εκδήλωση, τή συναυλία αυτή.

ΑΛΛΑΓΗ (ΠΑΤΡΑ) 13-11-84

Μέ επισημονική έκδηλωση
ΓΙΟΡΤΑΣΤΗΚΕ ΣΤΗΝ ΟΔΗΣΣΟ
Η 170Η ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ
ΤΗΣ «ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ»

Έγιναν ενδιαφέρουσες ανακοινώσεις
από Έλληνες και Σοβιετικούς ιστορικούς.

Γιορτάστηκε στην Όδησσο, η επέτειος των 170 χρόνων από την ίδρυση της Φιλικής Έταιρείας, με ένα πρόγραμμα επισημονικών ανακοινώσεων από Έλληνες και Σοβιετικούς ιστορικούς και άλλους ειδικούς.

Στις εκδηλώσεις που οργανώθηκαν με την πρωτοβουλία των ελληνικών και σοβιετικών αρχών, του «Έλληνοσοβιετικού συνδέσμου», του «Συνδέσμου φιλίας λαών Σοβιετικής Ένωσης και Ελλάδας» και με την συμμετοχή του ιδρύματος μελετών Χερσονήσου του Αΐμου, έλαβαν μέρος οι κ.κ. Ν. Κεπέσης, πρώην βουλευτής, μέλος της κεντρικής επιτροπής του ΚΚΕ, Στ. Παπαδόπουλος, καθηγητής του πανεπιστημίου Ίωαννίνων, Γ. Ζωΐδης, ιστορικός, Κ. Βάγιας, πρόεδρος του επισημονικού συλλόγου «Σκουφάς» της Άρτας και Κ. Χατζόπουλος, ιστορικός επισημονικός συνεργάτης του ΙΜΧΑ.

Παράλληλα με τις επισημονικές ανακοινώσεις, η ελληνική αντιπροσωπεία και οι Σοβιετικοί επίσημοι επισκέφθηκαν την «Οΐκια Μαρασλή» όπου γίνονταν οι μυστικές συναντήσεις των Φιλικών, καθώς και του μουσείου της Φιλικής Έταιρείας, όπου φυλάγονται αντικείμενα και κειμήλια σχετικά με τον έθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Έλλήνων (1821-1829). Ο πρεσβευτής της Ελλάδας στη Μόσχα κ. Ι. Γρηγοριάδης, κατέθεσε δάφνινο στεφάνι εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης και ανθοδέσμη ο κ. Κεπέσης εκ μέρους της ελληνικής αντιπροσωπείας.

Κύριο θέμα των ανακοινώσεων των Έλλήνων και των Σοβιετικών επισημόνων που έγιναν στην αίθουσα τελετών του Οίκου του Ναύτη στην Όδησσο ήταν «Η Φιλική Έταιρεία και ο ρόλος της στον έθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του ελληνικού λαού και οι πατροπαράδοτες ιστορικές σχέσεις των λαών της Σοβιετικής Ένωσης και της Ελλάδος». Πυκνό ακροατήριο παρακολούθησε το πρόγραμμα των ανακοινώσεων ενώ χαιρετισμούς απηύθυναν ο πρεσβευτής της Ελλάδας κ. Γρηγοριάδης, και οι κ.κ. Β. Φ. Τσαϊκόφσκι, πρύτανης του τεχνολογικού ινστιτούτου Λεμονόσοφ της Όδησσου, Β.Κ. Σιμονένκο, πρόεδρος της εκτελεστικής επιτροπής του Σοβιέτ λαϊκών αντιπροσώπων της Όδησσου και Ν. Κομισάρωφ, πρόεδρος του συνδέσμου «Σοβιετική Ένωση - Ελλάδα» της Όδησσου.

Κατά τό συμπόσιο που επακολούθησε έγιναν από τους Έλληνες και Σοβιετικούς επισημόνες οι ακόλουθες ανακοινώσεις: Γκ. Α. Αρς «Η Φιλική Έταιρεία και ο ρόλος της στον αγώνα του ελληνικού λαού για έθνική ανεξαρτησία», Κ. Χ. Βάγιας «Ν. Σκουφάς, ο πατέρας της Φιλικής Έταιρείας», Τατιάνα Ντεμενρέκο «Η ανάπτυξη των πατροπαράδοτων ρωσοελληνικών σχέσεων στον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα, Στ. Παπαδόπουλος «Η απελευθέρωση της Ελλάδας στις αρχές του 19ου αιώνα και η ευρωπαϊκή πολιτική, ιδίως η ρωσική», Μπ. Ι. Μαρούσκιν, «Οι σοβιετοελληνικές σχέσεις και ο ρόλος τους στην ανάπτυξη της διεθνούς συνεργασίας στην Ευρώπη», Κ. Χατζόπουλος «Ιδεολογικές απόψεις του πολιτικού προγράμματος της Φιλικής Έταιρείας βάσει γνωστών και άγνωστων επαναστατικών προκηρύξεων του 1821», Ι.Μ. Σλάβιν «Η σοβιετική ιστοριογραφία για τον αντιφασιστικό αγώνα του ελληνικού λαού στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο», Γ. Ζωΐδης, «Τό θέατρο της Φιλικής Έταιρείας στην Όδησσο», Ν.Α. Τερνετίεβα «Η συμβολή της Ουκρανίας στην ανάπτυξη των πατροπαράδοτων ιστορικών σχέσεων μεταξύ των χωρών μας», Ν.Κεπέσης «Η Φιλική Έταιρεία και τα μηνύματά της στις μέρες μας», Ν.Τ. Σμύρνοβα «Ο αγώνας των λαών της Σοβιετικής Ένωσης και της Ελλάδας για την ειρήνη και την εδραίωση της ασφάλειας στην Ευρώπη».

Η συνάντηση έκλεισε με την σύνοψη των πορισμάτων καθώς και με την υπογραφή κοινού ανακοινωθέντος. Ακολούθησε δεξίωση όπου παρέστησαν οι σύνεδροι, εκπρόσωποι των τοπικών αρχών και του συνδέσμου φιλίας των λαών της Σοβιετικής Ένωσης και της Ελλάδας. Η ελληνική αντιπροσωπεία αφού επισκέφθηκε τα αξιοθέατα της Όδησσου, αναχώρησε για την Μόσχα όπου παρέμεινε για δύο ημέρες και κατόπιν επέστρεψε στην Ελλάδα. Ο πρόεδρος του εκπαιδευτικού συλλόγου «Σκουφάς» της Άρτας κ. Κ. Βάγιας δήλωσε ότι τα πρακτικά της συνάντησης θα δημοσιευθούν σε μία από τις προσεχείς εκδόσεις του ομότιτλου περιοδικού που εκδίδει ο σύλλογος.

(Θεσσαλονίκη) 9-9-84 «ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ»



Ίδρύθηκε κατά τή «Συνάντηση» τών Ίωαννίνων - "Αρτας

Η ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ

Σέ έφαρμογή σχετικῶν αποφάσεων τοῦ Πανελληνίου Λογοτεχνικοῦ Συνεδρίου πού ὀργάνωσε ὁ Σ.Γ.Τ.Θ. στή Λάρισα τό 1966.

Ἐνα ἀληθινά πολυσήμαντο κορυφαίο ὄσο κι ἀντιπροσωπευτικό πνευματικό γεγονός, μιᾶ νέα Πνευματική Πανελλήνια Ἀμφικτιονία πού ἀκόμη ἀπηχεῖ ἕνα ἀκόμα δοξαστικό ἐπιτεύγμα τῆς ἰδιαιτικῆς πρωτοβουλίας, ἔλαβε χώρα τίς τελευταῖες μέρες στό βορεινó χῶρο τῆς Ἑλλάδας. Πρόκειται γιά τήν ἱδρυση τῆς Ὁμοσπονδίας Πνευματικῶν Σωματείων Ἑλληνικῆς Ἐπαρχίας (ΟΠΣΕΕ) πού ἐδῶ καί εἴκοσι περίπου χρόνια ἦταν ἕνα ὄνειρο καί μιᾶ εὐχή καί σήμερα γίνεται πλέον μιᾶ ζωντανή ἐπιδοφόρα πραγματικότητα.

Πιό συγκεκριμένα, πρόκειται γιά τήν ὑλοποίηση μιᾶς σχετικῆς καί ὁμόφωνης ἀπόφασης, ἡ ὁποία εἶχε ληφθεῖ καί διακηρυχθεῖ στή διάρκεια τοῦ Α΄ Πανελληνίου Λογοτεχνικοῦ Συνεδρίου πού ὀργάνωσε στήν ἔδρα του τῆ Λάρισα ὁ Σύνδεσμος Γραμμάτων Τεχνῶν Θεσσαλίας 29 μέ 31 Ὀκτώβρη τοῦ 1966, ἀφενός γιά τήν ἱδρυση τῆς Ὁμοσπονδίας αὐτῆς καί ἀφετέρου γιά τή διοργάνωση στή Γιάννενα πλέον τοῦ Β΄ Πανελληνίου Συνεδρίου πού θά ἐνσάρκωνε αὐτή τήν ὠραία ἰδέα. Πράγμα πού ἀργησε, γιατί σ'αὐτό τό μεταξύ μεσολάβησαν μιᾶ σειρά δραματικά γεγονότα, στήν κορφή τῶν ὁποίων στέκει ἡ ἑφταετία κ.λ.π., τά ὁποία καί ἀνέστειλαν χωρίς καί νά ματαιώσουν τελικά τούς στόχους καί σκοπούς τῶν ἀνθρώπων τῆς πνευματικῆς Ἐπαρχίας.

Ἐτσι, μέ μιᾶ γενναία, θά λέγαμε, ἐπικοινωνιακή πρωτοβουλία τῆς Ἠπειρωτικῆς Στέγης Γραμμάτων καί Τεχνῶν τῶν Ἰωαννίνων καί μέ βάση τόν Πνευματικό Σύλλογο τῆς Ἄρτας «Σκουφᾶς» πού διαθέτει μιᾶ ἀξιοζήλευτη ὑποδομή συγκλήθηκε τό δεύτερο ἄτυπο Πανελλήνιο Συνέδριο τῶν πνευματικῶν παραγόντων πού ὑπό τήν μορφή Συνάντησης ἐκπροσώπων τῆς Πνευματικῆς Ἐπαρχίας ἱδρυσε ἐπιτέλους τήν Πανεπαρχιακή Ὁμοσπονδία, ἡ ὁποία τώρα πλέον ἀναλαμβάνει τίς εὐθύνες ἐνός σύντονου καί ἀποφασιστικοῦ ἀγῶνα γιά τήν εὐθυγράμμι-

ση τῆς πνευματικῆς Ἐπαρχίας μέ τό μονοπωλιακό κέντρο καί τῆς ἐξίσωσης κι ἀποκατάστασης τῶν ἐπαρχιακῶν πνευματικῶν παραγόντων στά καταπατούμενα δικαιώματά τους.

Στό συνέδριο αὐτό ἀντιπροσωπεύτηκαν ἀρχικά οἱ βασικότερες περιοχές τῆς χώρας κατὰ δέ τή διάρκεια του, ὕστερα ἀπό σχετικές εἰσηγήσεις καί εὐρεία συζήτηση ψηφίστηκε ὁ Καταστατικός Χάρτης τῆς Ὁμοσπονδίας τήν ὁποία σύντομα θά κληθοῦν νά πλαισιώσουν καί στελεχώσουν οἱ πνευματικοὶ ὀργανισμοὶ τῆς Ἐπαρχιακῆς Ἑλλάδας, τό φθινόπωρο τοῦ 1984 στήν διάρκεια πανελληνίου - καταστατικοῦ - Συνεδρίου, πού θά συγκληθεῖ ἀπό τήν ΟΠΣΕΕ στά Γιάννενα καί Ἄρτα πού φιλοξένησαν τήν καταστατική Συνάντηση τοῦ Φλεβάρη καί μέ τήν ἔδρα τῆς μεταβατικῆς βασικά κέντρα τῆς χώρας.

Μέ μιᾶ ἀριστη διοργάνωση, μέ μιᾶ φιλοξενία ἀσπογη καί ἐντυπωσιακή πού ἐπεφύλαξαν οἱ πλατύκαρδοι καί δημιουργικοὶ Ἠπειρώτες τόσο στή Γιάννενα πού ἀντιπροσωπεύουν ὄλες τίς φάσεις τῆς ἱστορίας μας, ὄσο καί στήν Ἄρτα, πού εἶναι ἡ κοιτίδα τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς μας Παράδοσης μέ τήν ἐννοια τῆς διατήρησης ἀρχῶν πού ἐμπνέουν τούς Συνέλληνες, ἡ Συνάντηση αὐτή ἄφησε ἀλησμόνητες ἐντυπώσεις σ'ὄλους ὄσους ἔχουν τήν εὐτυχία νά ζοῦν χιλιάδες μεγάλες ὄρες σέ μιᾶ μονάχα μικρή στιγμή.

Τόσο ἡ Ἠπειρωτική Στέγη ὄσο καί τό Πνευματικό Κέντρο τοῦ περιλαμπροῦ «Σκουφᾶ» τῆς Ἄρτας θυζαντινῆς πρωτεύουσας τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠλείρου, μέ ἐπικεφαλῆς τούς πολὺδραστούς Προέδρους τους κ.κ. Δῆμο Κόκκινο καί Κώστα Βάγια καί τούς ἐξαίρετους Συνεργάτες τους, ἔκαναν τά ἀδύνατα δυνατό γιά νά πετύχουν νά δώσουν ὑπόσταση στόν κοινό Ἰδανισμό μας καί νά γεφυρώσουν ἀκόμα μιᾶ φορά τήν Ἠπειροθεσσαλία μ'ὀλόκληρη

τήν ἑλληνική Ἐπικράτεια πού ἀνέκαθεν συναγωνίζεται ὄχι μονάχα γιά τήν ἔθνική μά καί τήν πνευματική ἐλευθερία.

Πρέπει ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι ὅλα ὅσα ἐγιναν καί ἐπετεύχθησαν ὑπῆρξαν καρπός μιᾶς ἀγαστῆς συνεργασίας ἀνάμεσα σέ ἄτομα καί ὀργανισμούς, χωρίς καμιά ἀπολύτως κρατική συμπαράσταση πού φαίνεται νά συγκεντρώνει τά ἐνδιαφέροντά τους στους πρωτεουσσιάνους μονάχα σφετεριστές τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐπαρχιακοῦ δυναμικοῦ. Ἐνῶ θά ἔπρεπε καί ἐπιβάλλεται νά ἀρχίσει ἡ ἀντίστροφη πιά μέτρηση μέ βάση τήν πνευματική ἀποκέντρωση πού παραμένει ἐπίμονο αἶτημα τῆς Ἐπαρχίας. Αἴτημα πού σημαίνει ἄμεση ἀναδιανομή τοῦ ἔθνικοῦ πνευματικοῦ εἰσοδήματος, πράγμα πού οἱ πνευματικοὶ ἐργάτες τῆς Ἐπαρχιακῆς Ἑλλάδας θά διεκδικήσουν ἐντονότερα μέχρι πού ἡ Πολιτεία νά τό συνειδητοποιήσει.

Ἐκεῖνο πού προέχει τώρα καί πού ἤδη ἀρχίζει νά συντελεῖται εἶναι ἡ καταληκτική διαδικασία ἀναγνώρισης τοῦ Καταστατικοῦ καί ἡ ἄμεση πλαισίωση τῆς ΟΠΣΕΕ ἀπό τούς πνευματικούς ὀργανισμούς τῆς Ἐπαρχιακῆς Ἑλλάδας πού ἔχουν καί χρέος καί συμφέρον νά τήν διευρύνουν ἀπό τήν κορυφή ὡς τήν βάση μέ γνώμονα τή λαϊκή μας παροιμία πού ἐπιτάσσει: «Ἐνωμένοι ζήσετε, δύναμη γιά νάχετε»!

Δέ χωρεῖ καμμία ἀμφιβολία ὅτι μέ βάση τόν ἐνθουσιασμό καί τήν ἀποφασιστικότητα τῶν

πρωτουργῶν τῆς πρωτοβουλίας αὐτῆς ἡ Ὁμοσπονδία Πνευματικῶν Σωματείων Ἑλληνικῆς Ἐπαρχίας γρήγορα θά ἀπλωθεῖ καί συντομῶτα θά παίξει τό μεγάλο ρόλο τῆς στά πνευματικά πράγματα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας χωρίς νά ἀντιδικεῖ μέ κανένα ἀλλά καί διεκδικώντας ἀπό ὅλους αὐτά πού τούς ἀνήκουν καί θά πάψουν νά νέμονται ἄλλοι. Αὐτή τήν ἐπιταγή τῆς ἱστορίας καί τῆς ζωῆς καλοῦνται νά ἀξιοποιήσουν οἱ Συνασπιζόμενοι πνευματικοὶ φορεῖς τῆς Ἐπαρχίας πού, σάν ὑλική καί πνευματική τροφός τοῦ Κέντρου, ἔχει τήν ἀξίωση νά πάρει ὅσα τῆς ἀνήκουν «ἀνθ' ὄσων» ἀνέκαθεν προσφέρει καί μάλιστα πάντοτε ἐθελοντικά καί σπάταλα. Γιά νά μήν παρουσιάζεται πιά τό θλιβερό φαινόμενο οἱ «καταφερτζήδες» νά σκάρωνουν «βραβεῖα» καί «παρασυναγωγές» στίς ὁποῖες παρασύρουν ἀκόμα καί τούς Ταγούς τῆς Πολιτείας.

Ἐμεῖς πού εἴχαμε αὐτή τήν Ἰδέα κι ὅλοι Ἐκείνοι πού τήν ὑλοποιοῦν τώρα δικαιούμαστε νά πανηγυρίζουμε τό φωτεινό γεγονός πού ἀποτελεῖ σταθμό στήν πνευματική νεοελληνική ζωὴ ἀλλά καί ὑποχρεωόμαστε νά μήν ἐπαναπαφθοῦμε στίς «δάφνες» τῆς πρώτης ἐπιτυχίας πού κάποτε δέν ἀργοῦν νά ποδοπατηθοῦν ἀπό ἄσχετους.

ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΚΗΡΥΚΑΣ (ΛΑΡΙΣΑ)
3-3-84



ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

1984

— Στις 11 'Ιανουαρίου τὰ τμήματα του Συλλόγου «Σκουφάς» έκοψαν τή Βασιλόπιττα.

— Στις 15 'Ιανουαρίου έγινε Γενική Συνέλευση και έκλεχθήκε τό νέο Δ.Σ. του Συλλόγου «Σκουφάς».

— Στις 26 'Ιανουαρίου έγινε συνάντηση τών Πνευματικών Σωματείων τής επαρχίας.

— Στις 3 'Ιανουαρίου έγινε χορός υπέρ τής Ρομφίας στό Δημοτικό Περίπτερο «Προφήτης 'Ηλίας».

— Στις 10 Νοεμβρίου δόθηκε συναυλία Δημοτικού Τραγουδιού από τή χορωδία μας στό δημοτικό θέατρο Πατρών, στά πλαίσια τών πολιτιστικών εκδηλώσεων «Πρωτοκλήτεια» πρός τιμήν του πολιούχου Πατρών 'Αγίου 'Ανδρέα.

Τή χορωδία Βυζαντινής Μουσικής και Δημοτικού Τραγουδιού διευθύνει, όπως είναι γνωστό, ό Βαγγέλης Πλακιάς.

Χορευτικό

— Στις 3 Μαρτίου τό Χορευτικό Τμήμα του «Σκουφά» παρουσίασε τό παραδοσιακό «Γαϊτανάκι».

— Στις 23 'Απριλίου, ανήμερα του 'Αγίου Γεωργίου, τό χορευτικό μας έλαβε μέρος στις γιορτές του Πέτα για τόν πολιούχο άγίο του.

— Στις 22 'Ιουνίου συμμετείχε στις γιορτές για τήν άπελευθέρωση τής 'Αρτας που έγιναν στό Στάδιο τής πόλης.

— Στις 8 'Ιουλίου στις γιορτές για τή μάχη του Πέτα.

— Στις 29 'Ιουλίου στό Κομπότι, στα πλαίσια τών εκδηλώσεων «Σκουφικά».

— Στή Σκουληκαριά, τήν 1η Αύγουςτου, στις γιορτές για τόν Καραϊσκάκη.

— Στό Κοτσανόπουλο Πρεβεζής στις 24 του ίδιου μήνα.

— Στις 27 'Οκτωβρίου συμμετείχε στή 'Εορτή 'Επιτροπής Ειρήνης, και

— Στις 28 'Οκτωβρίου στήν πλατεία 'Εθνικής 'Αντιστάσεως.

'Εκθέσεις

— Στις 24 Μαρτίου εγκαινιάσθηκε ή 5η άτομική έκθεση ζωγραφικής τής Γεωργίας Σκούρα-Παράσχη και διήρκεσε ως τις 31 του ίδιου μήνα.

— Στις 14 'Απριλίου, σε συνεργασία με τήν Πρεσβεία τής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας τής Ρουμανίας, ό Σύλλογος «Σκουφάς» διοργάνωσε έκθεση φωτογραφίας με θέμα: «Στιγμιότυπα από τόν άγώνα του Ρουμανικού λαού για τήν ένότητα και τήν έθνική ανεξαρτησία».

'Η έκθεση, που τήν εγκαινιάσε ό πρεσβευτής τής Ρουμανίας στήν 'Αθήνα Ν. 'Εκομπέσκου, είναι αφιερωμένη στήν άπελευθέρωση τής Ρουμανίας από τους Τούρκους και τήν ίδρυση του ένιαίου 'Εθνικού Ρουμανικού Κράτους.

Διαλέξεις

— Στις 7 'Απριλίου ό καθηγητής του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων 'Αθανάσιος Παλιούρας ανέπτυξε τό θέμα: «'Αγιο 'Ορος, τέχνη και ζωή χιλίων χρόνων». Με τή βοήθεια έγχρωμων διαφανειών γνωρίσαμε τήν αρχιτεκτονική μας κληρονομιά, τό μαγευτικό κόσμο τής ζωγραφικής, είδαμε τόν πλοΐτο τών κειμηλίων και προσεγγίσαμε τό μεγαλειό και τήν αλλόττητα τής σημερινής καθημερινής ζωής στόν 'Αθω.

— Στις 11 'Απριλίου ό γνωστός λογοτέχνης Γιάννης Σακελλίων ανέπτυξε τό θέμα: «'Ο Κόντογλου και ή συνείδηση τής Ρωμοσύνης».

— Στις 15 'Απριλίου ό συμπατριώτης μας Κάστας Τσιλιγιάννης ανέπτυξε τό θέμα: «Δημόσιες σχέσεις του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου».

— Στις 15 Δεκεμβρίου ό καθηγητής του Πανεπιστημίου Στέφανος Παπαδόπουλος έδωσε διάλεξη με θέμα: «'Η πολιτική τών Μεγάλων Δυνάμεων άπέναντι στήν 'Ελλάδα κατά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο». 'Ακολούθησε συζήτηση.

Χορωδία

— Στις 18 'Ιανουαρίου, γιορτή του 'Αγίου 'Αθανασίου ή χορωδία του Συλλόγου μας έψαλε στόν όμώνυμο ναό τής 'Αμφιλοχίας.

— Στις 14 'Απριλίου ή χορωδία του Συλλόγου μας έψαλε στήν αίθουσα τής Πνευματικής Στέγης του « Σκουφά» έκκλησιαστικούς ύμνους τής Μ. 'Εβδομάδας.

— Στα πλαίσια τών εορτών για τήν άπελευθέρωση τής 'Αρτας ή χορωδία του «Σκουφά» τραγούδησε στό στάδιο τής πόλης μας στις 22 'Ιουνίου.

- Στις 29 Ἀπριλίου ἐγκαινιάσθηκε ἔκθεση ζωγραφικῆς τοῦ Γιάννη Στούμπου.

- Στις 28 Ἰουνίου ἐγκαινιάσθηκε ἔκθεση χειροτεχνίας.

- Ἐκθεση μέ θέμα «Καραγκιόζης ὁ Ἕλληνας» πού ὀργάνωσε τό μουσεῖο Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης (ΥΠ.Π.Ε.), στεγάστηκε στήν Πνευματικὴ Στέγη τοῦ «Σκουφά» ἀπὸ τὶς 15 Δεκεμβρίου 1984 μέχρι τὶς 15 Φεβρουαρίου 1985.

Παράλληλα, ἐκτέθηκαν καὶ δημιουργίες παιδιῶν σχολικῆς ἡλικίας, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τό θέμα τῆς προηγούμενης ἔκθεσης γιὰ τὸν Καραγκιόζη.

Ἐπίσης διάφορες ἐκδηλώσεις ἔγιναν στήν ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΣΤΕΓΗ τοῦ «Σκουφά».

- Στις 21 Ἰανουαρίου ἔγινε ὁμιλία τοῦ ὕφηγῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Παν. Νούτσου, μέ θέμα: «Ἡ φιλοσοφία καὶ κοινωνικὲς ἐκτιμήσεις στό σχολεῖο», μέ πρωτοβουλία τοῦ Συλλόγου Δασκάλων-Νηπιαγωγῶν-ΕΛΜΕ.

- Στις 29 Ἰανουαρίου τό Δημοτικὸ Θέατρο Ἀγρινίου ἔπαιξε τό ἔργο «Στραβόξυλο».

- Στις 30 Ἰανουαρίου τό Δημοτικὸ Συμβούλιο συζήτησε τό θέμα «Ζῶνες οἰκιστικοῦ ἐλέγχου».

- Στις 5 Φεβρουαρίου τό Δημοτικὸ Θέατρο Ἀγρινίου ἀνέβασε τό ἔργο τοῦ Πιραντέλο «Ἡ ἡδὼν τῆς τιμωρίας».

- Στις 16 Μαρτίου ὁ Σύλλογος Γυναικῶν ἔκανε ἐκδήλωση γιὰ τὴν γιορτὴ τῆς Γυναίκας.

- Στις 17 καὶ 18 Μαρτίου ἔγινε συνάντηση Μελισσοσυριωτῶν.

- Στις 24 Μαρτίου ἔγινε συνεδρίαση Νομαρχιακοῦ Ταμείου.

- Τὴν 1η Ἀπριλίου δόθηκε ρεσιτάλ πιάνου μέ τὸν Μίμη Πλέσσα.

- Στις 8 Ἀπριλίου ὁ Πανελλήνιος Σύνδεσμος Χοιροτρόφων ἐξήγγειλε τό ἐνημερωτικὸ του πρόγραμμα.

- Στις 29 Ἀπριλίου ἔδωσε παράσταση τό Θέατρο Λυκαίου.

- Στις 12 Μαΐου ἔγινε Γενικὴ Συνέλευση τῆς Ἐνώσεως Ἀγωνιστῶν Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως «Ν. Ζέρβας».

- Στις 15 Μαΐου ὁ Δήμος Ἄρτας σέ συνεργασία μέ τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν διοργάνωσε μουσικὴ βραδύα μέ τό ντουέτο Τάκη Ἀποστολίδη-θιολί καὶ Κ. Κατσῶλη-κιθάρα.

- Στις 19 Μαΐου ὁ Ἑλληνοσοβιετικὸς Σύνδεσμος ἔδωσε ρεσιτάλ ρώσικου τραγουδιοῦ.

- Στις 20 Μαΐου ἔγινε Γενικὴ Συνέλευση τῶν Ἀγροτικῶν Συλλόγων.

- Στις 26 Μαΐου ἡ Ἱατρικὴ Ἐταιρεία συζήτησε γιὰ τὶς νεώτερες ἀπόψεις γιὰ τό διαβήτη καὶ τὴ θεραπεία του.

- Στις 31 Μαΐου ὁ Σύλλογός μας σέ συνεργασία μέ τὴν Ἱατρικὴ Ἐταιρεία Ἄρτας διοργάνωσε διάλεξη τῆς διάσημης Ρουμάνας γεροντολόγου Ἄνας Ἀσλάν, μέ θέμα «Ἐξελίξεις στὴ Γεροντολογία». Στὴ συνέχεια ἀκολούθησε συζήτηση.

- Μέ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἄρτας, ὁ «Σκουφᾶς» ἀνέλαβε τὴν προβολὴ τοῦ φιλμ-ντοκυμαντέρ «Ἡπειρος-Ἄρτα 1984» πού γύρισαν ἡ «J. καὶ Μ. Πάρις Φίλμ» καὶ ὁ σκηνοθέτης Μάριος Ρετσίλας μέ διευθυντὴ φωτογραφίας τὸν Κώστα Παπαγιαννάκη. Ἡ ταινία διάρκειας 2 1/2 προβλήθηκε δωρεάν στὴν Ἄρτα, τό Πέτα, τό Κοιμμένο καὶ τό Κομπότι στίς 20,21,22 καὶ 23 Ἰουνίου ἀντίστοιχα.

- Στις 28 Ἰουνίου ἔγινε Συνέδριο ICOM (ICME).

- Στις 2 Ἰουλίου ἔγινε Γενικὴ Συνέλευση τῆς «Ἀναγέννησης» Ἄρτας.

- 21-7-84 Δήμος Ἄρταίων: Πεπραγμένα 1983. Δωρεὰ Κικῆς Λαμπρινοπούλου.

- 13-9-84 Ἐπίσκεψη Σχολῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

- 22-9-84 Γενικὴ Συνέλευση Ὁμοσπονδίας Ἀγροτικῶν Συλλόγων.

- 29-9-84 Παράσταση Καραγκιόζη.

- 2-10-84 Ὁμιλία τῶν γιατρῶν Ἀνδρέα καὶ Σηηνέλη μέ θέμα «Ἐθελοντικὴ αἰμοδοσία».

- 6-10-84 Κινηματογραφικὴ Λέσχη. Θέμα «Κινηματογράφος».

- 15-10-84 Δήμος Ἄρταίων: Σύσκεψη φορέων σχετικὰ μέ ἀθλητικὲς καὶ πολιτιστικὲς δραστηριότητες.

- 21-10-84 Σῶμα Ἑλλήνων Ὁδηγῶν: Ὁμιλία-προβολή.

- 22-10-84 Τμήμα Πολεοδομίας: Πολεοδομικὸ σχέδιο Ἄρτας.

- 27-10-84 Ἐπιτροπὴ Εἰρήνης: Λαϊκὴ Συνέλευση.

- 10-11-84 Συνέδριο Τοπικῆς Ἐνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων.

- 24 καὶ 25-11-84 Ἑλληνοσοβιετικὸς Σύνδεσμος Ἄρτας. Ὁμιλία Στ. Κανελοπούλου.

- 1-12-84 Ὁμοσπονδία Συλλόγων Γονέων καὶ Κηδεμόνων.



Β.Κ. Μάργαρη: Νέοι στίχοι, 1983
 Σπ. Μουσελίμη: «Ἀναδρομές», ποιήματα, Γιάννινα 1984.
 Τζένη Παπαϊωάννου: Ἡ τελευταία φλόγα, 1983.
 Ἐνωση Πωγωνησίων Ἡπείρου, «Πνευματικές φυσιολογίες Πωγωνίου», Ἰωάννινα 1984
 Μιχ. Σταφυλά «Μνήμη Γιώργου Κοντζιούλα»
 Δημήτρη Σαλαμάνγκα: (ἅπαντα Λαογραφικά τόμοι 1-5)
 Δημήτρη Σταμέλου: «Μακρυγιάννης»
 Σπύρος Γαλαῖος: Θέμα κορυφής.
 Ἄδελφ. Πραμάντων: Πράμαντα (Ἱστορία - Λαογραφία), 1977.
 Κων. Σαρδελη: «Γιώργος Βαρνακιώτης ὁ προδομένος Στρατηγός τοῦ 1821. Ἰθάκη 1980.
 Ν. Ἀλιπράντη: Ἐθνικά ὀνόματα στήν Πάρο, 1984.
 Σόνια Πυλωρόφ-Σωτηροῦδη: «Ποιήματα τοῦ 83», Θεσ/νίκη 1984.
 Κ. Μαρκά: Σχεδόν ἐρωτικά, ποιήματα, Θεσ/νίκη 1984.
 Κόκκινος - Σιωμόπουλος - Ἀγραφιώτης - Τατσιόπουλος: Ἑλληνική Παράδοση, Ἰωάννινα, 1979.
 Γιαν. Σακκελιών: ὁ ποιητής Γκοτζιούλας γιά τόν Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη.
 Γιαν. Σακκελιών: Σερβίων καί Κοζάνης Βενιαμίν.
 Γιαν. Σακκελιών: ἔξαρση ὀσίου Συμεών τοῦ ἀποστόλου καί μονοχίτωνος Δασκάλου τοῦ Γένους.
 Θεοδ. Χατζημιχάλη: Ἡ κατάρα καί τό Ἀνάθεμα, Λαρ. 1981.
 Γεωργ. Κουτσόκληνη: Προλήψεις καί δεισιδαιμονίες τῆς Φωκίδας, Ἄμφισσα 1984.
 Ἰθάν. Νταουσάνης: Στέπες (ποιήματα), Ἰθάνη 1984.
 Ἰθάν. Νταουσάνης: τό βαθύ τοῦ ἔβενου (ποιήματα) Ἰθάνη 1984.
 Ἄρχαιο Θεσσαλικῶν Μελετῶν, Βόλος 1983.
 Χρυσίδας Τζουβάρα-Σούλη, Ἀγνωστές ἀπ'τό Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα, Ἰωάννινα 1983.
 Ἰθάν. Ἐθν. Παιδείας: Ἐκτιμήσεις καί προοπτικές στήν Ἑλλάδα.
 Ο.Ε.Δ.Β. «ὁδηγός ἐπαγγελμάτων», Ἰθάνη, 1984.
 Ἰθάν. Λουκά: Τό γιοφύγι τῆς Ἄρτας, Θεσσαλονίκη.

Τάκη Δόξα: Δοκίμια, Ἰθάνη 1981.
 » Φῶς τῆς Ὀλυμπίας, » 1976
 » Ἐπαρχία σ'ἀγαπῶ, » 1978
 Πέτρου Σπέτζη: ἐν ὄψει, Θεσ/νίκη 1984.
 Παύλου Χιδιόργλου: Οἱ Ἕλληνες Πομάκοι καί ἡ σχέση τους μέ τήν Τουρκία, Ἰθάνη 1984.
 Ἄρχιμ. Μαζίμου Θεοχάρη: Χαῖρε Ἄμνου καί ποιμένος μήτητρη», Ἄρτα 1984.
 Στεφάνου Παπαδόπουλου: Ἡ Μικρασιατική καταστροφή, Θεσ/νίκη 1982.
 Ἀπελευθερωτικοί ἀγῶνες τῶν ἐλλήνων ἐπί Τουρκοκρατίας, Θεσ/νίκη 1969
 Τά τελευταία ἔτη τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας καί ἡ περίοδος διακυβερνήσεως τοῦ Καποδίστρια, Θεσ/νίκη 1976.
 Ἰωάννης Καποδίστριας, ὁ Θεμελιωτής τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, Θεσ/νίκη 1977.
 Γεώργιος Λασσάνης, ὁ Κοζανίτης ἀγωνιστής καί Λόγιος, Θεσ/νίκη 1977.
 Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1770 (τά ὀρλωφικά), Ἰωάννινα 1977.
 Ἡ Συμβολή τοῦ Ἰπόδομου Ἡπειρωτικοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας του, Ἰωάννινα 1977
 Ἀπελευθερωτικοί ἀγῶνες τῶν ἐλλήνων ἐπί Τουρκοκρατίας, Θεσ/νίκη 1982.
 Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδας. «Ἡ ἐλληνική πολιτεία», Ἰωάννινα 1983.
 Ἡ ὀργάνωση τοῦ Στρατοῦ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας ἐπί Καποδίστρια, Θεσ/νίκη 1964.
 Τά ἐπαναστατικά σχέδια τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καί οἱ Βούλγαροι, Ἰωάννινα 1978.
 Συνεργασία Ἑλλήνων καί Σέρβων κατά τοὺς ἀπελευθερωτικούς ἀγῶνες 1804-1830, Θεσ/νίκη 1979.
 Μία ἀνέκδοτη ἀναφορά τοῦ Ναυάρχου Κόχαν πρὸς τόν Καποδίστρια, Ἰωάννινα 1976.
 Ἐνα ἀνέκδοτο ὑπόμνημα σχετικό μέ τήν κίνηση, τοῦ Δούκα τοῦ ΝΕΒΕΡ, Ἰωάννινα 1973.
 Κύρια χαρακτηριστικά τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγῶνων τῶν Ἑλλήνων κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, Θεσ/νίκη 1984.
 Ἡ πῶσις τοῦ Μεσολογγίου καί ὁ φιλελληνισμός, Ἰθάνη 1969. Παν/μιο-Ἰωαννίνων (Φιλοσοφική Σχολή).
 Σύμμεκτα Νεώτερης Ἱστορίας, Ἰωάννινα 1982.
 Σ. Παπαδόπουλου - Ἰ. Θεοχαρίδη: Ἐπισκόπηση τῆς ἔρευνας τῆς Βουλγαρικῆς Ἱστορίας στήν Ἑλλάδα κατά τήν τελευταία τριακονταετία, Ἰωάννινα 1984.



ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ἐπιστήμη καί πίστις
Σύγχρονη σκέψη
Παριανά
Ἡπειρωτική Ἐταιρεία
Ἡπειρωτική Ἔστια
Ἰσραηλινά Χρονικά
Ἄγροτική
Διάλογος, 1983/Α
Ἡπειρωτικά Χρονικά
Σκιάθος
Θεσσαλική Ἔστια
Ἑλληνικός Ἀστήρ
Θρακικά Χρονικά
Ἀρχεῖον εὐβοϊκῶν μελετῶν
Κ. Διαμάντης «ΑΠΑΝΤΑ»
Ἴον (Ροδαυγή Ἄρτης), Ἀθήνα 1984

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- ΘΕΟΔΩΡΙΑΝΑ
- ΑΓΝΑΝΤΑ
- ΝΕΑ ΤΟΥ ΠΕΤΑ
- ΤΖΟΥΜΕΡΚΙΩΤΙΚΑ ΝΕΑ
- ΡΟΔΑΥΓΗ
- ΒΟΥΡΓΑΡΕΛΙ
- ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ
- ΚΥΡΙΑΚΗ



ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ
ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ

ΕΤΟΥΣ 1984

ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ
ΤΗ ΓΑΡΟΥΦΑΛΕΙΟ ΣΤΕΓΗ
(ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ)

		Κων/νος Εύαγγ. Βάγιας και Θεοδώρα Εύαγγ. Βάγια	»	3.000
		Κος και Κα Άλεξάνδρου Ζούλλα	»	3.000
	ΔΡΧ.	Άννα Στ. Άλευρά	»	2.500
		Κος και Κα Τάσου Παλαστράτου	»	5.000
		Κος και Κα Άνδρέου Ζούλλα	»	3.000
	5.000	Άγγελος και Τοτό Τσουκαλά	»	3.000
		Έκδόσεις Μπεργάδη	»	2.000
	20.000	Λημήτριος και Μαργαρίτα Παλασταύρου	»	10.000
		Ρίτσα Καρυστινάκη	»	3.000
	2.000	Κος και Κα Σοφοκλέους Ζούλλα	»	10.000
	3.000	Ειρήνη Χρυσανθακοπούλου	»	3.000
		Καυδίου και Μαίρη Μπανταλούκα εις μνήμη Πέτρου Γαρουφαλιά	3.000	
		Άλέξανδρος Μάρης	»	2.000
		Μενέλαος Περόικης	»	3.000
		Κική Λαμπρινοπούλου	»	50.000
		Ίωάννης Άλεξόπουλος	»	5.000
		Γ. Τσόχας	»	5.000
		Εύαγγελος Πετρίτσας	»	10.000
		Σπ. Ζαθιτσάνος	»	2.000
		Βασίλειος Άγραφιώτης	»	10.000
		Τέτα Άλεξίου	»	5.000
		Καρυστινάκη	»	3.000
		Μαρίκα Δ. Γαρουφαλιά	»	20.000
		Νικόλαος Φαρμάκης	»	5.000
		Έλένη Ποταμιάνου	»	5.000
		Κος και Κα Γεωργίου Σπηλιοπούλου	»	5.000
		Κος και Κα Βασ. Σπηλιοπούλου	»	2.000
		Κος και Κα Παύλου Μιχαλέα	»	3.000
		Σοκράτης Ήλιάδης	»	5.000
		Γ. Άθανασιαδης - Νόβας	»	5.000
		Έλλη Βασιλείου Μαλάμου	»	3.000
		Ύακίνθη Γεωργιάδου και Φοΐβος Γεωργιάδης	»	10.000
		Κος και Κα Σταμάτη Ματζαβίνου	»	5.000
		Έφη Κουλούθρου	»	5.000
		Μαρία Λαμπροπούλου	»	5.000
		Μαλβίνα Κ. Καζακοπούλου	»	2.000
		Κος και Κα Άντωνή Άποστόλου	»	2.000
		Κος και Κα Χρήστου Πάντου	»	2.000
		Παναγιώτης Χάντζος	»	2.000
		Μαρία Άρκαδίου	»	30.000
		Κων/νος Εύαγγ. Βάγιας και Θεοδώρα Εύαγγ. Βάγια	»	3.000
		Κος και Κα Άλεξάνδρου Ζούλλα	»	3.000
		Άννα Στ. Άλευρά	»	2.500
		Κος και Κα Τάσου Παλαστράτου	»	5.000
		Κος και Κα Άνδρέου Ζούλλα	»	3.000
		Άγγελος και Τοτό Τσουκαλά	»	3.000
		Έκδόσεις Μπεργάδη	»	2.000
		Λημήτριος και Μαργαρίτα Παλασταύρου	»	10.000
		Ρίτσα Καρυστινάκη	»	3.000
		Κος και Κα Σοφοκλέους Ζούλλα	»	10.000
		Ειρήνη Χρυσανθακοπούλου	»	3.000
		Ίωάννης Πασσάς τής Έγκυκλοπαιδείας «Ήλιος»	»	5.000
		Κος και Κα Νικολάου Κουλούθρου - Έμπειρικού	»	10.000
		Κος και Κα Ι. Βασιλείου	»	50.000
		Λεωνίδας και Χριστίνα Βαλμά	»	5.000
		Καίτη Άθανασίου	»	5.000
		Κος και Κα Μιχαήλ Νοταρά	»	5.000
		Ό Καθηγητής και ή Κα Διονυσίου Κασκαρέλη	»	50.000
		Σωτήρης Μαρκέτος	»	3.000
		Κος και Κα Σπύρου Μακαρώνα	»	3.000
		Κος και Κα Άντωνίου Καρυστινάκη	»	3.000
		Άντώνιος Μουστάκας	»	10.000
		Κος και Κα Ι. Σωσσίδη	»	5.000
		Εύαγγελος Μιχ. Στασινόπουλος	»	10.000
		Κος και Κα Βίκτωρος Μιχαηλίδου	»	5.000
		Ευγενία Βογιατζίδου	»	3.000
		Μαριάνθη Μιχ. Στασινοπούλου	»	10.000
		Κος και Κα Α. Βασιλείου	»	5.000
		Σ. Βασιλείου	»	5.000
		Βασ. και Κων. Κασκαρέλης	»	10.000
		Κος και Κα Νικολάου Μιχ. Στασινοπούλου	»	10.000
		Ύακίνθη Γεωργιάδου και Φοΐβος Γεωργιάδης	»	5.000
		εις μνήμη Άντωνίου Καρυστινάκη	»	5.000
		Ύακίνθη Γεωργιάδου και Φοΐβος Γεωργιάδης	»	5.000
		εις μνήμη Χριστόφορου Κατσάμπα	»	5.000

ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ ΤΗ ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ

ION 100.000

ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ ΤΟ ΧΟΡΕΥΤΙΚΟ

BIKH AE 30.000

ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΜΑΣ

	ΔΡΧ.		
Λάμπρος Τσάπαλης	1.500	Μενέλαος Καρπούζης εἰς μνήμην τοῦ ἀδελφοῦ του Χαρίτωνος	1.000
Θεοχ. Σβώλος	1.000	Ἐρρικέτη Κ. Ρηγανέλα εἰς μνήμην τοῦ πατρὸς της	3.000
εἰς μνήμην συζύγου του	1.000	Λάμπρου Γκαναβία	3.000
Κων/νος Σιδῶς	1.000	Οἰκογένεια Εὐάγγ. Μαντέλου	
Σοφία Σαρλή	3.000	εἰς μνήμην θείας τῶν	
Δημήτριος Χατζηγιάννης	1.500	Φωνούλας Παπασπύρου	2.000
Μενέλαος Καρπούζης	500	Βασίλειος Ματσοῦκας	1.000
Μιχαήλ Ρέτσας	2.000	Τάκης Κατσαούνης	500
Κων/νος Μανόπουλος	1.000	Πανηπειρωτικός Σύλλογος Πατρῶν	500
Ἀθανάσιος Κονταξῆς	2.000	Χρῆστος Ζιώγας	
Ἀντιγόνη Παπακώστα	5.000	εἰς μνήμην πατρὸς του Θωμᾶ	2.000
Ἀπόστολος Μπιτζιλέκης		Ἀνδρέας Ἀρθαντογεώργος	500
εἰς μνήμην τῆς μητρὸς του		Πόπη Ζαχαρή	
Ναταλίας	5.000	εἰς μνήμην συζύγου της Βασιλείου	10.000
Ἰωάννης Παπαβασιλείου		Ἰωάννης Μητσοπέτρος -	
εἰς μνήμην τῆς ἐξαδέλφης του		Ἡρώ Ράπτη	
Ναταλίας Μπιτζιλέκη	2.000	εἰς μνήμην Πέτρου Γαρουφαλιά	2.000
Ἐλευθέριος Μανόπουλος	2.000	ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΣΤΕΓΗ	
εἰς μνήμην Ἀθανασίου Χουλιάρα		Νίτσα Πραματευτή	5.000
Κος καὶ Κα Ἰωάννου Παπαβασιλείου	2.000	Ἐθνικὴ Κτηματικὴ Τράπεζα	10.000
εἰς μνήμην Γεωργίου Κεχαγιᾶ		Μαίρη Ἀθαν. Ἴσκου	
Ἰωάννης Μητσοπέτρος -	2.000	εἰς μνήμην τοῦ συζύγου της	
Ἡρώ Ράπτη εἰς μνήμην Σοφίας Σαρλή		Ἀθανασίου	5.000
Ἄννα Παπαντωνίου	3.000	Τέτα Πάνου Ἀλεξίου	
εἰς μνήμην συζύγου της		εἰς μνήμην του συζύγου της Πάνου	10.000
Κλαύδιος Μπανταλούκας	3.000	Κων/νος Ρηγανέλας	
εἰς μνήμην Μιχ. Περάνθη	3.000	εἰς μνήμην τοῦ θεοῦ του	
Ἡλίας Καρανίκας	2.000	Παναγιώτη Ρηγανέλα	5.000
Ἐλευθέριος Μανόπουλος	3.000	ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ ΤΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ	
εἰς μνήμην Βασιλείου Πετροπούλου	10.000	ΥΠΠΕ	800.000
Θεόδωρος καὶ Ρένα Τσακάλου	3.000		
εἰς μνήμην Βασιλείου Πετροπούλου	3.000		
Βασίλειος Ἀγραφιῶτης	1.000		
Δημοσθένης Χαβέλας			



«ΣΚΟΥΦΑΣ»

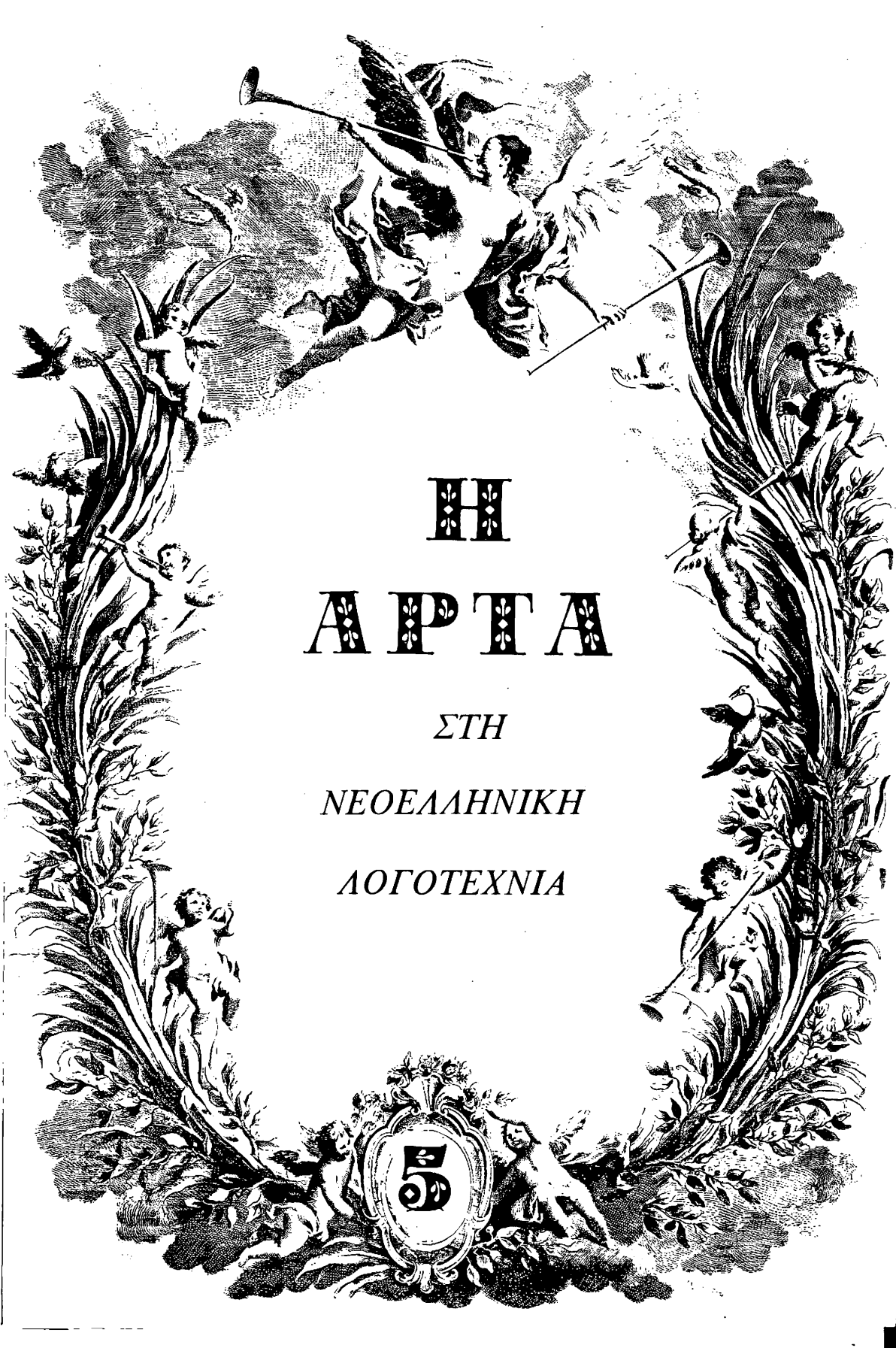
ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΜΟΥΣΙΚΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΤΑΣ
«Ο ΣΚΟΥΦΑΣ»

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ: ΚΩΣΤΑΣ ΒΑΓΙΑΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΩΣΤΑΚΙΩΤΗΣ, Μαντζάρου 4, 10672 Αθήνα, τηλ. 3636.281.

ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ-ΕΜΒΑΣΜΑΤΩΝ: ΣΥΛΛΟΓΟΣ «ΣΚΟΥΦΑΣ» ΑΡΤΑΣ



Η
ΑΡΤΑ

ΣΤΗ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ



ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ


(Σχέδιο : Α. Λαζαρίδη)



ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

(Ἄπεθανεν ἐν Ἄρτῃ τὴν 22^{αν} Ἀπριλίου 1894).




 ΗΣ Πίνδου αἱ ποιητικαὶ κλιτύες ἀπώλεσαν τὸν σεμνὸν ὑμνητῆν των, καὶ τῶν Ἑπειρωτικῶν χωρίων ἐνεκρώθη ὁ φιλόπατρις ἠθογράφος. Εἰς τὸ ῥοδοστεφάνωμα ἀκόμη τῶν νεανικῶν ἐτῶν, εἰς τὸ γλυκοχάραγμα ἀφελοῦς καὶ γνησίας ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, μόνος, σχεδὸν λησμονημένος ὁ **Κώστας Κρυστάλλης** ἐφυλλορόησεν, ἔσθυσεν ὡς ἀσθενῆς δύνοντος ἡλίου ἀκτῖς μέσῳ νεφῶν, ὡς ἀπήχησις ἀρμονικῆς μελωδίας ποιμενικοῦ αὐλοῦ σθεννυμένης ἡρέμα εἰς τὸν ψίθυρον τῶν φύλλων σειομένης πίτυρος. Ὁ Κώστας Κρυστάλλης ἐκκλύφθη ἀπὸ τὸ χῶμα τῆς γλυκειᾶς πατρίδος του καὶ ἦτο τριαύτη ταφὴ ἡ τελευταία χαρὰ εἰς τὴν ὑστάτην τοῦ βίου του ἀγωνίαν. Ὅτε ἦλθεν ἐδῶ τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου του συνεκινήθη ὁ ὀλίγος κόσμος, ὅστις τὸν ἐγνώρισεν ὄχι ἀπὸ τὴν προσωπικὴν ὄρασίν του, διότι ἐπόθει ὡς ἀληθῆς ποιητῆς τὴν ἡρεμίαν καὶ τὴν ἄνευ ἐπιδείξεως γαλήνην, ἀλλ' ἀπὸ τὰ ἔργα του, ἀπὸ τὰ βουνήσια ποιήματά του, ἀπὸ τὰ χαριτωμένα *Πεξογραφήματά* του, ἅτινα πάντα συχνὰ ἐπεζητοῦντο καὶ ἐφιλοξενοῦντο εἰς τὰ περιοδικὰ φύλλα.

Ὁ Κρυστάλλης ἀπὸ τῆς γηίνης ζωῆς, ἐν ἣ ἐβασανίσθη, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁποιᾶς τὸ σιγηλὸν μυστήριον δὲν τὸν ἠμπόδιζε νὰ ψάλλῃ τὰς λιγοστάς χάριτας, μετέστη ἤδη εἰς τὴν ἀληθῆ ζωὴν, ἣτις εἶνε ἡ πνευματικὴ, εἰς τὴν ζωὴν, ἣν καταλάμπει ἡ κοινὴ συνείδησις καὶ θερμαίνει πάντων ἡ καρδιά. Ἄν τὸ σῶμα νεκροῦται, ζῆ ὅμως τὸ πνεῦμα. Καὶ τὸ πνεῦμα εἶνε ἐκεῖνο, τὸ ἠποῖον δικαιολογεῖ μίαν ὑπαρξίν καὶ ἀγλαΐζει τὸ ῥάκος τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς. Δὲν περικλείομεν εἰς τὰς σελίδας αὐτὰς κριτικὴν ἢ ποιητικὴν περὶ αὐτοῦ μελέτην. Θὰ ἦτο πρόωρος ἀκόμη, ἂν μὴ παρακεκινδυνευμένον νὰ προεξοφλήσωμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκτιμῆσει κρίσιν περὶ πνευματικοῦ ἐργάτου, ὅστις δὲν δύναται νὰ κριθῆ μεμονωμένως. Ὅστις ἐπιχειρήσῃ μετὰ ἔτη νὰ καλλιτεχνήσῃ ἐν σύνολον μελέτης περὶ τῆς καθ' ὅλου νεοελληνικῆς ποιήσεως—καὶ ἡ θέσις του δὲν θὰ εἶνε ὑποθέτω πολὺ ῥοδινῆ—ἄς ἀνατάμη τὸν Κρυστάλλον, ἄς τὸν ψυχολογήσῃ, ἄς εἰσδύσῃ—καὶ εἶνε τὸ σπουδαιότερον ὄλων—εἰς τὸ βάθος τῶν ποιημάτων του, τῆς ψυχῆς τῶν στίχων του, ἄς αἰσθανθῆ τὴν ζωὴν τῆς παραδόξου δι' ἡμᾶς τοὺς mondains καὶ δυσήχου καὶ ἀκατανόητου πολλάκις λέξεως ἢ φράσεως τῆς γενετείρας του, ἣτις πλημμυρεῖ τὴν ποίησίν του προσοίδουσα αὐτῇ ἰδίαν δύναμιν, ἰδίαν χάριν, ἀπλότητα, τοπικὴν αὐτόχρημα φυσιογνωμίαν. Εἰς ἡμᾶς ἐπιβάλλεται μόνον νὰ συνοδεύσωμεν τὴν εἰκόνα του, ἣτις καταστεροῦται εἰς τὴν καλλιτεχνικῶν

πινακοθήκην τῆς «Ποικίλης Στοᾶς» μὲ ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ νεκροῦ ποιητοῦ, δικαιολογούσας τὸ εἰλικρινές ὑπὲρ τῆς μνήμης του αἴσθημα τὸ ὀφειλόμενον ἄλλως εἰς τὸν πρόωρον, εἰς τὸν ἄδικον θάνατόν του.

Πάντοτε σκεπτικός, μὲ ἑλαφρὸν μόνον μειδίαμα εἰς τὰ ὠχρὰ συνήθως χεῖλη του, κοντός, δειλός, μὲ βλέμμα ἄκακον καὶ εἰλικρινές, ὀλιγόλογος, δὲν εἶχε τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ ἐπρόδιδεν ἄνθρωπον ἔχοντα συνείδησιν τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας ἢ θέλοντα νὰ ἐγκολπωθῇ τὴν πολυτάραχον ζωὴν, ἥτις εἰς μίαν πεπολιτισμένην κοινωνίαν τονίζει δυστυχῶς πολὺ συχνὰ τῆς φήμης τὸ σάλπισμα ὑπὲρ τῶν θρασυτέρων καὶ κουφοτέρων. Ἀπλοῦς βιοπαλαίστης, ἐξόριστος ἐκ τῆς πεφιλημένης του Ἡπείρου, ἐμάρανε τὰ καλλιτέρα ἔτη τῆς νεότητός του πρὸ τῶν ὀκριβάντων τοῦ τυπογραφείου. Μετὰ τινος συγκινήσεως ἀναμιμνήσκουμαι γράφων τὴν στιγμὴν ταύτην ἐνὸς ἐπεισοδίου ἀρκετὰ χαρακτηριστικοῦ. Ἦνυσεν τὰ πρῶτα φοιτητικὰ ἀκόμη ἔτη, ὅτε παρασυσθηθεὶς κ' ἐγὼ ὑπὸ τοῦ κρητοῦντος τότε νῦν δὲ ὑπεσίμου εὐτυχῶς πυρετοῦ τῆς ἐκδόσεως περιοδικῶ, εἶχον ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν ἐνὸς τοιούτου : τῆς «Σάλπιγγος». Τὸ ὄνομα τοῦ Κρυστάλλη τὸ ἠγνόουν ἐντελῶς, ὅπως τὸ ἠγνόουν τότε καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες σήμερον κηρύσσουσιν τὰ ἔργα του θαυμάσια. Ὁ διεκπεραιωτὴς τοῦ φύλλου, νέος Ἡπειρώτης, μοὶ ὁμιλεῖ μίαν ἡμέραν περὶ ἐνὸς τυπογράφου ποιητοῦ, οὗτινος μοὶ φέρει συγχρόνως πρὸς δημοσίευσιν ἐν ποίημα : τὸν «Χαιρετισμόν». Τὸ κατεχώρισα, μετὰ τρεῖς δὲ ἡμέρας ἔρχεται ὁ ἴδιος διὰ νὰ μὲ εὐχαριστήσῃ. «Ἐἶμαι, μοὶ λέγει, ὁ Κρυστάλλης καὶ τὸ θεωρῶ μεγάλην μου χαρὰν, διότι συνειργάσθην εἰς τὸ περιοδικόν σας, ἂν καὶ ὁ τίτλος τοῦ δὲν ἀρμόζει πρὸς τὰ ταπεινά μου ἔργα, οὔτε μέλλει ν' ἀνταποκριθῇ». Ἡ φράσις αὕτη λεχθεῖσα εἰς ἡλικίαν, καθ' ἣν ἡ κρίσις δὲν ἔχει πολλὰς ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου παρ' ὧ νικᾷ ἢ αὐτοπεποιθήσεις, καὶ ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν οἱ λόγοι νέοι, τίποτε ὀλιγώτερον τίποτε περισσώτερον, ἀναβιβάζουσιν τὸ ἀμόρφωτον ἀκόμη ἐγώ των εἰς περιωπὴν δαιμονίου πνεύματος, εἶνε ἀρκετὴ διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Κρυστάλλον τοιοῦτον μείναντα καὶ μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ. Τὸ ποίημα ἐκεῖνο, μὴ ἀναδημοσιευθὲν ἔκτοτε καὶ ἐκ τῶν πρώτων βέβαια τοῦ ποιητοῦ, εἶνε σύντομον, εἰκονίζον αὐτὸν τὸν ποιητὴν, τὸν διαγωνισθέντα εἶτα εἰς τὸν Φιλαδέλφειον ἐπιτυχῶς μὲ τὰ «Ἀγροτικά» καὶ τὰ Τραγοῦδια τοῦ «Χωριοῦ καὶ τῆς Στάνης». Τὸ παραθέτω χάριν περιεργίας, ἀφιερῶται δὲ εἰς φίλον του καὶ συμπατριώτην.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Τ' ἄγιο χῶμα ποῦ πατᾶς,
Τὰ δάση ποῦ διαβαίνεις,
Τὰ μαῦρα μάτια ποῦ κυττᾶς,
Τ' ἀγέρι ποῦ ἀναδαίνεις,

Τοὺς ποταμούς, τὰ κρύα νερὰ
Τὰ πλάϊα τ' ἀνθισμένα
Καὶ τὰ βουνά μας τὰ ἰσκιερὰ
Χαιρέτα κι' ἀπὸ ἐμένα.

Πολλάκις ἔκτοτε τὸν συνήνησα. Ἐκάστη συνάντησις ἦτο καὶ μία ἀφορμὴ νέας ἐκτιμῆσεως. Πάντοτε ὑπὸ τὴν σκιάν, ἐν τῇ ἀφανείᾳ. Συχνὰ τὸν συνήνητα τις εἶς τι παρὰ τὰ Χαυτεῖα ποτοπωλεῖον συμπατριώτου του μὲ τὴν ἀνάμνησιν τῆς πατρίδος του ζωηρῶς ἐντετυπωμένην εἰς τὴν φυσιογνωμίαν του καὶ τοὺς μικροὺς ὀφθαλμοὺς του, ἢ κύπτοντα περιέργως ἐντὸς παλαιοβιβλιοπωλείου ἐμπρὸς εἰς τὰς κεκονιαμένας σανίδας ἢ εἰς τὰ τελευταῖα συμμαζευμένον καθίσματα τῆς αἰθούσης τοῦ «Παρνασσού», ὅταν ἐγίνοντο ἀναγνώσματα.

Ἄλλ' οἷος ἦτο ὡς ἄνθρωπος, τοιοῦτος ἐκθρῶσκει καὶ ὡς ποιητής. Ἐξῆς εἰς ἴδιον κύκλον αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν. Μία ἡ ἐμπνέουσα : ἡ Ἡπειρος. Ἡ φύσις τῆς πατρίδος του μὲ τὰ ὕρεια θέλητρά της, τὰ οἰκογενειακὰ ἀγνότατα ἤθη, αἱ ἱεραὶ πατρικαὶ παραδόσεις ἀπετέλουν ὅλα ὁμοῦ τὸν πολικὸν ἀστέρα, ὅστις τὸν καθωδήγει εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν ὀνείρων του, τὰ ὅποια δὲν ἦσαν ἄλλο τίποτε ἢ αἱ ἀπογοητεύσεις τῆς ζωῆς, ἧς ἠσθάνθη τὰς πικρίας, καὶ ὧν ἀνώτεροι ὁ ἐκπατρισμός καὶ ὁ περὶ ψωμισμοῦ ἀγών, μὲ τινα ἐγκαρτέρησιν ἐμφανισθεῖσαι ὑπὸ μορφὴν ποιήσεως, ἀνάγκαι ψυχικαὶ παραμυθοῦσαι καὶ γλυκαίνουσαι. Ὀλίγον μόνον πρὸ τοῦ ἐκδηλωθῆ ἡ ἀπαισία στηθικὴ νόσος, τῷ ἐμειδίασεν ἡ τύχη· τῷ ἔλαχον ἐν λαχείῳ 2,500 δρ. Ἄλλ' ἀμφιβάλλω ἂν ἦτο γενναιοδωρία αὐτῆ τῆς τύχης ἢ εἰρωνεία, ἀφοῦ ἔμελλε μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ νὰ ἀγορασθοῦν τὰ σάβανα! . .

Αἱ ποιήσεις τοῦ Κρυστάλλη δὲν ἔχουν τὴν φόρμαν τῆς δημοτικότητος, οὔτε εἶνε δυνατὸν ποτὲ νὰ τὰς ἀποστηθίσουν τὰ κερασφόρα χεῖλη τῶν δεσποινίδων τῶν αἰθουσῶν, οὔτε οἱ ἐρωτύλοι νέοι νὰ τὰς παραθέτουν εἰς τὰ ἐρωτικά των ἐπιστόλια. Εἶνε ἀρκετὰ τραχεῖαι ὅπως αἱ ἀπότομι ράχεις τῶν βουνῶν, ὅπου πρωτοεῖδε τὸν ἥλιον τῆς ζωῆς πρὸ τοῦ σκότους τῆς ἰδίας ὑπάρξεως. Ἀμελεῖς, ἀφελεῖς ὡς τῶν κορῶν τῆς πατρίδος

του οἱ τρόποι καὶ ἡ ἀμφίεσις καὶ τὸ βᾶδισμα καὶ ἡ ὁμιλία, ἀπρόσκοπτοι ὡς τὸ νᾶμα τῶν ρυάκων, ἀήθεις καὶ ἀγναὶ ὡς ἡ ἑλευθέρα πνοὴ τῶν ἀνέμων, παρερχομένη ἀνάμεσα εἰς τὰ φύλλα τὰ σκιαζόντα τὸν χωρικὸν τὸν φυσῶντα τὴν φλογέραν. Μεθ' ὅλα δὲ ταῦτα ἔχουν, δι' ὀλίγους ἐννοεῖται, τὴν γλυκύτητα τῆς φλογέρας, ἧς οἱ τόνοι πάλλονται περιπαθῶς καὶ μετὰ κρυσταλλίνης καθαρότητος.

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι δὲν δύναται νὰ κριθῆ ὁ Κρυστάλλης μεμονωμένος. Ἀναντιρρήτως ἡ ποίησις τοῦ Κρυστάλλου, ὡς ποίησις, ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρον τύπον, μὴ ἔχοντα καμμίαν σχέσιν, οὔτε μὲ τοὺς ῥωμαντικούς, οὔτε μὲ τοὺς χαριτολόγους, οὔτε μὲ τοὺς συμβολικούς. Ἐννοοῦμεν τὴν γλωσσικὴν μορφήν τῶν ποιημάτων του, μορφήν ἣν δίδει οὐχὶ ὁ ἴδιος, ὡς πειρῶνται ἄλλοι τινὲς γνωστῆς ὁμάδος νὰ πράττουν μὲ ὀπισθοβουλίαν κενῶν φιλοδοξιῶν, ἀλλ' οἷα ἐπιβάλλεται ὡς ἐκ τῶν θεμάτων καὶ τῶν ἐμπνεύσεων περὶ ἃ συνηθίζει, ἡσθάνθη μᾶλλον τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνδιατριβῆ ἢ ἀκριβέστερον — νὰ πτερυγίζῃ. Ἐδῶ, εἰς τὸν περὶ πολλὰ τυρβάζοντα Ἀθηναϊκὸν κόσμον — διότι εἰς τὰς ἐπαρχίας ἡ φιλολογία μας εἶνε σχεδὸν ἄγνωστος — ὁ Κρυστάλλης ἀνέλαβε, καὶ τὸ κατώρθωσε πολὺ ἐπιτυχῶς, νὰ γνωρίσῃ τὴν πατρίδα του, ἰδίως τὸ γλωσσικὸν τῆς ἰδιώμα, καὶ τὴν γλυκεῖαν ποίησιν τῶν αἰσθημάτων τῆς. Τὴν γλῶσσαν ἣν μεταχειρίζεται ὁ Κρυστάλλης τὴν στέργομεν ἐπὶ τέλους — διότι ἐννοοῦμεν ὅτι ἀναγκάζεται νὰ τὴν μεταχειρίζεται, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν τὴν κατανοῶμεν ἄποτε ἀκριβῶς — ἀφοῦ ὁ Κρυστάλλης οὔτε ἔθνικὸς ποιητὴς ἐφιλοδόξησε νὰ γίνῃ οὔτε ἀρχηγέτης σχολῶν ἐπειράθη νὰ ἀναδειχθῆ αὐτορεκλαμαριζόμενος καὶ σπείρων ζιζάνια. Ἦτο ψάλτης τῆς πατρίδος του μὴ δυσανασχετῶν ἐὰν δι' ἑαυτὸν ἔγραφε καὶ τοὺς ἐκ τῆς αὐτῆς γῆς. Ἀπὸ τοιαύτης ἀπόψεως κρινόμενος καὶ ὑπὸ τὴν γλωσσικὴν ἔτι μορφήν, ἧς ἠμφισβητήθη ἡ ἀπαλότης καὶ ἡ ποίησις τῶν λέξεων καὶ τὸ ὑψιπετές, παραμένει ἀπρόσβλητος, ὅπως καὶ ἡ ἐνδόμυχος ποίησις : ἡ ἔμπνευσις, ἡ διὰ τύπων καὶ λέξεων ἐξωτερικευμένη, ἡ ἔκχυσις τῆς καρδίας του καὶ ἡ ἀπεικόνισις μετὰ ζωγραφικῆς τελειότητος τῶν τοπειῶν καὶ τῶν ἠθῶν εἶνε γνήσια ἀφθόνως ἐξ ἐκάστου σχεδὸν στίχου ἐκπηδῶσαι.

Εἰς τὴν τελειότητα τοῦ στίχου, ἧτις συνεπιφέρει κατὰ φυσικὴν συνέπειαν τὴν εὐθανασίαν, συντελεῖ ἡ ἔμπνευσις κατὰ πρῶτον λόγον, ἡ μορφή τοῦ στίχου καὶ ἡ ῥοή τῶν λέξεων κατὰ δεύτερον. Εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Κρυστάλλου διατελοῦν τὰ δύο ταῦτα πρὸ τοῦ ἀναγινώσκοντος

ἀστοῦ καὶ λογίου εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν καὶ ὑπερισχύει πότε τὸ ἐν καὶ πότε τὸ ἄλλο κατὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ τὰς ἰδέας ἐκάστου.

Ἐν τούτοις ὁ Κρυστάλλης ἐν πάσῃ περιπτώσει ἦτο ποιητής, ὅχι μὲν πολὺ γνωστὸς δι' ὃν λόγον ἀνεφέραμεν πρὸ ὀλίγου, ἀλλ' ἄξιος ἐκτιμήσεως διὰ τὴν ἔμπνευσίν του καὶ δακρύων θερμῶν διὰ τὸν ἄωρον θάνατόν του.

Εἰς πενιχρὸν δωμάτιον ξενοδοχείου κατέκειτο ἐπὶ πολὺ κάτωχρος, παλαιῶν πρὸς τὴν ζωὴν καρτερικῶς. Πόρρω τῆς γῆς ἦτις τὸν ἐξέθρεψε παιδα, τοῦ ῥωστικοῦ ἀνέμου καὶ τοῦ βίου ὅστις ἐκφαίνεται ἐκεῖ ἀκμαῖος, εἰς τὴν ἀποπνικτικὴν ἀτμόσφαιραν τεσσάρων τοίχων καὶ μὲ τὸν ἐφιάλτην βηχὸς ξηροῦ, ἐπέπρωτο ὁ ἀτυχῆς ποιητής, ὁ ἀγαπήσας τόσον τὴν φύσιν καὶ τὴν γενέτειραν, νὰ ἴδῃ ἐξαντλουμένας τὰς τελευταίας ἡμέρας του.

Ἄλλ' ἡ δοκιμασία αὕτη ἦτο διὰ τὴν ψυχὴν του πολὺ πικρά. Καὶ ἐγκατέλιπε, σχεδὸν ἡμιπνέων, τὰς Ἀθήνας καὶ ἔφυγεν εἰς τὴν Ἄρταν, πλησίον τῶν Ἡπειρωτικῶν βουνῶν, ὅθεν ἤλπισε πρὸς στιγμὴν τὸ ἴαμα καὶ τὴν ἀποκαρτέρησιν. Ἄλλ' ἡ νόσος ἦτο ἀμείλικτος καὶ τῇ 22 Ἀπριλίου ἐ. ἔ. ἀπεβίωσας ἐκηδεύθη ἐντὸς λευκοῦ φερέτρου ὁ λευκὸς τὴν ψυχὴν ποιητής; μὲ τὸ μειδίαμα του τὸ εἰρωνικὸν διὰ τὴν ζωὴν ἣν ἄφινε θάλλουσαν γύρω του, καὶ εἰς ἣν τὰ τρυφερώτερα τῶν αἰσθημάτων εἶχεν ἀφιερῶσθαι. Ὅπως ἔζησε καὶ ἀπέθανεν. Ἐν σιγῇ. Μόνον ἐν σωματεῖον : ὁ «Ὀμιλος τῶν Φιλοτέχνων», οὗ διετέλει μέλος ὁ Κρυστάλλης, ἔσπευσε τηλεγραφικῶς νὰ στείλῃ παραγγελίαν ἵνα ἐπὶ τοῦ χώματος κατατεθῇ δάφνινος στέφανος μετὰ λύρας ἐκ λευκῶν ἀνθέων, φίλοι δέ τινες καὶ συναγωνισταὶ εἰς τὰ γράμματα συνήλθομεν ἀθορύβως ἐν πρωΐ, μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἡλίου, εἰς τὸ ἐξωκκλήσιον τῶν Ἀγίων Ἀσωμάτων καὶ ἐδεήθημεν ὑπὲρ τῆς ψυχῆς του.

Ἰδοὺ ὅ,τι ἔχει τις συντόμως νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ Κρυστάλλου. Ἡ ζωὴ του ἦτο ζωὴ ποιητοῦ. Σύντομος, εἰρηνικὴ, ἀμφίβολος. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ζοῦν πολὺν χρόνον αἱ εὐπαθεῖς ὑπάρξεις, αἵτινες αἰσθάνονται βαθύτερον τῶν ἄλλων τὰς παλιρροίας καὶ ἀμπώτιδας τῆς ζωῆς. Ἄλλ' ὅσος καιρὸς καὶ ἂν παρέλθῃ, ὅσω τὸ χῶμα τοῦ τάφου του καὶ ἂν ξηραθῇ ὑπὸ τῶν παρερχομένων ἐτῶν, ὁ Κρυστάλλης πάντως θὰ ἀναπνέῃ ἐν μέσῳ ἡμῶν. Ἐκαστος στίχος του θὰ εἶνε καὶ μία πνοή. Ἐὰν δὲ ποτὲ φιλολογικῶς ἢ Ἑλλάδος ἀνακύψῃ καὶ αἰσθανθῇ ἑαυτὴν ὑψουμένην πνευματικῶς, τοῦ Κρυστάλλου τὸ ὄνομα θὰ ἀναδοθῇ ἐκ τοῦ τάφου πλέον

συμπαθές, πλέον άξιον εκτιμήσεως και αγάπης. Ἡ ἐκ τῶν τάφων ἐκλάμπουσα παλινόρθωσις εἶνε ἡ φαινοτέρα συμβολικὴ παράστασις τῆς παραγνωριζομένης ἐνίοτε, ἀλλὰ μήποτε σθεννυμένης αξίας.

"Ἄς ὑπνώττη ἡσυχος ὑπὸ τὸ χῶμα! Τὰ φύλλα τῶν δένδρων ἄς ψάλλουν ὑπὲρ τὸν σταυρόν του τὸ ἄσμα τοῦ ὁποίου και αὐτὸς ὑπῆρξε τραγουδιστής. Τὸ ἄσμα ὅπερ ἀπαρτίζουν δύο ἔννοιαι, δύο ἄρμονίαι :
"Ἡπειρος και ζωή.

ΔΙΚ.



Κατέβαινε αγάλια αγάλια κατακόκκινος ο ήλιος στο πέλαγο, πίσω από τὰ παλιά κάστρα και τὰ πυκνά κυπαρίσσια τῆς Πάργας. Εἶχεν ἀπ' ὦρα ἀποχαιρετήσει τὸν πλατὺ κάμπο τοῦ Φαναριοῦ κι ἔδινε τώρα τὰ στερνὰ του γλυκοφιλήματα στὶς ψηλές κι ἐνδοξες κορυφές τοῦ Σουλιῦ. Ξηρές κι δόλογυμες οἱ κορυφές τοῦτες, δίχως κλαρί, δίχως φυτὰ, σάν καψαλισμένες ἀπὸ τὴν πολλή μπαρούτη πού κάηκε ἀπάνω τους, ἐροδοθάφοντο, σὰ νὰ κοκκίνιζαν παρθενικά στὰ φιλήματα τοῦ ἐρωτευμένου ἡλιοῦ, σὰ νάνοιωθαν κάποια ζωὴ νιότικη μέσα τους, σὰ νάθελαγ νὰ δείξουν ὅτι ποτὲ δὲ γεράζον τὰ βουνὰ τοῦτα, ὅτι χτυπάει μέσα τους πάντα λέβεντικὴ καρδιά κι ἀνυπόταχτη καὶ θράζει μέγας θυμὸς κι ἀπάτητος. Καὶ σμιγμένο μέ τό καθάριο, μέ τό γάργαρα τοῦ λαμπροῦ οὐρανοῦ τ' ὁμορφο ἐκεῖνο φῶς τῆς ὕστατης ἀντηλιάδας, τὰ δυὸ μαζί, παρουσιάζαν ἕνα εἶδος φανταστικὸ φῶς, μίαν ἀπερίγραφη λάμψη, πόλεγες ὅτ' εἶναι τό φῶς τ' ἀθάνατο κι ἡ λάμψη ἢ ἱερὴ πού περιχύνει ἢ δόξα τὰ ἥρωικά τοῦτα καὶ τιμημένα βουνὰ.

Ὁ Λάμπρος Ζάρμπας ἀκουμπισμένος στὸ παραθύρι τοῦ σπιτιοῦ του τὴν ὥρα ἐκεῖνη, κοίταζε ἀπὸ τὸν κάμπο τοῦ Φαναριοῦ τό φωτολουμένο Σοῦλι του, μέ μάτια ἀτάραγα ἀπὸ κεῖ καὶ μέ λογισμό θυθισμένο σ' ἀπέραντες σκέψεις. Ἦταν Σουλιώτης ὁ Λάμπρος Ζάρμπας, ἀπὸ τὰ χωριά τῆς Λάκκας ἀπάνου. Κάθε ἀλωνάρη μῆνα μοναχά, πού μάζωνε τὰ ρύζια του, κατέβαινε κάτω στὸν κάμπο, καὶ τό χινόπωρο πάλι πόσπερνε.

Τώρα ἀλώνιζε.

Τὸ σπίτι του, χτισμένο ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ παπποῦ του, ξηρολίθι ἀπλό, δίπατο δμῶς καὶ κάπως ψηλό, πιάνει τὸν ὄχτο τοῦ Γλυκύ, μέσ' ἐκεῖ πού κατεβαίνουν ἀπόκρημα τὰ πλευρά τοῦ Σουλιοῦ καὶ τοῦ Τσεκουράτη καὶ πού πηδαίει ἀκράτητος πρὸς τὸν κάμπο ὁ ποταμὸς, ξεβγαίνοντας ἀπὸ τὰ βαθιὰ φαράγγια τῶν βουνῶν πού κακοσέρνεται τόσο δρόμο. Λές καὶ φυλάει ἐδῶ σάν πολεμικὸς πύργος, τό μοναδικὸ διάβα τῆς Λάκκας ἀπὸ τό μέρος τοῦ Φαναριοῦ. Βογγάει ἄγρια στὸ πλευρὸ του τό θυμωμένο ρέμα γιομάτο ἀφρούς καὶ φοβέρα, κρέμονται ἀπανουθιοῦ τοῦ οἱ κοκκινόβραχοι τοῦ γκρεμοῦ σάν ἀτίναχτ' ἀστροπελέκια, γύρου τὸ περιζώνουν λίγ' ἀγριοπρίναρα ὅπ' ἀρματώνουν τὸν τραχιὸν ἐκεῖνο ριζὸ καὶ κάτω ἀπλώνεται ὀλάνοιχτος ὁ παχιὸς καὶ καρπερὸς κάμπος ὡς τὴν Πάργα κι ὡς τὴν Παραμουθιά πέρα.

Ὁ Λάμπρος Ζάρμπας ἦταν σαράντα ὡς σαρανταδύο χρονῶν ἄντρας. Ψηλὸς καὶ λιγνός, μέ μάτια ἀετοῦ, ὀλόρθο κορμί, μακρὰ ξανθόμαλλα, μουστάκι ψαρὸ καὶ περῆφανα κατ' ἀπάνου στριμμένο. Ὁλοζώντανη Σουλιώτικη λεβεντιά. Στεφανωμένος μέ παρόμοια Σουλιώτισσα, φυσικὸ ἦτο ν' ἀποχτήσει καὶ γιὸν τέτοιο, παλληκαρῶ.

Τὴν ὥρα ἐκεῖνη ἡ γυναῖκα του εἶχεν ἀποκουβαλήσει τὰ στερνὰ σακκιά τοῦ ρυζιοῦ ἀπὸ τὸν ὄθορο στὸ κατώγι καὶ πῆρε νὰ ποτίσει στὸν ποταμὸ τ' ἄλογο. Τό γιὸ του τὸν εἶχε στειλεῖ ἀπὸ τὴν αὐγὴ στὰ Γιάννινα μέ δυὸ φορτώματα ρύζια. Κι αὐτὸς ἀνεβασμένος στὸ σπίτι γιὰ νὰ πειεὶ τὸ ρακὶ ὅστερ' ἀπὸ τ' ὀλόβολο μεροδούλι του ἀκούμπησε στὸ παραθύρι γιὰ λίγο καί, κοιτάζοντας ἀπὸ κεῖ τὰ βουνὰ ἀπάνου ντυμένα μέ τὴ βασιλικὴ τους πορφύρα, ξεχάστηκε αγάλια αγάλια.

Ξάφνου γροικαίει στήν αὐλὴ φωνή.

— Μάνα... πούναι ὁ Λάμπρος;

Ἦτον ἡ φωνὴ τοῦ παιδιοῦ του, μισοκομμένη φωνή, θγαλμένη ἀπ' τ' ἀλαφιασμένα στήθια.

— Τί ἔπαθες, μωρέ Φῶτο;

Ἄκουετα κι ἡ φωνὴ τῆς μάνας, ὀπόδενε τ' ἄλογο στὸν ταβλά. Καὶ σύνωρα πατήματα βιαστικά ἀνεβαίνουν τὰ σκαλοπάτια τοῦ ἀπάνου σπιτιοῦ.

Ὁ Λάμπρος χάνει μέ μιὰς ὄλες τές προτερινές σκέψεις του, τραβιέται ἀλλαξοπρόσωπος ἀπὸ τό παραθύρι καὶ πάει κατὰ τὴν πόρτα. Μέσ' στὸ πρῶτο σκαλοπάτι ἀπαντᾷ τό γιὸ του ἀνεβασμένον. Εἶχε ἀγριεμένα τὰ μαλλιά, δίχως σκούφια, φλογισμένα τὰ μάτια...

πρόσωπο ιδρωμένο κατάμαυρο από τόν κορνιαχτό. Καί κράταε στά χέρια του ένα του-
φέκι μαρτίνι καί μιάν ἄρματα φυσέκια.

– Τί ἔπαθες, μωρέ Φῶτο;

Τό ρώτησε κι ὁ Λάμπρος.

– Σκότωσα! ...σκότωσα τό Μπεϊλούλαγα, Λάμπρο!

Εἶπε βροντερά κι ἄφοβα τό δεκαοχτώχρονο παλληκάρι, κι ἐμπήκε μ' ὄρμη μέσ' στό σπίτι. Ἐρριξέ' ἐδῶ καταγῆς τ' ἄρματα κι ἔπεσε ξάπλα σ' ἕνα προσκέφαλο ἄπάνου σφουγγίζοντας τόν ἴδρω του. Ὁ πατέρας κι ἡ μάνα του, ἀμίλητοι σάν βουβοί, τόν ἀκολούθησαν ὡς μέσα, κι ἐδῶ στάθηκαν ὀλόρθοι καί τόν τηροῦσαν μονάχα ξαφνιασμένοι κι ἀναίσθητοι.

– Τί μέ τηράτε; Σκότωσα σᾶς λέω τό Μπεϊλούλαγα, σκοθήτε νά φύγουμε! φώναξε πάλι σ' ὀλίγο ὁ Φῶτος.

– Σκότωσες τό Μπεϊλούλαγα!

Εἶπε ὁ Λάμπρος, πηδώντας ἀπό τόν τόπο του, σάν τώρα νά τό πρωτάκουσε, σά νά μή τόχε ἀκούσει ἀπό τήν πόρτα ἀκόμα.

Ἦ μάνα δέν μίλησε μηδέ τώρα, κατέβασε μοναχά τά φρύδια.

Ἦ Λάμπρος κράταε ἀκόμα τό ρώτημά του.

– Σκότωσες τό Μπεϊλούλαγα. Καί πῶς ἔκαμες, μπρέ παιδί μου;

– Στή Σκάλα τῆς Παραμυθιάς μέσ' στόν ἀνήφορο, π' ἀνέβαινα μέ τά φορτώματά μου, τόν ηῦρα μπροστά μου τό βουρκόλακα. Πάαινε καθάλα στάλογό του γιά τά Γιάννινα κι αὐτός. Εἶχε πέσ' ἡ κάψα. Εἶχε γείρει ὁ ἥλιος. «Γειά σου Μπεϊλούλαγα», τόν χαιρετάω. «Καλῶς τό Φῶτο», μοῦ λέει. «Γιά ποῦ ὦρα καλή;» «Γιά τά Γιάννινα». «Κι ἐγώ γιά τά Γιάννινα εἶμαι». «Ἔ, μαζί θαλά πάμε, καλή συντροφιά θάμαστε». Ὑστερα μέ ρώτησε γιά τ' ἐσένα. Κατόπι μοῦ γύρεψε καπνό ἀπό τό μεσακό χωράφι. Τῶδωκα καπνό καί πααίναμ' ἔτσι κουβεντιάζοντας τό δρόμο, αὐτός μπροστά κι ἐγώ παραπίσω. Δέν περπάταε γλήγορα τ' ἄλογό του καί κοντεύαμε νά νυχτώσουμε κατάστρατα. «Βάρτο», τοῦ λέω, «αὐτό τό παλιάλογο γιατί μάς πήρε ἡ νύχτα». Αὐτός θύμωσε γιατί νά τοῦ πῶ παλιάλογο τό ψόφιο του κι ἀρχινάει νά μέ βρίζει. «Μή βρίζεις ἀγᾶ», τοῦ κάνω, «γιατί δέ σοῦ εἶπα καί κᾶνα βαρῦ λόγο». Ἐκεῖνος τίποτε, δέ σταμάταε τά βρισίδια του. Φούσκωνα τότενες, Λάμπρο. «Τσῶπα, μωρέ βρωμόσκυλε», τοῦ κρένω, «γιατί σοῦ τρώω τό κεφάλι». Ὁ ἀγᾶς πιάστηκε ἀπό τό μαρτίνι του. Ἐγώ ἄρματα δέν εἶχ' ἄπάνω μου ἄλλ' ἀπό τό σουγιά καί τά καλιγοσφύρια τῶν ἀλόγων. Χύνουμαι ἴσ' ἄπάνω του, τ' ἄρπάζω τό τουφέκι ἀπό τά χέρια καί φωτιά τόχω. Μέσ' στό ριζάφτι τόν πήρε. Ἐμπηξε μιά δυνατή φωνή κι ἔγειρε κάτω ἀπό τ' ἄλογο. Τοῦ παίρνω τότες καί τά φουσεκλίκια κι ἐκεῖ πού ξεψύχαε γυρίζω καί τοῦ λέω: «Ἐ, ὦρε ἀγᾶ, πάρτα τώρα ἐσύ καί τά ρύζια καί τ' ἄλογα κι ἄϊ κατά διαόλου». Καί τ' ἀπαριάζω ὅλα οὐδ' ἐκεῖ στήν ἐρημιά καί κάνω μοναχός μου ἔτσι γιά τόν κατήφορο γλήγορος.

– Καί τώρα;

Χαμηλά, τά βάθη τοῦ κάμπου τά πλάκωνε μιά σκοτεινάδα ἀριά καί κάπου κάπου μόλις ξεχώριζαν ἀνάμεσα στά χωράφια τά σπιτάκια τῶν ζευγάδων Σουλιωτῶν, ἀλαργεμένα τὸν' ἀπ' τ' ἄλλο. Φιδωτό τό ποτάμι, στά λιβάδια, σέρνονταν πρὸς τό πέλαγο σιγαλινά κι ἀργά πολύ, σάν πεζοδρόμος, ὅπου διαβαίνοντας γλήγορος κακοτράχαλα καί δυσκολοπάτητα βουνά, πέφτει στερνά στόν ἀπλωτό κάμπο, ὅτε ξαγναντίζει τό καλύβι του, καί κοντοκρατάει τήν περπατησιά του καί πάει σιγά σιγά, ξαποσταίνοντας καί ξιδρώνοντας. Ὁ οὐρανός ἄπάνου γιόμιζε ἀπ' ἀμέτρητ' ἀστερία. Τό σπίτι τοῦ Λάμπρου Ζάρμπα, σά νᾶνωιθε – τό δόλιο – τῆ συμφορά πού του μέλλονταν, τῆ μοναξιά, τήν κλεισμάρα καί τήν ἐρήμωση πού θά τό δέχονταν, ἔστεκε μέσ' στό ριζοβούνι, ὀρθό, ἀτάραγο, σκυθρωπό, παραπονεμένο, σά χαροκαμένος ἥρωας, ὅπ' ἂν τοῦ στέρφεσαν οἱ πολλές συφορές τά δάκρυα, νοιώθει ὅμως τ' ἀνεμόχολο νά φουσκώνει στά στήθια του μέσα καί τό χαλασμό νά τοῦ πλακώνει βαριά τήν καρδιά. Ὁλόγυρά του καί μέσα του βασιλευε νέκρα καί σιωπή. Μοναχά τό ποτάμι μούγγριζε δίπλα του, σά νά τοῦλεγε, ὅτι τό μούγγρισμ' αὐτό θά νᾶχει ἀπό δῶ καί πέρα συντροφιά καί κουβέντα του, ὥσπου ὁ

καιρός κι οί βροχές θανά τό σωριάσουν στά ρέματά του.

‘Ο Φῶτος είχε τραθήξει μέ τᾶλογο φορτωμένο κατά τό δρόμο τῆς Λάκκας. ‘Ο Λάμπρος κι ἡ γυναίκα του κάθονταν στά πεζούλια τῆς αὐλῆς σιωπηλοί, καρτερώντας νά σφίξει καλά τό σκοτάδι γιά νά κινηθουν κι αὐτοί.

Πέρασεν ἄρκετή ὥρα. “Υστερα δύο τρεῖς ἤχεροί κρότοι καί λίγες πατημασιές τάραξαν γιά τελευταία βολά τήν ἐρημιά τούτη. Ἦταν τά στριφογυρίσματα τοῦ κλειδιοῦ τῆς πόρτας τοῦ σπιτιοῦ καί τά πατήματα τοῦ Λάμπρου καί τῆς Βασίλως, ὀπόφευγαν ἀπό τά χώματά τους δίχως μιλά, δίχως δάκρυα.

‘Ο δρόμος, λιθοστρωμένος κάπου κάπου ἀπό τόν καιρό τ’ Ἀλήπας ἀκόμα, ἀκολουθαίει τήν ποταμιά κι ἀνεβαίνοντας κατά τή Λάκκα πέφτει μέσα στά βάθη τῶν Στενῶν τοῦ Σουλιοῦ. Ἐδῶ βογγάει ὁ ποταμός σά στοιχιοῦ καί χτυπάει ἀπό’ νά βράχο σ’ ἄλλοτε τ’ ἀφρισμένα νερά του. Λίγες λευκές χιλιόχρονης στολίζουν τούς ὄχτους του. Δεξιά καί ζερβιά τά βουνά σηκώνονται μεσουρανίς ὀρθά καί κατάκρημα, ὄλο στεφάνια καί ζωνάρια σπαρμένα μέ ἀγριοπίναρα· ζερβιά μεριά στάθηκε ὁ Φῶτος μέ τ’ ἄλογο γιά νά καρτερέσει. Μέσ’ ἐκεῖ πού ὀλομόναχο στενό καί δυσεῦρετο μονοπάτι φέρνει, ἀπό τά χρόνια ἐκεῖνα τῆς παλληκαριᾶς καί τοῦ πολέμου, ἀπό τό ποτάμι στό Κακοσουλί ἀπάνου κι ὀπού τ’ ἀνέβαιναν τότες οἱ Σουλιᾶτισσες ζαλικωμένες μέ θαρέλες νερό καί τραγουδώντας.

Τό σκοτάδι πίσσα περιγύρα. Κάτι λίγο ξεχωρίζε μπροστά του τ’ ἄσπρο ρέμα τοῦ ποταμοῦ, πού μούγγριζε σά νά τόν φοβέριζε νά τόν καταπιεῖ. Καί ψηλά-ψηλά, μέσ’ στά κράκουρα, ξανοίγονταν ἀπάν’ ἀπό τά βουνά στενή μακρουλή λουρίδα ἀστερωμένου οὐρανοῦ. Ἐδεσε τ’ ἄλογο σέ μιᾶ λευκά ὁ Φῶτος κι ἀκούμπησε κι αὐτός σ’ ἕνα κοντρί κι ἐβυθίστηκε σέ συλλοή. Οὐτ’ ἐφαίνονταν ἄν ζοῦσε χωμένος μέσα στόν ἄδη τοῦτο τ’ ἀπάνου κόσμου.

Σέ λίγην ὥρα ὀμως, ξάφνου, πετιέται ὀρθός σά μαχαιρωμένος, ἀγκαλιάζει τ’ ἄλόγο του τό λαιμό καί τοῦ καταφιλεῖ τό μέτωπο μέ δάκρυα καί μέ τέτοια θλιθερά λόγια μισοκομέν’ ἀπό λυγμούς.

— Κακότυχέ μου ντουρί, δέ θά θαλά ἰδεῖς ἄλλη βολά τώρα τή Χαΐδω τήν ὀμορφη, δέ θάλα σοῦ χαϊδέψει πάλε τή χιούτη σου μέ τά μαρμαρένια της χέρια, δέ θάλα σέ ταγίσει ἄλλη βολά τό θρώμι στήν πλουμισμένη της τήν ποδιά. Πάει, ἀπ’ ἀπόψε ἡ Χαΐδω μάς χάνει. Πῶς θαλά τόν φτουρήσωμε αὐτόν τόν μισεμό. Κακότυχέ μου ντουρί, κακότυχέ μου ντουρί...

Τώρα καί πέντε χρόνια πέραν’ ἀπό τήν “Ἀρτα.

Μέσα στό περιᾶυλι τῆς Παργιορίτσας μοῦ δείξαν τόν τάφο τοῦ κακότυχου Φώτου. Καί κλαίνοντας ὁ πατέρας του ὁ ἴδιος, ὁ Λάμπρος Ζάρμπας, μοῦ διηγήθηκε τήν ἱστορία του.

— Δέ θαλά τόν λησμονήσω ποτές τό Φῶτο μου, μοῦλεγε, τί μῶχει κάψει τοῦ μαύρου τήν καρδιά μέ τό θανάτό του. Καί κατά τήν παραγγολή πού μ’ ἄφηνε στό νυχομάχημά του, θαλά ξεθάψω μιᾶ μέρα τά κοκκαλάκια του καί θαλά τά πάω στό Σούλι, γιὰτ’ ὀ καημός τοῦ Σουλιοῦ ἐστάθηκε θανάτός του.

— Κι ὁ καημός τῆς Χαΐδως.

Εἶπα ἐγῶ μέ τό νοῦ μου.

*Τά παραπάνω κείμενα εἶναι ἀπό τά «Ἄπαντα Κῶστα Κρυστάλλη» (ἐπιμ. Πολύβιου Βοβολίνη, Διεθνείς Ἐκδόσεις, χωρίς χρονολ).

Ο ΧΩΡΙΣΜΟΣ

ΚΩΣΤΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

Κατά τό Μέτσοβο, ξεφουτρώνοντας σάν από κορμό δέντρου χιλιόχρονου οί άμέτρητοι κλάδοι του Πίνδου, σχηματίζουν βαθύτατες άγριες λαγκαδιές, άψηλούς και μεγάλους γκρεμούς, άπλωτές και χλοερές ράχες και πλαγιές, κορφές τετραπάτωτες και πολύμορφες. Στά βάθια του λαγκαδιού κατασταλάζουν τά χιονόνερα, τά κεφαλόδβρυσα και θροχονέρια και τρέχοντας σέ μεγάλες ρεματιές, χύνονται, ύστερα από μακρινούς δρόμους και χιλιάδες στριφογυρίσματα, στά όρμητικά κι όλογάργα κύματα του ποταμιού τής "Αρτας. Στίς κορφές άπάνω κυριαρχούν άλυωτα τά πολλά χιόνια κι οί σταυραϊτοί στά χαμηλώματα κάτω... Και στίς πλαγιές βόσκουν τά κοπάδια τους οί προβατάρηδες, των βουνών αυτών κάτοικοι. 'Από χιλιάδες όλόκληρα χρόνια όπ' άνατέλλει ό ήλιος στόν κόσμο άλλή βολά δέν έφώτισεν άπάνω στόν Πίνδο σκηνή παρόμοια μ'αυτήν, όπ'είδα μέ τά ίδια μου τά μάτια τήν αύγή εκείνη του 'Ιουλίου. 'Εντεκα χρόνια πάνε από τότε.

Θυμάμαι σάν τώρα πώς μέ ξάφνιασαν άπ'τήν περασμένη μέρα οί κωδωνοκρουσίες των γύρω χωριών κι οί ζητωκραυγές κι οί πυροβολισμοί οί φροντεροί των χωρικών του Πίνδου, πού έτρεχαν σύσσωμοι κατά ένα μέρος, κατά τό χωριό των Καλαρρυτών, άπ' τά δυσκολοδιάβατα κείνα κι άπόκρημα μονοπάτια του...

'Απ'τήν κορφή του Περιστεριού έχει κανείς μπροστά του δυό άδερφωμένες χώρες άκέρειες. 'Η Λεκάνη τής Θεσσαλίας άνοίγεται άνάμεσα του ζυγού προς τό δεξι μέρος όλόκληρη σχεδόν, άπλώτερη, άπέραντη, άνταριασμένη, σάν μονάκριθη όμορφονιά Τουρκοπούλα, κρυμμένη μέσα σ'άφράτα φακιόλια και φερετζέδες γαλανούς, περιφραγμένη όλόγυρα άπ'τ'άραδιαστά βουνά των Χασιών, του 'Ολύμπου, του Κισσάβου, τής Ζαγοριάς, τής Γκούρας, των 'Αγράφων και τ' 'Ασπροποτάμου, πού οί κορφές του μόλις σημαδεύονται στά σύνορα τ'ουρανού γαλάζιες... 'Απ'τήν άλλη μεριά, ζερβιά προβάλλει ή 'Ηπειρος μακρουλή, όρεινή και τραχειά, μέ λίγους και στενοūs κάμπους κάπου-κάπου, ποτάμια πολλά κι όλοκρέμαστα, μέ λόγια άπάτητα παρθένα, μέ φοβερά πλήθια βουνών άδιάκοπα συγκρατούμενα, άπόκρημα, πολυπλεγμένα και πολύμορφα, πού οί πολλές κι άγριες κορφές, χιονισμένες οί πλειότερες φτάνουν ως τά σύννεφα πάνω, τά πόδια κάτω στηλώνονται σάν πόδια γιγάντων στήν γή, κι οί άκρες βυθίζονται στά γαλάζια νερά του πελάου τής Πάργας και του κόρφου τής Πρέβεζας και τής "Αρτας...

Πρίν από πολλά, πάρα πολλά χρόνια, άπάνω τά κορφοβούνια και τά πλάγια αυτά συμπλέχτηκαν τά στρατεύματα του 'Ηπειρωτικού Δεσποτάτου μέ τ'άμέτρητα κι άταχτα πλήθη των 'Αρβανιτοδελών του Πίνδου, άναφέρουν οί χρονογράφοι...

Τήν άλλη αύγή έρμιά και χάρος πάλι στές κορφές του Πίνδου. Μονάχα κάτου-κάτου ροβόλαγαν οί χιλιάδες άπ'τ'άγριογίδα πού περνούσαν άραδιαστά άπάνω τους, λαμποκοπούσαν οί θράχοι και τά χιόνια των κορφών μουρμούριζαν άνάλαφρα-άνάλαφρα, σά λυπητερά. 'Εσκουζε κάνα όρνιο και κάνας άϊτός στόν άγέρα ψηλά και διάβαινε δώ και κεί στό χώμα κάτω γρήγορος ό μαυρος ίσκιος τους, σάν άλλο πετούμενο, στίς πλαγιές άσπριζαν τά κοπάδια σάν δαιδάλια - και βολές-βολές κάποιος βοσκός τραγουδάγε θλιβερά το καινούριο πικρό τουτο τραγούδι:

'Ανάθεμά σας πύτροποι
κι 'Αλέξη Κουμουντούρε
μέ τή γραμμή πού βάλαταν
τουτο τό καλοκαίρι.
Πού άφήκαταν τήν Πρέβεζα
και πήραταν τήν Πούντα,
πού άφήκαταν τά Γιάννενα
και πήραταν τήν "Αρτα,

πού ἀφήκαταν τό Μέτσοβο
μέ τά τά χωριά του γύρα.

Ἔστερα ἀπό λίγες μέρες κατέβαινα ἀπό τόν Πίνδο στό Γιάννενα. Κι οἱ ἐπίτροποι τῆς Εὐρώπης, πού χώρισαν στό Περιστέρι πάνω τά σύνορα, εἶχαν μαζευτῆ τότε στό Γιάννενα μεσα. Στόν κάμπο πού διάβαινα τό θράδι-θράδι καθάλα, ἄκουσα μέ ραϊσμό τῆς καρδιάς μου τό ζευγολάτη νά λέει γυρίζοντας ἀπό τά ὀργώματα στό χωριό του καί σαλαγώντας τά βόδια του, τό ἴδιο πικρό τραγοῦδι σέ τέτοια παραλλαγή:

Σ' ὄλο τόν κόσμο ζαστεριά,
σ' ὄλο τόν κόσμον ἥλιος,
καί στό καημένα Γιάννενα,
μαῦρο παχύ σκοτάδι.
Τί φέτο ἐκάμαν τήν βουλήν
ὄχτώ βασιλεία ἀνθρώποι
καί θάλανε τά σύνορα
στῆς Ἄρτας τό ποτάμι·
κι ἀφήκανε τήν Πρέβεζα
καί πήρανε τήν Πούντια κι ἀφήκανε τά Γιάννενα, κ.λ.π.

ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ

ΚΩΣΤΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

Ἡ Πίνδος ὑψοῦται ἐνταῦθα ἀκριβῶς πρὸς τόν ἀνατολικόν τῶν Ἰωαννίνων ὀρίζοντα, διήκουσα ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον καί περιφράσσουσα, ὡς γιγάντειον τεῖχος τήν πρὸς τήν Θεσσαλίαν θέαν, διὰ τριπλῆς σειρᾶς βουνῶν τῶν πέραν δηλ. τοῦ Ἀχελώου, τῶν ἐντεῦθεν τούτου ἦτοι τοῦ κυρίως κορμοῦ τῆς Πίνδου καί τῶν τοῦ Συρράκου, πέραν τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου, ἀπέναντι τοῦ βουνοῦ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐξ Ἰωαννίνων φαίνονται τά βουνά τοῦ Συρράκου, ὀπισθεν τῶν ὁποίων κεῖται ἡ κωμόπολις αὕτη, καλούμενα ἐκεῖ Ἀσχημος καί Σπανός, καί μέρος τῆς κυρίως σειρᾶς τῆς Πίνδου, ἡ νῦν καλούμενη Κακαρδίτσα καί Τσουμέρκα. Τά βουνά ταῦτα βλέπων μακρόθεν, ἐκ Λευκάδος, ὁ ἀθάνατος Βαλαωρίτης, σκιερά εἰς τό μέγα ὕψος τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τό ὅποιον φθάνουσιν αἱ χιονοσκεπεῖς κορυφαί των, ἐνεπνέετο, ὡς ἔλεγε, τά περίφημα ἐκεῖνα ἀρματολικά ἄσματα του, τά βουνά ταῦτα θεώμενος ἀνέκαθεν ὁ λαός τῆς Ἡπείρου καί τῆς Θεσσαλίας, πυργούμενα ὑπερηφάνως ἐκεῖ, ἐν τῷ μέσῳ του, ἐνεπνεύσθη καί ἐμπνέεται τά ἀπαράμιλλα ἐκεῖνα τραγοῦδια του.

Ἀπότομοι καί ὀδοντωταί αἱ κορυφαί τῶν Τσουμέρκων ἐγείρουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ θεατοῦ τό τραχύ καί ἄγριον ὀρεινόν αἶσθημα, τό ὅποιον ἐγείρει ἡ θεά τῶν μυστηριωδῶν πύργων τοῦ Μεσαίνωσ...

Ἡ ὁδός ἐνταῦθα διαχωριζομένη εἰς δύο διακλαδώσεις, ἄγει ἡ μὲν δεξιὰ εἰς Ἄρταν καί Πρέβεζαν ἀμαξιτή ἤδη, ἡ δέ ἀριστερά εἰς Μαλακάσι φυσικωτάτη καί ἀνώμαλος. Πρὸ αὐτῶν εὐρεθεῖς, ἐνεθυμήθη τήν θέσιν τοῦ καυμένου Ἡρακλέους πρὸ τῶν ὁδῶν τῆς Ἀρετῆς καί τῆς Κακίας. Ἀλλά χωρίς οὔτε ἐμέ νά ἐρωτήσῃ κανεὶς ποῖαν ἐξ αὐτῶν προτιμῶ, οὔτε ἐγὼ νά ἐρωτήσω κανένα, ἠκολούθησα τήν ἀριστεράν, τήν διὰ τό Μαλακάσι.

Μετά πέντε λεπτά ἐγκατελείψαμεν ἄνωθεν ἡμῶν παρά τήν εἰς Ἄρταν καί Πρέβεζαν ἄγουσαν τόν Ἅγιον Ἰωάννην Βονίλα, κομπῶν περιτετειχισμένον ἐξωκκλησίον, μέ σκιερά δένδρα καί μεγαλοπρεπῆς νεόκτιστον κωδωνοστάσιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κρέμεται κώδων. Διότι μόνον εἰς τά ἐξωκκλησία τῶν Ἰωαννίνων ἐπιτρέπουσιν οἱ Τοῦρκοι τοὺς κώδωνας. Εἰς τό ἐξωκκλησίον τοῦτο ἐμόνασε δι' ὀλίγον καιρὸν μετὰ τόν θάνατον τοῦ

Ἄλῃ πασᾶ ἡ ὄραία Βασιλική. Σήμερον δέ πανηγυρίζουσιν ἐν αὐτῷ δῖς καὶ τρίς τοῦ ἔτους οἱ Ἰωαννῖται, εἰς τοὺς ὁποίους παρέχει ἐνίοτε ἓν ἐκ τῶν κελλίων του ὡς φρενοκομῆιον...

Ἀπέναντι ἡμῶν ἐβλέπομεν τὰ βουνά του Συρράκου, τῶν Τσουμέρκων, τῶν Χουλιαράδων καὶ τῶν Καστανοχωριῶν, τῶν ὁποίων τὰ κατώτερα στρώματα βαθμηδόν ἐσκιάζοντο ἀποχαιρετίζοντας τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου. Ἐχαινον δέ φοβερὰ ἐμπροσθεν μας τὰ στενά τοῦ Ἄραχθου, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν τὰ βουνά τῶν Χουλιαράδων καὶ τῶν Καστανοχωριῶν τεμνόμενα ἀποτόμως ὑπὸ τοῦ διατρέχοντος αὐτὰ ποταμοῦ τῆς Ἄρτης. Τὰ στενά ἄρχονται ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ στομιῦ τοῦ ἡραδρας τοῦ Βαρκομαδίου καὶ φθάνουσι μέχρι τῆς ἱστορικῆς Πλάκας, περὶ δέ τὸ μέσον αὐτῶν, ὅπου ὁ ποταμὸς συμβάλλει ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ του πρὸς τὸ ἐκ Καλαρρυτῶν καὶ Συρράκου κατερχόμενον ποτάμιον Τσίμπα ἢ Τσίμπονον, σχηματίζει ἐπίσης στενά κατὰ γραμμὴν κάθετον, ἀτινα διέρχεται εἰς τὴν συμβολὴν του τὸ ποτάμιον τοῦτο....

Ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν πέραν τοῦ Ἄραχθου βουνῶν ὀπισθεν αὐτῶν κεῖνται τὰ Χουλιαρῶρια λεγόμενα, ἴσως διότι οἱ κάτοικοι αὐτῶν κατεγίνοντο ἄλλοτε εἰς τὴν κατασκευὴν ξυλίνων κοχλιαρίων (χουλιάρια καὶ χουλιάρες), τὰ μὲν Χουλιαράδες, Μιχαλίτσι καὶ Βασταθέσι ἐντεῦθεν τοῦ παραποτάμου τοῦ Ἄραχθου Τσίμπα ἐπὶ ὑποδούλου ἐδάφους, τὸ δὲ Σκλούπον ἀντίπεραν αὐτῶν ἐπὶ κωδωνοειδοῦς βράχου κεκαλυμμένου ὑπὸ δάσους εἰς ἐδαφος ἐλεύθερον. Εἰς τὸ χωρίον Χουλιαράδες κείμενον ἐπὶ ὑψηλῆς τοποθεσίας ἀπέναντι τῶν Καστανοχωριῶν ἀπαντῶσι καὶ ἀρχαία ἐρείπια, ὅπου ἀροτριῶντες οἱ χωρικοὶ εὐρίσκουσι πολλάκις νομίσματα. Ἐν τοιοῦτον τὸ ὁποῖον μοὶ εἶχε δώσει εἰς Ἰωάννινα παντοπῶλις τις ἐκ Χουλιαράδων, χαλκοῦν μικρὸν, παρίστα ἐπὶ τοῦ ἐνὸς μέρους κεφαλὴν Διώνης, ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν δὲ κεραυνὸν ἐν εἰδει θέλους, ἐντὸς στεφάνου ἐκ δρυὸς καὶ φηγοῦ μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀπειρωτῶν».

Ἡ ἑτέρα πλευρὰ τῶν στενῶν τοῦ Ἄραχθου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ βουνά τῶν Καστανοχωριῶν. Ἀπὸ τῆς κορυφῆς ἣ, μᾶλλον εἰπεῖν ἀπὸ τῆς ὀφρῦς τῆς πλευρᾶς ταύτης, ἥτις λέγεται Τσιούκα-Ἀνάτα (Βλαχ. = κορφὴ ὑψηλὴ) καὶ ἐφ' ἧς ὑπάρχει ὀμώνυμος ἀρχαία μονὴ τῆς Παναγίας ἔχουσα ἱαματικὸν ἄγιον ὕδωρ περιζήτητον καθ' ὅλην τὴν Ἡπειρον, ἄρχεται σχηματιζόμενον εὐρὺ ἀλλ' ἀνώμαλον ὄροπέδιον, ἐκτεινόμενον μέχρι τῶν προπόδων τοῦ ὄρους Ξυροβουνίου τοῦ ὁποίου αἱ κορυφαὶ ὀρθοῦνται ἐντεῦθεν πύργοις κατὰ μῆκος τοῦ Ἄραχθου, ξηραὶ καὶ αἰχμηρόταται.....

Ὁ στρατὸν τοῦ Κοντοβράκι εἶναι μέγας, ἀρκετὰ μέγας, εἰς τετράγωνον σχῆμα μετὰ τεῖχη καὶ πύργους ὑψηλοῦς. Ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς ἐπιστρατείας τοῦ 1885, δι' ὕλικον προμηθευόμενον καὶ κομιζόμενον ὑπὸ τῶν ραγιαδῶν δι' ἀγγαρείας, τοιοῦτος, ἵνα χρησιμεύσῃ ἐν ἀνάγκῃ ὡς στραταρχεῖον. Ἐκ τοῦ ἀπέναντι τῆς Ἄρτης ὑποδούλου ἐδάφους τῆς Ἡπείρου μέχρι Μετσόβου, καθ' ὅλην αὐτὴν τὴν ὀροθετικὴν σειρὰν, ἄλλους ἐπιστήμους στρατιωτικὸς σταθμοὺς, ἐκτὸς τοῦ τῆς Φιλιπιάδος, οἱ Τούρκοι δύο ἔχουσι μόνον, τὸν ἐν λόγῳ τοῦ Κοντοβράκι καὶ τὸν τοῦ Καλέντζι τῶν Καστανοχωριῶν, παρά τὴν ἱστορικὴν Πλάκαν τοῦ Ἄραχθου, ὅπου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ὁ Μάρκος Βότσαρης ἐπέφερε τὴν περιώνυμον πανωλεθρίαν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Οἱ Τούρκοι προβλέπουσιν, φαίνεται, νέαν ἐκεῖσε μετὰ τῶν Ἑλλήνων συμπλοκὴν. Ὁ στρατὸν τοῦ Καλέντζι φυλάττει τὴν Πλάκαν καὶ τὸ πρὸς τὰ ἐκεῖ στόμιον τῶν στενῶν τοῦ Ἄραχθου εἰς διάστημα ἕξ περίπου ὥρων, μακρὰν τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ δὲ στρατὸν τοῦ Κοντοβράκι εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων ὥρων ἀπὸ τῶν Ἰωαννίνων καὶ πέντε περίπου ἐκ Καλέντζι κείμενος φυλάττει τὴν ἐντεῦθεν ἐξοδὸν τῶν στενῶν τοῦ Ἄραχθου καὶ δεσπάζει τῶν ἐκ Μετσόβου καὶ Καλαρρυτῶν καὶ Πραμάτων εἰς Ἰωάννινα ἀγουσῶν...

Μεταξὺ τῶν Τσουμέρκων καὶ τοῦ Ξηροβουνίου τῶν Καστανοχωριῶν, παρά τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου ρεῖ παρά τὴν Ἄρταν ὁ Ἄραχθος ἐξερχόμενος ὀρηκτικὸς παρά τὴν Πλάκαν ἀπὸ τὰ στενά του, σχηματίζεται εὐρύχωρος οὕτως εἰπεῖν, κοιλάς καθήκουσα μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ἀντίπεραν δὲ τοῦ ποταμοῦ Τσίμπα ὅστις διαχωρίζει τὸ ἑλληνικὸν ἐδαφος ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ παρά τὰς ὄχθας αὐτοῦ ἐπὶ μαγευτικῶν λόφων ἐν μέσῳ δασῶν λευκάζουσιν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ οἱ κομψότατοι ἑλληνικοὶ σταθμοί, εἰς

τήν θέαν τῶν ὀπίων ἀντλοῦσι τόσον θάρρος καί τόσην ἐλπίδα οἱ ἀτυχεῖς ὑπόδουλοι τῆς Πίνδου κάτοικοι. Ἐπί τῶν κορυφῶν τῶν Τσουμέρκων κάπου-κάπου φαίνονται καί στρώματα χιόνων.



Ο ΚΑΛΟΓΗΡΟΣ ΤΗΣ ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΚΩΣΤΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

Καί μεσ' στά σκέμπια ἀνάμεσα, σέ βράχους, σέ στενά,
σάν ἀδερφάκια ἀσπρίζουνε τά δυό κεφαλοχώρια
Συρράκου- Καλαρρύτες,
Στούς βράχους τους μεγάλοι ἀετοί φωλιάζουν καί πετρίτες.
Τό σύνορο τά χώρισε καί ζοῦνε τώρα χώρια.(.....)
Οἱ πλειότεροι ἀπ' τά Γιάννινα ἤσαν ἐδῶ κρυψῶνα·
ἐδῶ τόν πρῶτο πέρασαν·τοῦ χαλασμοῦ χειμῶνα·
ἐδῶ ὁ Κώστας ἔφερε κι αὐτός τή φαμηλιά του, τή μάνα,
τόν πατέρα του, τή Λένη, τά παιδιά του.
Ἐδῶ κι ἐγώ γεννήθηκα, ἐδῶ τόν ἥλιο εἶδα,
αὐτά τά βράχια τά ψηλά ἔχω ἐγώ πατρίδα.
Ἢταν ὁ Ἀπρίλης ἔχυσε τά χιῶνα τά ζεστά του
κι ὁ Πίνδος ξεφορτώθηκε τά χιόνια τά πολλά του,
ἀνέθηκαν καί στά βουνά τά τούρκικα ἀσκέρια
καί πήραν σθάρνα τά χωριά γιά κλέφτικα λημέρια.
Οἱ Καλαρρύτες χάλασαν καί τό Συρράκου ἀντάμα,
καί τοῦ Μεσολογγίου κι ἐδῶ ἀκούσθηκε τό κλάμα.
Ἢσοι γλυτῶσαν ἔφυγαν γυμνοί καί τρομαγμένοι
πρός τῶν Τζουμέρκων τά βουνά. Οἱ Τοῦρκοι λυσσασμένοι,
ἀχόρταγοι τούς κυνηγοῦν ἀκόμα κι ἐκεῖ πέρα.
Ἐδῶ ὁ Κώστας ἔχασε τόν γέρο του πατέρα.
Στό Βουργαρέλι οἱ χριστιανοί, οἱ Τοῦρκοι ἀπό κοντά τους.
Οἱ Ἀγραφιῶτες παρεκεῖ φυλάγουν τά βουνά τους.
Ἐδῶ οἱ Τοῦρκοι σταματοῦν· ἐδῶ δέν κυνηγοῦνται
σάν ἔφτασαν οἱ χριστιανοί·
ὄσοι ἔμειναν σκορπιοῦνται
στό Βάλτο, στό Ξηρόμερο, ἄλλοι στό Καρπενήσι.
Γρήγορος ἀπ' τά Γιάννινα ὁ Ἰμέρ εἶχε κινήσει
τήν Ἐπανάσταση μέ μιᾶς νά σβύσει στήν Ἐλλάδα,
καί σέρνει ἀσκέρια ἀμέτρητα πεζούρα καί καλάλλα.
Διαθαίνει τό Μακρύνоро, διαθαίνει τή Φλωριάδα,
καί χύνεται στά χειμαδιά τοῦ Βάλτου τά μεγάλα
σάν τ' Ἀσπρου τά πολλά νερά θολά, κατεβασμένα.
Κι ὅπου περνάει ἀφήνει ἐρμιά κι αὐλάκια στερφεμένα
κι ὀλοῦθε σκλάβους παίρνει
κι ἀρμάθες σάν ὁ Χάροντας στ' ἀσκέρια του τούς σέρνει...

Ο ΓΕΝΝΟΣ

— Ὡς ποῦ νά βρέχει;
— Τρικυμός, παιδιά μου, πέρα ὡς πέρα.
Ἢ Ζάλογος δέ φαίνεται, τόν ἔχασε ἡ χιονούρα
κι ἡ πυκνωμέν' ἡ συγνεφιά, κατά τήν Ἄρτα... μπόρα!

Τρεις ώρες χτυπούσε ο άγιος άρματωλός του Ραδοθυζιού, ο Δήμος Μπλακιάς, την εξώθυρα του σπιτιού του στην Σκουληκαριά της Άρτας, κι'ή εξώθυρα δέν άνοιγε...

"Όλο τό χωριό, γνωρίζοντας τό τ'είχε γίνει και τί μπορούσε νά γίνει, άμα τόν άπέικασε από μακρυνά νάρχεται, πρόντισε μέσα στά λόγγα για νά μήν ιδή και νά μήν άκούση τόν Δήμο Μπλακιά θυμωμένο, που είταν άγιος σάν Γενήτσαρος και μαύρος σάν σθηστό δαυλί, τήν στιγμή που θά μάθαινε εκείνα που είχαν γίνει μέσα στό σπίτι του.

Τρεις ώρες χτυπούσε ο άγιος Δήμος Μπλακιάς τήν εξώθυρα του σπιτιού του, κι'ή εξώθυρα δέν άνοιγε. Τότε γύρισε τό ντουφέκι του κατ'άπάνω στην κλειδωνιά της και τό άδειασε. "Άδειασε ακόμα και τέσ δυό του τέσ πιστόλες και πετάχτηκε πέρα ή κλειδωνιά κι'ή εξώθυρα άνοιξε στην θία τών τριών μολυβιών. Μπαίνει μέσα στό σπίτι του και τό θρίσκει έρημο! "Η γυναίκα του κι'ή μοναχοθυγατέρα του ή Γκόλφω είχαν γίνει άφαντες! Τί είχαν γίνει; Που είχαν πάγει;

Τότε ο Δήμος Μπλακιάς, ο φημισμένος για τήν άγριότητά του, μάζωσε πουρνάρια από τήν αυλή, τάβαλε στη μέση του κατωγιού, τούς έβαλε φωτιά, και τό σπίτι σε μιάν ώρα έγινε άσβεσταριά! Τότε πετάχτηκε στό μεσοχώρι με τό σπαθί στό χέρι για νά ρωτήση. Φώναξε μ'όλη του τή δύναμη τούς γειτόνους, τούς προεστους, τόν παπά, αλλά καθόλου φωνή! Τό χωριό ήταν έρημο άπ'άνθρώπους, σάν νά τώχε πατήσει θανατικό, και μόνον οί κόττες βόσκαγαν στές αυλές και τά σκυλιά γαύγιζαν από τέσ φράχτες, - άπόδειξη οτι τό χωριό δέν είχε πεθάνει, αλλά ζούσε και παραζούσε μέσα στα ρέπετα.

Τά δόντια του Δήμου Μπλακιά έτριζαν, τό στόμα του άφριζε, τό κορμί του έτρεμε ολόβολο, και τά μάτια του πετούσαν φωτιές σάν άστροπελεκία!

Τ'είχε γίνει στό χωριό; Τ'είχε γείν'ή γυναίκα του κι'ή μοναχοθυγατέρα του; Μήν τούς είχαν σκλαβώσει κλέφτες; Μήν τούς είχε μάσει ο 'Άλη-πασιάς στα Γιάννινα και τούς έρριξε στα μπουντούμια του Κάστρου;

Αυτά θάνοντα με τό του σου, τράβηξε ίσια πέρα, χωρίς νά ξέρη που πήγαινε. Σε λίγη ώρα κατάλαβε οτι θρισκόταν μέσα στον λόγγο. "Έβαλε τ'αυτί του ν'άκουρμαστή τίποτα κυπροκούδουνα, αλλά του κάκου! Πουθενά δέν άκούονταν τίποτε κι'ήσυχία μεγάλη βασίλευε στον λόγγο. Τράβηξε ίσια μέσα ακόμα, κι'έκει που πήγαινε άσκοπα, μιá νέα γυναίκα έπεσε άπάνω στον δρόμο του. 'Ιδόντας την, ο Δήμος Μπλακιάς ρυάστηκε σάν λαβωμένο λειοντάρι, που άχολόγησε ολος ο λόγγος. "Η γυναίκα ξεφώνισε ένα «αα!» κι'έπεσε καταγής ξερή από τόν φόβο της και πεθαμένη. Προχώρησε ακόμα κατά τόν λόγγο μέσα, σάν άγρίμι, σάν στοιχειό, σάν κακό θανατικό, και ξεπετούσαν και ξεφευγαν τά πουλιά στο διάβα του τρομαγμένα σάν νά τάσκιαζε γέρακας. Πήγε, πήγε ακόμα κάμποσο διάστημα, και νά του πέφτει άπάνω στο διάβα του μιá γριά. Ρέκαξε πάλε ο Δήμος κι'έπεσε ή γριά στα γονάτα του, παρακαλώντας τον:

- Κόψε με έμένα μονάχα καπετάνε μ', και νά γλυτώση τό καυμένο τό χωριό από τήν όργη σου, που δέν σου φταίει καθόλου...

- Πουν'ή γυναίκα μου κι'ή θυγατέρα μου;

Ρυάστηκε πάλε ο Δήμος.

- Άπό τόν θεό νά τό βρούν, καπετάνε μ', από τόν θεό νά τό βρούν και οί δυό τους. Άπολογήθηκε ή γριά, περιμένοντας τόν βέβαιο θάνατό της.

- Πέ μου, μωρή Στρίγλα, τί έτρεξε στο σπίτι μου, πριν σου κόψω τό κεφάλι!

Και σήκωσε κατ'έπάνω της τό σαθί.

- Νά καπετάνε μ' (του άποκρίθηκε ή γριά με τήν ψυχή στα δόντια άπ'τό φόβο της). "Η θυγατέρα σ'μάς ντρόπιασε και τήν πήρε ή μάνα της κι'έγειναν άφαντες κ'οί δυό τους! "Έχουν τώρα μιá βδομάδα άπάνω-κάτω πώφυγαν. Δέν φταίει τό καυμένο τό χωριό. Μονάχες τους φταίν', μάνα και θυγατέρα, οί δυό τους.

– 'Ηθυγατέρα μου ἄτιμη! (ξεφώνησε ἀπελπισμένα ὁ Δήμος). Καί κατά ποῦ ἔκαναν;
– Κανένας δέν ξέρει, καπετάνε μ', κατά ποῦ ἔκαναν... Ἐχουν πάρει νύχτα τῶν ὀμμα-
τιῶν τους...

Ἀκούοντας αὐτά τὰ λόγια, ὁ Δήμος Μπλακιᾶς, ὁ φοβερός καί τρομερός ἄρματωλός
τοῦ Ραδοβυζιοῦ, συγκλονίστηκε ὅλος σάν ξερριζωμένος δέντρος, κι ἔπεσε καταγής.
Λίγη δύναμη τοῦ εἶχε μείνει ἀκόμα στά στήθια του, ὡς ποῦ νά πῆ μονάχα στήν γριά:

– Καί ποιός ἀκούεται γι' ἀπατεώνας της;

– Τό πρωτοπαλλήκαρό σου.. ὁ Φῶτος!

Ἀκούοντας ὁ Δήμος τ' ὄνομα τοῦ Φῶτος, τοῦ πρωτοπαλλήκαρού του, ἔβαλε μιά με-
γάλη προσάθεια, σηκώθηκε στά ποδάρια του, φόρεσε τό πόσι του γυναικεία, γιά να
κρύβη τό ἀτιμασμένο μέτωπό του, κι ἔγεινε ἄφαντος μπροστά ἀπό τή γριά, ποῦ ἄρχισε
νά κἀνη τόν σταυρό της, λέγοντας:

– Ξορκισμένος νά εἶσαι, καπετάνε μ', κι' ἐσύ κι' ἡ στριγλοθυγατέρα σου κι' ἡ στρι-
γλογυναίκα σου.

Ἐτρεμε ὁ ἥλιος νά βασιλέψη, ὅταν ὁ Δήμος Μπλακιᾶς ἀπάντησε τὰ παλληκάρια
του, στό μέρος ποῦ τὰ εἶχε ἀφήσει γιά νά πάη νά ἰδῆ τό σπίτι του στήν Σκουληκαριά.

Ἄμα τόν ξαγνάντησε τό πρωτοπαλλήκαρό του ὁ Φῶτος νᾶρχεται ἀπό μακρῶν καί
νά περπατᾷ ἀσυνήθιστά κι' ὄχι ὅπως περπατοῦσε πάντα, κατάλαβε κι' ἀπό τὰ κινήμα-
τά του κι' ἀπό τόν τρόπο ποῦ φοροῦσε τό πόσι του, ὅτι ὁ καπετάνιος του εἶχε μῆη στό
φοβερό μυστικό, ποῦ τᾶδερνε τόν νοῦ τόσες βδομάδες, ἀφόντας εἶχε μάθει τήν ἐγκα-
στριά τῆς χιλιοαγαπημένης του Γκόλφως. Μποροῦσε ἀπό πολλῆς νά πάρη τήν Γκόλ-
φω καί νά φύγη, μποροῦσε ἀκόμα καί τότε νά τραβηχτῆ καί νά γλυτώσει τήν δίκια ὀρ-
γή τοῦ ἀτιμασμένου πατέρα· ἀλλά θά κατηγοριῶνταν ὡς δειλός κι' ἄναντρος καί δέν
τᾶκανε.

– Τώρα νά σηκωθοῦμε καί νά φύγουμε. Θά μᾶς γνωρίζουν τ' ἄλογα καί θαλά μᾶς
πιάκουν.

– Νά φύγουμε! Ποῦ νά φύγουμε καί ποῦ νά πᾶμε; Γ' ἦταν αὐτό ποῦ μᾶς ἔκαμες, μπρέ
παιδί μου. Ἄμ' ἐγὼ δέν ἔχω τρεῖς μήνους ποῦ βγήκ' ἀπό τὰ σίδερα καί τώρα πάλε γιά
τά μπουτρούμια μέ ξεκινᾶς, μωρέ Φῶτο;

Κι ὁ δόλιος πατέρας ἔκρυψε στά δύο του χέρια τό πρόσωπο σά νᾶκλαιγε.

Τότες ἡ μάνα τίναξε περήφανα, σάν τή Λεόντισσα, τό κεφάλι κατ' αὐτόν καί τοῦ λέει
μέ καταφρονητικό πικρόγελο.

– Κλαῖς ὠρέ χαντακωμένο Λάμπρο, κλαῖς; Δέν εἶς' ἐσύ, πῶχεις φάει δέκα Τούρκους
μέ τὰ χέρια σου ὡς τὰ τώρα, ὠρέ Λάμπρο, καί γιατί πάει κι ὁ Μπεϊλούλαγας σήμερα
κλαῖς σάν μικρό παιδί καί μαλώνεις τό Φῶτο; Ἄν μᾶς τό σκότωνε τό παιδί ὁ σκύλαρος,
τί θά νά γενόμασταν ἐμεῖς τότες, ὠρέ καημένε; Ἄιντε νά φύγουμε γρήγορ' ἀπόψε. Εἰ-
δεμῆ ξεντήσου τή φουστάνελα κι ἔλα νά σοῦ δέσω τό μαντήλι μου στό κεφάλι, νά σοῦ
βάλω καί τὰ σιγκούνια μου, καί κάτσε ἐσύ ἐδῶ νά φυλάξεις τό ρημαδικό μας. Γιά γυ-
ναίκα σου πρέπει ἐσένα σήμερα καί ὄχι γιά ἄντρας. Ἐγὼ σηκώνομαι μέ τό Φῶτο καί
φεύγουμε. Γιά τό ποῦ ναι τό ρωμέϊκο, οὐδ' ἐδῶ, στήν Ἄρτα.

Τά λόγι' αὐτά τ' ἄντρειωμένα τῆς Βασίλως τόν ἐξεμάτησαν τόν Λάμπρο, κι ἀνατινά-
χτηκε ἀδάκρυτος ἀπό τόν τόπο του, σά λαβωμένο λάφι.

– Νά φύγουμε, εἶπε, νά φύγουμε. Δέν εἶν' ἄλλη προκοπή, δέν εἶν' ἄλλο σελιαμέτι.
Νά νυχτώσει καί νά φύγουμε. Τοίμασε Βασίλω, νά φορτώσουμε. Ὅ, τι νά φορτώσουμε
στό ντουρί καί νά φύγουμε.

Νύχτωσε.

Μόλις ὁ καπετάν Δήμος, ἔφτασε μιά ντουφεκιά τόπο, ντουφεκιά ἐκείνου τοῦ καιροῦ,
ἄδειασε τό ντουφέκι του ἀπάνω στό πρωτοπαλλήκαρό του τόν Φῶτο, φωνάζοντας δυ-
νατά:

– Ἄτιμε ἀπατεώνα!

Ὁ Φῶτος, χωρίς νά πιαστῆ ἀκόμα ἀπ' ἄρματα, φῶναξε μ' ὄλη του τήν δύναμη:

– Μή, καπετάνε μου, μή γιατί είμαι παιδί σου!
– Σ'αυτό τό διάστημα ὁ καπετάν Δήμος εἶχε ζυγώσει πλειότερο κι'εἶχε γεμίσει τό καρυοφύλλι του καί ξανάρριξε.

– Μή καπετάνε μου, (ξαναφώναξε ὁ Φῶτος), γιατί είμαι παιδί σου! Συγχώρησέ μας. Τρίτη ντουφεκιά του καπετάν Δήμου τοῦ τσακίζει τό ζερβί τό χέρι τοῦ Φῶτου. Μέ τήν τρίτη ντουφεκιά, ὁ καπετάν Δήμος, εἶταν μόλις δέκα δρασκέλες τόπο μακρὰ ἀπό τόν Φῶτο, κι'ἄρχισε ἀπό τά πιστόλια του: «Μπαμμ» τό ἓνα, «μάμμ» καί τ'ἄλλο. Ἡ δεύτερη πιστολιά τόν πέτυχε στά πλευρά.

– Μή καπετάνε μου! (τοῦ ξαναφώναξε πάλε ὁ Φῶτος). Μή, πατέρα μου! Δέν ἀρνήθηκα ποτέ νά πάρω τή θυγατέρα σου! Τά στεφάνια μας θά σκεπάσουν κάθε μας σφάλμα...

Ἐκεῖ ὁ καπετάν Δήμος εἶχε πετάξει πλειά καταγῆς τό ντουφέκι του καί τά πιστόλια του, γιά νά μήν τόν βαραίνουν, κι'ἔσυρε τό σπαθί του. Λίγα βήματα τούς χωρίζαν τόν ἓναν ἀπό τόν ἄλλον...

– Γιέ τῆς...! (φώναξε ὁ καπετάν Δήμος), κάνε τό σταυρό σου γιά ὕστερη φορά!.. Ἐκεῖ ὁ Φῶτος, βλέποντας ἀπό τήν μιά μεριά τόν καπετάν Δήμο νά τῶρχεται κατ'ἐπάνω του σάν θεριό, σάν ὄργισμένο σύννεφο ποῦ σέρνει μέσα του τή φωτιά καί τήν ἀνεμοζάλη, κι'ἀκούοντας ἀπό τήν ἄλλη τήν βαρεία θρυσία γιά τήν μάννα του, κι'οὔτε ἔχοντας πλειά κάμμιαν ἐλπίδα νά τόν καταπραῦνη ὥστε νά ρίξη κάτω τό φονικό του σπαθί, κι'ἔτσι, καθώς εἶταν λαθωμένος καί κλονίζονταν νά πέση κάτω, σάν ἀνεμόδαρτο κυπαρίσσι, ἔσυρε κι'αὐτός τό γιαταγάνι του, καί δέχτηκε τό πρώτο χτύπημα τοῦ καπετάνιου του, κι'ἄρχισε μιά φοβερή μονομαχία.

Σ'αὐτό ἐπάνω, τά παλληκάρια ποῦ βρίσκονταν ἐκεῖ, μήν γνωρίζοντας γιατί γέρονταν ὅλ'αυτά, καί μήν ξέροντας ποιοιοῦ ἀπό τούς δύο νά πάρουν τό μέρος, στέκονταν μέ τά χέρια ἀνεργά καί περιμένανε περιίλυπα τήν καταστροφή· γιατί σέβονταν τόν καπετάν Δήμο ὡς καπετάνο τους, κι'ἀγαποῦσαν τόν λεβέντη κι'ἀντρεῖο Φῶτο, σάν ἀδερφό τους, κι'ἄν δέν ἦταν ὁ Φῶτος, οὔτε ἓνα παλληκάρι δέν θά μπορούσε νά φάη ψωμί μέ τόν ἄγγριο καί σκληρόν Δήμον Μπλακιάν...

Σέ λίγες στιγμές, καπετάνος καί πρωτοπαλληκάρο εἶχαν σωριασθῆ καταγῆς ἀπό τά χτυπήματα πῶδινε ὁ ἓνας τοῦ ἄλλουνοῦ, κι'ὅπως ἦταν σωριασμένοι ὁ ἓνας κοντά στόν ἄλλον κι'ἔτρεχαν καί τῶν δυνῶν τά αἵματα σάν θρῦσες, κάποτε σηκώνονταν ἀργά-ἀργά τά δύο καταματωμένα χέρια ποῦ χούφτιαζαν ἀκόμα τό σπαθί καί τό γιαταγάνι, καί χτυποῦσαν ἀκόμα τόν πλαγινό τους, μέ τήν ὕστερνή τους δύναμη, ποῦ τούς ἔφευγε μέ τό ὕστερνό τους αἷμα.

Τά πρόσωπά τους, καί τῶν δυνῶν, ἦταν μακελλεμένα, τά κεφάλια τους ἀνοιγμένα, τά μάτια τους σκεπασμένα ἀπό τό αἷμα, καί τά μουστάκια τους καί τά δασοτριχωμένα στήθια τους αἱματοποτισμένα. Δέν πέρασαν παρά λίγες στιγμές ἀκόμα, κι'οἱ ψυχές τους φτερούγισαν μέ τήν ὕστερνή τους αἱματοσταλαμματιά.

Τότε τά παλληκάρια ἔκαναν κύκλο, γύρα-γύρα στούς σκοτωμένους, κλαίοντας καί γιά τούς δύο... Ἡ Μέρα πήδησε τρεχάτη πίσω ἀπό τόν ὀρίζοντα, συγκινημένη ἀπό ἓνα τέτοιο ἄγγριο θέαμα, καί πρόβαλε ἡ Νύχτα καί τό σκέπασε μέ τά μαῦρα φτερά τῆς.

Τό τρομερό διπλοφονικό διαλαλήθηκε ὅλη νύχτα ἀπ'ἄκρη σ'ἄκρη τοῦ ἀρματωλικοῦ τοῦ Ραδοθυζιοῦ, καί σ'ὅλα τ'Ἄρματωλίκια ποῦ συνώρευαν μ'αὐτό γύρα-γύρα, κι'ὅταν ἔδωκε ὁ Θεός τήν ἡμέρα του, ἔτρεξαν ὅλα τά χωριά τοῦ Ραδοθυζιοῦ μέ τούς παππάδες τους, κι'ἔθαψαν τούς νεκρούς τόν ἓναν κοντά στόν ἄλλον, μαζί μέ τά φονικά τους ἄρματα, ποῦ τά κρατοῦσαν σφιχτά στίς κοκκαλιασμένες τους δεξιές παλάμες, σάν νά ἦταν δυνατό νά ἔξακολουθήσουν τόν πόλεμό τους καί στόν Κάτω-Κόσμο!

Ήταν συνήθεια τότε, και συνήθεια ήρωϊκή νά θάφτουν τούς Ἄρματολούς και τούς Κλέφτες, καθώς και κάθε ἀντρείον, μέ τ' ἄρματά του.

* Περιοδ. ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ, Ἀθήναι 1927, τόμ Α', σελ. 209-211.

Ἄρτα

ΔΗΜΟΣΘ. ΚΟΚΚΙΝΟΥ

Ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν θημάτων μου
φωνή τῶν προγόνων στή ροή τοῦ Ἀράχθου
ἢ μοναξιά τοῦ φθινοπώρου και τὰ γυμνά δέντρα
σ' ἓνα τοπίο μνήμης παιδικῶν χρόνων
γύρη τῆς πορτοκαλιᾶς
γιὰ τὸν πάτερ Γαβριήλ στὸν τοῖχο τοῦ μοναστηριοῦ
ὅταν ἡ πύλη τοῦ σύμπαντος ἀγγίζονταν μέ τὰ χέρια
οἱ σύντροφοι τῶν ὅπλων
και οἱ γραφικοὶ χταζήδες ἀναμένοντες
τὴν βροχή και τὸν ἥλιο τοῦ χρόνου στὸ χόρτο
ἢ γῆ δὲν ἦταν μονάχα
ἓνα μικρὸ κηπάριο τοῦ Γαλαξία.
Ὁδοιπὸρος τῶν βιβλίων
μέ λίγες ἀφυνητιές τῶν ὁρέων
γιὰ τὴν εὐωδία τῆς ρεϊκής και τὴν γαλήνη τοῦ κάμπου
πρὶν ἀπ' τὴ συνάντηση τῆς ἐρήμου
μέ τούς λαμπροὺς περιπλανώμενους τῆς ἐξορίας

νά συνάξουμε τὰ πλήθη τῶν πεινασμένων
μ' ἓνα τραγούδι
πού στρώνεται μὲ τὰ σπάρτα καὶ τὸ ἀντίσκηνο
ἔξω ἀπ' τὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας
καὶ τὰ κάγκελα τῆς φυλακῆς.

Ἔρχομαι,

πάνω στὴν γαλάζιαν ἀχλὺ τῶν Τζουμέρκων
θροῦς στὰ φύλλα τῆς πανύψηλης πτελέας
γῆ τῆς ἡμερῆς Ἄρτας
μὲ τοὺς ὄχτους τῶν περιβολιῶν
λυκαυγές καὶ λυκόφως κοπάδια καὶ ἀλέτρι
μ' ἓναν κόκκινο μῦλο
κατοικούμενον ἀπὸ νεραίδες.

Πῶς νὰ μετρήσω τὸν ἰδρώτα καὶ τὰ ὄνειρα
μ' ἓνα καλάμι

γιομάτο ἀπὸ ραγισμένους φθόγγους παραμυθιῶν
ὁ ἐν ἡμέραις πτωχείας περιπατῶν
ἐπὶ τὰ νέφη τῆς ἑσπέρας
μέσα σ' ἓναν καθρέφτη καταποντισμένου ἐντός μου
μὲ τὸ ἄρωμα τῆς νερατζιάς καὶ τὴν ἀφθονία
λεηλατημένη πατρίδα
τῶν καιρῶν καὶ τῶν χρυσῶν γεννημάτων;

Ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν θημάτων μου
συρματοπλέγματα στρατοπέδων
μελλοθάνατοι στὸ ἰκρίωμα
οἱ μικροὶ ὀδυσσεῖς
μ' ἓναν κόρφο περιστέρια καὶ ὄνειρα
ἀναζητοῦμε τὸν γλαυκὸν οὐρανὸ
στὸν ὀρίζοντα μὲ τὶς συστοιχίες τῶν πυροβόλων
πάνω ἀπ' τὶς σκῆτες τῶν μοναχῶν
γιὰ τὸν ἀντικρυνὸ γείτονα πού σχινοβατεῖ
σ' ἓνα καλῶδιο

μὲ ἀναμμένους λαμπτήρες τῆς ἀγορᾶς.

Κύριε,

πού θὰ παραδώσουμε τοῦτο τὸ φορτίο
κάτω ἀπ' τὶς ἐλιές
οἱ θρύσες σταλάζουν ὀξέα καὶ θειάφι
καὶ τ' ἀποδημητικὰ φορτωμένα νοσταλγία
ν' ἀνθίζει σ' ἓνα φτωχὸ προσκέφαλο
λίγες ἐλιές καὶ ἀνοιξη μὲ στάχυα
δὲν ἀφήνουν ἓνα ξέφωτο γιὰ παραλήρημα.

Στή στράτα,
μαζεύω τὰ χρόνια και τούς ἴσκιους τῶν φτερῶν
πού καθρεφτίζονται στήν ἐπιφάνεια τῶν νερῶν
ἀγρύπνια γιά τούς ἀγωγιάτες
ὁ λιτός δεῖπνος και τὰ σύννεφα
δίχως ἕνα σημάδι κόκκινης κερασιάς
πῶς νά ἡμερώσουμε τούς σκύμνους
κουθεντιάζοντας στήν πεδιάδα
ἐκεῖνα τὰ ἐπίπεδα στούς μπακτσέδες
κίτρινες πιπεργιές
μ' ἕνα αὐτόματο στήν πλάτη
ἀντάρτης ἔφηθος ἀπ' τὰ θουνά μας
τυλιγμένος στήν ὀμίχλη νά κατεβαίνω
τραγουδώντας τήν ἀνοιξη
γιά νά ξυπνήσω
τίς κλειστές στροφές τοῦ Ἀράχθου στά ριζά.

Ἐδῶ,
περπάτησαν οἱ γονεῖς μου και οἱ χωριανοί μου
χτίζοντας τὸ στοιχειωμένο γεφύρι με τήν παλάμη τους
γι' αὐτούς πού ἀπόμειναν
στό Ἑσκή Σεχίρ και στο Κάλλε Γκρότο
νά γυρίσουν μ' ἕνα κλωνι γαρούφαλο
φυτεύοντας τήν στράτα.

Ἐπί τὰ ἔγνη τῶν θημάτων μου
φωτογραφίες στρατιωτῶν συλλογισμένων
μέ τὸ δάχτυλο στά μηνίγγια
δίστιχα και κεντήματα
ξεσηκωμένα ἀπὸ ξενητεία και κρητικὰ μαχαίρια
γιά μιὰ στιγμὴ στήν αἰωνιότητα.

Κύριε,
περιμένουμε ἀντάμα με τούς στρατιῶτες
στό χαράκωμα
αὐτὸ τὸ λαμπρὸ χάος πού καταπίνει τίς πολιτείες
νά κατανοήσουμε
τὰ χρωματιστὰ τετράγωνα τῶν ἀγρῶν
νά ρίξουμε τὸ νόστο
σ' ἕναν δρόμο με περγουλιές ἀνθισμένες
συνέχεια θολῆς ἡμέρας δίχως παράθυρα
γιά τήν ἐντολή τῆς ἀγάπης και τῆς εἰρήνης
ὄραμα τῶν ἀδελφῶν
ἀντίδωρο τῆς Κυριακῆς στο χέρι τῶν γερόντων

συνομιλώντας μὲ τίς νεραΐδες καὶ τὸν κόττυφα
παραμύθι πού ἔρχεται
καθὼς ὁ ποταμὸς κοντὰ μας
μὲ τοὺς ἀρρώστους καὶ τίς λεχώνες
στὴν πλάτη τοῦ Αἰνεῖα
πάνω σ' ἓνα ἀρχαῖο σχοινὶ
ὁ καλόγερος μὲ τὴν σάλπιγγα τῆς καλύβης
καὶ τὰ θηρία τοῦ λόγγου
διηγῆσαις ἑδοιπόρων γύρω ἀπὸ ἀναμμένη φωτιά.
Ἐπὶ τὰ ἔχγη τῶν θημάτων μου
τὰ πανηγύρια μηνὶ Ἰουλίῳ ἀνοιχτὰ σύνορα
στὸν αὐλόγουρο ζυγιές τὰ βιολιά
καὶ τὰ ὀνόματα πού ἔμειναν ὄρθια
γίφουρα θραδυνῆς συντροφιάς ξανθὸς Ἀπρίλης
μὲ τοὺς κρυφοὺς ἔρωτες καὶ τὰ φλάμπουρα τῶν γάμων
μιατζουράνες πού θάβαιναν ἀπὸ χρησμὸ
μιὰ γλάστρα
γιομάτη σούρουπο καὶ γλυκειὰν ὑπόσχεση
πιθάρια μὲ λάδι καὶ κοτσέκια μὲ γεννήματα
παρελθὸν κοντινὸ πού δὲν γίνεται ξένο
καὶ μέλλον ὀρατὴ πεδιάδα
πρὶν ἀπ' τὸν οὐρανὸ μὲ τίς καμινάδες
ὑετὸς πάνω ἀπ' τοὺς αἰχμαλώτους
ἓνα περιστέρι τῆς πατρίδας
λίχνον αἰωρούμενης ρέμβης
ἐπὶ τὴν πηγὴν τῶν δορκάδων.

Κύριε,

ρίξε τὸ βλέμμα

στὶς ἄφυλλες συστάδες τοῦ χειμῶνα

χαρταετὸ

πανὶ σχεδίας καὶ μεθυσμένον οὐρανὸ

«τὸν ἄγγελο φιλεύουμε καὶ τὸν Χριστὸ κερναῖμε

καὶ τὴν Παρθένο Δέσποινα διπλὰ τὴν προσκυνῶμε»

«ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου

ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν Αὐτοῦ»

ἀναμέσον τῶν ἀρνίων καὶ τῶν ἐριφίων

γὰ μᾶς τοὺς φερέοικους ἀπαστόλους

μὲ τὰ ἄνθη τῆς ροιδιάς

περιμένοντας μ' ἓνα ποτήρι νερὸ

τοὺς ξανθοὺς λωτοφάγους

ἢ γῆ τῆς πατρίδας πάνω στὰ νέφη

και στις βροχές του χειμώνα
 τρίγωνα από φωνασκοῦσες ἀγριόχηνες
 ἐν ἡμέραις πτωχείας
 μέσα στις χυρένιες καλύβες
 τὰ ὄνειρα τῶν νηπίων και τὰ βαρέα τηλεβόλα
 ὡσεὶ παραλήρημα πυρέσσουσας στρατιάς ἀφώνιων
 βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων τὸ καύχημα
 και ἡ ὁμορφὴ γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα
 ἀμίλητη τῆς ὄχθης
 γὰ καθρεφτίζεται στὴ μεσιανὴ καμάρα
 «σαρανταπέντε μάστοροι κι' ἑξήντα μαθητάδες»
 ἓνας λαὸς ποὺ περπατεῖ στῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.
 Ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν θημάτων μου
 θὰ φυτέψω πικραμύγδαλα και ἡδύτατον μανδραγόραν
 γιὰ τίς πορφυρὲς ἐκείνες ὀμπόλιες τῶν κορασιδῶν
 ποὺ καλύπτουν τὴν ἀγίαν μορφὴν τῶν μαρτύρων
 ἵνα μήποτε τὸν γλαυκὸν αἰγιαλὸν
 τὰ κεραμιδένια πλατάνια ἐπικαλύπτουν
 ἀργὸν ποταμὸν φύλλα τοῦ φθινοπώρου
 οἱ πεσόντες φιλέλληνες
 στὶς χαμηλὲς ραχοῦλες τοῦ Πέτα
 ἦλιος ποὺ κάθεται πυριφλεγὲς ἀλώνι τῆς οἰκουμένης
 ἦρεμο σούρουπο
 ποὺ πῆξει τὴν μοναξιά τῶν ἐλαιῶνων
 βραδεῖα διάχυση τῶν εἰκόνων και ἀχλὺ τῶν ὀρέων
 γιὰ νὰ γιομίσουμε τοὺς στίλβοντας δρόμους
 εὐκαλύπτους κυανοῦς
 ἐπιπλέοντας στὴν κίτρινην ἄχνα τῆς λεύκας
 οὐδὲ σειρὲς φράχτες στὶς ἄκρες
 προσδοκίες ἀπείραχτες
 σ' ἓνα πανῆρι μὲ πορτοκάλια, μὲ βότρες, μὲ παπαρούνες
 ὁ ἰδρώτας τῶν πτωχῶν μου ἀδερφῶν
 ἀγκαθωτὸ τριαντάφυλλο.
 Καβαλλάρης πάνω στοὺς κάμπους τῆς πατρίδας
 γυρίζω καλπάζοντας
 στὸν φίθυρο τῆς πρωϊνῆς δρόσου τῶν ἀνθέων
 κρατώντας στὴ χούφτα μου τὴν φωνὴ τῶν προγόνων
 ὅταν οἱ νέοι σύρονται ἀπ' τίς Σειρήνες
 ἀμνήμονες εὐτυχεῖς
 δίχως ἓναν κορυδαλλὸ στὰ χέρια τους
 ἐνώπιον τῶν τειχῶν τὰ ἀργύρια τῆς ἐξαγορᾶς.

